

ד"ר שמחה פישר

מדריך להוראת ספר שמואל א'

טלפיוט

בהוצאת מכללת

המכללה הממ"ד להכשרת עובדי חינוך והוראה

הספר יצא בהוצאת מכללת תלפיות <https://www.talpiot.ac.il/>

ד"ר שמחה פֿישר

מדריך להוראת ספר שמואל א'

דפי העבודה והמדריך למורים מומלצים לשימוש
בבתי־ספר ממלכתיים דתיים ע"י מנהל החינוך הדתי
במשרד החינוך והתרבות

בהוצאת מכללת

המכללה הממ"ד להכשרת עובדי חינוך והוראה

רח' הזרם 10 ת.ד. 8376 תל־אביב 68168
טל' 03-5128555 03-5128537

©
כל הזכויות שמורות
למחבר ולמכללת "תלפיות"
תל-אביב, רח' הזרם 10 ת.ד. 8376
טלי 03-5128555

אין להעתיק ספר זה כולו או מקצתו בכל צורה שהיא
ללא אישור בכתב מאת ההוצאה

© All Rights Reserved
No parts of this book may be reproduced in any form
without permission in writing from the Publisher.

נדפס בישראל תשנ"ג 1993
printed in israel

דפוס "יד החמשה" כפר חב"ד

לאחיי האהובים ולב"ב הנלבבים הי"ו

ר' ישראל פישר נ"י
ר' יששכר דב פישר נ"י
ר' אהרן פישר נ"י
ר' חיים שלמה פישר נ"י

אנשי אמונה ומעשה
בעלי צדקה וחסד

לזכר ולע"נ
אחי הבכור ר' אברהם ז"ל
שנפטר בקצ"ו

תנצב"ה

שלמי תודה

לחברי וידידי הרב דב שחור שליט"א על שערך והתקין והביא לדפוס. על שעמל וטרח הרבה כדי להוציא ספר מתוקן זה מתחת ידיו. נסיונו העשיר ועצותיו המועילות היו לי לעזר רב!

יברך ה' חילו ופועל ידיו ירצה.

☆

לחברי וידידי המפקח מר יצחק שיוביץ נ"י על שקרא את הספר מתחילתו ועד סופו והעיר לי הערות דידקטיות חשובות ועזר לי בשיקולי הדעת ובעיצובו הסופי של המדריך ודפי העבודה.

יהי ה' עמו ובכל אשר יפנה יצליח.

☆

למר מאיר כהנא נ"י מעפרה על המפות שצייר לדפי העבודה ולמדריך למורים ועל הצעה לעיצוב העטיפה – יישר כוחו!

☆

לגבי רזי פלדמן תחי' על עיצוב העטיפה.

☆

התמונות מתפרסמות באדיבות קרן קיימת לישראל, אגף הפרסומים והצילומים, ירושלים ובאדיבות "במחנה" עיתון חיילי ישראל, הקריה תל-אביב.

התוכן

מס' יחי'	נושא היחידה	הפרקים בספר	מספר דפי העבודה	מספר שיעורים משוער	מספר העמוד
1.	בפתח תקופה חדשה	א'-ג'	8	7	9
2.	"ויטש משכן שלו, אהל שכן באדם ויתן לשבי עזו ותפארתו ביד צר"	ד'-ו'	9	7	31
3.	שמואל – נביא, שופט ומנהיג	ז'	5	2	43
4.	מלך יהיה עלינו!	ח'	6	4	47
5.	יחי המלך!	ט'-י'	7	5	63
6.	"לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה"	י"א	4	3	71
7.	נאום הפרידה של שמואל	י"ב	3	2	77
8.	מלחמתו הראשונה של שאול בפלשתים והשלכותיה	י"ג-י"ד	8	7	81
9.	"כי מאסתה את דבר ה' וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל"	ט"ו	6	4	91
10.	"קום משחיה כי זה הוא!"	ט"ז	6	4	99
11.	"אל יפל לב אדם עליו, עבדך ילך ונלחם עם הפלשתי הזה"	י"ז-י"ח, ה	7	5	105
12.	"ויהי שאול עוין את דוד מהיום ההוא והלאה"	י"ח, ו-כ'	7	6	113
13.	המרדפים החלו והאסון בנוב	כ"א-כ"ב	5	5	121
14.	"ויבקשהו שאול כל הימים ולא נתנו אלקים בידו" (פרשת המרדפים)	כ"ג-כ"ד	5	5	131
15.	"וברוך טעמך וברוכה את אשר כלתני היום הזה מבוא בדמים והושע ידי לך"	כ"ה	5	3	143
16.	"וירא כי בא שאול אחריו המדברה" (התחדשות המרדפים)	כ"ו	3	2	131
17.	דוד בארץ פלשתים	כ"ז-כ"ח, ב	3	2	153
18.	"קסמי נא לי באוב!"	כ"ח	3	2	157
19.	מצוקות והסתבכויות חדשות לדוד	כ"ט-ל'	3	4	165
20.	"וימת שאול ושלשת בניו ונושא כליו וגם כל אנשיו ביום ההוא" (הקץ המר!)	ל"א	1	1	169
21.	הדרן עלך ספר שמואל א'	כל הספר	בחינה עצמית	5	173

"יוֹצֵר, הַבִּגְנִי מוֹרְשָׁה לְהַנְחִיל
אֵילָנִי וְאֶמְצֵנִי מִרְפִּיּוֹן וְחֵיל".
(מתוך בקשת ש"ץ בתפילת ר"ה)

אקדמות מילין

הריני פותח בשבח והודיה להקדוש ברוך הוא שזיכני להוציא לאור את המדריך השלישי להוראת נביאים ראשונים. המדריכים הקודמים זכו לקבלת פנים נלהבת בציבור המורות והמורים, והם שעודדוני להמשיך ולהוציא פרי עמלי בלימוד ובהוראה לרשות הרבים. "ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה".

במסכת סוכה (דף מ"ט, ע"ב) מובא מאמרו של ר' אלעזר. הוא שואל על הפסוק "פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה" (משלי ל"א, כו): וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד? שתי תשובות ישנן שם בגמרא, ואני מתכוון לתשובה השנייה: "תורה ללמדה – זוהי תורה של חסד, שלא ללמדה – זוהי תורה שאינה של חסד". המדריך הזה הוא בבחינת "תורה ללמדה", ולכן מתפלל אני שיהיה של חסד ללומדיו ולמלמדיו. המדריך הזה, כקודמו, מלווה בחוברת עשירה של דפי עבודה לתלמיד. המדריך והחוברת עשויים מקשה אחת ומשלימים זה את זה. חשוב מאוד שהמורה יעיין היטב הן במדריך והן בדפי עבודה לפני הוראת כל יחידה ויחידה, שכן עליו יהיה לקבל החלטות לא מעטות לגבי דרך הוראתו ושילוב דפי העבודה בתהליך הלמידה. מומלץ מאוד, שכבר בשעת הכנת היחידה יסמן המורה לעצמו את תכנית הגרעין, שהיא חובה לכל הכיתה, ואת התכנית הרחבה יותר. רשימת הנושאים בתוך כל יחידה, מפורטת ומחולקת ליחידות משנה; וכל נושא-משנה זוכה לדף עבודה מיוחד. על המורה לעבור על כל דפי העבודה ולראות את היקף היחידה כולה, ולפי שיקול דעתו יקבע את התקרה ואת הרצפה לציפיותיו.

המדריך ודפי העבודה מציעים במתכוון רעיונות ומשימות רבים, כדי לאפשר למורה שיקול דעת ובחירה לפי סגנון הוראתו ולפי אוכלוסיית התלמידים שלו. ההצעות המרובות ודגמי הלמידה המגוונים, הן במדריך והן בדפי העבודה, מאפשרים למורה להגיע לכל תלמיד – מן המחוננים והיצירתיים ועד האיטיים והחלשים שביניהם. מובן מאילו שלא כל תלמיד צריך לדעת את הכל. אנו מעודדים מאוד את השיטה של הטלת משימות אישיות הן לעבודה בכיתה והן לשיעורי בית. מגוון הרעיונות והמשימות עונים על מטרה זאת. אין לצפות, אפילו בכיתה מתקדמת ביותר, שכל התלמידים או אפילו רובם יצליחו להתמודד עם שפע ההצעות שבמדריך או בדפי העבודה.

השאלות והמשימות בדפי העבודה מציעים לתלמידים אתגרים רבים, וחשוב שגם התלמיד החלש והטעון חיזוק יזכה לקבל משימות ואתגרים למיצוי כישוריו המיוחדים. ישנן משימות רבות של הבעת דעה אישית, נקיטת עמדה והתבטאות יצירתית, המתאימות גם לתלמידים שבשולי הכיתה, ויש לעודדם להתמודד עם משימות אלה. הכותרות לגבי צורת ביצוע העבודה (עבודה במליאה, בקבוצות, בזוגות, עבודה יחידנית) נכתבו מתוך שיקול דעת, אך כמובן הן אינן מחייבות את המורה.

מקווה אני שהמורים יהיו **צרכנים אוטונומיים** בשימושם במדריך ובדפי העבודה, וייעזרו בהם בשום שכל ויפיקו מהם את מלוא התועלת.

המדריך כולל 21 יחידות הוראה, והוא דומה במבנהו למדריכים שקדמו לו. גם במדריך זה הוספנו נספחים ליחידות רבות ובהם חומר רב לתשומת לב המורה, להעשרתו ולהצבעה על אפשרויות נוספות להעמקה.

הרשימה הביבליוגרפית שצורפה בסוף כל יחידה, גם היא משמשת למטרת העמקה והרחבת אופקים.

היחידה האחרונה, היא "הדרך", מוקדשת לחזרה מקיפה על החומר הנלמד. צרפנו ליחידה זו את "המוזיאון לתקופת הנביא שמואל", וגם מורים שלא יקימו מוזיאון כזה

או בדומה לו ימצאו עניין רב בחומרים המוצעים במוזיאון, וייעזרו בהם לגיוון הפעילות הלימודית בכיתתם.

וכעת מלות הקדמה מעטות לספר שמואל א'.

ספר שמואל א' עומד כולו בסימן של תמורות גדולות. מיד בתחילה מתאר הכתוב את דמותה המתחדשת של הנבואה בישראל, כפי שהיא עתידה להיות עד גלות בבל ותחילת שיבת ציון. לא עוד "איש אלוקים" אנונימי, הממלא שליחות חד פעמית ומבשר אי אילו בשורות, אלא גורם מרכזי וקבוע בהנהגה, הנושא את דבר ה' אל העם. הנביא הוא מעתה **המצפן הדתי והמוסרי** של העם בישראל. הנביא הוא הדמות המכפיפה את כל אישיותה לרצון ה' ומבטאו בקרב העם. אכן סיפור התגלותו של ה' לשמואל, מחזה המלא הוד קדומים, מסתיים בהכרזה כי "וידע כל ישראל מדן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לנביא לה" (ג', כ). נפתחה תקופה חדשה בישראל ואנו עדים לתחילתו של **מוסד** חדש, יצוק וקבוע שילווה מעתה את העם. במהפך גדול ויסודי זה פותח ספר שמואל, אך אין זה המהפך הבלעדי.

על העם מתרגשת סערה גדולה עם נפילת ארון ה' בידי פלשתים וחורבן בית עלי וחורבנה המעשי של שילה כמרכז דתי. מרכז זה עמד על תילו במשך תקופה של למעלה משלוש מאות שנה מאז ימי יהושע בן נון (יהושע י"ח, א). מעתה ינוע וינדוד ארון ה' ממקום למקום עד שיגיע למקומו הקבוע, שעליו נשמע רק בחלקו השני של הספר. בעת הזאת מתחולל בעם גם מהפך לאומי שלטוני. מנהיגותם של שופטים יצרי סמכות מקומית, העולים על במת ההיסטוריה, על מנת לפתור מצוקות רגעיות יצרי שעה, עובר עתה להנהגה ולשלטון מרכזי. להנהגתו של מלך, האמור לצאת ולבוא לפני העם כולו ולהלחם את מלחמותיו. אבל המעבר, מתברר, רצוף קשיים. המלך הראשון מתגלה כמינוי לא אידיאלי: שאול נותר כל ימי מלכותו בבחינת "ויבקשהו ולא נמצא" (שמואל א' י, כב). הוא איננו מסוגל למלא אחר כל הדרישות ממלך ישראל. כשמו כן הוא – הוא בבחינת "שאול" התפקיד הגדול של מלך בישראל מחכה לדוד. בדוד תבואנה לידי ביטוי התכונות הנדרשות, המכשירות אותו למלא את המשימה, אלא שגם הוא יצטרך לעבור דרך יסורים קשה ולנהל מאבקי השרדות קשים ביותר עד שיגיע למנוחה ולנחלה.

תולדות התגבשותם של המוסדות המרכזיים, הדתיים והלאומיים ותולדות העם וקורותיו מסופרים בספר, כדרכו של מקרא, באמצעות אהבותיהם ושנאותיהם, קנאתם ומזגם, אורחם ורבעם של הדמויות הראשיות. הטרגדיה האישית של שאול; מסכת היחסים המסובכת, הכמעט בלתי מפוענחת, שבין שאול לדוד; סיפור אהבתם של דוד ויהונתן; סיפור דוד ואביגיל, אשת נבל הכרמלי ועוד, משמשים כרקע הדרמטי של הספר, ויש בהם כשלעצמם כדי ללמדנו מוסר. כשרקע זה משתלב עם הרקע הכללי של התקופה נוצר תיאור חי ומאלף של תקופה קצרה יחסית (כיוכל שנים) בתולדות עמנו בה מתרחשות תמורות מרחיקות לכת.

הפלשתים השובים את ארון ה' פונים לכהניהם ולקוסמיהם בשאלה "מה נעשה בארון ה'?" (שמואל א', י, ב). שאלה זו היא בעצם השאלה המופנית גם לעם ישראל בפתחה של תקופה חדשה; כיצד ינהג העם עם תורתו ואמונתו במניעת אנרכיה דתית? וכיצד ישמור על קיומו הפיזי ועצמאותו הלאומית? שלא ישרר עוד המצב של "איש הישר בעיניו יעשה", שבציונו הסתיים ספר שופטים. הנביא שמואל הוא האיש שההשגחה יעדה אותו למשוך את שני מלכי ישראל הראשונים ולעמוד בפתחה של התקופה החדשה הזאת. ואסיים בתפילה לאלוקי:

יהי רצון שאתכתוב דברים שיתקבלו ולא אכשל, חס וחלילה, לא בפירוש ענייני הספר ולא בהצעות להוראתם. ישמחו בו חברי, מורי ישראל, ובאמצעותם ילדי ישראל בכל אתר ואתר. ויזכנו ה' להמשיך ולכתוב את המדריכים גם לשאר ספרי נביאים ראשונים, מתוך בריות גופא ונהורא מעליא עמ"ו.

בפתח תקופה חדשה

פרקים א'-ג'

הקדמה

ספר שופטים מסתיים בפסוק קצר המסכם את המצב הרוחני, המדיני והחברתי בימים ההם. שני האירועים האחרונים שבספר (פסל מיכה ומעשה פילגש בגבעה) מתעדים את תקופת השופטים ומעוררים את הגעגועים לצאת למרחבים חדשים לחפש דרכים חדשות, כדי שלא יהיה יותר מצב של "איש הישר בעיניו יעשה". ספרנו פותח בתיאור לידתו של מנהיג חדש בישראל. הציפיות גדולות וגם השעה כשרה לשינויים המיוחלים. שלושת הפרקים הראשונים של הספר הם לדעתנו יחידה אחת, החל בתיאור משפחת אלקנה ובעיותיה וכלה בסימון הכיוונים לפתרונות בתחום הרמה הלאומית "וידע כל ישראל מן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לנביא לה" ובהכרזה זאת אנו מגיעים **לצומת דרכים** ולפיתחה של תקופה חדשה בתולדות ישראל. חילקנו את היחידה לתשעה נושאים משניים. כל נושא ראוי ללימוד אינטנסיבי ולכן אין ספק שנצטרך להקדיש להם יותר מאשר שלושה שיעורים. הנושאים והאפיזודות המתוארות ביחידה זו עמוסים במיוחד **בחוויית אמוניות וברגשות אנושיים, ובנושאים חברתיים וכלכליים לאומיים**. הרגישות לשאלות המוסריות והחברתיות שמזמנים האירועים לאורך כל היחידה הזאת דורשים התייחסות בעת הלמידה – ההוראה, ואין ספק שתלמידינו ילמדו את היחידה תוך גילוי מעורבות רבה. מגוון השאלות והמשימות שבספר **דפי העבודה לתלמיד** יעזרו לתלמידים להבין היטב את ההתרחשות ולהביע עצמם ככל שימצאו צורך בכך.

ואלה הכותרות של הנושאים ביחידה זו¹:

- א. מבוא – הרקע הרוחני והמדיני בפתח התקופה.
- ב. הבה נכיר משפחה מהר אפרים (א', א-ט).
- ג. מעמדה של שילה.
- ד. חנה במצוקתה בפתח היכל ה' (א', י-יח).
- ה. "אל הנער הזה התפללתי" (א', יט-כח).
- ו. "עלץ לבי בה'" (ב', א-י).
- ז. ואלה חטאי בני עלי (ב', יא-כו).
- ח. "למה תבעטו בזבחי ובמנחתי אשר צויתי מעון?" (ב', כז-לו).
- ט. משמואל הנער לשמואל הנביא (פרק ג').

1. הקדשנו תשומת לב מרובה לנתינת כותרת לכל קטע (נושא). אנו מייחסים חשיבות רבה לעניין זה, כי אנו מבקשים לגרות את הולומם בעצם הכותרת. גם חשוב שידע מראש במה בדיוק הוא עומד לעסוק. לכן חיפשנו משפט המביע כבר בעצם את הרעיון המרכזי ולעתים גם רומז על המסר שאנו מבקשים להגיע אליו.

להלן נתייחס לכל אחד מן הנושאים הנ"ל תוך שילוב הערות ענייניות ופרשניות ושיקולי דעת דידקטיים. לעתים נרחיב ולעתים נקצר הכל לפי העניין והצורך. דפי העבודה לתלמיד הם חלק בלתי נפרד מן המדריך הזה ורצוי שהמורה יעזר גם בהם בשיקולי הדעת שלו ובהחלטות לגבי מיקוד השיעורים והדרכים לביצועם. אנו נסתפק ברמזים בלבד.²

א. הרקע הרוחני והמדיני בפתח התקופה

אנו ממליצים לפתוח את לימוד היחידה הראשונה בדיון על הציפיות שיש לנו מן הספר החדש שאנו עומדים כעת בפתחו.

התלמידים ישימו לב ששם הספר הוא על שם איש אחד בדומה לספר יהושע ובשונה מספר שופטים. תקופת השופטים כנראה הולכת ומסתיימת ולפני שניכנס לתקופה החדשה הזאת, ששמואל הוא במרכזה, ראוי שנסכם לעצמנו היכן אנו עומדים כעת ברצף ההיסטורי של עם ישראל.³

נטיל על התלמידים משימה קבוצתית ונמנה אותם כ"היסטוריונים" של תקופת השופטים שהולכת ומסתיימת. רצוי למנות שתי קבוצות מקבילות עם המשימות הבאות:⁴

קבוצה א'	קבוצה ב'
סיכום מתועד של המצב המדיני והצבאי	סיכום מתועד של המצב הרוחני-הדתני והחברתי
1. אלו בעיות יסודיות היו לשבטי ישראל? 2. אלו בעיות באו על פתרון הסופי? 3. אלו בעיות נשארו פתוחות ויש למצוא להן פתרון? 4. הציעו הצעות להנהגות העם לגבי העתיד.	1. אלו בעיות יסודיות, בתחום האמונה הדתית, היו לשבטי ישראל? 2. כיצד טופלו בעיות אלה? ומי טיפל בהם? 3. מה היו יחסי השבטים מבחינה חברתית? 4. הציעו הצעות להנהגה הרוחנית של העם לגבי העתיד.

לאחר קבלת הדוחות יגיעו שתי הקבוצות יחד למסקנות משותפות קשות. המציאות היא עגומה. השבטים זקוקים לשני דברים יסודיים:

א. למנהיגות רוחנית חזקה ובעלת השפעה על כל שבטי ישראל.

ב. לייחוד מדיני, לשלטון יציב ומרכזי ולצבא קבע.

תקופת ספר שמואל תלמד אותנו כיצד השתנתה המציאות העגומה ואיך נפתרו הבעיות הקיומיות הקשות של עם ישראל בתקופה ההיא.

2. בסוף היחידה אנו מביאים מבחר מקורות למורה, חלקם כמובן מיועדים למורה בלבד להעמקה ולהעשרה, אך חלק מהם יוכל המורה לשלב בשיעור ובעבודה קבוצתית או בעבודה אינדיבידואלית בכיתה או בשיעורי בית.

3. רצוי להמחיש את התקופות בקו רצף ולרשום בפרופרציות הנכונות את התקופות לפי סדרן עד שהגענו לתחנה החדשה שלנו כעת.

4. המורה יחליט לגבי נתינת מראי מקומות לקבוצות. לדעתנו, בכיתה מתקדמת אין לתת מראי מקומות, מציאת מראי מקומות היא חלק מן המשימה של "ההיסטוריונים".

ב. הבה נכיר משפחה מהר אפרים פרק א', א-ט

הכתוב מתאר בקצרה את המצב במשפחה ואת הדילמה של כל אחד מן המעורבים בפרשה. אלקנה, כנראה, נושא ראשית את חנה ורק כאשר היא אינה יולדת ילדים הוא לוקח אשה שנייה, את פנינה. הכתוב מספר "ואת חנה אהב" אך את הילדים יולדת פנינה. ברם, פנינה, למרות שהיא יולדת את הילדים היא לא מצליחה לרכוש את אהבת בעלה, היא מאשימה בכך כנראה, את חנה. חנה, היא מרת נפש, כי היא אינה יכולה ללדת ולתת תמורה לאהבה שהיא זוכה לה ולהיות אם, ולא רק אשה אהובה. סבל נוסף יש לה מצרתה. לפנינו פרשה משפחתית מסובכת שבה חנה היא הסובלת ביותר.

בדיון בכיתה נאפשר לתלמידים להביע את דעותיהם לגבי התנהגות כל אחת מן הנפשות הפועלות. יש להניח שהילדים יאשימו את פנינה בהתנהגותה ולכן ראוי אולי להביא גם את המדרש המספר שפנינה – לשם שמים נתכוונה, כדי שחנה תתפלל ביתר דבקות וכוונה, ואולי ה' יפתח רחמה⁵.

שמנו דגש על המיומנות החשובה של "אפיון דמות"⁶ כבר בעבודה הראשונה לתלמיד, מאחר ועיצוב הדמויות בספר שמואל בולט וחוזר על עצמו בהמשך בקשר לשאול, יהונתן, דוד ואחרים.

בדפי העבודה לתלמיד התמקדנו גם במעשיו של אלקנה בקשר לעליה לרגל. בלימוד אינטנסיבי יש מקום גם לשאלות אלה במיוחד בגלל המסרים שאנו מכוונים אליהם בשאלות הבאות: כן ראוי לעמוד על המשפט מלא הוד ויופי של אלקנה: "הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים". לא שאלנו על כך שאלות בדפי העבודה לתלמיד, אך באווירה מתאימה בכיתה, כדאי להתייחס לאהבה זו של אלקנה לרעיתו (הבה נזרע זרעים של אהבה בלבבות תלמידותינו לזמנים יבואו, אי"ה).

ג. מעמדה של שילה

ספר שמואל פותח בתיאור של משפחה אחת, אשר גרה בהר אפרים והיא רגילה לעלות לרגל לשילה. המשפחה הזאת כנראה מיוחדת בתקופה ההיא, כי אין אנו שומעים שאנשים עולים לשילה. אנחנו יודעים על קיומה של שילה, ששם שוכן משכן ה', אך לא שמענו בספר שופטים וגם לא בספר יהושע על **מרכזיותה** של שילה **בחיי העם**.

בפרק האחרון של ספר שופטים קראנו על חגיגות שילה והנה הכתוב שם (כ"א, יט) מתאר את מקומה של שילה בצורה מפורטת ומדויקת, "ויאמר הנה חג לה' בשלו [=בשילה] מימים ימימה, אשר מצפונה לבית אל, מזרחה השמש למסלה העלה מבית אל שכמה ומנגב ללבונה". משמע מכאן שלא כולם ידעו היכן שילה. לחיזוק השערה זאת נוכל להיעזר גם במסופר בספר. מיכה, הכהן־הלוי שמחפש פרנסה, לא פונה למשכן שילה אלא מחפש תעסוקה באחד ממרכזי הפולחן המקומיים, ובמקומות אלה אפשר היה לעמוד על המקח ואפשר גם שלוי ימלא תפקיד כהן.

5. המדרש כנראה מסתמך על הקשר בין שני חלקי הכתוב (פסוק ו): "וכעסתי צרתה גם כעס בעבור הרעמה כי סגר ה' בעד רחמה". העובדה שה' סגר רחמה נזכרה כבר בפסוק הקודם וכאן בא הכתוב להדגיש, אולי, שגם צרתה מכעסת אותה, כי ה' סגר את רחמה. אך לפי פשוטו של מקרא הייתה לה סיבה טובה משלה לכעוס על חנה שהרי אלקנה אוהב את חנה ולא אותה למרות שהיא ברוכת הילדים ולא חנה צרתה.

6. מורים הרוצים להרחיב ידיעותיהם בנושא אפיון דמויות מוזמנים לעיין במילון מונחי הסיפורת מאת יוסף אבן, שהינו מילון ספרותי חשוב, בהוצ' אקדמון, ירושלים תשל"ח.

מכאן שאלקנה משמש דוגמה חיובית לדורו בניסיון להחזיר את מרכזיותה של שילה בחיי העם. התיאור ב"סדר אליהו רבה" פרק פ"ט (ראה בדפי העבודה לתלמיד) ממחיש את נחישותו של אלקנה להפיץ את רעיון העליה לרגל לשילה. המדרש נותן למעשה שני נימוקים לעליה לרגל: (א) כלפי חוץ, "שלא ילמדו עבודה זרה מן הכנענים" (ב) כלפי פנים, "שלא ילמדו מן הפושעים ויעשו דבר שלא כתורה".

בסיכומי של דבר, המדרש אומר לנו כן, שאלקנה היה צריך לעבוד קשה כדי להחזיר עטרה ליושנה. (על האכזבה הגדולה מן המחכה לו ולעולי הרגל בשילה, נראה להלן).

ד. חנה במצוקתה בפתח היכל ה' פרק א', י-יח

סיבולותיה של חנה העיקו שבעתיים בימי חג ומועד ובמיוחד ליד שולחן המשפחה. אלקנה אמנם משתדל לפייסה אך חנה אינה מגיבה כלל, רק ה' יכול עוד לעזור לה ואכן פורצת היא קעת בתפילה המלווה בבכי רב⁷.

קשה עדיין לילדים (בגיל ביה"ס היסודי) להזהות עם מצבה הנפשי-רוחני של אשה חשוכת ילדים ועם רצונה העז בילד פרי בטנה. רצוי להמחיש זאת באמצעות סיפור מחיי הילדים⁸. לאחר דיון במצבה הנפשי של חנה נוכל להבין יותר את תפילות המצוקה, את נדרה ואת תגובתה הספונטנית והכעושה לדברי התוכחה של עלי הכהן⁹. לימוד קטע זה מצריך בהחלט שיעור שלם אחד.

בדף עבודה ב לתלמיד עמדנו על נקודות שונות בשיעור. נראה לנו שעל המורה להחליט מראש באלו עניינים למקד את השיעור במליאה ואלו עניינים ישארו לעבודה עצמית ליחידים או לכלל הכיתה. אנו ממליצים שיעקר השיעור יוקדש לנדר⁹ ולכוחה של תפילה זכה. חנה משמשת דוגמה וסמל לכל הדורות, בתפילתה ובהתנהגותה היא מלמדת אותנו להאמין לא להתייאש ונוסכת בנו עידוד ותקווה ששערי תפילה לא ננעלו.

7. המפרשים חלוקים בדיעותיהם לגבי פירוש המשפט "ותקם חנה אחרי אכלה"; האם דברי הפיוסים של אלקנה פעלו בכל זאת את פעולתם, ואכן היא השתתפה בסעודה או שמא "אכלה... ושתה". הם מקור, דהיינו אחרי האכילה והשתיה של המשפחה (בלא שהיא השתתפה בסעודה. נענין בפירוש "דעת מקרא" על פסוק טו). יש לאפשר לתלמידים להביע דעתם לכאן ולכאן. אנו נוטים לקבל את הפירוש השני ולו רק משום הטעם שתפילה כזאת קשה לה שתפרוץ אחרי סעודה.

8. ניסינו לקרב העניין באמצעות סיפור מחיי ילדים בשכונה שבה לכל הילדים בכיתה ה' יש אופני מרוץ משלהם ורק ילד אחד אין לו, ולא יכול בשום אופן להשיג זאת, כי הוא ילד יתום, ואמו חיה מקצבת ביטוח לאומי בלבד. נשער לעצמנו את חלומותיו והרגשותיו של ילד זה, אם כי שוב, עדיין אין המשל דומה לנמשל.

9. לפי הכתוב חנה אינה אומרת לעלי מדוע היא אשה קשת רוח, כנראה קשה היה לה לבטא אפילו בפני עלי את מצבה הפיזי-נפשי, אך היא זוכה לברכה והיא רואה בכך מענה מאת ה' לתפילתה, וחז"ל כבר אמרו שהיו אלה באמת דברי נבואה של עלי ומאת ה' הייתה זאת.

10. פרטים מתודיים על הוראת המושג "נדר", ראה במדריך למורים להוראת ספר שופטים, עמ' 91 וכן בחוברת דפי עבודה לספר שופטים, עמ' 86-87. שני חלקי הנדר (א) "נתתיו להי" (ב) "ומורה לא יעלה על ראשו" ראויים להתייחסות (ראה דפי עבודה לתלמיד).

בכיתה מתקדמת או בפני קבוצה מתקדמת של תלמידים בכיתה רצוי להביא בפני התלמידים את המשנה האחרונה במסכת נזיר הדנה במשמעות האמירה: "ומורה לא יעלה על ראשו". האם התכוונה חנה להזיר את שמואל בנזירות עולם ("ומורה" מלשון תער) או שמא התכוונה לומר שלא יהיה על שמואל מורא בשר ודם. ("ומורה" מלשון מורא – פחד). מחלקות תנאים היא (ראה במשנה נזיר פרק ט' שהובאה בנספח א בסוף יחידה זו). תרגום יונתן כותב: "ומרות אנש לא תהא עלוהי". ראה גם רש"י ו"מצודות" על אתר. ככל שיבארו התלמידים, הם ייתלו באילנות גדולים. לפי המשנה נראה, שטיעוני ר' נהוראי (התנא קמא) חזקים יותר. ואכן הרמב"ם פוסק כדברי התנא קמא במשנה ושמואל היה נזיר. כנראה, חנה בנדרה התכוונה להוסיף לשמואל קדושה יתרה על קדושתו כלוי (ראה גם מלבי"ם על אתר).

ה. "אל הנער הזה התפללתי" פרק א', יט-כח

תפילתה של חנה מתקבלת והכתוב מתאר בקיצור נמרץ את לידת שמואל. בלימוד קטע זה נדגיש את קיום הנדר. לפי הכתוב (א', כא) גם אלקנה נדר נדר כל שהוא, נראה כשנפקדה אשתו לא התקשה לקיים נדר זה (לפי סדר אליהו רבה, פרק ח' אלקנה היה עולה לשילה ארבע פעמים בשנה). אך שונה היה נדרה של חנה. על הנער לגדול פיזית ואין באי-הליכתה של חנה, ניסיון לדחות קיום הנדר. לפי התיאור בפגישה מחודשת עם עלי, ברור שהיא מקיימת את הנדר בלב שלם ובמלואו. "ויתן ה' לי את שאלתי מעמו וגם אנכי השאלתינו לה' כל הימים אשר היה הוא שאל לה" (שם, שם כז-כח).

בשאלה מס' 7 בספר דפי עבודה לתלמיד אנו שואלים את התלמידים: מי הוא המשתחוה במעמד זה? (מסירת שמואל בידי עלי), נראה לנו שמבחינה עיונית אפשר לתמוך בכל אחד מן המשתתפים במעמד זה: אלקנה, עלי והנער שמואל. אך לנו כמורים נראה יותר ששמואל הקטן הוא המשתחוה ומביע בכך את הסכמתו ורצונו להשאר בבית ה'.¹¹ בטרם נסיים קטע זה נעמוד עוד על השלבים בתפילותיה של חנה ובהתפתחותן.

והיא מרת נפש ותתפלל על ה' ובכה תבכה" (פסוק י).
"והיה כי הרבתה להתפלל לפני ה' ועלי שומר את פיה" (פסוק יב).¹²
"בי אדני ח' נפשך אדני אני האשה הנצבת עמכה בזה להתפלל אל ה'" (פסוק כו).

הפועל "התפלל" המופיע בפסוקים הנ"ל בא כל פעם עם מלת יחס אחרת, ועמדו על כך רבים וטובים. נביא להלן קטע מתוך **חזון במקרא** של הרב יעקובסון (כרך ב', עמ' 355).

"אני האשה הנצבת עמכה בזה להתפלל אל ה'. ופשר השוני ייתכן בכך: תפילה, תלונה, בקשה עוברות כאילו שלושה שלבים: מתחילים בכעין מרד (כפי שציין התלמוד יפה נימה של תלונה בכינוי 'ה' צבאות') – קודם כל על המתפלל לתת פורקן למרירות נפשו. אחרי כן, בעמדו לפני ה', הוא מגיע להכרת ערך עצמו ובגדולת הבורא והוא כבר מתפלל לפני ה', והוא יודע לפני מי הוא עומד ושופך את לבו, ואז מזדכך הלב והתפילה הצרופה נאמרת בשעה שאדם מתפלל אל ה' והוא נהפך ממתלונן לבן השואל את צרכיו מאביו שבשמים. חנה, שהייתה מרת-נפש ושהרבתה להתפלל, גם היא לא מצאה בדרכי הנועם ובדברי החיבה של בעלה (א', ח): 'אנכי טוב לך מעשרה בנים את אשרה ושלוות נפשה, ובזה דומה היא לרחל. רק אחרי שהבן נולד ורק אחרי שקיימה את נדרה – היא מאושרת. אך היא עולה עוד על כל האמהות שבמקרא בוותרה על בנה ובהקדישה אותו לעבודת ה' – וכך נהפכה חנה להיות דוגמה קלאסית לאם מוותרת ולשיא הדתיות הצרופה".

להלן עוד הצעה להסברת עניין הניירות:

- "חנה כבר גמרה בנפשה להביא את בנה אל בית ה' וישב שם עד עולם, אך כיוון שראתה את עלי הכהן נזכרה בבניו שהם בני בלעל, התחילה לחשוש לחינוכו של הנער אשר יהיה צמוד לחברתם, על כן הדירה אותן בניירות, שיהא מוגן ונשמר מהם", (כרך "בשדה חמד", תשרי-חשוון תשל"ה).
ולבסוף נעיר, שאף על פי כן אין שומעים במשך כל חיי שמואל פרט כלשהו על ניירות זו שנדרה אמו. בפירוש השם שמואל עשויים התלמידים להתקשות. נראה לנו שפירוש רד"ק שאל מאל, עשוי לעזור להבנת המשמעות. בפרק כולו יש שבע פעמים השרשים "שאל" "נתן" ואלה אכן, המלים המנחות. יש כאן נתינה הדדית: ה' יתן לחנה בן (שאל) והיא תתן את הבן הזה לה' (השאלתיהו לה').
וכן פסוק טו: "אשה קשת רוח אנכי ויין ושכר לא שתיתי ואשפך את נפשי לפני ה'".¹²

ו. "עלץ לבי בה" פרק ב', א-י

לאחר התגשמות משאלתה של חנה ולאחר התפילות והתחינות שהכתוב מקצר בהן מאוד – מבקשת חנה הפעם לתת ביטוי לחוויות ולרגשות האופפים אותה. הפעם זו תפילה אחרת: תפילה שהיא שירה.

כעת אין לקמץ במלים ואפשר בהחלט להשתמש ב"מלים של שבת"¹³. בעוד שבתפילות הקודמות הייתה "מרת נפש", ו"בכה תבכה" (ועוד ביטויי כעס ומרירות לב) הרי כעת "עלץ" נפשה, "רמה" קרנה "רחב" פיה ושמחה בישועת ה'.

הניגודים כה בולטים, נראה לנו, שעוד לפני שנתעמק בתוכן השירה יש לתת בידי התלמידים כלים מינימליים להתמודד עם צורה זו של הבעה. מכיוון שהתלמידים למדו כבר את שירת דבורה (וגם שירת הים), והכירו כבר את ה"סימנים" הצורניים של הבעה שירית, לא יקשה עליהם להצביע על הסימנים האלה כבר אחרי הקריאה הראשונה של השירה (רצויה עבודה בזוגות), ומן הצורה אל התוכן. ראשית תבוא **ההתרשמות הכללית**, התרשמות זו תהיה חזקה במיוחד אם נעיין שוב בתפילות הקודמות שלה ונרשום ביטויים המעידים על מצב רוחה בשעת התפילות ההן וכנגדם נחפש ביטויים הממחישים את מצבה הנפשי כעת.

חנה העקרה	חנה האם
"מרת נפש"	"עלץ לבי בה"
"בכה תבכה"	"רמה קרני בה"
"מדברת אל לבה... וקולה לא ישמע"	"רחב פי על אויבי"
"ואשפך את נפשי לפני ה'"	"שמחתי בישועתך"
"מרב שיחי וכעסי דברתי עד הנה"	

לאחר שהתרשמנו מן **האווירה הכללית**, נעסוק כעת **בהבנת הנקרא** ברמה הראשונית. בפירוש המילולי של השירה במשפטים ולא בפירוש מלים. שלב זה יעשה באמצעות דף עבודה המיועד לכך, תוך כדי תוכן השירה נתרגל גם את הקריאה שלה. (גם קריאה נכונה ומתואמת היא פירוש).

רק לאחר השלבים הנ"ל יהיה מקום לדיון מפורט בחלק מן הרעיונות שבשירה נפלאה זו¹⁴. העניין הבולט ביותר בשירה זו הוא, שעיקר השירה איננו מוקדש כלל לחוויות

13. הרב קוק זצ"ל בסידור **עולת ראה** (כרך א', עמ' ר') על הפסוק "שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו" מסביר את ההבדלים בין השיחה, הזמרה והשירה, והרי הדברים כפי שמביאם הרב אבינר בספרו **טל חרמון** (עמ' 106):

"השירה מתרוממת מעל למדרגת השיחה והזמרה.

— **השיחה** היא התייחסות שכלית, בחינה אינטלקטואלית של הדבר המהווה מעורבות חלקית של האישיות.

— במדרגה גבוהה יותר עומדת **הזמרה**, כאן האדם משתתף אף בצדדים הנפשיים שלו והוא כבר פגישה חווייתית יותר.

— אולם, למעלה משתייהן עומדת **השירה** שהיא הסתכלות כוללת, מבט מקיף הכולל את האדם בכל כוחותיו, **זיהוי עצמי של חיים עם נושא שירתו**, גילוי הפנים המהותי ההוויתי של האדם".

בדפי העבודה לתלמידים אנו מפנים את תשומת לב התלמידים לעניין זה, בשאלה 14. בכיתה מתקדמת. לאחר תשובת התלמידים, נרשום להם את הפסוק (מתפילת שחרית) "שירו לו, זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו" ונביא בפניהם את הסברו זה של מרן הרב קוק זצ"ל.

14. **במדריך להוראת ספר שופטים** (עמ' 40) הבענו בהרחבה את דעתנו בקשר ללימוד שירה בכיתות

האישיות שלה ולנס הגדול שאירע לה. החוויה האישית והנס משמשים רק כקו זינוק אל מרחבי המחשבה על האדם וגורלו ועל גילוי דרכי ה' בהנהגת עולמו. היא בעצם מדריכה את האדם להשקפת עולם אמונית ולהסתכלות נכונה בהתרחשויות האנושיות עלי אדמות.

התלמידים יעמדו על המיוחד בשירת חנה בכך שניתן להם להשוות בין שירת חנה לשתי השירות האחרות המוכרות להם: שירת הים ושירת דבורה (עבודה בקבוצות), ויגיעו למסקנה, שאכן לפנינו שירה מיוחדת שבה החוויות האישיות משמשות **אבני בניין** להבעת רעיונות כלל אנושיים, אשר בעצם נוגעים לכל אחד ואחד מאיתנו. להלן קטע ממאמרו של אברהם קריב על חנה¹⁵. הדברים ממצים ופותחים לנו אשנב להסברת השירה לתלמידינו, לכן מומלץ מאוד להיעזר בו בסיכום הדיון על המיוחד שבשירת חנה.

"חנה פותחת בתמורה הכפולה שהתחוללה בחייה. "תמורת פנים: לבה, באר התוגה, הנה נתמלא עליצות – 'עלץ לבי'! ותמורת חוץ: היא, הנעלבת והמושפלה מה נתעלתה קבל משפילה – 'רמה קרני'!"

אולם לבה רק עלץ **אבל לא גבה**, וכי רמה קרנה, **לא רמה רוחה**. שום זר של נצחון אינה קולעת לעצמה. שום זכות אינה זוקפת לעצמה כי אם: עלץ לבי **בה'**, רמה קרני **בה'**, ולא עוד אלא שהיא רואה עצמה רק דוגמה למעשיו של אדון כל המעשים, ומתוך זה היא מפליגה ממעגל רשות היחיד אל רחבי עולם האדם, ותפילת הודיה שבפיה על התמורה מן הקצה אל הקצה שנתחוללה בחייה שלה נעשית המנון הפלאה למחולל התמורות עד בלי גבול" (ההדגשות שלי – ש"פ).

בדפי העבודה לתלמיד הבלטנו מספר היגדים והקדשנו להם תשומת לב מיוחדת. יבחר המורה כרצונו ולפי הרמה בכיתה ויעמוד על משמעותם העמוקה והנחצית. בכל מקרה על התלמידים להבין את **המסר האמוני** המרכזי שבשירה זו והוא: "כי אל דעות ה' ולו נתכנו עֲלֹות"¹⁶ (שם ב', ג) – כל החליפות והתמורות שבחיים, עליות ומורדות, כשלונות והצלחות וכו' הכל מאת ה'.

בטרם נסיים את קטע השירה עלינו עוד לעמוד על תרומתה של שירה זו למתפללים במרוצת הדורות. רעיונותיה ואופן אמירתם שימשו מופת לדורות, כפי שתפילותיה בעת מצוקתה שימשו יסוד להלכות גדולות לגבי דרך תפילותינו (ראה דף עבודה ב'). בהרבה מזמורי תהלים ובדברי נבואה מוצאים אנו הדים לרעיונות ולמליצות ששירת חנה משמשת להם יסוד.

בכיתה מתקדמת או לתלמידים מתקדמים ניתן מספר מראי מקומות והתלמידים יעתיקו את הפסוקים ויווכחו שאכן כך הם פני הדברים¹⁷.

היסוד. הדברים האמורים שם, מתאימים ברובם גם לשירת חנה. אנו ממליצים לנקוט בשני כללים אלה: **א.** תפסת מרובה לא תפסת. **ב.** אל נא נדרוש **מכל** התלמידים לדעת את **הכל**. דפי העבודה על השירה מאפשרים בחירה של שאלות.

15. מתוך **שבעת עמודי התנ"ך** לאברהם קריב, עמ' 126-130.

16. הכתיב הוא כפי שציטטנו, אך הקרי הוא "ולו" – ראה הפירושים בשני האופנים ב"דעת מקרא".

17. ד"ר מ' זיידל במאמרו "תפילה חנה והשפעתה" (ראה ביבליוגרפיה) עורך רשימה ארוכה של מקורות. להלן שתי דוגמאות מתהלים:

שירת חנה

"רגלי חסידיו ישמר

ורשעים בחושך ידמו".

"ה' יַחַתּוּ מְרִיבֵי עֵלֹי בַשְּׁמִים יִרְעֻם".

פסוקים מתהלים

"כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך

רשעים תאבד" (פרק א').

"ירעם בשמים ה' ועליו יתן קולו".

יתר על כן, חז"ל מצאו שהתפילה המרכזית שלנו – תפילת העמידה של יום וכן תפילת העמידה של מוסף בראש השנה נרמזו בשירת חנה והושפעו ממנה. להלן רשימת הברכות מתפילת העמידה והרמזים בשירת חנה. מורה שירצה להעשיר את תלמידיו ישכפל את הטבלה כאשר רק הברכות של תפילת שמונה עשרה מופיעות בה. התלמידים יתבקשו לזהות כמה שיותר רמזים לברכות אלה בתוך שירת חנה. מומלץ כעבודת סיכום לשירת חנה (רצוי כתחרות בקבוצות).

תפילת העמידה	שירת חנה
1. מגן אברהם	"רמה קרני בה"
2. מחיה המתים	"ה' ממית ומחיה"
3. האל הקדוש	"אין קדוש כה"
4. אתה חונן	"כי אל דעות ה'"
5. הרוצה בתשובה	"ונכשלים (בעונם) אזרו חיל"
6. המרבה לסלוח	"מוריד שאול ויעל"
7. גואל ישראל	"שמחתי בישועתך"
8. רופא חולים	"מקים מעפר דל"
9. מברך השנים	"שבעים בלחם"
10. מקבץ נדחי עמו ישראל	"רגלי חסידיו ישמר"
11. אוהב צדקה ומשפט	"ה' ידין אפסי ארץ"
12. מכניע זדים	"ורשעים בחשך ידמו"
13. על הצדיקים ¹⁸	?
14. בונה ירושלים	"ויתן עוז למלכו"
15. שומע תפילה	"אין צור כאלוקינו"
16. שאותה לבדך בראה נעבוד ¹⁹	"אל תרבו תדברו גבהה"
17. הטוב שמך ולך נאה להודות	"(אל) יצא עתק מפיכם"
18. עושה השלום	"ויתן עז למלכו".

חשוב לדעת כי זכתה תפילת חנה להיכנס למחזור של ראש השנה והיא נבחרה **להפטרה של יום א' בראש השנה**. טעמים רבים ניתנו לבחירה זו. במסכת ראש השנה מסופר כי ה' פקד את חנה בראש השנה ויש רעיונות נוספים מפורשים ומובלעים שתוכנם תואם את הרעיונות שאנו מזכירים בראש השנה²⁰. יפה

כן נוכל להביא עוד פסוקים שמביעים את אחד הרעיונות של חנה במלים אחרות כגון:

א. "לא בחיל ולא בכח כי באם ברוחי אמר ה' צבאות" (זכריה ד').

ב. "אל תבטחו בנדיבים ובבן אדם שאין לו תשועה" (תהלים קמו).

ג. "מעודד עונים ה' משפיל רשעים עדי ארץ" (תהלים קמז).

ד. "מקומי מעפר דל מאשפות ירים אביון" (תהלים קי"ז, ז).

18. בילקוט שמעוני אין מקבילה לברכה זו, לא מצאתי סיבה לכך. לענין המקבילה המתאימה היא "רגלי חסידיו ישמר", אף על פי שהשתמשנו כבר בביטוי זה לגבי ברכת קיבוץ גלויות נחזור ונשתמש בו גם לגבי הצדיקים (כפי שמשתמשים בביטוי "ויתן עוז למלכו" הן לגבי ברכת ירושלים והן לגבי ברכת השלום). ואם לא נסתפק בתשובה זו הרי הביטוי האחר המתאים הוא "וכסא כבוד ינחילם" והכל בא על מקומו בשלום. המחבר משום מה רצה לשמור על המספר שמונה עשרה ומכיוון שהכניס את ברכת המינים דילג על ברכת הצדיקים.

19. סיום זה לברכת העבודה מקובל אצלנו בתפילת מוסף של ימים טובים.

20. **"ידעת מקרא"** על ספר שמואל א', עמ' כ"א יש סיכום יפה של רעיונות אלה. ייתכן שהתלמידים יגיעו בכוחות עצמם לאחדים מהם, בכל אופן יבחר המורה כרצונו, ובכך ישרים את התשובה לשאלה מס' 6 בדף העבודה.

סיכם הרב יעקובסון סוגיא זו בהדגישו את המסקנות שעליהם אנו צריכים לשאוף בקוראינו פרשה זו בימים הנוראים, והרי הדברים כלשונם:

"היוצא מהאמור עד כאן, כי לא רק מפני שחנה נפקדה בראש השנה אנו קוראים את המסופר עליה, אלא גם משום שבדבריה ובהתנהגותה הראתה והתוותה דרך לכל הדורות איך צריך אדם להתפלל, ואיך עליו לשפוך שיחו לפני יוצר העולמים. ואולי לא נתרחק מפשרו של מקרא, מהבנת המאור שבו, אם נראה בנדרה של חנה ובנתינת השם לבנה משהו מהתפיסה הנאצלת של הימים הנוראים – לראות בילדינו פקדון שה' משאיל לנו ועלינו להשאילו לה'. כלומר, שאנו צריכים לחנך את הילדים על פי ההשפעה הדתית של הימים הנוראים שיהא מודגש בחינוך, כי הילדים ניתנו לנו מאת ה' ועלינו להקדישם לעבודתו"²¹.

ז. ואלה חטאי בני עלי פרק ב', יא-כו

ח. "למה תבעטו בזבחי ובמנחתי אשר צויתי מעון?" פרק ב', כז-לו

הערות פתיחה

1. עניינם של שני הקטעים הנושאים הוא חטאם של בני עלי והעונש שנגזר על בית עלי. תוך כדי תיאורים אלה משלב הכתוב בדרך הניגוד את צמיחתו של שמואל והכנתו לתפקידו כנביא בישראל. הציפיות שלנו לפי פרק א' מתאכזבות מאוד לנוכח הגילויים שמתגלים לנו בפרק ב'. לפי פרק א' חשבנו ששילה היא אכן המרכז הרוחני והקדוש ביותר ועולי הרגל זוכים שם במנה יתרה של קדושה. והנה בא פרק ב' ומתאר לנו את הצד האפל של שילה – שילה האחרת. לא קשה לנו לתאר את החרדות של חנה, אם שמואל, כאשר היא מוסרת את בנה להתחנך בבית עלי והיא הרי מודעת למה שמתרחש שם. בא הכתוב ומדגיש: שמואל לא רק שלא מושפע מבני עלי והנערים שלהם אלא: "הלך וגדל וטוב עם ה' וגם עם אנשים" (שם ב', כו).

האם המבקרת אצל בנה מדי שנה בשנה רואה בוודאי בסיפוק רב שחששויה נתבדו ושמואל מתמודד עם המציאות ויוכל לה. אולי מבקש הכתוב לספר לנו ששמואל יש לו לא רק זכות אבות אלא הוא זכה בנבואה גם משום שהוא אישית ראוי לכך. הוא עמד במבחן הקשה לא רק שלא נדבק בו רבב אלא גם שימש דוגמה טובה לעולי הרגל, כיצד יש להתנהג ולחיות גם עם ה' וגם עם האנשים.

2. חז"ל מזהים את איש האלוקים עם אלקנה (ראה ספרי, פרשת זאת הברכה ל"ג, א וכן בילקוט שמעוני, חלק א רמז תתקכ"א וחלק ב רמז צא). אלקנה הוא האיש המתאים ביותר להוכיח את עלי וביתו. הוא הרי הפיץ את רעיון העליה לרגל למשכן שילה ובגינו הגיעו לשם עשרות ומאות, ולכן עליו מוטלת האחריות להוכיח ולנסות לתקן את המצב. אך השחיתות הופכת כבר לנורמה, ולכן לא עלי ולא אלקנה מצליחים בדיבורים להחזיר את המצב לקדמותו, ומכאן הדברים הקשים על עלי וביתו והחלפתו בבית נאמן אחר שייבחר על ידי ה'.

21. הרב יעקובסון, הפטרת יום א' של ראש השנה בתוך "חזון המקרא", כרך ב', עמ' 358.

שיקולים דידקטיים

1. שני נושאים מרכזיים בקטעים שלפנינו. ראשית יש להצביע על שילוב הנושאים של הטוב והרע (הטוב על רקע הרע ואזי הוא טוב יותר), אך לאחר מכן יש לטפל בכל חלק בנפרד. בעבודה בכיתה, בנוסף לדפי העבודה המטפלים בהתקדמותו של שמואל, רצוי גם לערוך השוואת כתובים זה מול זה, וכך תיראה המגמה של הכתוב בסמיכות הפרשיות. בסמיכות הפרשיות.
 2. התלמידים יתנו מאוד לעקוב אחרי התקדמותו של שמואל, אך הבעיות תתעוררנה בדיון על מעשה בני עלי. יש למקד את הדיון בנקודות הבאות:
 - א. תיאור החטאים – מה לא בסדר במעשה בני עלי.
 - ב. תגובת עלי למעשים אלה ("השמועות").
 - ג. התגובה האלוקית באמצעות איש האלוקים – העונש לעתיד הקרוב והרחוק.בדפי העבודה לתלמידים התייחסנו לשלושת הנושאים הנ"ל אך לא הרחבנו מעבר לצורך המינימלי להבנת הנקרא וליכולת להשתתף בדיון ולנקוט עמדה. נוסף לכך יש בקטעים האלה **משפטי ערך** אחדים ואותם יש להבין ולשנן ע"י חזרות חוזרות ונשנות²², ולכן בכיתה רגילה אפשר להסתפק בפרטים שהבאנו בדפי העבודה.
 3. אם על שמואל נאמר ש"הלך וגדל וטוב עם ה' וגם עם אנשים", הרי על בני עלי אפשר להגיד משפט הפוך "הולכים ורעים גם עם ה' וגם עם אנשים". התלמידים יצביעו בקטעים שלנו על אמירה זו **בדברי הכתוב, בדברי עלי, ובדברי איש האלקים**. ביזוי הקודשים (התנפלות על בשר הקרבנות) הוא זלזול כלפי שמים, וזה שלקחו את שאינו שלהם ("מזלג שלש השנים" – כאילוסטרציה), הוא זלזול מופגן כלפי בני אדם מקריבי הקרבנות.
 4. בני עלי מתייחסים למשכן שילה כאילו הייתה אחוזתם הפרטית והם קובעים את הסדרים שנהוגים בו, כאילו שתורת כהנים אינה קיימת כלל. לפי ויקרא ז', לא-לד; במדבר י"ח, ח-יב; ודברים י"ח, ג אפשר לחוש את גודל הפער בין המצוי (המציאות עכשווית) לבין הרצוי והאידיאלי²³.
- פער זה מובלט גם ע"י תיאור התנהגותם של בני עלי ונעריהם מול תיאור הנער שמואל. מול חמדותם של בני עלי מתאר הכתוב את שמואל החגור אפוד בד ומסתפק במועט. גם אמו לא מביאה לו בגדי פאר אלא מעיל קטן מעשה ידה. אין צורך למצות בכיתה את כל הנושא. יש להסתפק בפרטים המובאים בדפי העבודה ולקבל מן הכתובים את המגמה המתוארת בהם.

22. "אם יחטא איש לאיש" וגו'.

"למה תבעטו בזבחי ובמנחתיי" וגו'.

"כי מכבדי אכבד ובזי יקלוי".

"והבטת צר מעון" וגו'.

"והקימתי לי כהן נאמן" וגו'.

וראה גם דפי החזרה ליחידה שגם בהם יש התייחסות למשפטים אלה.

23. נצביע כאן על הפערים האלה:

1. לקחו את שאינו שלהם, שהרי התורה נותנת להם רק חזה ושוק ואילו הם לקחו כל אשר יעלה המזלג (והמזלג היה מותאם לכך במיוחד).

2. הם **לקחו** בחזקה והתורה הרי מדברת על **נתינה** "אשר יתנו לה" לך **נתינים** (במדבר י"ח, יב) התורה מדברת על **נתינה** (מרצון) ואילו כאן אנו שומעים רק על **לקיחה** וזהו דרך גזל.

3. לקחו **לפני** הקטרת החלבים לה', ישולחנם קודם לשלחן גבוה, **כי הם העיקר**.

4. אכלו **צלי אש** ולא מבושל כפי שהתורה מורה להם (אין להם זמן לבישול!).

5. נהגו גדולה בעצמם וזלזלו בבני ישראל (שולחים את הנערים כשליחים).

הכתוב מסיים את התיאור באומרו: "ותהי חטאת הנערים גדולה מאד כי נאצו האנשים את מנחת ה'".

התנהגות בני עלי והתגובות עליהן

להלן מספר הערות והצעות פרשניות ודידקטיות להוראת קטעים אלה העוסקים בהתנהגותם של בני עלי, כפי שמשמע מדברי התוכחה של עלי ושל איש האלקים.

1. "ואת אשר ישכבן את הנשים הצבאות פתח אהל מועד"

השמועות על התנהגות בני עלי מגיעות סוף סוף גם לאזני עלי, ואי אפשר יותר לאטום אזניים ולטעון **"לא שמעתי"**²⁴. הקול שמעבירים עם ה' אינו פוסק ועלי חייב להגיב²⁵. השמועה חזקה ושתיקת עלי מכאן ואילך תתפרש כהסכמה למעשיהם של בניו. עלי אינו מפרש באוזני בניו את תוכן השמועות אך הכתוב טורח לציין עובדה אחת שלא צויינה עד כה ברשימת 'חטאת הנערים' (ב', יז) והיא: "ואת אשר ישכבן את הנשים הצבאות פתח אהל מועד".

מסיבות מובנות לא התייחסנו לחטא זה בדפי העבודה. להלן נסכם את הדיעות המקובלות ונמליץ להביא בפני התלמידים בגיל זה ובשלב זה (מחזור א' של לימוד ספר שמואל) את פירושו של מלבי"ם. יגדלו הנערים והנערות יעמיקו בהבנת המקרא ויבחרו לעצמם פירוש הנראה להם:

א. קשה מאוד לקבל את הדברים כפשוטו של מקרא, ואם הם כפשוטם הרי הם 'זועקים לשמים'. ובכל זאת יש דיעה בגמרא האומרת, שאכן בני עלי חטאו בחטא של גילוי עריות ממש (ראה לשון הגמרא בנספח ג וראה גם רש"י על אתר). אך אפשרות זו נדחית מיד ומי שאומר כך אינו אלא טועה, עד כדי כך גם בני עלי לא הגיעו. הכתוב **מחמיר** אתם: **"מעלה עליהם הכתוב כאילו שכבוס"** (ראה פרטים בנספח). אך בפועל לא יעלה על הדעת שבני עלי עשו כן ועוד בפתח אהל מועד. עצם הדבר "שמעלה עליהם הכתוב כאילו שכבוס" הוא כבר **גילוי דעת** עד כמה כועס עליהם הכתוב ומשתמש בביטוי החרף "אשר ישכבן" וגו'.

ב. אפשר לבסס גישה זו בעובדה שאיש האלקים אינו מזכיר חטא זה ומטפל רק בביזוי הקדשים: **"למה תבעטו בזבחי ובמנחתיי"** וגו'. גם עלי, כאשר מוכיח אותם, מזכיר את חטאם כחטא בין אדם למקום "אם יחטא איש לאיש ופללו אלקים ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו", לאמור; אתם חוטאים לה', ולכן אין לכם כפרה, אך הרי המעשה, אם הוא כפשוטו הרי הוא בוודאי גם בין אדם לחברו, ולכן יש להניח שהדברים אינם כפשוטם רק בחינת "מעלה עליהם הכתוב כאילו..."

ג. לפי הגמרא יש הצדקה לשימוש בביטוי החרף "אשר ישכבן" וגו', כי הכהנים שיהו (עכבו) את קניהן (קרבן יונים) של היולדות אשר באו להטהר ומתוך כך לא יכלו לחזור לבעליהן ומונעים אותן מפריה ורביה וציערו את בעליהן²⁶.

(הנערים האלה כוללים כמובן לא רק את הנערים השליחים אלא גם את שולחיהם הנקראים בפסוק הנ"ל גם "אנשים").

ראוי עוד לדייק ולציין שהתורה מדברת על משפט הכהנים **"מאת העם"** (דברים י"ח, ג) ואילו כאן מספר הכתוב על משפט הכהנים **"את העם"** (זהו המשפט **שהם** קבעו עם העם, ולא מה שהתורה קבעה) וזה עיקר ההבדל.

24. הכתוב אמנם מעיד שעלי היה **זקן מאוד** והיו לו בעיות עם ראייתו "עיניו החלו כהות לא יוכל לראות" (ג', ב) ולכן **לא ראה** בפועל את מעשיהם הרעים אך כאמור הוא בהחלט **שמע** על מעשיהם.

25. כדאי לקרוא פסוקים כב-כד ולהדגיש את השורש **שמע** החוזר ונשנה **ארבע** פעמים.

26. הרב ע' שטיינזלץ במס' שבת נ"ה, ע"ב בטור "עיונים" שם, מוסיף הסבר למעשה הכהנים – מדוע הם הישוו קניהן של היולדות וזה לשונו: "נראה שהיו הכהנים משהים את הקנים, כיון שקרבן יולדת עניה

ד. נסיים דיון זה בדברי מלבי"ם, שהכיר את כל המקורות הנ"ל ומצא דרך לשונית "לשחרר" את בני עלי מחטא גילוי עריות, אם כי הם כאחראים על המקום נאשמים עדיין באי השגחה ראויה, ואלו דבריו:

"לדעתי נראה שהפעל ישכבון מוסב על ישראל, ר"ל (=רוצה לומר) **ישראל שכבו בפתח אהל מועד עם הנשים הצובאות**, שמתוך שבזו קדשי שמים וגם השוהו את קני הנשים מלהקריבם, והיו צובאות, ר"ל, מתאספות צבא רב בפתח אהל מועד הביאו קניהם, ולא היה להם מלון ושכבו אנשים עם נשים לפני חצר המשכן ביחד ועל ידי כך הגיעו לדבר עבירה, בפרט כי הכהנים לא השגיחו על העם לקדשם ולשמרם כראוי" (הדגשות שלי ש"פ).

נראה לנו שפירוש זה יובן לתלמידנו וגם יתקבל על ידם ונוכל לעבור ל"סדר היום" ולשאול מדוע לא מצליח עלי בדברי הכבושין שלו ומדוע הם מוסיפים עוד עבירה לרשימתם – מדוע לא ישמעו לקול אביהם!?

כפי שראינו עלי מוכיח את בניו אך ללא תוצאות²⁷. הבה ננתח את תגובת עלי ונצביע על חולשותיו ועל הרקע לכשלונו. התלמידים **בקבוצות עבודה** יתבקשו למצוא בכתובים רמזים לכשלונו של עלי. עלינו לבקשם לעיין גם בדברי ה' לשמואל – "בעון אשר ידע כי מקללים להם בניו ולא כָּהֵן בם" (ג', יג). נסכם כאן את הדברים בשש נקודות עיקריות: א. עלי אינו עוקב אחרי עבודת בניו הוא **סומך** עליהם יותר מדי. כל מה שהוא יודע זה **משמיעה**.

ב. כאשר הוא כבר שומע על מעשיהם הרעים אין הוא נוקט ב**פעולה** מעשית כלשהי כגון: הדחה או אמצעי הענשה אחרים.

ג. גם דברי התוכחה שלו אינם תואמים את חומרת המעשים שלהם. במשפט התוכחה שלו "אם יחטא איש לאיש" וגו' הוא בעצם אומר שהבעיה שלהם היא שאין מי שתפלל עבורם וע"י כך יזכו לסליחה, כאילו שהבעיה היא **יראת העונש ולא יראת החטא**.

ד. תוכחת עלי היא **בשפה רפה** ("ולא כָּהֵן בם" = לא גער בהם די הצורך) לא דיבר אתם מספיק בתקיפות²⁸.

ה. עלי מסתפק בהשמעת דבריו והוא **אינו** דורש מהם הסברים וגם לא הצטדקות כלשהי, כך שלמעשה הם אינם צריכים להתמודד עם דברי עלי, עלי נותן להם לצאת ידי חובה בעצם שמיעת דבריו²⁹.

ו. חמור מכולם הוא; שגם אחרי שעלי שומע את דברי איש האלוקים ומוסברים לו מעשה בניו ותוצאותיהם, אין הוא עושה מאומה, הרי כעת היה עליו לקרוא שוב לבנים ולהפסיק את ההפקרות במעשיהם והוא "לא כָּהֵן בם". נצטט את מלבי"ם: "**שהלא היה ראוי שתיכף ששמע דבר איש אלוקים יכהה בם ויזעק עליהם בקול מר צורח, והוא לא שת לבו לדברי הנביא**".

הוא זוג יונים לחטאת ולעולה, ויש מהם רק מעט לכהן ולכן העדיפו להקריב אותם קרבנות שיש לכהנים חלק מרובה (בשם ריא"ף) והמשפט 'אשר ישכבון את הנשים' מתפרש לפי זה שהיו חוטאים לא רק בביזוי קדשים אלא גם בציעורם של הבעלים. בדומה לכך מסביר הרב רוזן (ראה ביבליוגרפיה) מדוע שיהו דווקא את קני היולדות? "נראה לומר מתוך העניין שכן יולדת מביאה לחטאת (הנאכלת לכהנים) דווקא תורים או בני יונה (=קן) והרי זה קרבן פחות, קרבן ללא חלב ואליה, קרבן עני ובלתי דשן. ובכן, תתכבד ותמתין לסוף התור! מי שמביא לכהן מנחה שמנה זוכה לעדיפות כיאות לערכו".

27. אנו מציעים לא לערב בדיון זה את העניין "כי חפץ ה' להמיתם", **כי עובדה זו אינה יכולה לשמש כהגנה לעלי**, כי הרי אין הוא יודע על כך, ולכן הוא אינו יכול להשתמש בטענה זו בשיקולי דעתו.

28. ניתן לתלמידים לקרוא את דברי התוכחה של עלי **בטונציה שתדגיש את השפה הרפה** שבה נאמרו הדברים.

29. תרגיל מעניין הוא לתת ל"בני עלי" הזדמנות לענות לעלי. הבה נשמע מה יענו, וע"י התרגיל הזה יבינו התלמידים יותר לעומק גם את משמעות של "כי חפץ ה' להמיתם".

ויתר על כן, מפליא שעלי אינו מגיב כלל לדברי איש האלוקים רק כאשר הוא שומע דברים דומים מפי שמואל, אנו עדים לתגובה. הנה כי כן, עלי נכשל בתפקידו הרם ככהן גדול וכאב מחנך לבניו³⁰. כישלון כזה לא מתרחש ביום אחד, הוא פרי הזנחה של שנים רבות לפני כן. כנראה **אחר עלי את מועד החינוך**, אילו הגיב עלי על סטיות חמורות יותר בהיותם נערים מרדניים ואנשים מבוגרים. אין ספק שעלי אהב את בניו, אך לעתים גם האהבה מקלקלת את השורה, וכעת קשה לו כבר מבחינה פיזית ונפשית (הוא זקן והחושים נתכהו) לגרום לתפנית המקווה, ולכן אין לו אלא לקבל את הדין, ואכן כך הוא נוהג ואומר זאת: "ה' הוא הטוב בעיניו יעשה" (ג', יח).

2. תגובת איש האלוקים

קטע זה נלמד ע"פ דף העבודה ו' ואנו ממליצים לענות על השאלות בכיתה (בקבוצה או באורח יחידי, לא יותר מ-10 דקות³¹). ובדיון יש להתרכז בעיקר בשאלה מס' 2. נאפשר לתלמידים להציע ניסוחים שונים לנזקים שבני עלי גרמו בהתנהגותם לטווח הקרוב ולטווח הרחוק יותר.

לדעתנו, הנזק הגדול ביותר הוא בכך שיהיו אנשים שיוציאו מסקנות לא נכונות ולא צודקות ממה שראו במקדש ה'. הם עלולים להגיע למסקנה **שחוקי ה' אינם טובים**. לא הכהנים, אלא את מה ומי שהם מייצגים. **האנשים נוטים לזהות את האידיאה עם מי שאמור לבצע אותה**, ומכאן הדרך קצרה מאוד לחילול ה', שאולי אין גדול ממנו (והיו דברים מעולם, וד"ל). בסיום דף עבודה זה יהיה ברור לתלמידים, לא רק שאין עתיד למשפחת עלי, אלא גם אין עתיד לשילה וגם שילה עתידה להחרב.

לסיכום שלושת הקטעים האלה (חטאי בני עלי, תגובת עלי, ותגובת איש האלוקים) אנו מציעים להכין פלקט גדול, וכל קבוצה תתבקש למלא טור אחר בתוך הטבלה. הטור הרביעי ישאר ריק והקבוצה האחראית על טור זה תשלם את המלאכה לאחר סיום פרק ג'.

מה התרחש בשילה?

המעשים הרעים של בני עלי	תגובת עלי על מעשי בניו	תגובת איש האלוקים	תגובה נוספת של ה' בדבריו אל שמואל

30. את הרעיונות שבסיכום צריכים התלמידים להציע, כי הרי בתוך עמם הם יושבים, והיו דברים מעולם גם בסביבתם הקרובה והרחוקה יותר, ואין חדש תחת השמש.

31. צריך להרגיל את התלמידים לקצב עבודה **ולאחריות** לגבי הזמן. אם ניתן להם 10 דקות הם ישתדלו לסיים את המשימה בהתאם, ואם נרשום לאותה משימה 30 דקות, הם י"שתדלו" לסיימה ב-30 דקות. צריך לשער את הזמן האמיתי הנחוץ לתלמיד הבינוני ולקבוע את הזמן הדרוש בהתאם. נסו ותווכחו!

ט. משמואל הנער לשמואל הנביא פרק ג'

דברי פתיחה

התגלות ה' לשמואל מסופרת לפרטי פרטים, ומבחינה זו כמעט שאין לה אח ודוגמה במקרא. תיאור ההתרחשות עד לפני ולפנים כולל כל המשתמע בין השיטין, מעורר התרגשות רבה אצל כל קורא, צעיר כמבוגר. המקרא משתף אותנו בחוויות ובהתלבטויות שעוברות, הן על עלי והן על שמואל. המפרשים עמדו כבר על המטרה המוסווית שיש בצורת התגלות מיוחדת זאת, דהיינו, שיתוף עקיף של עלי, מורו ורבו של שמואל, בחוויות ההתגלות של ה' לשמואל.

שתי בחינות לדבר:

1. עלי חייב להיות משוכנע שאכן הייתה לשמואל התגלות ולקבל עובדה זאת כוודאית³².

2. שמואל הנער, גם הוא חייב לקבל את ההתגלות כעובדה וודאית וזאת לא מעט באמצעות עלי, וכך צריכים הם זה לזה.

פרק ההתגלות מחולק באופן ברור לארבעה חלקים:

א. תיאור רקע. ב. שלבי ההתגלות. ג. תוכן הנבואה. ד. קבלת המצב החדש כעובדה קיימת (הן מצד עלי והן מצד שמואל והן מצד כל ישראל).

הצעה ללימוד הפרק

כאמור, פרק זה הוא דרמטי מאוד וניתן להמחשה ואף להמחזה. מטעמים מובנים לא נציע להמחזי את אירועי ליל ההתגלות, אך נמליץ בהחלט על קריאה בתפקידים כפי שנציע להלן:

פתיחת השיעור

אנחנו ממליצים לפתוח את השיעור בציור של 4 המדרגות כפי שהופיע בדף עבודה ה. המורה יבקש לחזור על ההסבר למשמעות 4 המדרגות לגבי שמואל.

במדרגה העליונה ראינו את שמואל "שהלך וגדל וטוב עם ה' ועם האנשים".

היום נלמד ונוסיף עוד מדרגה חמישית שהיא תהיה באמת העליונה ושרק מעטים מאוד עלו אליה אי פעם. שמואל יהיה בין המעטים האלה.

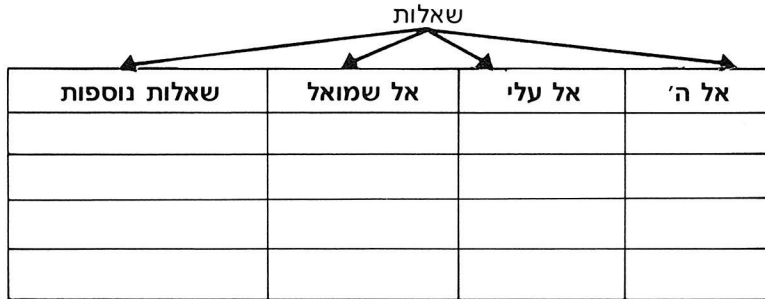
המורה³³: עתה אקרא בפניכם כיצד עלה שמואל למדרגה החמישית, וכולכם תהיו שותפים לחוויה מיוחדת במינה. הקשיבו היטב, ועם סיום הקריאה תוכלו להביע את רגשותיכם וגם את החוויה שחוויתם בעת שמיעת הדברים. המורה יקרא את הפרק – קריאה מפרשת (לאחר תרגול והכנה טובים) וישאיר זמן מספיק לרגעי השתיקה וההתלבטות בתוך הקריאה. עם תום הקריאה יחכה המורה לתגובות חופשיות ולהערות התלמידים.

32. כבר עמדנו על כך שעלי לא הגיב לדברי איש האלוקים (לפי חז"ל הרי הוא אלקנה) וייתכן שהוא לא האמין לו ולכן לא קיבל את דבריו. הפעם עלי יהיה שותף פסיבי לחווית ההתגלות ולא יוכל להתחמק יותר מדבר ה'.

33. המלים אינן "קודש", יבחר המורה כפי שימצא לנכון. העיקר שיעורר מוטיבציה וישיג קשב רב לקראת הקריאה.

התפתחות השיעור

בשלב זה יכווין המורה "להבנת הנקרא" ויבדוק האם כל הפרטים הובנו כהלכה, כולל תשומת לב לביטויים ולמלים קשות. לאחר הדיון החופשי והפתוח של התלמידים יתברר, שיש לנו לא מעט שאלות ובעיות שדורשות הסבר והעמקה. המורה יציע לתלמידים (בקבוצות) לעבור על הפרק מחדש ולרשום שאלות שהיו רוצים לשאול את ה', את עלי ואת שמואל, וזאת כדי להבין את ההתרחשויות ומשמעויותיהן. כגירוי לשאילת השאלות מוצע לרשום על הלוח את התרשים הבא:

פיתוח השיעור ותרומת התלמידים לשיעור

התלמידים פותחים דף עבודה ו מתעמקים בחומר ומעלים שאלות (כ-10 דקות) לפי יכולתם. לאחר זמן השאלות, מוצע שכל קבוצה, לפי הסדר, תעלה שאלה אחת לדיון, השאלות תרשמנה על הלוח. חוזרים על פעולה זאת בסבב שני ועוד פעם כל קבוצה מעלה רק שאלה אחת; עד שיצטברו כ-10 שאלות.

יש שלים לב שהתלמידים ירשמו שאלות שלא הופיעו אצלם, כך שכל השאלות הרלוונטיות תהיינה רשומות אצל כולם, כולל שאלות שהמורה הוא היוזם שלהן. בשלב זה, הכיתה כולה, בהדרכת המורה, ניגשת **לעיקר העבודה**; מציאת פתרונות בעיון מדויק בכתוב, בהעלאת השערות ועיון במקורות. כיתה נטפל כמובן רק בשאלות החשובות **שחובה** על כולם לדעת אותם והשאלות שנשארו פתוחות יהיו שאלות רשות והשלמה לשיעורי בית.

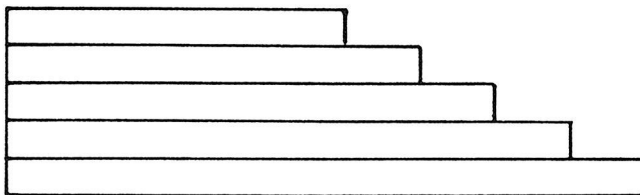
סיום השיעור

השיעור יסתיים בקריאה מחודשת של פרק ההקדשה ע"י קריאה בתפקידים (רצוי לבחור בתלמידים מיומנים³⁴). עם סיום הקריאה נחזור אל ציור המדרגות מראשית השיעור. התלמידים יתבקשו כעת להציע את הכתוב המתאים למדרגה החמישית והאחרונה (פסוק יט או פסוק כ). אנחנו ממליצים על פסוק כ³⁵). המעגל שהתחלנו ב"נר

34. רצוי מאוד לשאול את התלמידים היכן לדעתם הוא שיא הפרק או שיא האירוע. בבחירת שיא האירוע מגלה התלמיד מעורבות גדולה בהתרחשויות ומזדהה עם הדברים שלמד זה עתה.

35. בדף עבודה ז' ציירנו מחדש את המדרגות, התלמידים בבית ימלאו מחדש את ארבעת המדרגות (לפי דף עבודה ח) ויוסיפו הפעם גם את **מדרגת השיא** בהתפתחותו של שמואל: משמואל הנער לשמואל הנביא. (התלמידים שירצו בכך יכולים כמובן לייפות את המדרגות ולתת להן צורה אסתטית כיד הדמיון שלהם).

אלקים שטרם יכבה" מסתיים בעלות השחר עם אור חדש המאיר את שמי ישראל ואנו בפתחה של תקופה חדשה בישראל, ובכך הגענו לסיומו של שיעור זה וגם לסיומה של היחידה.

להלן רשימה של מוקדי התייחסות ושאלות לדיון במליאה

המורה יתייחס בתחילה לשאלות שהתלמידים העלו, ולאחר מכן לשאלות נוספות לפי שיקול דעתו. חלק מן העניינים שרשמנו כאן הם רק למורה ולא נראה לנו שאפשר להספיק הכל במחזור ראשון. בכל אופן שאלות אלה מיועדות להרחבה ובכיתה מתקדמת ישקול המורה לשלב חלק מהן במהלך השיעור. (רמזי התשובות שרשמנו כאן אינם באים במקום העיון במקורות. לעיונו של המורה במקורות המקובלים שלנו – אין תחליף).

1. בפסוקים א-ג מובאים פרטים אחדים המסופרים כרקע לצורך הבנת ההתרחשויות. מה **תורמים** לנו ידיעת הפרטים הבאים:

א. "דבר ה' יקר בימים ההם".

ב. "עיניו החלו כהות".

ג. "נר אלקים טרם יכבה".

★ פרטים אלה חשובים כדי שנבין את פשר ההתנהגות של עלי ושמואל ומקור הספקות והתהיות שלהם. שמואל משוכנע שעלי זקוק לו והוא צריך משהו, ובגלל שאינו יכול לראות הוא מבקש את עזרת שמואל. דבר ה' יקר בימים ההם לכן רעיון ההתגלות לא עולה בדעת אף אחד מהם³⁶. לשמואל אין כלל מושג כיצד מתגלה ה' לבני אדם.

2. בדרך כלל בהתגלות ה' לנביאיו יש דברים ששומעים **"דבר ה'"** ויש גם "חזון" (חזוה-רואה) ומראות שרואים – האם גם שמואל זכה לשני הדברים האלה? הוכיחו תשובתכם?

★ בהמשך, שמואל שומע דבר ה' אך גם זוכה לחזון (ושמואל ירא מהגיד את המראה אל עלי (פסוק טו). הכתוב אינו מפרט את תוכן המראה, וגם שמואל אינו מספר לנו מה ראה⁷⁷ (בניגוד לנביאים אחרים שמספרים לנו פרטים גם על המראה).

36. אגב, גם ההערה שבפסוק ח, הבאה אחרי שתי הקריאות הראשונות "ושמואל טרם ידע את ה' וטרם יגלה אליו דבר ה'", באה להסביר לקורא את הסיבה מדוע רעיון ההתגלות לא נלקח בחשבון ע"י שמואל וגם בשלב זה הוא עדיין רחוק מתודעתו.

37. בהתגלות הרביעית כתוב "ויבא ה' ויתיצב" (פסוק י), ביטוי שמשמעו התגלות ה' במראה נבואה.

3. מדוע לא באה הנבואה אל שמואל באופן שידע **ויכיר מיד** שהיא נבואה ולא יטעה ויחשוב שעלי הוא המדבר עמו?

★ תשובת אברבנאל: "הסיבה אצלי היא לפי שידע עלי ממנה וישאלהו בבוקר עליה ויהיה שמואל מוכרח לספרה אליו, מה שלא היה כן אם באתהו הנבואה לשמואל כדרך שאר הנביאים, כי אולי היה בוש ונכלם מלאמרה לעלי רבו, כי גם בכל זה לא אמרה אליו כי אם אחרי השבעתו אות".

4. לפי המסופר אפשר לשער שה' הופיע אל שמואל בשלוש הפעמים הראשונות **בקולו של עלי** ולכן שמואל טועה שלוש פעמים. מה יכולה להיות הסיבה שה' בוחר להתגלות אל שמואל דווקא בקולו של עלי?

★ המדרש דלהלן יספק תשובה יפה ויתקבל על התלמידים גם לגבי שמואל. "אמר ר' יהושע הכהן בר נחמיה: בשעה שנגלה הקב"ה על משה, טירון היה משה לנבואה, אמר הקב"ה: אם נגלה אני עליו בקול גדול אני מבעתו, בקול נמוך, בוסר הוא על הנבואה: מה עשה? נגלה עליו בקולו של אביו ("אנכי אלקי אביך", שמות ג', ו) אמר משה: הנני, מה אבא מבקש? אמר הקב"ה: איני אביך אלא "אלוקי אביך", בפיתוי באתי עליך כדי שלא תתירא וגו'..." (שמות רבה ג', ו).

5. אם נעיין היטב בתשובות השונות של עלי ושמואל בכל אחת משלוש ההתגלויות נמצא שיש הבדלים בתיאור ההתרחשות. לפניכם מובאים ההבדלים, נסו למצוא הסברים לחלק מן ההבדלים האלה:

התגלות ראשונה	התגלות שנייה
"ויאמר הנני: וירץ אל עלי" (ד-ה).	"ויקם שמואל וילך אל עלי" (ו).
"ויאמר לא קראתי שוב שכב וילך וישכב" (ה).	"ויאמר לא קראתי בני" (ו).

התגלות שלישית

"ויקם וילך אל עלי" (ח).
"ויאמר עלי לשמואל לך שכב וילך שמואל וישכב במקומו" (ט).

6. "ונר אלקים טרם יכבה ושמואל שכב בהיכל ה' אשר שם ארון אלקים". שמואל כידוע הוא לוי, איך הוא יכול ללכת לישון בהיכל ה' אשר שם ארון האלקים?

★ התלמידים ילמדו על הטעם המקראי המצוי על המלה "שכב" שהוא אתנחתא. כמו סוף היגד בתוך משפט או סוף משפט ממש, ואזי יבינו את שיעור הכתוב שהוא למעשה ככה: 'ונר אלקים טרם יכבה בהיכל ה' אשר שם ארון אלקים, ושמואל ישכב... (במקומו הרגיל)'. בדיוק כמו בפסוק הקודם שעלי שוכב במקומו בלי לציין כלל את המקום. אין ספק שעלי שוכב באחת הלשכות יותר פנימה מאשר שמואל, ששוכב מחוץ להיכל ה'. וקול ה' אשר בא מבפנים עבר מעל לעלי שאינו שומע ומגיע לשמואל, דבר שבוודאי מפתיע את שניהם (ראה גם רד"ק). מלבי"ם מפרש מדוע נסמכה השכיבה להיכל ה' בכך, כי כל רעיונותיו היו היכל ה' ועל ארון ה'.

7. השוו את דברי עלי לשמואל בפסוק ט לדברי שמואל לה' בפסוק י. שמואל מחסיר מלה אחת חשובה מאוד – שערו מדוע?

8. בפעם החמישית קורא **עלי לשמואל** ולא שמואל לעלי. מדוע לא הולך שמואל מעצמו לספר לעלי מה אירע לו לאחר שיחתם האחרונה?

★ שמואל מנסה להתנהג כאילו דבר לא אירע, אך עלי אינו יכול לעבור לסדר היום, הרי לא היה זה לילה רגיל. עלי משוכנע ששמואל שמע משהו. מאידך, תוכן הנבואה והמסר שבו הם קשים מאוד ועדיין אין שמואל יודע שרק הוא שמע את דבר ה', אך מלחצו של עלי הוא מבין ומקבל גם מעין אישורו שהיה זה דבר ה' ואין הוא חולם בהקיץ.

9. הנבואה הקשה של עלי וביתו נאמרה כבר לעלי ע"י איש האלוקים (פרק ב') לשם מה אם כן חוזר ה' ומשמיע נבואה זו גם באמצעות שמואל.

- ★ א. עלי לא הגיב על דברי איש האלוקים.
- ב. ה' מבקש להביא את הפורענות בקרוב.
- ג. יש דברים נוספים קשים יותר שנאמרים לשמואל ולא נאמרו לאיש האלוקים.

10. "ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה עד עולם" (שם ג', יד). ומה יהיה אם יתחרטו ויחזרו בתשובה שלימה הרי "שערי תשובה לא ננעלו"? (דייקו יפה בכתוב ותמצאו תשובה לשאלה).

סיכום היחידה

לפני שנפרד מן היחידה הראשונה מצאנו לנכון להוסיף עוד דפי עבודה, חלקם מוקדשים לחיזוק המסרים המרכזיים העולים מן היחידה וחלקם מוקדשים לחיזוק ולשינון **התכנים הלשוניים** ולרכישת בקיאות בהם. אינו דומה מי ששונה פרקו מאה פעמים וגו'. אין ספק שגם בחזרה זו נגלה עדיין פערים בהבנת הנקרא גם ברובד הגלוי של הכתובים, ולכן אנו ממליצים לא לדלג על דפי עבודה אלה, אלא להקדיש להם תשומת לב מליאה.

נסיים את החזרה הלשונית בבחירת **הפסוק הנבחר** ביחידה: כל תלמיד יבחר מתוך היחידה היגד אחד, פתגם או משפט, שלדעתו **חשוב מאוד** לזכור ולדעת אותו. התלמידים ירשמו את בחירתם על פתק. ועדת הכיתה תמייין את הפתקאות (כמו בבחירות)! ההיגד, הפתגם או הפסוק שיזכה במירב קולות הבוחרים, הוא **הפסוק הנבחר**. הפסוק הזה "יזכה" ברישום על כרזה יפה ויפאר את הכיתה. לפנינו בעצם עוד חזרה עם קצת מתח (ועוד כמה מטרות נוספות) והעיקר להגדיל תורה ולהאדירה.

הפסוק הנבחר

ביבליוגרפיה

- בכרך, יהושע – "מן הרמתים צופים" בתוך: **בשדה חמ"ד**, תשל"ג חוברת א-ב; תשל"ד חוברת א-ב; תשל"ה חוברת א, ב, ה.
- גבריהו, חיים – "הפולחן במשכן שילה ובבמות הציבור", בתוך: **"שיחות במקרא"**, עורך בנימין צביאלי, הוצאת רשות השידור "קול ישראל", הוצאת קרית ספר, ירושלים 1974, עמ' 99-101.
- גואלמן, יששכר – "ושמואל טרם ידע את ה'" (עיון בשמואל ג, א-ט), בתוך: **שם לשמואל** – אסופת מאמרים לספר שמואל, הוצאת המשפחה, הותקן לדפוס ע"י מכון צומת, אלון שבות, עמ' 27-36.
- זיידל, מ' – "תפילת חנה והשפעתה", בתוך: **חקרי מקרא**, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ח, עמ' ק"ע-קפ"ח.
- יעקובסון, יששכר – "הפטרת יום א' של ראש השנה", בתוך: **חזון במקרא – סוגיות בתנ"ך על פי עיונים בהפטרת השנה**, הוצאת סיני, תל-אביב תשי"ט, עמ' 358-342, וכן עמ' 354-356.
- ניצן, יוסף – "שירת חנה", בתוך: **בשדה חמ"ד**, כסלו תשל"ה, עמ' 163-170.
- סימון, אוריאל – "הקדשת הנער שמואל לנבואה", בתוך: **דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות: מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון**, ירושלים 1981, עמ' 85-93.
- רוזן, הרב ישראל – "עלי ובניו שומרי החותם במקדש", בתוך: **שם לשמואל** אסופת מאמרים לספר שמואל, הוצאת המשפחה, הותקן לדפוס ע"י מכון צומת, אלון שבות, עמ' 13-26.
- צורף, אפרים – "דיוקנה של חנה", בתוך: **בשדה חמ"ד**, כרך ט' חוברת ו', תל-אביב תשכ"ו, עמ' 302-306.
- קיל, יהודה – "הפטרה ליום א' של ראש השנה" (שמואל א', א-ב, י), בתוך: **"מעיינות"** – **ימים נוראים, כרך א'**, מאסף לענייני חינוך והוראה, הוצאת המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים תשכ"ח, עמ' 96-144.
- קריב, אברהם – "חנה", בתוך: **שבעת עמודי התנ"ך**, אישים ואידיאות בספר הספרים, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 96-144.

נספח א

מסכת נזיר פרק ט' משנה ה' – נזירות שמואל

נזיר הִיָּה שְׁמוּאֵל; כְּדַבְּרֵי רַבִּי נְהוֹרָאִי, שְׁנֵאמַר (שמואל א א, יא): „וּמִוֶּרְהָ לֹא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ“, וְנֵאמַר בְּשִׁמְשׁוֹן (שופטים יג, ה): „וּמִוֶּרְהָ“, וְנֵאמַר בְּשִׁמְשׁוֹן „וּמִוֶּרְהָ“, מֵה מוֹרָה הָאִמּוּרָה בְּשִׁמְשׁוֹן – נְזִיר, אִף מוֹרָה הָאִמּוּרָה בְּשִׁמְשׁוֹן – נְזִיר. אָמַר רַבִּי יוֹסִי: וְהָלֹא אֵין מוֹרָה אֵלָּא שֶׁל בָּשָׂר וְדָם. אָמַר לֹו רַבִּי נְהוֹרָאִי: וְהָלֹא קָבֵר נֵאמַר (שמואל א טו, ב): „וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֵיךְ אֵלֶּךְ וְשָׁמַע שְׁאוֹל וַהֲרַגְנִי“, שֶׁכָּבֵר הִיָּה עָזְיו מוֹרָה שֶׁל בָּשָׂר וְדָם.

באור משנה ה'

משנה זו, המסיימת מסכת נזיר, מביאה מחלוקת תנאים לגבי שמואל הנביא, אם היה נזיר, שכן נאמר בחנה, אם שמואל (שמואל א א, יב): „ותדור נדר ותאמר, ה' צבאות, אם ראה תראה בעניי אמתך וזכרתני ולא תשכח את אמתך, ונתת לאמתך זרע אנשים, ונתתיו לה' כל ימי חייו, ומוֹרָה לֹא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ“, ונחלקו תנאים במשמעות המלה „מוֹרָה“, אם משמעותה: תער, או משמעותה: יראה (מורא). וכותב בעל תוספות יום טוב, שהואיל ונחלקו בו חכמים, אם היה נזיר אם לא, לפיכך לא סידר רבינו הקדוש עניין זה במשנתו אלא בסוף הסכמת.

נזיר היה שמואל – והאומר: „הריני כשמואל“, הרי זה נזיר; הרמב"ם כותב: „שמואל הרמתי נזיר עולם היה, לפיכך האומר: הריני כשמואל הרמתי, כבן חנה, כבן אלקנה, כמי ששסף את אגג בגלגל, וכיוצא באלו, הרי זה נזיר עולם (הל' נזירות ג, טז); כדברי רבי נהוראי – כך הם דברי רבי נהוראי, שנאמר – בנדרה של חנה: „וּמִוֶּרְהָ לֹא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ“ – ומכאן שהוקדש שמואל לנזיר, שכן נאמר בשמשון „וּמִוֶּרְהָ“ – בדברי המלאך אל אשת מנוח: „כִּי הִנֵּךְ הָרָה וְיֻלְדֶּת בֶּן, וּמִוֶּרְהָ לֹא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ, כִּי נְזִיר אֱלֹהִים יִהְיֶה הַנֶּעֱר מִן הַבֶּטֶן“, ונאמר בשמואל „וּמִוֶּרְהָ“ – כמו שהבאנו לעיל, מה מורה האמורה בשמשון – פירושה: תעה, שלא יעלה תער על ראשו, מפני שיהיה נזיר – כמפורש בהמשך הפסוק: „כִּי נְזִיר אֱלֹהִים יִהְיֶה הַנֶּעֱר“, אף מורה האמורה בשמואל – פירושה שלא יעלה תער על ראשו, והיינו שיהיה נזיר – כל ימי חייו. אמר רבי יוסי: והלא אין מורה – האמורה בשמואל, אלא מורא של בשר ודם – כלומר שהתפללה חנה שלא יחא מוראו של אדם עליו, וכן מתורגם הכתוב בתרגום יונתן: „ומרות אנש לא תהא עלוהי“, אמר לו רבי נהוראי – לרבי יוסי: והלא כבר נאמר: „וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֵיךְ אֵלֶּךְ וְשָׁמַע שְׁאוֹל וַהֲרַגְנִי“, ומכאן שכבר היה עליו מורה של בשר ודם – ואם התכוונה חנה למורא בשר ודם, כלום תאמר, שלא נתקיימו דבריה? אלא ודאי התכוונה לתער שלא יעלה על ראשו, ומכאן שנזיר היה שמואל הנביא.

נספח ב

מסכת ברכות דף ל"א – ההלכות הנלמדות מתפילת חנה

אמר רב המנונא: כמה הלכתא נברותא איכא למשמע מהני קראי דחנה: "חנה היא מברכת על לבה" – מכאן למתפלל צריך שיכנין לבו. "ברך שפתיך ועוז" – יימכאן למתפלל שיחלוף בשפתי. "וקולה לא ישמע" – מכאן, שאסור להנביה קולו בחפלהו. "ויחשבה עלי לשכרה" – מכאן, שיששכור אסור להתפלל, "ויאמר אליה עלי עד מתי תשחקרין וגו'" – אמר רבי אלעזר: מכאן, לרואה בחברו דבר שאינו הגון צריך להוכיחו. "ונתען חנה ותאמר לא אדני" – אמר עולא ואיתימא רבי יוסי ברבי חנינא, אמרה ליה: לא אדון אתה כדבר זה, ולא רוח הקודש שורה עליך, שאתה חושדני כדבר זה. איכא דאמרי, הכי אמרה ליה: לא אדון אתה, לא איכא שכינה ורוח הקודש נכד, שדנתני לכף חובה ולא דנתני לכף זכות, מי לא ידעת דאשה קשת רוח אנכי? ויין ושכר לא שתייתי" – אמר רבי אלעזר: מכאן, לנחשד כדבר שאין בו שצריך להודיעו. "אל תחן את אמתך לפני בח בליעל" – אמר רבי אלעזר: מכאן, לשכור שמתפלל כאלו עובד עבודה זרה, כתיב הכא 'לפני בח בליעל', וכתיב הקם 'וצאו אנשים בני בליעל מקרבך', מה להלן עבודה זרה, אף כאן – עבודה זרה. "ינען עלי ויאמר לבי לשלוס" – אמר רבי אלעזר: מכאן, לחושד את חברו כדבר שאין בו שצריך לפייסו; ולא עוד, אלא שצריך לכרכו, שנאמר: "ונאלהי ישראל יפן את שלחך".

נספח ג

מסכת שבת דף נ"ה, ע"ב – חטאי בני עלי

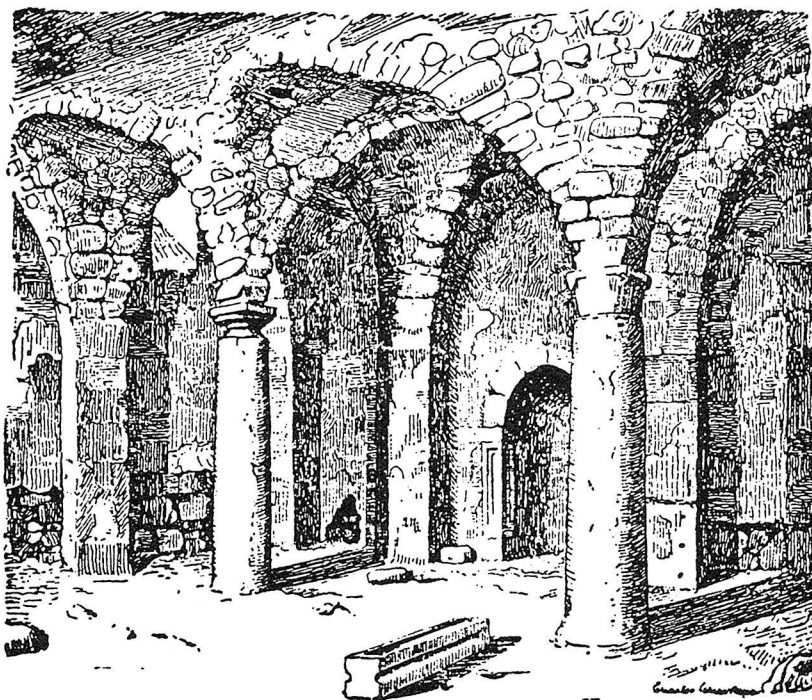
אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל האומר בני עלי חטאו – אינו אלא טועה, שנאמר "ושם שני בני עלי עם ארון ברית האלהים לפני ופנתם כהנים לה'". סבר לה כרב, דאמר רב: פנתם לא חטא. מקיש חפני לפנתם, מה פנתם לא חטא – אף חפני לא חטא. אלא מה אני מקיים "אשר ישכרן את הנשים" – מתוך ששהו את קציהן, שלא הלכו אצל בעליהן – מעלה עליהן הכתוב כאלו שכבסו.

נספח ד

מסכת יומא דף פ"ז, ע"א – שערי התשובה לבני עלי

"עבירות שבין אדם למקום וכו'". רמי ליה רב יוסף בר חבו לרבי אבהו: עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר? והא כתיב "אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים!" – מאן אלהים – דייגא. – אי הכי אימא סיפא: "ואם לה' יחטא איש מי יתפלל-לו?" – הכי קאמר: אם יחטא איש לאיש ופללו – אלהים ימחול לו, ואם לה' יחטא איש – מי יתפלל בעדו, תשובה ומעשים טובים

עמק שילה

מראה הבנין מבפנים. בבנין הרבה אבנים מבנין קדום יותר

”ויטש משכן שלו, אהל שכן באדם ויתן לשבי עזו ותפארתו ביד צר”

(תהלים ע”ח, ס-סא)

דברי פתיחה

בסיום היחידה הקודמת נתבשרנו שיש נביא בישראל, וגם ניתנו לנו שני רמזים על הצפוי בעתיד הקרוב.

א. איש האלוקים מבשר לעלי על האסון העתיד להתרחש במשפחתו “וזה לך האות אשר יבא אל שני בניך אל חפני ופינחס ביום אחד ימותו שניהם” (ב’, לד).

ב. ה’ מבשר לשמואל (ושמואל נאלץ לגלות הבשורה לעלי) על אסון גדול שיתרחש והשלכותיו הם מעבר לאירועים הנובעים רק למשפחה¹ “ויאמר ה’ אל שמואל הנה אנכי עשה דבר בישראל אשר כל שמעו תצילנה שתי אזניו” (ג’, יא).

החלק הראשון של היחידה שלנו עוסק אפוא בקיומן של הבשורות הקשות האלה. ולכן פותח הפרק במשפט “ויהי דבר שמואל לכל ישראל”. נתגשמה נבואת הפורענות “ויצא ישראל לקראת פלשתים למלחמה” וגו’². ישראל מחליטים משום מה שהשעה כשרה לצאת למלחמה נגד הפלשתים ולמנוע מהם המשך התפשטותם למרכז הארץ (ראה להלן). שמואל עדיין עלם צעיר. עלי עדיין חי ולכן אין הוא מעורב בשלב זה בהנהגת העם. שאם לא כן, קשה להבין מדוע אין אנו שומעים עליו כאשר כל האירועים הדרמטיים האלה מתרחשים בקרית יערים והעם מוכן ומזומן לקבל הדרכה משמואל, שבוודאי כבר התחיל את ביקוריו בתקופה זו בערי ישראל, והטיף לחזרה בתשובה, הכל כפי שמתואר בפרק ז’.

1. אין כל ספק שהרמז כאן הוא לכלל ישראל, ולא דווקא למשפחת עלי. ראשית, הרי נאמר “הנני עשה דבר בישראל”, משמע שהעניין נוגע לכלל ישראל. שנית, מיד אחרי אמירה קשה זו מפסוק יב והלאה מתחיל תיאור העונש הצפוי לבית עלי, לכן בחרנו ליחידה זו כותרת המתייחסת לאסון הכלל ישראלי.
2. קשה לתלמידים וגם לנו לקבל את פירושו של רד”ק שלפיו דבר שמואל לכל ישראל הוא **הציווי** לצאת למלחמה **במטרה להכשילם** כדי שיענשו, שאם כן, כיצד זה ששמואל לא נזכר כלל במשך המלחמה? העם אינו פונה אליו וגם הוא אינו פונה אליהם בהדרכה, בדרישה או בתוכחה. זקני ישראל הם המחליטים ופועלים כאחראיים על העם. גם רי”א (ר’ יצחק אברבנאל) דוחה בתקיפות את פירושו של רד”ק וזהו לשונו: “ויקשה זה מאד כי איך אמר (הכתוב) קודם לזה “ויגדל שמואל והי עמו לא הפיל מכל דבריו ארצה וידע כל ישראל מדן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לה” – ואם היעוד הראשון שאמר שמואל לא נתקיים ואמר שיצאו ישראל ונפלו לפני אויביהם, אם כן **איך ידעו כי נאמן שמואל לנביא?** ואיך לא הפיל מכל דבריו ארצה ובמה נבחנה נבואתו? (אברבנאל, נביאים ראשונים, עמ’ קפ, השאלה השנייה).

בכיתה מתקדמת אפשר כמובן להעלות את שתי האפשרויות ולברר איזו מהן עדיפה, רצוי להעתיק את הפסוק על הלוח ולבקש הצעות על הקשרים שבין שני חלקי הכתוב ועל סימני הפיסוק שיש ביניהם או להוסיף אף מילת קישור. (שים לב לאתנחתא בסוף ההיגד הראשון של הפסוק).

שני מוקדים לימודיים ליחידה זו

א. המוקד הצבאי-מדיני, המפלה בשדה הקרב והשלכותיה (חורבן שילה).
ב. המוקד הרוחני והשלכותיו. **כלפי פנים** – תיקון מושגים ותפישות מעוותות בענייני האמונה וכוחו של היכל ה' ומה שבתוכו **וכלפי חוץ** – תיקון מושגים ועיוותים בתפישת ההבדל בין האמונה האלילית לבין האמונה באל אחד, בחינת: "למען תדע כי אין כה' אלקינו". האירוע שמתחיל בחילול ה' מסתיים בקידוש ה' בשני הכיוונים.
המוקד הראשון ברור ומוכן לתלמידים בגיל הזה, במיוחד כשכבר נפגשו בנושא של ישראל ופלשתים בספר שופטים בתקופת שמשון ("הלא ידעת כי משלים בנו פלשתים" וגו', שופטים ט"ו, יא).
המוקד השני מצריך דיון בשאלות פילוסופיות מהותיות. חשוב שנעסוק בהם בהעמקה, כי הרי תפישות אלה הן מכבשנו של עולם האמונה שלנו. נביאי ישראל כולל שמואל הנביא³ מוכיחים ומדריכים את העם על כל צעד ושעל בשאלות אלו (ראה גם ההבדלים בין פרק ד' לפרק ז').
נראה לנו שנצטרך ארבעה שיעורים כדי להקיף את שני המוקדים הנ"ל. אנו ממליצים שפרק ד' יילמד בדרך אינטנסיבית יותר ופרקים ה' ו' בדרך אקסטנסיבית באמצעות דפי העבודה עם מבחר שאלות חובה ורשות.

שיקולים דידקטיים

פרק ד'

נפתח את היחידה ברישום פסוק יא שבפרק ג': "הנה אנכי עשה דבר בישראל אשר כל שמעו תצלנה שתי אזניו" על הלוח⁴. התלמידים יתבקשו לנסח את נושא השיעור בצורת שאלה.

נפתח בעיון הראשון בפרק ד' כולו (קריאה דמומה) ונחליף דיעות על האפיזודות הדרמטיות המתוארות בפרק⁵.

כדי להיכנס לאווירת הפרק ולנושאים המפורטים בו (עיון שני!), נבקש הפעם הצעות לקביעת הנושא המרכזי שבפרק. התלמידים ינמקו הצעותיהם, יקראו את הפסוקים הרלוונטים, קריאה חוזרת ונשנית. מומלץ לקבל כל הצעה ובלבד שהתלמיד יקרא אותה בקול ויוסיף מלות שכנוע. כעת אנו יודעים מה שאירע, אך יש לנו בוודאי לא מעט שאלות, וכך מגיעים אנו לשלב שאלת השאלות של התלמידים. אנו מניחים שהתלמידים יגיעו לשאלות מרכזיות שהפרק מזמן לנו וכמעט מחייב אותנו לשאול אותן⁶ ונפתח בשאלה הראשונה: "ויוצא ישראל לקראת פלשתים" – מה קרה, מה הרקע למלחמה זו?

3. ראה דברי התוכחה של שמואל לשאול: "החפץ ה' בעלות וזבחים". יש אף המסבירים את שבירת הלוחות ע"י משה רבנו מחשש ליחס ללוחות כוח מאגי ולהחליפו באמונה הטהורה בה' ("משך חכמה" – ר' מאיר שמחה כהן מדווינסק, עמ' צ"ד ד"ה: "וזהו ויהי כאשר קרב אל המחנה", הוצאת ספרים אשכול). ראה בנידון גם פירוש רש"י על הפסוק האחרון בתורה: "ולכל היד החזקה" וגו'.
4. הפסוק יירשם בצד וישאר על הלוח עד סוף הסיפור וישמש **לסיכום השיעור** וסגירת מעגל.
5. בשלב זה מומלץ לתת לתלמידים לענות על השאלות בדף עבודה א כדי לבדוק את שליטת התלמידים בתוכן העניינים שבפרק.
6. השאלות יירשמו בדפי העבודה במקום המיועד לכך.

ונעבור לדיון בקבוצות בנושא **ישראל ופלשתים** לפי דפי העבודה. הדיון יסוכם במליאה ויוסקו המסקנות הראשוניות הבאות:⁷

1. הפלשתים אינם מעמי כנען הקדומים, הם הגיעו לארץ כנען דרך הים ופלשו לארץ (לכן נקראו בפיו הפלשתים)⁸.

2. הפלשתים השתלטו על חוף הים ומשם שאפו להתפשט פנימה לתוך שטחי ההתיישבות של שבטי ישראל⁹.

3. בין ישראל והפלשתים התנהל מאבק ממושך על השלטון בשטחי ארץ ישראל. עתים שעבדו הפלשתים את בני ישראל ועתים הייתה יד ישראל על העליונה וגרשו את הפלשתים מאיזור התיישבותם בשפלת החוף¹⁰.

4. צורת הממשל של הפלשתים הייתה שונה משל ישראל (ברית צבאית של חמש ערים).

5. הצבא הפלשתי מאורגן ומצויד בכלי מלחמה מתקדמים (הם מומחים לתעשיית הברזל) ומונעים מזרים, כולל שבטי ישראל, את הידע ליצור כלי מלחמה וכלי עבודה מברזל.

לסיכום שאלת הפתיחה (סיכום ביניים)

א. שבטי ישראל יזמו מלחמה כנראה כדי "להקדים תרופה למכה" ולמנוע מהפלשתים את המשך החדירה לאיזור הר אפרים (מפה, והסבר חשיבות "אפק" ומיקום "אבן העזר").

ב. הפלשתים לא רק שלא הופתעו "ופלשתים חנו באפק"¹¹ אלא כנראה הם מקדימים ופותחים במלחמה "ויערכו פלשתים לקראת ישראל".

ג. הפלשתים מנצחים ואבידות ישראל קשות ולא צפויות¹².

ומכאן עולות השאלות על זקני העדה, המלצותיהם וטעותם הגורלית. כבר עתה יש להדגיש את חומרת הטעות, כי הרי בקרב השני האסון היה עוד יותר גדול. הארון לא רק שלא גרם לניצחון אלא נוכחותו גרמה למפלה גדולה. הפלשתים יצאו מהר מאוד משלב ההלם ועברו לשלב ההתחזקות והגבורה וניצחונם היה גדול מאוד.

לאחר בירורים ראשוניים אלה. נעמוד להלן על הרעיונות החשובים שיש לדעתנו לפתח אותם ולדון בהם ביחידה זו¹³.

7. אנו ממליצים להסתפק במסקנות הנ"ל ואין צורך בשלב זה להקיף מקורות מידע רבים עד כדי מרכו למידה מיוחדת אודות הפלשתים במקרא ומחוצה לו. לתלמידים המתעניינים במיוחד, יכול המורה להוסיף עוד מקורות אחדים (ראה ביבליוגרפיה). התלמיד יסכם שלוש ארבע עובדות חדשות עבורו שמצא במקורות.

8. כפי שהיהודים באתיופיה נקראו בפי האתיופים "פאלשים" לאמור פולשים-זרים.

9. רצוי להמחיש לתלמידים שבני ישראל הגיעו לארץ דרך המזרח (הירדן) ולא דרך הים ("ולא נחם אלוקים דרך ארץ פלשתים" וגו') ולכן עיקר התיישבותם והיאחזותם של שבטי ישראל היה באיזור ההררי וכיוון ההתפשטות היה מן המזרח למערב ואילו הפלשתים מתפשטים מן המערב למזרח ומכאן ההתנגשויות הבלתי נמנעות.

10. מטרת הפלשתים איננה לכבוש את השטח וליישב אותו על ידם, כפי שנהגו באיזור החוף. הם מתכוונים יותר להיות אדוני הארץ ולהשיג מקורות מחייה ויתרונות כלכליים, לשלוט ולנצל אותה לרווחתם ולטובתם כולל שליטה על הדרכים החשובות.

11. אין מחלוקת לגבי זיהויה של אפק. היא זוהתה בוודאות כתל אפק ע"י ראש העין שבימינו. אפק זו הייתה נקודה חשובה על "דרך הים". לגבי זיהוי אבן העזר התעוררה בעיה, כי הרי "אבן העזר" נזכרת שוב בפרק ז' כמקום ניצחון של ישראל וקשה לקבל את הדיעה שלפנינו אותו מקום בשני המקרים (ראה הסבר מפורט בנידון בדעת מקרא בפרק ו' ובעיקר בפרק ז', עמ' ס"ט) ועל כן נקבל את דעת הסבורים שאבן עזר שבפרקנו נמצאת בשרון בסביבת אפק.

12. אם נפלו 4000 איש מישראל סימן שהיה זה קרב רציני וקשה, ולכן הם מחפשים כעת הסבר לכישלון הצורב. רצוי שהתלמידים יעמדו על התופעה הזאת שלאחר כישלון יש אכן מקום לשאלות ואין לעבור לסדר היום. מבחינה זו נהגו בני ישראל כהלכה, רק המסקנות היו הפעם מוטעות.

13. על המורה לבחור במה לדון בכיתה ומה להשאיר לעבודת בית ולהיעזר בדפי העבודה, וכן אלו מן

למה נגפו ה' היום לפני פלשתים?

בני ישראל הבינו שיש לחפש הסבר לכישלון הראשון לא במונחים צבאיים-אסטרטגיים, או בכישלון מפקד וכדו', הם מחפשים גורם שאינו תלוי בהם וכך הם עולים על רעיון הארון. הרעיון של הזקנים היה נכון בעיקרו, הכישלון לא היה על רקע צבאי (הם הרי היו מוכנים). אך במקום לחפש את האשמה חוצה להם, היו צריכים לחפש זאת בתוכם. מעניין לציין שהכתובים אינם מציגים לאורך כל הפרק מה הן הסיבות לכישלון, ומה היה רע בהחלטה להביא את הארון למעשה¹⁴. גם שמואל הנביא אינו מופיע ומסביר, אך לא קשה לנו להבין את הרקע לכשלונות הללו לאור הדברים המתוארים בפרקים הקודמים.

לפי המדרש דלהלן ברור גם שבני ישראל אשמים בכל אשר מתחולל במשכן שילה. אמנם מסופר שהעם היו מרגנים על מעשיהם הרעים של בני עלי ("כי לא טובה הַשְׁמָעָה אשר אנכי שומע מְעִבְרִים עִם ה'" – פרק ב' פס' כד) אבל הרינון הזה לא היה לו תהודה מספקת כדי לגרום למהפכה ולהעביר אותם מכהונתם.

"למה נגפו היום – על הכל הקב"ה פורע מידה כנגד מידה; בשביל מעשיהן של בני עלי שהיו מקולקלין, יצאו ישראל למלחמה ונהרגו מהן ארבעת אלפים. אמרו בני ישראל: למה נגפנו ה' היום לפני פלשתים? באותה שעה אמר הקב"ה: כשהיו בני עלי מכעיסין אותי בעזרת ישראל ובעזרת נשים לא אמרתם להם כלום, ועכשיו שיצאתם במלחמה אמרתם למה נגפנו ה' היום!?" (אליהו רבא, י"א)

עלינו לדון בשתי שאלות מרכזיות:

א. במה טעו זקני ישראל לכתחילה, הרי יש תקדימים לכך¹⁵. ואם חטאו מדוע העונש הכבד הזה? גם מפלה צבאית קשה וגם עלי ובניו מוצאים את מותם ולמעשה גם שילה נכבשת ונחרבת כתוצאה מן המפלוא האלה?

ב. נאמר שישאל נכשלו, וראויים היו לעונש והארון לא עזר, אך למה יפול הארון בשבי האוייב? מהי המטרה?

לשאלה הראשונה:

אמנם אין ספק שכונות זקני ישראל הייתה לטובה, כי הם ביקשו לחזק את המורל בצבא, והיו בטוחים שה' לא ירשה שארון ברית צבאות יושב הכרובים ירס או יפול בשבי, ובזכות הארון ילחמו ישראל הפעם כהוגן וינצחו בקרב, אך מהלך מחשבה זה "הוא מחשבת דופי כי הארון אינו **תכלית לעצמו** רק בעבור **ישמרו את הכתוב בו**" (כלשון מלבי"ם שם). במלים אחרות הם **הפכו סמל למהות**, תופעה מוכרת ואף נפוצה באמונות ודתות, אך היא בלתי נסבלת באמונת הייחוד שלנו. הסמלים אמנם נתקדשו בקדושה של מעלה אך הם **אמצעים** בלבד. ידיו של משה אינן מושיעות אם אין מסתכלין כלפי מעלה, וגם הנחש אינו ממית או מחיה¹⁶. כך גם הארון במקרה שלנו אינו מושיע עם שאינו ראוי לתשועה מפאת מעשיו והתנהגותו.

העניינים ידונו בהם בקבוצות ואלו במליאה. אנו ממליצים שהנושאים העולים מפרק ד' (שאלות התלמידים ושאלות נוספות) יידונו מפאת חשיבותם במליאה.

14. יש סברה שההחלטה להוציא את ארון הברית קשורה כנראה גם ברצון של הזקנים להעביר מסר לכל השבטים שלפניהם מלחמה לה' וחובה לכל השבטים להשתתף בה. אמנם לפי מספר ההרוגים (שלושים אלף רגלי!) בוודאי השתתפו בקרב מספר שבטים, אך עדיין לא היה זה קרב בין כל שבטי ישראל ובין הפלשתים, עדיין אין מלך בישראל.

15. התקדים המפורש ביותר הוא בתיאור מעבר הירדן וכיבוש יריחו.

16. משנה ראש השנה סוף פרק ג', משה רבינו שבר לוחות, חזקיה המלך כיתת את נחש הנחושות והחכמים הודו לו (פסחים ד', משנה ט).

לקבוצה מתקדמת או לתלמידים בודדים רצוי להשוות בין המסופר ביהושע ובין מה שקורה אצלנו¹⁷ להלן סיכום ההשוואה.

במעבר הירדן ובכיבוש יריחו	במלחמת אפק
★ ה' הוא המחליט על הוצאת הארון ממקומו.	★ זקני ישראל מחליטים.
★ בעת מעבר הירדן, מרוחק הארון מן העם כאלפיים אמה. גם בעת כיבוש יריחו הולך הארון בנפרד בין החלוץ למאסף.	★ הארון נמצא בקרב המחנה ממש ככתוב: "נקחה אלינו משילה את ארון ברית ה' ויבא בקרבנו" (פס' ג).
★ כתוב בפירוש שהארון נישא בידי הכהנים.	★ לא מפורש מי הם שמשאו את הארון לחזית.
★ תרועת העם בעת כיבוש יריחו באה לאחר הכנות מרובות. "העם לא הריע ולא השמיע את קולו עד עת נפילת החומה שהיא עת הניצחון, אבל קודם לכן לא יריעו ולא ישמחו כשמחת הקציר אבל ישאו עיניהם אל ה' לשאול ממנו עזרה בצרות". (אברנאל, נביאים ראשונים, עמ' קצ"ב)	★ מיד כאשר בא ארון ברית ה' אל מחנה ישראל הריע כל העם תרועה גדולה כתרועת המנצחים, כי חשבו שארון ברית ה' יושע אותם, ולא צעקו אל ה' ולא קראו אליו כי לא שבו לפניו אבל חשבו שיהיה הארון תחבולה לנצח במלחמה. (אברנאל, נביאים ראשונים, עמ' קצ"ב)

כדי להראות ש"מחשבת הדופי" של בני ישראל בדור ההוא חוזרת על עצמה ביתר שאת בתקופה, כמו לפני חורבן הבית הראשון, ראוי לקרוא את אחד הנאומים המפורסמים והקשים ביותר של ירמיה לבני דורו (ירמיה פרק ז', ט) על דברי שקר בעניין היכל ה' "דברי השקר". דברי שקר אלה כנראה היו מושרשים בעם והם בטחו בעצם קיום היכל ה' ללא כל צורך לשינויים בהתנהגותם הם. ירמיה, כדי לשכנע את העם מזכיר כדוגמה קלסית וכתקדים ידוע את חורבן משכן שילה: "כי לכו נא אל מקומי אשר בשילו אשר שכנתי שמי שם בראשונה וראו את אשר עשיתי לו מפני רעת עמי ישראל" (ירמיה ז', יב).

ואם כן, היו דברים מעולם. ואם הדורות ההם לא הסיקו את המסקנות הנכונות הרי בדורות שלנו חייבים אנו לגלות יותר הבנה ויותר זהירות בענייני אמונות ודיעות ובקשר שלהם אל איכות חיינו והתנהגותנו היום-יומית¹⁸. ומכאן לשאלה השנייה: מה לארון אצל הפלשתים?

17. אפשר כמובן להשוות התנהגות בני ישראל בכנס במצפה בהדרכת שמואל (פרק ז') ולהגיע לכל המסקנות שלמעלה, אך דבר זה יצריך להקדים את המאוחר, ולכן אין זה רצוי להביא ראיות מפרק זה. כאשר ילמדו התלמידים את פרק ז' בוודאי נחזיר אותם לפרק ד' לערוך השוואות, ונראה בהירות יתרה כיצד התיקון הפנימי הוא שמשפיע ולא טקסים חיצוניים בלבד.

18. נראה לנו שאלה הם כיוון המסרים שעלינו להגיע אליהם באמצעות הדיון. יתמודדו התלמידים עם רעיונות אלה ויגיעו למסקנותיהם ואף ינוסחו על ידם ולא על ידי המורה! (עד כמה שניתן).

לשאלה השנייה:

"ויתן לשבי עזו — ארון הברית אצל הפלשתים"¹⁹. הפלשתים ששמעו את קול התרועה מבינים שחל מפנה אצל "העברים" (כך נקראים בני ישראל לעתים אצל הפלשתים) "וידעו כי ארון ה' בא אל המחנה" (ד', ו). ארון האלוקים הוא כביכול האלוקים בכבודו ובעצמו "בא אלוקים אל המחנה". אך לאחר ההלם הראשון הם מתאוששים ואף פותחים במלחמה²⁰ והתוצאות ידועות. מבחינת הפלשתים נראה ניצחון כפול: הם מנצחים **במערכה הפיזית** בשדה הקרב, ולא פחות חשוב להם העובדה שהם לראשונה מנצחים כביכול **במערכה הרוחנית** את עם ישראל ואת אלוקיו. נגד התפישה האלילית הזאת חייבת לבוא תגובה גם ללא קשר לעם ישראל. אמנם כן "גלה כבוד מִישראל", אך חס וחלילה לא גלה כבוד מאלוקי ישראל, ובאמצעות האירועים הבאים ילמדו הפלשתים בדרך הקשה שניצחונם על ישראל לא היה ניצחון על "אלוקי ישראל" וממצב של חילול ה' יגיעו גם הפלשתים וגם ישראל להכרה בקדושת ה' ובקידוש שם שמים ברבים. אברבנאל מונה חמש סיבות לשביית הארון ע"י האויב. נצביע כאן על הסיבה החמישית שבה הוא מסביר, שהמטרה האלוקית במעשה חריג זה הייתה להוכיח באותות ובמופתים גם לישראל וגם לפלשתים כי **שם ה' נקרא על הארון** וכולם ילמדו את האמת הזאת, בין אם הארון בידי הפלשתים ובין אם הוא בידי ישראל ואינם נוהגים בו את הכבוד הראוי לכך. ראוי לעיין בפירושו הסיבות האחרות. במדרש מצאנו גם התייחסות למחדל אחר מצד בני ישראל, והוא שלא חשו כלל שהארון נמצא בשבי הפלשתים ולא שמו נפשם בכפם להצילו, וגם לא נעשו ניסיונות כלשהם (דיפלומטיים, צבאיים; בסתר או בגלוי) כדי לגאול את הארון משבי. אילו נעשו ניסיונות כאלו בוודאי היה הכתוב מספר לנו על כך, ומחדל זה הוא לא פחות חמור מן המעשה של הבאת הארון לשדה הקרב, וזה לשון המדרש:

"...אמר הקב"ה: אילו תרנגולתו של אחד מהם אבדה, היה מחזר עליה כמה פתחים להביאה, וארוני בשדה פלשתים שבעה חדשים ואין אתם משגיחים בו! ?! אם אין אתם משגיחים עליו — אני אשגיח עליו "הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו" (תהלים צ"ח, א)²¹. (בראשית רבה פרשה נ"ד סימן ד)

אכן, האשמה זו חזקה מאוד ובוודאי שאפשר לתת תשובות אובייקטיביות. בתוקף המציאות היה זה בלתי אפשרי כנראה להשיב את הארון בפעולה צבאית או בדרך אחרת. בכל זאת מציעים אנו לאפשר לתלמידים להתמודד עם הביקורת הזאת ולהציע הצעותיהם לכאן ולכאן והרי היו דברים מעולם²² (ראה דפי עבודה).

הרקע הצבאי והמדיני של מלחמת אפק

הכתוב מתאר לנו מצב שבו הפלשתים מגיעים כבר עד גבול הירקון (שומרים על "דרך הים"). כנראה, שממש מבקשים הם לחדור להר אפרים ולהגיע למרכז הרוחני-דתי שבשילה. הם מניחים שחורבן שילה יגרום מחדש לפיצול שבטי, ו"איש הישר בעיניו יעשה", ואזי יהיה יותר קל לבסס את ההגמוניה על רוב שבטי ישראל. מקום הריכוז של

19. אין להיכנס לדיון במחלוקת חז"ל בעניין מספר הארונות. אנחנו מציעים לקבל את דעת חכמים. ראה באברבנאל דיון ארוך בעניין וקרא סיכום קצר בד"ק.

20. כך מסתבר ממה שהכתוב פותח סיפור הקרב במלים "וילחמו פלשתים", יתכן אפוא, ששוב הקדימו הפלשתים לפתוח במערכה ובכך ביקשו להשיג עליונות בראשית הקרב.

21. סיום הקטע משמעו: ראה הקב"ה שאין בני ישראל חסים על כבודו אזי "הושיעה לו ימינו וזרוע קודשו" והתחילו הפעולות היוזמות של הקב"ה בעצמו, ותכבד יד ה' על האשדודים.

הפלשתים הוא אפק שעל מעיינות הירקון²³, ואילו שבטי ישראל, שעומדים על כוונת הפלשתים, מרכזים את כוחותיהם באבן העזר לא רחוק מאפק, כי הם מבקשים **לחסום** את הדרך העולה להר אפרים²⁴.

תוצאות הקרב היו גורליות לגבי שבטי ישראל כדלהלן:

1. בשדה הקרב נהרגו כ-3400 חיילים ובוודאי גם נפצעו רבים מאוד. (יש להניח שרוב הצבא נשבר).
2. ארון ה' נשבה.
3. הדרך להר אפרים נפרצה.
4. שילה נכבשת ונהרסת.
5. ישובים רבים נמצאים תחת עול הפלשתים.
6. התרחשו אסונות פרטיים בצמרת השלטון (בית עלי).

לא פלא הוא אפוא שקרב גורלי זה נחרט כה עמוק בזיכרון הלאומי של עם ישראל. ביחידה הבאה (בפרק ז') נראה את המפנה הרוחני שהחל בעם ישראל בהנהגתו של שמואל. כאשר הרוח איתנה והעורף חזק גם הצבא מצליח ב"ה לבצע את משימותיו.

לסיכום פרק ד'

בדפי העבודה לפרק ד' וכן בדף לסיכום היחידה סימנו עוד מספר מוקדים הראויים לעיון ולדיון. על המורה להחליט מראש ע"פ שיקול דעתו אילו מהעניינים ידונו בהם בכיתה ואילו מהם ישארו בגדר רשות (או חובה) לשיעורי בית בלבד. בכל אופן יזכור המורה תמיד את מאמר רבי טרפון: "לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל ממנה" (אבות ב', כא) וינהג בהתאם.

פרקים ה'-ו'

פרק ד' מסתיים בתבוסת ישראל ובמכות אשר נוחתות על כלל ישראל ועל משפחת הכהונה הגדולה: "גלה כבוד מִיִּשְׂרָאֵל" ונולד "אֵי כְבוֹד". בפרקים ד'-ה' אנו עוברים למחנה הפלשתים, אך גם כאן חגיגות הניצחון לא נמשכות זמן רב מדי. האל ה"מנוצח", כביכול, מכה במנוצחים, כך שנוכחות ארון ברית ה' במחנה הפלשתים מביאה את הפלשתים, בהדרגה, להכרה שיש לנהוג **כבוד** בארון ובמה שהוא מייצג. "ונתתם לאלוקי ישראל כבוד אולי יקל את ידו מעליכם" – מציעים הכהנים והקוסמים. הנה כי כן, גלה כבוד מישראל, אך הוא גם לא ישאר זמן רב בידי הפלשתים והם יאלצו להחזירו אחר כבוד לעם ישראל, מהם לקחוהו.

בסוף היחידה אנו שומעים שגם בני ישראל צריכים עדיין ללמוד פרק בהלכות קדושת הארון. אנשי בית שמש נענשים על שלא נהגו כבוד בארון ה' החוזר משביו (פרק ו', יט). פרק ז' פסוק א מסיים את סיפור הארון ויש לצרפו ליחידה שלנו בחינת "סוף טוב הכל טוב" וכך אנו נוהגים גם בדפי העבודה.

23. להלן קטע מתוך מאמרו של מ' כוכבי **אפק-אנטיפטרס, מתוך הגות במקרא**, עורך ע' מנחם, תל-אביב תש"ס, עמ' 185. "הירקון הוא גבולה הצפוני של ארץ פלשת, ואפק של מעיינות הירקון היתה מעוזם של הפלשתים. מכאן הם אוספים מדי פעם את צבאותיהם ויוצאים למלחמה נגד הישראלים שבאיזור ההר. בבורות שניכרו לתוך מפולות הלבנים של הארמון הכנעני של אפק אכן נמצאה הקרמיקה הפלשתית האופיינית המעוטרת בדגמים בצבעי אדום ושחור על רקע לבן".

24. אנו מקבלים את דעת החוקרים הסבורים שאבן העזר שבפרקנו אינו זהה עם הישוב באותו שם הנוצר בפרק ז'. יש בארץ ישובים רבים עם שמות זהים גם השם אפק (או אפקה) הוא אחד מהם (דוגמאות נוספות: בית לחם, עפרה ורבים אחרים) אין זה מסתבר שבני ישראל חונים ע"י מצפה שבארץ בנימין.

שיקולי דעת והצעות דידקטיות

שני הפרקים האלה מלאים התרחשויות, הרדפות זו אחר זו, ולכן נראה לנו שיש ללמד את שני הפרקים ביחידת זמן אחת (בבת אחת), ס"ה לפנינו 34 פסוקים. הצעתנו היא, שמיד אחר קריאת שני הפרקים ושיחת התרשמות קצרה, ניגש לתרשים הזרימה של הפרקים בדף עבודה ה²⁵.

נעסוק בתרשים בשלושה שלבים:

שלב א': נתקדם מ"תחנה" ל"תחנה" ללא שאילת שאלות רק מילוי הפרטים. בכיתה מתקדמת נחלק את ה"תחנה" וכל קבוצה (או זוג) תתרכז בתחנה אחת. הפרטים יירשמו לפי סדר התחנות על פלקט בגיליון (או בשקף) ועם סיום העבודה (כ-15 דקות) נקבל את תרשים הזרימה של הפרקים ונוכל לעבור לשלב ב'.

שלב ב': בשלב זה אנו מחליטים להתמקד בכל תחנה בנפרד. בתחנה אחת "נעצר" ליותר זמן ובתחנה אחרת "נקצר". בכיתה מתקדמת נציע לתלמידים להתחלק שוב לפי תחנות, וכל קבוצה תרשום את שאלותיה לאותה תחנה (מדובר על שאלה אחת או שתיים לכל תחנה). השאלות העיקריות והמהותיות הטעונות בירור תרשומה ויפתח השלב השלישי של השיעור.

שלב ג': כבר בראשית הדיון של שלב זה יוחלט אילו מן השאלות יינתנו לשיעורי בית לכל הכיתה ו/או לתלמידים בודדים (לפי העניין) ובאילו שאלות נטפל בכיתה²⁶. להלן שתי הערות לגבי חלק מן ה"תחנות":

1. הארון בבית דגון

יש הסוברים (גרסיאל) שהצגת האל המנוצח לפני האלילים המנצחים יש בו משום נתינת כבוד לאלוקי המנוצח על כך שזנח את עמו והכיר בעליונות אלהי העם המנצח. כפי שראינו במדרש, ר' שמעון בן לקיש אינו סובר כך. הוא חושב שהפלשתים מבקשים לבזות את הארון ולהראות לכל המבקרים בבית דגון שארון אלוקי ישראל נוצח ולכן הוא נמצא אצלם. בכל אופן, מעניין הוא, שהפלשתים נצמדים לארון למרות העלבונות והמכות. הם מחזיקים בו שבעה חודשים קשים ומלאי יסורים. הם מאוד מבקשים להאמין שכל מה שקרה להם אינו אלא הצטברות של מקרים, אך הניסויים והאותות מוכיחים את ההפך, ואזי הם נאלצים, ואולי אף שמחים, להיפטר מארון אלוקי ישראל ולהחזירו לבעליו. (ראה שאלה לבעלי דמיון בדף המסקנות. הסרנים חוזרים לעקרון בלי הארון!) אגב, יש דיעה בחז"ל שהסרנים הם הם שמבקעים את עצי העגלה ומעלים את הפרות לעולה לה'. אם נקבל דיעה זו הרי "הדרמה" מושלמת.

יבחרו התלמידים בדיעה הנראית להם ובלבד שישתדלו להוסיף משפט משכנע אחד לפחות.

25. רצוי שהמורה יכין מראש גיליון נייר גדול ועליו מוכן התרשים מראש. אולם יותר רצוי להכין שקף, כאשר ה"תחנות" מכוסות והמורה מגלה "תחנה" אחר "תחנה" לפי קצב הלימוד.

26. המורה יעיין היטב לפני השיעור בדפי העבודה (כולל דף סיכום) המתייחסים לפרקים אלה ויקבל החלטות לפי שיקול דעתו, איך וכיצד ישולבו חלק מן הדפים בשיעור עצמו. בדפי עבודה יש התייחסות לכל הנושאים, אך אם המורה מחליט לטפל בהם בהרחבה הרי יעשה זאת במליאה. בדפי העבודה לא התייחסנו בכוונה לניתוח מהות המחלות של הפלשתים. המבקש לקבל הבהרות על המחלות והמגפות והקשרים שלהם אל מעשה הפלשתים (חטא ועונשו), יעיין במפרשים (ראה אברבנאל) ויבחר בפירוש הנראה לו. מבחינתנו די לנו אם נאמר שלא מכוחם הם ניצחו את ישראל, והי יכול להכות גם במנצחים בכל דרך שיבחר, והאלוקים הוא אלוקי העולם ולא רק אלוקי ישראל (להבדיל "מאלהי הפלשתים" עובדי עבודה זרה!).

2. האירועים בבית שמש

בסוגיה זו עסקו ראשונים ואחרונים, הן לגבי הבנת מהות החטא והן לגבי העונש שנענשים בו אנשי בית שמש. לגבי מהות החטא הבאנו בדף העבודה מבחר מייצג של פרשנים. לאחר שהתלמידים יציגו את השאלה בגמרא (סוטה ל"ה, ע"א) וזה לשון הגמרא: "וידן באנשי בית שמש כי ראו בארון משום דראו – וידן" (אלוקים)!! והגמרא מביאה שתי דיעות להסברת "הראיה" שהייתה כאן. (ראה כל הקטע מן הגמרא בנספח)²⁷. התלמידים המתקדמים ייצגו את המפרשים וישתדלו להסביר דעתם ועמדתם²⁸.

ומן החטא לעונש. בכוונה לא הבאנו הפעם תשובות לבחירה כי על חלק מן התשובות כבר כתב אברבנאל: "וכל הדעות האלה זרים מאוד בפשט הכתוב". אם המורה (או התלמידים!) מבקשים בכל זאת לקיים דיון ב**פירוש הפסוק** ולקבל הכרעה בדבר מספר האנשים שמתו בבית שמש. הרי אפשר לחלק לתלמידים שונים צילומים של פרשנים, כשהם מבוארים בלשון התלמידים ולהביא בפני הכיתה את ההצעות. כדרכנו, נאפשר לתלמידים לבחור בדיעה הנראית להם, ובלבד שיצביעו על חולשתה של הדיעה שכנגד. להלן סיכומי של אברבנאל שגם היא כאמור אינה המלה האחרונה, אך אפשר להביא אותה בפני הכיתה כי היא "תורה סדורה" ואנו יכולים להזדהות איתה. ראוי לסיים את היחידה שלנו עם אנשי קרית יערים. הארון ראוי להם והם ראויים לו. הכתוב אינו מדבר בשבחם, אך עצם הדבר שהם אינם חוששים למלא משימה קדושה מעיד עליהם ועל אופיים. הם באים ולוקחים את הארון כדבר מובן מאליהם ויודעים איך לנהוג בו. עם תיאור אופטימי זה מסתיימת היחידה וגם תקופת הפורעניות, ואכן מתחילה תקופה חדשה, תקופת הנביא שמואל.

ביבליוגרפיה

- אברמסקי, שמואל – "חרבן בית עלי במלחמת אפק", בתוך: **שיחות במקרא** כרך א', עורך ב' צביאלי, הוצאת החברה לחקר המקרא וקרית ספר, תל-אביב 1968, עמ' 102-106.
- ארד, פנחס – "האליל דגון", בתוך: **שיחות במקרא** כרך א, עמ' 107-109.
- אליצור, יהודה – "אבן העזר", בתוך: **ספר זיידל**, הוצאת קרית ספר, ירושלים תשכ"ב, עמ' 111-118.
- ברסלבי, יוסף – "מעמדה האיסטרטגי של אפק במלחמת ישראל בפלשתים", בתוך: **מידע הארץ – למקרא**. תל-אביב 1970, עמ' 25-26.
- גרסיאל, משה – "המערכה נגד הפלשתים, חורבן שילה ימות מנהיגיה", בתוך: **ראשית המלוכה בישראל**, עיונים בספר שמואל, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, עמ' 3-8, יחידה 2.

27. אנו ממליצים למורה לעיין גם בדברי ההסבר של הרב שטיינלץ בתחתית הדף ב"עיונים": תלמידים מעמיקים יבינו בנקל את הדיוקים של הגמרא.

28. מעבר לדיון הפורמלי והפורמליסטי יש להצביע על הלקחים שיש לנו ללמוד על **התנהגותנו** במקום קדוש ואל קדושת החפצים המיועדים לעבודת ה'. לדעתי, בתחום זה יש בהחלט מה לתקן. אפשר אולי בהזדמנות זו לקרוא בפני התלמידים הלכות אחדות, בנושאים אלו הקשורים לקדושת בית כנסת.

דוחן, טרודה – הפלשתים ותרבותם החומרית, הוצאת מוסד ביאליק והחברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים תשכ"ז.

מזר, בנימין – "עליתם של הפלשתים", בתוך: ההיסטוריה הצבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, ערך י' ליוור, הוצאת מערכות – משרד הביטחון, תל-אביב 1968, עמ' 124-131.

שרלו, יובל – "ותשובתו הרמתה", בתוך: שם לשמואל – אסופת מאמרים לספר שמואל, הותקן לדפוס ע"י מכון צומת אלון שבות, עמ' 62-77. (הערה: המאמר ברובו דן בעניינים שביחידה שלנו למרות הכותרת ששייכת ליחידה הבאה).

נספח א

מסכת יבמות דף ו', ע"א וע"ב

'לכדתניא: יכול יתיירא אדם ממקדש
– תלמוד לומר "את שבחתי תשמרו ואת מקדשי
תיראו" – נאמרה שמירה בשבח ונאמרה מורא
במקדש, מה שמירה האמורה בשבח
לא משבח אתה מתיירא, אלא ממי שהזהיר על
השבח. אף מורא האמורה במקדש, לא ממקדש
אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על המקדש.

נספח ב

מסכת סוטה דף ל"ה, ע"א וע"ב

"וינך באנשי בית שמש כי ראו בארון".
משום דראו – "וינך" (אלהים) רבי אבהו ורבי
אלעזר: "חד אמר: קוצרין ומשתתקים היו, וחד אמר: מילי נמי אמור:
מאן אמרינך (להא) דאימריית, ומאן אתא עלך
דאיפייסת. "וינך בעם שבועים איש חמשים אלה
איש" רבי אבהו ורבי אלעזר, *חד אמר: שבועים
איש היו, וכל אחד ואחד שקול בחמשים אלה,
וחד אמר: חמשים אלה היו, וכל אחד ואחד
שקול בשבועים סנהדרין.

נספח ג

פירוש אברבנאל לשמואל א' פרק ד'

הסבה החמשית שרצה האל יתברך להראות העמים ויהוה שם את קדושת הארון, ושבהיות ישראל מקלים בכבודו בהוציאם אותו ממקומו לא היה עושה עמהם להפליא במלחמה, ואחרי היותו בקרב האויבים עשה אותות ומופתים וגם בקרב ישראל כאשר שב משדה פלשתיים, להודיע כי שם ה' נקרא עליו, ושישראל בזו הארון ולא חלקו לו כבוד בהביאם אותו ושהפלשתים יראו מלפניו ושלחו אותו עם מנחה וזבה. הנה אם כן מה שאמרתי ויכללו בזה חמשה סבות למה נשבה ארון האלקים

להנחין אצלי שלא מתו באנשי בית שמש כי אם שבעים איש לבד והיה מיתתם לכל אחת מהסבות הנזכרות, אם שאלו לבד דברו שלא כהוגן נגד הארון, ואם שאלו לבד לא עזבו מלאכתם, ואם שאלו לבד פתחו הארון והניסו בו ידיהם, והכתוב אמר (במדבר א' ג') ויהי הקרב יומת, והיה מהיושר האלקי שימותו אלה על חטאתם, כי אחרי שהפלשתים שלא ראו אור התורה. והאמת מתו על אשר נגעו בארון הברית, כל שכן שהיו בני ישראל אשר נכשלו בכיוצא בו מהעון חייבי מיתה, והאל יתברך אמר (ויקרא י' ג') בקרובי אקדש ועל פני כל העם אכבדו. ואמנם החמשים אלף איש שזכר הוא מספר ההרואים אשר מתו בסבת הארון, אם בערי הפלשתים ואם בבית שמש שהיו כלם חמשים אלף איש, וראה הכתוב להודיע זה כאן לפי שהשלים בזה ספור ענין הפלשתים וביאת הארון והשלים להודיע פלאות הארון וכל המתים שמתו בסבתו, ויהיה בית באנשי בית שמש מקום עץ, כמו (שמות ט"ו י"ט) ברכבו ובפרשיו, וכן הביא האפוד שמוש הביית שהוא כמו עץ, ויהיה גזירת הכתוב במה שאמר חמשים אלף איש, יאמר ויך באנשי בית שמש, רוצה לומר הנה עם אנשי בית שמש (שראו בארון ברית ה' ויך בהם שבעים איש) היתה ההכאה כלה חמשים אלף איש, כי היתה ההכאה להפלשתים שזכר למעלה ועם אנשי בית שמש שזכר מתו בסבת הארון היו כלם חמשים אלף איש, והוא פירוש מחזור מאד להנצל מרוב הספקות האלה

ואמנם למה נשבה ארון האלקים בתוך אויביו-הנה זה אצלי לחמשה סבות :

הסבה האחת לפי שהיו אז ישראל רעים וחטאים לה' מאד, והיה עונשם שיפול עטרת ראשם שהוא הארון, כמו שנאמר (ויקרא כ"ז י"ט) ושברתי את גאון עוזכם ואמר (שם שם ל"א) והשימותי את מקדשכם, וכבר נרמז זה במה שאמר אחרי זה (ס"ד ד' ב', ג') ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים וירכו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל בית ישראל אחרי ה', ויאמר שמואל וגו' הסירו את אלקי הנכר אשר בתוככם וגומר, הנה זה יורה שלא חזרו בתשובה עד אותו זמן שהוכיחם שמואל, ושקודם זה היה ביניהם חטא ע"ז ופסל מיכה שלא בערו עד הנה ולזה נפלה לפני אויביהם :

הסבה השנית (סבה שנית) בחטאות בני עלי שהיה הארון בידיהם ובעונשם נשבה ארון האלקים להיותו בידיהם, וכבר נרמז זה באמרם ושם שני בני עלי עם ארון ברית האלקים חפני ופנחס, ר"ל שבחטאם קרה זה :

הסבה השלישית (סבה ג') לפי שישראל חטאו בהביאם את ארון האלקים למלחמה והוציאם אותו מקדש הקדשים בלי רשות גבוה, כי הנה הארון לא היה הולך ולא היה יוצא ממקומו כ"א ע"פ ה' בדבר נביא, ומאשר הקלו ישראל בכבוד הארון ולא שאלו את פי שמואל שכבר היה ביניהם נביא מוחזק, ולא שאלו עלי במשפט האורים והתומים נעשו כשנפלו לפני אויביהם ונשבה הארון :

הסבה הרביעית (סבה ד') לפי שישראל לא שבו אל ה' ולא בקשו ממנו תשובה, אבל חשבו שבעבור הארון יצילם האלקים כדי לשמור ארון בריתו, ומפני זה יען הביאוהו להשגב עמו ולא שבו עד ה' אלקיהם היה עונשם ששכל עוזרם ונפל עוזרם, ושהמה והארון הלכו בלא כח לפני רודף :

נוף קרית יערים

שמואל – נביא שופט ומנהיג

פרק ז'

דברי פתיחה

ארון ה' חזר לעם ישראל ומצא את מקומו החדש בקרית יערים, הלקחים נלמדו. שמואל הנער גדל בינתיים והגיעה שעתו למלא שליחותו. הפרק שלפנינו הוא פרקו של שמואל. מכאן ואילך שמואל הוא הפועל והמפעיל, הוא ממלא כעת את התפקידים הרוחניים והמדיניים כאחד גם נביא וגם שופט (מושיע, וגם דיין). הוא אחרון השופטים וראש וראשון לנביאים – רבן של הנביאים הראשונים. עמו מסתיימת תקופת השופטים ונפתחת תקופת המלכות בישראל.

פרק ז' הוא התפר בין שתי תקופות האלה. מצד אחד הוא האנטיזה של הפרקים הקודמים. כל השלילה והטעון תקון אכן בא על תיקונו. הניגוד בין התבוסה בקרב אפק לניצחונו של שמואל מרשים במיוחד. אך מאידך גיסא הפרק הזה גם מכין אותנו לבקשת העם למנות להם מלך. העם רואה בשמואל סוף פסוק וזאת למרות הצלחתו הגדולה של שמואל. "מוסד" השופטים אינו יכול להמשיך יותר והגיע הזמן לשינוי המשטר בישראל. אך בטרם שנעבור לבקשת העם למינוי מלך בא הכתוב ומתאר לנו את שמואל ואת פועלו המוצלח ביותר וזו מטרת הפרק שלפנינו.

המוקדים ביחידה

נראה לנו שיש שלושה מוקדים ביחידה זו וכולם מרכזיים וראויים לתשומת לב ולעיון מעמיק.

- א. המפנה הרוחני והכינוס במצפה (ב-ז).
- ב. המפנה המדיני – מלחמה וניצחון (ח-יד).
- ג. שמואל – השופט והמנהיג האידיאלי (טו-טז).

א. המפנה הרוחני והכנס במצפה

בתיאור קצר ותמציתי מספר הכתוב את המפנה שחל בישראל מאז שהארון נמצא בקרית יערים. עיקרו של המפנה מתבטא בהינתקות מעבודת האלילים ובהיצמדות בעבודת ה' לבדו. שמואל דורש להסיר את אלוהי הנכר מתוך אמונת הייחוד שלנו. לכן מדגיש הכתוב: "וַעֲבָדוּהוּ לְבַדּוֹ" (פס' ג).

עניין זה הוא עקרוני וחוזר לאורך כל תולדות ישראל. בדף עבודה מס' 1 אנו מצביעים על השימוש בביטוי, כמעט זהה, אצל יעקב אבינו ויהושע בן נון. יעקב אבינו יודע שעם כניסתו לארץ ועלייתו לבית אל הוא חייב לטהר את מחנהו מאלוהי הנכר. כאילו אומר: "עד כאן חיינו בין הגויים עובדי אלילים ונדבק בנו משהו מתרבותם ואמונתם". אך

בארץ מתחיל פרק חדש של האמונה הצרופה והטהורה. יהושע בן נון לפני מותו (יהושע פרק כ"ד), רואה צורך להזהיר מן הסכנה של החיים בקרב עמי הסביבה. אין ספק שבעקבות המפגש עם התרבות החומרית וחילופי המסחר, נפגשו ישראל גם עם התרבות הרוחנית האלילית של הכנענים ועמי האיזור, ממנה נדבקה בהם. זאת הייתה בעצם אחת הבעיות המרכזיות, לא רק של תקופת יהושע ושופטים, אלא של כל תקופת הבית הראשון. אליהו הנביא, גם הוא, נלחם באלה ה"פסחים על שתי הסעפים" (מל"א פרק י"ח, כא).

יתר על כן, למעשה עד היום, יש לא מעטים בינינו שבדרך זאת או אחרת פוסחים על סעיפים רבים. וקשה להם לעמוד על ייחודו התרבותי-הרוחני של עם ישראל¹. נראה לנו שמסר זה ראוי לעמוד עליו בכיתה כי הוא מכבשונה של אמונתנו². שמואל מבטיח שעם השינויים בהתנהגות הרוחנית יבואו גם השינויים המדיניים. רעיון הקשר בין המצב הרוחני ובין המצב המדיני פוליטי, עובר כחוט השני בכל התנ"ך כולו.

הכנס במצפה הוא המשכו של תהליך התשובה הלאומית. יש הרואים בכנס זה גם מטרה צבאית. ואכן הפלשתים ראו בו כנס פוליטי ומעין התארגנות לקראת מתקפה אפשרית מצד ישראל. ייתכן ששתי הדיעות נכונות. בכל אופן יש להדגיש בכיתה את השלבים בתהליך התשובה, בחינת "סור מרע ועשה טוב". כאן המקום לערוך השוואה בין האירועים בפרק ד' לאירועים ולתהליכים המתוארים בפרקנו. מתוך ההשוואה נבין את השינויים הגדולים שחלו מאז תקופת עלי³.

ב. המפנה המדיני – מלחמה וניצחון

בקטע זה, נעמוד בראשונה על רצף האירועים ואח"כ נבליט את התיאור הניסי של הניצחון ואת תוצאותיו לטווח קרוב ולטווח רחוק⁴. פס' יג-יד מעוררים בעיה: המשפט "ותהי יד ה' בפלשתים כל ימי שמואל" דורש הסבר, כי הרי בפרקים הבאים נראה שיש לנו בעיות עם הפלשתים. (ראה פרק ט', טז וכן פרק י"ג, יד). רד"ק מתייחס לבעיה זאת ואומר: 'כל ימי שמואל' כאילו נאמר 'רוב ימי שמואל עד אשר זקן שמואל ולא יכול לצאת ולבוא לפניו' וגו'. יש אחרים הסוברים "שכל ימי שמואל" הכוונה עד המלכת שאול. ויש גם החושבים שהכתוב קורא לכל תקופת שאול וכל תקופת דוד, כאילו היו ימי שמואל. פסוק יד בפרקנו מתאר בעצם את תקופת דוד המלך, את המצב הסופי ששמואל היה המניע שלו.

1. משה רבנו ובהפרש של כאלף וחמש שנה גם מתתיהו כהן גדול, קוראים: "מי להי אל". ההתייחסות לצורותיה, גם היא תוצאה ופרי של חוסר כוח לעמוד מול השפעות של תרבויות זרות. עניין זה לובש צורה ופושט צורה במשך הדורות. בימינו אנו, הרי זאת התרבות המערבית והחילונית שחודרת לתוכנו ומסכנת את קיומנו הרוחני, העצמאי.
2. תרבות אלילית אחת יכולה בנקל להסתגל לתרבות אלילית אחרת. במובן זה התרבות האלילית היא תמיד סובלנית, היא יודעת ומקבלת את קיומם של אלים שונים לעמים שונים. לא כן אמונת הייחוד, אמונתנו, נלחמת ברעיון האלילות לחלוטין. היא שואפת למצב שבו יקבלו **כולם** את עול מלכותו וגו'.
3. בדף הסיכום ציינו את הנקודות המרכזיות להשוואה, והמורה ברצותו יערוך השוואות נוספות. להלן מקבילות בין הפרקים כפי שמסכם הרב שרלו במאמרו "ותשובתו הרמתה". (ראה ביבליוגרפיה). בכיתה מתקדמת נרחיב ובכיתה אחרת – נקצר. העיקר שהתלמידים יראו שיש מקבילות לשוניות ותוכניות שמטרתם להבליט את השינויים הנ"ל.
4. מעניין לציין שמתקפת הפלשתים באה בעת תפילה והקרבת הקרבן. קשה שלא להיזכר במלחמת יום הכיפורים שבימינו.

בין כה וכה : לפנינו מהפך צבאי וניצחון גדול על הפלשתים וניצחון זה הונצח ע"י שמואל באבן העזר⁵.

עוד רצוי לציין את הערת הכתוב : "ויהי שלום בין ישראל ובין האמורי" (פסי יד). המלה "אמורי" כאן משמשת כנראה שם נרדף לשבטי כנען שנשארו כמובלעות בשפלה. אולי הפלשתים ניצלו גם אותם נגד ישראל וכעת עם הניצחון על הפלשתים, הבינו שאם הם רוצים להשאר בשטח, עליהם לעשות שלום עם ישראל. וכך, אחרי עשרים שנה הצליח שמואל לתקן את כל השגיאות של מלחמת אפק. באה רגיעה בישראל ובגבולותיה.

ג. שמואל השופט והמנהיג האידיאלי

שני הפסוקים האחרונים של פרקנו מתארים את הנהגתו הייחודית של שמואל כשופט בישראל. וראוי שנשווה אותו לשני שופטים גדולים אחרים, והלא הם דבורה וגדעון. על דבורה נאמר "ויעלו אליה בני ישראל למשפט" (שופטים ד', ה) וגם על גדעון מספר לנו הכתוב "וילך ירובעל בן יואש וישב בביתו" (שם, ח', כט). ובהמשך (שמו"א פרק ח') נשמע את הניגוד הרב בין שמואל ובניו. אכן ייחודית היא דרכו של שמואל. הסיבוב השנתי שלו מזכיר לנו את אביו אלקנה שגם הוא היה הולך "מימים ימימה להשתחות ולזבח לה' צבאות בשלה" (וכבר הזכרנו את המדרש המתאר את העליות האלה ואת השפעתן על כל ישראל)⁶. בכל אופן ראוי להבליט את המטרות של הסיבובים האלה וע"י כך לעמוד על התכונות הנדירות של שמואל הצדיק.

"להודיע שראוי למנהיג שיעשה באופן שלא תכבד הנהגתו אל המונהגים ממנו" (רלב"ג)⁷. בדפי העבודה הבאנו גם את המדרש המשווה את משה ושמואל. ראוי כמובן להדגיש **שבתכונה** זו עולה שמואל על משה. אך משה רבנו הוא אדון הנביאים "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים" (דברים ל"ד, י). ניתן לסכם את מפעלו של שמואל כמנהיג ומדריך את העם ופותר בעיותיהם בתחום הרוחני, המדיני והצבאי, ואכן לא בכדי קראנו לו **השופט האידיאלי**. וראוי שנסיים הערותינו אלה, בקטע מתוך פיוט להושענא רבה :

"למען טוב הולך וגדל
אשר מעשך עדה חדל
בשוב עם מחטא צו שאב מים
לנאוו כירושלים"

★

"ומי שענה לשמואל במצפה הוא יעננו".
(מתוך הסליחות)

5. על "אבן העזר" כבר דיברנו ביחידה הקודמת, ראה שם.
6. יש דיעה בחז"ל (מסכת שבת נ"ו, ע"א) "ששמואל היה מחזר בכל מקומות ישראל ודן אותם בעריהן". ייתכן שהגמרא סוברת שהכתוב אצלנו מונה רק את הערים הקדושות והמפורסמות.
7. יש גם דיעה שבית אל, גלגל ומצפה הן אינן הערים הסמוכות שבנחלת בנימין אלא הן ערים בגבולות ישראל, ולפי זה אכן סובב שמואל הצדיק בכל הארץ (ראה "ידעת מקרא" על אתר, הערה מס' 29).
8. חז"ל אף מוסיפים ששמואל הצדיק לא נהנה בסיבוביו מישראל כלל, והיה נושא עמו את כל כלי תשמישי ביתו ואוהל חנייתו, ובכל מקום שהיה – שם היה ביתו. ראה גמרא ברכות ו', ע"ב עם פירוש רש"י וכן ילקוט שמעוני על שמואל סימן ק"ד.

הצעה מתודית להוראת היחידה

עקב המסרים החשובים שבפרקנו ועקב האירועים הדרמטיים המצויים בו רק בקיצור נמרץ, מומלץ להקדיש להוראת פרק זה שניים-שלושה שיעורים⁸.

שלב א': עבודה עצמית להכנה בבית.

שלב ב': קריאת הפרק בכיתה ובדיקה כללית של עבודת התלמידים. { שיעור אחד

שלב ג': עבודה בקבוצות בנושא החטא והחזרה בתשובה. { שיעור אחד

שלב ד': הכינוס במצפה, התקפת הפלשתים, ותוצאותיו הניסיות של הקרב. { שיעור אחד

שלב ה': שמואל – השופט האידיאלי. { שיעור אחד

שלב ו': סיכום ומסקנות – עבודה בכיתה בזוגות או בקבוצות⁹. חשוב { שיעור אחד

להקדיש 5-7 דקות להרצאת סיכום או דיון מסכם.

ביבליוגרפיה

אליצור, יהודה – "אבן העזר", **ספר זיידל**, קרית ספר, החברה לחקר המקרא, ירושלים תשכ"ב, עמ' 116-118.

שרלו, יובל – "ותשובתנו הרמתה", בתוך: **שם לשמואל – אסיפת מאמרים לספר שמואל**, התקין והביא לדפוס מכון צומת אלון שבות תשמ"ט, עמ' 67-77.

רוזנסון, ישראל – "הערות על דמות המנהיג בספר שמואל", בתוך: **"שמעתין"** מס' 106, 109, 110.

8. הצעה זו אינה באה לשלול כל הצעה אחרת. כמובן, ניתן ללמוד את הפרק בשלושה חלקים לפי דפי העבודה, **כל קטע והדף שלו**. לאחר מכן דף הסיכום לפי בחירה.

9. אין צורך לדרוש מכולם את הכול.

מלך יהיה עלינו

פרק ח'

הערות פתיחה

ביחידה זו אנו מגיעים לצומת דרכים מרכזית לא רק בתקופת שמואל אלא בתולדות עם ישראל בכלל. כבר בתקופת גדעון אנו שומעים מ"איש ישראל" על רעיון המלוכה. נציגי ישראל מציעים מרצונם לגדעון את כתר המלוכה ויסוד שושלת של מלכות בישראל. "משל בנו גם אתה גם בן בןך" (שופטים ח', כב). דרך זו, של יסוד שלטון מונרכי, הייתה מקובלת מאז ומקדם. הגיבור בשדה הקרב חזר עטור ניצחון והעם מציע לו בתמורה את השלטון. לעתים המנצח אינו מחכה להצעה ומכריז על עצמו כמלך. גדעון דוחה את ההצעה, כי לדעתו אין זו שיטת המלוכה המתאימה לישראל "לא אמשל אני בכם ולא ימשל בני בכם, ה' ימשל בכם" (שופטים ח', כג). מלך על ישראל הוא מלך מלכי המלכים ולא מלך בשר ודם.

אפשר לומר שלמעשה כל תקופת השופטים מתאפיינת בכך שהשופט הכריזמטי ניחן ברוח אלוקים והוא פועל בחסד האלוקים. הוא בעל שליחות אלוקית והוא מבצע אותו בכישרון. ברם, אם השליח האלוקי הזה אינו מבצע שליחותו או שמועל בה הרי רוח אלוקים סרה ממנו. העם יודע ומכיר בכך, שהשופט מקבל על עצמו עול מלכות שמים ולכן הוא זוכה למנהיגות. גדעון כאמור דוחה את ההצעה אך רעיון המלוכה לא ירד מסדר היום של שבטי ישראל.

בסוף ספר שופטים אנו שומעים על אירועים בתחומים שונים המצביעים על הצורך במוסד המלוכה. כשאנו אומרים "מוסד" אנחנו מתכוונים למשטר חיים הבנוי על שלטון מרכזי שמקיים מנגנון לניהול מדינה (צבא, שרים, חוקים מחייבים, מיסים וכדו') ושבראשו עומד המלך, ועם מותו ממשיך יורשו לנהל את המדינה. בני ישראל באמצעות נציגיו "זקני ישראל" מחכים להזדמנות ראשונה לממש את רעיון שינוי שיטת המימשל. המלכת מלך בשר ודם וקבלת עול מלכותו עומדים לכאורה בניגוד לתפיסה היסודית של אמונת ישראל, שהרי "לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה". כיצד זה יבוא אדם ילוד אשה ויכריז על עצמו כמלך הארץ (ולו על פיסת קרקע ממנה), הרי זה כאילו הארץ היא שלו, הוא בראה, הוא יצרה והזכות למלוך עליה היא שלו. לא פלא הוא, שלא מעט מלכים היו מקובלים כאלים או בני אלים – כל יכולים.

מאידך גיסא, הרי התורה אינה מתנגדת למינוי מלך ולפי רוב הפרשנים היא גם מצווה לשים מלך בישראל. יתר על כן, כבר בברכת יעקב ליהודה אנו שומעים על חזון מלכות ישראל. גם בברכת משה מופיע החזון של מלך בישראל ככתוב: "ויהי בְּיִשְׂרָאֵל מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עַם יַחַד שְׁבֹטֵי יִשְׂרָאֵל" (דברים ל"ג, ה).

חנה, אם שמואל, מסיימת את תפילת ההודיה שלה בנבואה על המלכות העתידה לקום בישראל "ויתן עַל מַלְכוּתוֹ וְיִרְם קֶרֶן מִשִּׁיחוֹ" (שמו"א ב', ז). אין ספק אפוא, שפנים רבות לסוגיית המלוכה בישראל ודברים רבים נאמרו בה, מהראשונים ועד האחרונים, מן הגמרא ומפרשיה ועד לפרשנים ולחוקרים של ימינו אנו.

הפרק שלפנינו וכן פרקים ט"ז-י"ב מציגים לפנינו את התהוות "מוסד המלוכה" בישראל ויחד עם מוסד המלוכה אנו מתוועדים גם "למוסד הנבואה" בישראל, מוסד שאחד מתפקידיו החשובים הוא להדריך את מלכי בשר ודם ולא לתת להם לסטות מן היעדים הרוחניים והלאומיים של עם ישראל. בהיסטוריה הארוכה של המלוכה בישראל, לרוב לא היה נחת (בלשון המעטה!) ממלכי יהודה וישראל, וזאת למרות הנביאים שעמדו בפרץ ולחמו כאריות בתופעות השליליות שהתגלו בין מלכי ישראל. היחידה שלנו איפוא, היא פתיחה לנושא גדול ומרכזי זה בתולדות ישראל.

שיקולים דידקטיים

דפי העבודה נותנים הזדמנות להעמיק בכל הפרטים שבפרק. דף עבודה א' עוסק בתכנית **הגרעין** של היחידה ולכן יש לראות בו **תכנית חובה**. כל שאר הדפים הם להעמקה ולהרחבת האופקים. על כל התלמידים להשיג את המטרות המרכזיות של היחידה כולל ידיעת הגורמים לבקשת המלך ע"י העם. רצוי מאוד לערוך חזרה קצרה על כמה מן האירועים מתקופת השופטים המוכיחים את חסרונות צורת השלטון הזה ולהדגיש את המסקנות המתבקשות מהשוואת צורות השלטון.

על המורה לעבור היטב על השאלות ועל המשימות ולהחליט אילו מהן תעשנה בכיתה בעבודה בקבוצות ובזוגות ואילו יינתנו כהשלמה לשיעורי בית (חלקן כחובה וחלקן לבחירה). ברור ומובן שאין לדרוש מכל התלמידים לענות על כל הפריטים שבדפי העבודה.

להלן נתמקד בהערות על ארבעה נושאי הפרק ואלה הן:

- א. הרקע לבקשת בני ישראל לשינוי המשטר.
- ב. הבקשה (תוכנה וניסוחה) והתגובות עליה.
- ג. נאום שמואל – משפט המלך.
- ד. החלטות סופיות לביצוע.

א. הרקע לבקשת בני ישראל לשינוי המשטר

בפרק ז' קראנו על הצלחתו של שמואל בשלושת התחומים המרכזיים בהם טיפל:

1. **בתחום האמוני-דתי** ("עבדו את ה' לבדו").
 2. **בתחום המדיני-בטחוני** ("ויכנעו הפלשתים ולא יספו עוד לבא בגבול ישראל").
 3. **בתחום המשפט והסדר הציבורי** ("ושפט את ישראל בכל המקומות האלה").
- ברם בני ישראל למודי הניסיון יודעים שמצב זה הוא זמני ואחרי מות שמואל עלול המצב לחזור לקדמותו (ראה ספר שופטים).
- שמואל מבחינתו גם הוא צופה את הנולד, ולכן עוד בימיו הוא ממנה את בניו שופטים לישראל. אין ספק שבמעשה זה הוא מבקש למנוע זעזועים שלטוניים עם הסתלקותו, ייתכן אף שהוא מבקש למסד את האפשרות של **ירושה בשיפוט**. ברם הכתוב מעיד שהמעשה לא צלח בידו. הכתוב מאשים את בני שמואל בחטאים קשים ומכין בכך את הרקע לתביעתם של זקני ישראל למלך.

לפני שנביא את דברי הגמרא (מס' שבת נ"ה, ע"ב) נקיים דיון בכיתה בתופעה של נתק בין האבות לבנים, ונאפשר לתלמידים לדון בה. תופעות כאלה מוכרות להם והיו דברים מעולם. בספר שמואל פגשנו כבר בנים סורחים לאבות צדיקים. תוך כדי הדיון נצביע על שלושה דברים:

א. לא נאמר ששמואל שם אותם שופטים בבאר שבע. הוא רק מינה אותם לשופטים.
גם לא קבע שיהיו שניהם **יחד** בבאר שבע.
ב. כיצד זה ייתכן ששמואל **לא** מוכיח את בניו על חטאים קשים כאלה? (ראה עלי ובניו).

ג. אין הכתוב. מספר לנו על עונש כלשהו לבית שמואל (ראה שוב בית עלי).
ומכאן לדברי הגמרא (שבת נ"ה) ושם יש כבר מקום להבנה אחרת לתיאור הכתוב.
ברם אין מקרא יוצא מידי פשוטו ועצם הדבר שהכתוב מכנה את מעשיהם בשמות החטאים ההם יש בכך כבר האשמה כבדה למדי². זקני ישראל אמנם זהירים בלשונם ואינם מפרטים את רשימת החטאים ומסתפקים בקביעת העובדה "ובניך לא הלכו בדרכיך" (אם מתוך נימוס ואם מתוך שהדברים לא היו כל כך חמורים כפי שהגמרא אכן מבקשת להסביר). אך די בעובדה זו בתוספת העובדה ששמואל זקן כדי שהם יפנו אליו בבקשה למנות להם מלך ולשנות את המשטר בישראל³.

עד כאן זהו הניסוח הרשמי לבקשה, מעין פתיחה לדיון, אך ברור שפרט לעניינים האישיים הקשורים בשמואל ובניו יש לבקשה הזאת גם רקע מדיני ומציאות פוליטית, המצביעים על מצוקה לאומית אמיתית. בהמשך הדיון ובשלב ביצוע בקשת העם אנו שומעים דברים מפורשים בדברי ה' לשמואל, בדברי שמואל לעם וגם בדברי העם אל שמואל. עניין זה יש להדגיש כבר עתה כדי שנבין להלן שלמרות שהבקשה נחשבת כמאוסה בה' בכל זאת תהיה הסכמה אלוקית, לא רק בדיעבד אלא גם לכתחילה, למנות להם מלך **ואין סתירה** בקביעת שתי העובדות האלה. בדברי ה' כאשר הוא "גלה את אֶזְרָא שמואל" אנו שומעים בפירוש את הנימוק האלוקי להסכמה למינוי מלך "כעת מחר אשלח אליך איש מארץ בנימין ומשחתו לנגיד על עמי ישראל והושיע את עמי מיד פלשתים כי ראיתי את עמי, כי באה צעקתו אלי" (ט', טז)⁴. וכן בהמשך נאמר גם כן "זה יעצר בעמי" (ישחור את עמי מעול הפלישתים, ראה "דעת מקרא").

דברי שמואל: "ותראו כי נחש מלך בני עמון בא עליכם ותאמרו לי לא כי מלך! מלך עלינו וה' אלוהיכם – מלכם" (י"ב, יב).

אין ספק אפוא שהרקע לבקשת המלוכה הוא לא רק עניין של "ובניך לא הלכו בדרכיך" אלא בתוקף המציאות המדינית הוא צורך ריאלי ומידי⁵. כגודל הצורך כך הייתה גם גודל

1. יתר על כן, בנאום הפרידה (י"ב, ב) שמואל אומר לעם "ובני הנם אתכם" משמע שאין שמואל רואה אותם כחוטאים.
2. הרב שטיינזלץ מביא בשם המאירי מסקנה חינוכית חשובה ויפה, וראוי להביאה בפני התלמידים. "היו שלמדו מכאן כי אם בדברים שאין הכל חייבים בהם צריכים בניו של אדם גדול להיזהר בהם, כי מאחר שאביהם היה מהדר ומדקדק בדבר זה, צריכים אף הם לנהוג בו זהירות יותר מאשר האנשים (ראה "עיונים" על אתר).
3. שני דברים ראויים לציון:
א. כל זקני ישראל פונים אל שמואל. פירוש הדבר שהבקשה הזאת מקובלת כנראה עליהם זה מכבר והם רק חיכו לשעת כושר מתאימה להעלות את הבקשה בפני שמואל.
ב. הפניה לשמואל מוכיחה עד כמה היה מעמדו של שמואל חזק ומבוסס, הם אינם מתכנסים באסיפת עם כלשהי ודנים בעניין אלא פונים לשמואל ובכך הם מקבלים מראש את הרעיון היסודי שמלך ישראל יהיה כפוף לנביא והנביא הוא שצריך לשים עליהם מלך.
4. ראוי לשים לב שהנימוק מנוסח בצורה חיובית ביותר ומתוך אהדה גמורה "לעמו ישראל" (הביטוי האוהד "עמי" חוזר שלוש פעמים בדברי ה').
5. על השאלה מדוע אין בני ישראל מזכירים בפירוש את הנימוקים המדיניים האלה – עונים הפרשנים (גרסאל ואחרים) כדי לא להביך את שמואל כאילו למרות הצלחתו הראשונית הרי בסך הכל המצב המדיני לא השתנה.
לגבי הסתירה על מה שנאמר בפרק ז': "ותהי יד ה' בפלשתים כל ימי שמואל" וגו' (ואילו כאן אנו רואים שעוד בימי שמואל מתחזקים הפלשתים ומאיימים על ישראל – עונה רד"ק תשובה מניחה את הדעת, ראה דבריו על פרק ז' פסוק יג).

הציפיה להתגשמות רעיון המלוכה בישראל והייתה זאת כנראה תקווה ליגאלית ומושרשת בימים ההם בתוך העם⁶. ובכל זאת הפתעתו של שמואל מוחלטת, ועל כך הנושא השני של פרקנו.

ב. ניסוח הבקשה והתגובות עליה

שיקולי דעת

בדף העבודה שינויי שיטת הממשל (דף מס' 1) התעלמנו לגמרי מפרשת המלך שבתורה. התלמידים טרם למדו ספר דברים והפרק שלנו אינו מחייב אותנו בהכרח לקשור זאת אל התורה. ברם בעיון חוזר חייבים אנו לעסוק בסוגיא זו ולפרוש את היריעה. מידת הפרישה תלויה ברמת הכיתה וקבוצות הלימוד ובזמן העומד לרשות המורה, והכל בחינת "כי הנה כיריעה ביד הרוקם..."⁷. בדפי העבודה נקטנו בדרך הביניים בחינת "תנא ושייר". בכיתה מתקדמת אפשר לתת לתלמידים להתמודד עם החומר שבדפי העבודה בקבוצות. ואילו ברמות אחרות מומלץ לדון במליאה בבעיות הנבחרות ולסכם יחד את התשובות.

להלן ארבע הערות הנראות לנו כחשובות להבנה כוללת של קטע זה ושל הפרק כולו⁷.

1. חז"ל והפרשנים, הראשונים והאחרונים, מנתחים כל מלה בבקשה וכן משווים אותה לנאמר בתורה ולניסוחים החוזרים בפי שמואל ובפי העם בהמשך הפרק. האם שאלו הזקנים כהוגן ורק עמי הארץ קלקלו, או שהשאלה היא כהוגן והחטא הוא בהקדמת השאלה בטרם זמנה. בכל מקרה הם מבקשים הסכמה אלוקית להמליך מלך. כדי להראות את הפרובלמטיות של הבנת ניסוח שאלת הזקנים ניתן להעתיק את הבקשה על הלוח בשני אופנים כדלהלן ולבקש לקרוא בטונציה הנכונה את שתי הגירסאות ולעמוד על המשתמע מכל גירסה.

א. "שימה לנו מלך לשפטנו — ככל הגויים".

ב. "שימה לנו מלך, לשפטנו ככל הגויים".

האם המלה "לשפטנו" **נמשך למעלה** ואז הם מתכוונים שהמלך ישפוט אותם בדיני התורה ו"ככל הגויים", משמעו כפשוטו, שיהיה להם מלך כמו שיש לכל הגויים. או המלה "לשפטנו" **נמשך למטה** ואז משמעות המשפט היא; שהם מבקשים מלך שלא ישפוט אותם כלל בדיני התורה אלא ישפוט אותם רק **כמשפטי הגויים** — "לשפטנו ככל הגויים"⁸.

לפי הגירסא הראשונה הרי הם **שאלו** כהוגן וכיוונו למה שכתוב בתורה. ואם נקבל את הגירסא השנייה הרי ששאלו שלא כהוגן. לפי השתלשלות העניינים ולפי ההמשך נראה לנו יותר שהם ביקשו כגירסא השנייה ואולי בגלל כן כועס שמואל?⁹

6. הרב יעקובסון **בחזון המקרא** (כרך ראשון, עמ' 387) מוסיף לכל הנ"ל גם את דברי איש האלוקים לעלי שמהם משתמע **שידוע ומפורסם היה באומה ששיח (וזהו מלך) יהיה לעם ישראל לעתיד**. וכך נאמר בכתוב "והקמתי לך כהן נאמן כאשר בלבבי ובנפשי יעשה ובנית לו בית נאמן והתהלך לפני משחתי כל הימים" (שמ"א ב', לה).

7. רצוי לעיין בנספחים ליחידה **והיעזר** במקורות הרלוונטיים לקטע זה של השיעור.

8. עיין גם בספר **תושבע"פ על נביאים וכתובים שמואל א'**, רמז במלוא עמ' פ"ב.

9. גישה זו סותרת כמובן את דברי ר' אליעזר בגמרא שרק הצעירים קלקלו. ראה גם את דעתו של פרופ' אליצור החושב שדברי ר' אליעזר אינם אלא מדרש אגדה ולא נועדו לפרש את העניין כפשוטו כי אם להשמיע לקח ומוסר ולהסמיכם על המקרא (עיונים בספר שמואל, עמ' 7).

2. הדיון בתגובת שמואל גם לו שתי פנים:

א. האם נחרד שמואל מהרעיון להמליך מלך בשר ודם על ישראל ומעצם הרעיון של **המלכת אדם על אדם?**

ב. או שמא נפגע שמואל **מאי האמון** בו ובירשיו?

גם כאן חלוקים המפרשים בדיעותיהם.

הכתובים עצמם אין להם הכרע. הכתוב אומר: "וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמר תנה לנו מלך לשפטינו".

קשה לקבל כפשוטו גם את הכתוב המספר לנו את תגובת ה': "לא אתך מאסו כי אתי מאסו ממלך עליהם". וכי אפשר לתאר ששמואל הנביא כועס כי תכניתו האישית אינה מתגשמת?! היש לנביא תכנית אישית?! והכתוב הרי אומר כי הם מאסו בשמואל על דרך שמאסו בה', זאת אומרת שיש כאן עניין של יאוש מההנהגה הדתית שלו ואין כאן גורם אישי כלל¹⁰.

3. **אברבנאל** מאריך מאוד בפרקנו¹² ומגיע למסקנות חד משמעיות. המורה שיקבל את עמדתו היסודית של ר' נהוראי בגמרא (מינוי מלך – רשות ולא מצוה!) יוכל לשלב את פרשנותו של אברבנאל בתשובות לשאלות היסוד שהפרק מעורר. להבנת גישה זו נביא להלן קטע קטן מרכזי מדבריו¹²:

"ואחרי הנחת הדיבורים האלה אומר בהיות השאלה הנזכרת, שישראל לא נצטוו בתורה על שאלת המלך ולא בחר ה' בהקמתו, ולא היה המלך צריך ולא הכרחי להנהגת קיבוציהם, אחרי שהיה ה' נלחם אליהם והיו מתנהגים על פי התורה והיו עמהם נביאי השם, וכאילו היה הולך לפניו תמיד והוא היה מלכם באמת ושכל מלך לאחדותו והתמדתו ויכולתו המוחלט הוא מזיק בכל אומה ולשון, כל שכן באומת ישראל בשאלם מלך אשר הוא מנהיג מסוכן (וכל שכן בערכם שהיו בלתי צריכים אליו לדבקות ההשגחה האלוקית עמהם והנבואה אשר בתורה תמיד, ובעשותם מה שלא ציוו עליו ממנו יתברך). חרה אף ה' בהם ואמר 'לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלך עליהם' ואמר שמואל: 'ותאמרו לא כי מלך ימלך עלינו, וה' אלוקים מלכם'. יורה שהיה החטא בבעטם במלכות אלוקים ובחרים במלכות האנושי".

4. **פרופ' אליצור** במאמרו "שמואל הנביא והמלוכה"¹³ סוקר את הגישות השונות לבעיות הפרק ומגיע למסקנה, שאין לפרש את הפסוקים כאילו התנגדותו של שמואל הנביא היא אישית, והוא כביכול נעלב מדרישתם למנות להם מלך¹⁴. התנגדותו של שמואל למלוכה **אינה אישית או עקרונית אלא נסיבתית**.

התורה הרי מכשירה את המלוכה ושמואל אכן ממליך עליהם מלך. בני ישראל מאמינים שבמעבר ממשטר השופטים למשטר של מלכים יצליחו להתגבר על המצוקות

10. רמב"ם בהלכות מלכים פרק א' הלכות א'-ב' מנסח זאת בלשון זו: מאחר שהקמת מלך מצוה – למה לא רצה הקב"ה כששאלו מלך משמואל! לפי ששאלו **בתרעומת** ולא שאלו לקיים המצוה אלא שקצו בשמואל הנביא... ראה גם את פירושו של רד"ק בפרק ח' פס' ה.

11. בסיום הדיון בסוגיית המלך הוא כותב: "הנה ביארתי הדרוש היקר הזה והארכתי בו להשלמת חקירתו". ואכן לפנינו חקירה עמוקה ויסודית והיא פנינה בספרות הפרשנית.

12. בנספח הבאנו עוד מספר קטעים מפירושו. אך ראוי לכל מורה המלמד פרק זה להכיר את ניתוחו של אברבנאל ואת גישתו המקורית בפרשת המלך. כדי להבין את הרקע לגישה זו עלינו להכיר את פרשת חיי והתנסותו עם מלכי פורטוגל, ספרד ואיטליה. הוא השאיר לנו **תעודה היסטורית-ספרותית** מעין כמותה בהקדמה לפירושו לספר יהושע (תעודה קצרה והקורא אותה יתוודע אל אברבנאל, האיש הגדול הזה).

13. ב"עיונים בספר שמואל", עמ' 7-12, ראה ביבליוגרפיה.

14. עיין בויכוח בין אליצור לבין מי בגין (שם, עמ' 13-25).

המדיניות שלהם, ואילו שמואל הנביא מאמין **שלא שינוי המשטר הוא הפיתרון, אלא שינוי הדרך ותיקון אורחות החיים**¹⁵.

העם טען שהכשלונות המדיניים שלהם נובעים מחוסר משטר מתאים לתקופה שלהם. ואילו שמואל טוען שמלכות איננה תרופת פלא למצוקות העם. אם יכינו לבבם אל ה' (ראה פרק ז' פסוק ג) אזי אפשר יהיה גם לשנות את המשטר, ברם לכך עוד לא הגיע הזמן¹⁶. להלן שני קטעים מדברי אליצור שנראים לנו כמסכמים גישה זו. זו השקפה מקראית חינוכית שיש לה מסרים ומשמעויות גם עבורנו.

"...לא למלוכה התנגד שמואל כי אם לאשליה כי די בהחלפת שופט במלך. והנה, כשהוא ממליך את המלך, בסופו שלדבר נתחדש חידוש מענין לשני הצדדים. גם לשמואל וגם לעם. מהו הדבר שנתחדש לעם? הוא מסיים את נאומו ואומר: 'אם הרע תרעו גם אתם גם מלכם תספו' (שמ"א י"ב, כה). אתם חושבים שצריך רק להמליך מלך ומיד תיפתרנה כל הבעיות. אומר שמואל: לא נכון, אתם משלים את עצמכם, זה לא עניין של שינוי משטר כי אם של שינוי דרך. אם תוסיפו להרע, שינוי המשטר לא יועיל כלום. זה החידוש ששמואל זורק בפני העם.

"...מה נתחדש לשמואל הנביא בעצמו? שמואל לכאורה סבר: איבדנו את המערכה. אנחנו, הנביאים, נלחמנו וטענו: עדיין לא הגיע זמן המלוכה. מפני שעוד הנביאים צריכים לפעול, להורות ולהשפיע רבות על העם, לתקן את אורחות חייו תחילה. והנה בעל כרחי המלכתי עליהם מלך קודם הזמן. אך הוא מצטווה לומר: 'גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחלל להתפלל בעדכם. והוריתי אתכם בדרך הטובה והישרה' (שמ"א י"ב, כג). הוה אומר, לא נסתיימה המערכה. על הנביאים להמשיך פעולתם-מאבקם במסגרת המשטר החדש. האסכולה של הנביאים לא הפסידה במערכה. מאידך גיסא, המלוכה לא פתרה את כל בעיות העם. גם בעתיד יהא הכל תלוי במעשיהם ובאורחותיהם. זה החידוש שנתחדש לשני הצדדים לאחר מעשה".

ג. נאום שמואל – משפט המלך

1. קטע זה של דפי עבודה פתחנו בשאלה מדוע מנסח שמואל את תשובתו כנאום ולא כתשובה קצרה ועניינית. שאלה זו כוונה להכניס אותנו לדיון על מטרות הנאום. כידוע, גם בעניין זה חלוקות הדיעות. בטרם נביא את דיעות חז"ל נאפשר גם לתלמידנו להשתתף בוויכוח הקדום הזה.

א. האם לפנינו נאום ריטורי-אירוני (כדוגמת משל יותם שמוכר לתלמידים זה מכבר) עם מטרות שקופות וברורות "לאיים אליהם" ולדבר בגנות הבקשה?

ב. או שמא לפנינו נאום פרגמטי המוסר לעם את משפט המלך דברים כהווייתם "והמלך מותר בו"? (אם כי עם מגמת הפחדה). יש להניח שהתלמידים אשר מעולם לא חוו חוויה של דיקטטורה או שלטון אבסולוטי בצורה כלשהי לא יתלבטו בדבר, אף על פי כן עלינו להסביר גם את עמדת רב יוסי בגמרא: "שכל הנאמר בפרשת המלך, המלך מותר בו" (סנהדרין כ', ע"ב).

15. כפי שאכן פרק ז' מצביע על כך.

16. בדרך זו מסביר אליצור את דברי רבי יהודה בספרי: "ולמה נענשו? מפני שהקדימו על ידה". הם עוד לא היו ברמה הרוחנית הראויה לכך, המלחמה הרוחנית על דמות העם עדיין הייתה בעיצומה (ראה ספר שופטים).

נביא בפני התלמידים הלכות אחדות ממשפט המלך כפי שמנוסחות ברמב"ם הלכות מלכים פרק ד' ונצביע על זכויות הלגיטימיות של מלך ועל סמכויותיו ומגבלותיו החוקיות והכל מבוסס על משפט המלך שבפרקנו¹⁷.

2. התלמידים יהנו מאוד בעיסוק בנאום לאחר עבודה קצרה בקבוצות רצוי להכין שקף או כרזה, אשר ימחישו את מבנה הנאום ואת ההדרגתיות שיש בנאום, החל בפתחה מהממת וחריפה "את בנכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו" (אין כאן כל תועלת לממלכה מכך אלא לשם כבודו של המלך. הוא משפיל את בני האזרחים שחייבים לרוץ לפני מרכבת המלך!).

ב"אתם תהיו לו לעבדים", משמע שעבוד טוטאלי ונטילת החירות האישית והאזרחית של נתיניו [אם כי הנאום בנוי מן הכבד אל הקל ומן המכאיב ביותר ועד המכאיב פחות ובסיום מוחזרת עצמת ההלם שפחת והלך בשל מבנהו המדורג והיורד של הנאום]¹⁸.

3. המסקנה שאליה יגיעו התלמידים היא: התיאור של שמואל הוא מגמתי והמלך הזה הוא מלך עריץ שהמאפיינים העיקריים שלו הם:

- א. זלזול המלך בזולת – ואי צדק חברתי.
- ב. אינו מבחין בין צרכיו הפרטיים ובין צרכי הציבור.
- ג. אינו מבחין בין עבד לחפשי בין אדם לבהמה הכל משועבד לו ולממלכתו.
- ד. התלות במלך היא מוחלטת. העם תלוי במלך ואין מלך תלוי בעם ובעת צרה ופקודה אזינו של המלך אטומות. "וזעקתם ביום ההוא מלפני מלכם אשר בחרתם לכם ולא יענה ה' אתכם ביום ההוא", לאמור; אין דרך חזרה. המלך שותק, אך ביום המר ההוא גם תלונה לה' לא תועיל כבר.

ד. החלטות סופיות

1. החלטת העם

העם ממאן לשמוע בקול שמואל. הבקשה שלהם בעינה עומדת והחלטתם נחרצת "כי מלך יהיה עלינו". העם מתעלם מדברי שמואל ומציג בקיצור נמרץ את הצדדים החיוביים במינוי מלך:

"ושפטנו מלכנו"

ויצא לפנינו

ונלחם את מלחמותינו".

המצב המדיני והצבאי מחייב מלך אשר ימלא את הפונקציות שרק מלך היה מסוגל למלא אותם¹⁹. חשוב שהתלמידים יבינו שהיה היגיון מדיני רב בבקשתם אם כי לא היה

¹⁷ ראה קטעים בנספח. ראה רד"ק פסוק יז בפרקנו שמדייק בעקבות חז"ל מתי ובאילו תנאים זוכה המלך בפריבילגיות הנזכרות בפרקנו ראוי שהתלמידים ישימו לב לפחות לשתי מגבלות.

א. המלך אינו לוקח לעצמו את השדות והכרמים שהם נחלת אבות אלא רק את **הפירות** וגם זאת בתנאי שהוא צריך לפרנס את עבדיו (קרי = אנשי מלחמתו, צבא הקבע שלו).

ב. "ואתם תהיו לי עבדים" אין פירושו שעבוד הגוף אלא רק הטלת מס ומכס על העם לצרכי המדינה. ¹⁸ אנו ממליצים לקרוא את מאמרו המאלף של גרסיאל (ראה ביבליוגרפיה) ולהביא לכיתה מספר אלמנטים ריטוריים וטכניקות שונות שהנאום משופע בהם.

¹⁹ רלב"ג (פסוק יח) כותב בין השאר שנימוקי העם התבססו על עובדות נכונות וזה לשונו: "...וענו העם כי על כל פנים הם בוחרים שיהיה להם מלך לשפטם וימשך להם מהתועלת ממנו שיצא לפניהם להלחם את מלחמותיהם עד שלא ימשלו עליהם האויבים באופן שהיו מושלים מקדם, כי המלך יסבב שיקבצו כל העם להלחם עם אויביהם וזה יוסיף לישראל חוזק, ואולם כשלא היה לישראל מלך היו האויבים נלחמים עם קצת ישראל והיו הנשארים בלתי מחזקים את ידם, ובזה האופן היו האויבים מנצחים את ישראל (גם) על היותם מעטים מישראל הרבה".

לכך הגיון אמוני-דתי. שמואל כנראה נדהם שוב מעצמת הדרישה. הוא "שומע" אך כאילו אינו מאמין ומסרם שוב לה', ומכאן להחלטת ה'.

2. החלטת ה'

החלטת ה' נמסרת לשמואל בקצרה וללא נימוק אך יש בה בכל זאת רמז כי ה' אומר לו שני דברים:

א. שמע בקולם.

ב. והמלכת עליהם מלך.

משמע שיש משהו בקולם ועליך **לשמוע** אותם והתוצאה: המלך עליהם מלך:

3. החלטת שמואל

שמואל מוסר את ההחלטה הסופית לעם במלים מוסוות אך העם מבין שניצח ואין יותר שאלות. יהיה מלך, איך יבחר מלך? מאיזה שבט הוא יהיה? הכל עדיין נעלם, אך הוויכוח תם. תקופת השופטים באה לסיומה והגענו לפתחה של תקופה חדשה בתולדות ישראל.

ביבליוגרפיה

אופנהיימר, ב' – "המעבר למלוכה" (שמו"א, ח'), בתוך: **שיחות במקרא**, כרך א', עורך ב' צביאלי, הוצאת רשות השידור והחברה לחקר המקרא, ירושלים 1968, עמ' 110-111.

אליצור, יהודה – "שמואל הנביא והמלוכה", בתוך: **עיונים בספר שמואל**, החוג לחקר המקרא בבית מ' בגין, הוצאת קרית ספר, ירושלים, 1986, עמ' 7-25. (המאמר כולל גם את השגותיו של מר בגין ותשובותיו של אליצור).

אליצור, יהודה – "תפיסת ההיסטוריה במקרא", בתוך: **חברה והיסטוריה, הכינוס השנתי למחשבת היהדות**, ערוך בידי יחזקאל כהן, הוצאת משרד החינוך והתרבות, המחלקה לתרבות תורנית, ירושלים תש"ס, עמ' 331-337. (המאמר מתייחס לחטיבת הפרקים ח"י-י"ב בספר שמואל א').

בן-חיים, ר' – "מהות הסירוב להמלכת מלך בישראל", בתוך: **בשדה חמ"ד**, ג-ד תשנ"ב, עמ' 50-59.

גרסיאל, מ' – "נאומי של שמואל בדבר משפט המלך", בתוך: **הגות במקרא**, כרך ה', הוצאת עם עובד והחברה לחקר המקרא בישראל, ירושלים 1988, עמ' 112-136.

חמיאל, ח' – "שימה עלינו מלך לשפטנו", בתוך: **מעייני מקרא** – פרשנות ומחקרים בשיטה האימאננטית – אינטגרטיבית, הוצאת ההסתדרות הציונית העולמית והמחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 412-431.

טרופר, מרדכי – "יחסו של שמואל למלוכה ויחסו לשאול", בתוך: **בשבילי מקרא ורש"י**, כרך ב', הוצאת המחבר, תל-אביב 1881, עמ' 53-61.

יעקובסון, יששכר – "בעיית המלוכה בספרי נביאים ראשונים", בתוך: **חזון במקרא**, כרך א', הוצאת סיני, תל-אביב 1962, עמ' 383-392.

מנדלקורן, נורית – "בין שופט למלך", בתוך: **מכלול – עיונים ביהדות בחינוך ובמדע**, קובץ ג', הוצאת מכללה ירושלים לבנות, ירושלים תשנ"ב, עמ' 17-26.

קוקיס, הרב מ' – "מינוי מלך רשות או חובה", בתוך: **שמעתין** מס' 10, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 23-13.
 רבינוביץ, י"ל – "משפט המלך" (שמ"א, ח'), בתוך: **שיחות במקרא**, כרך א', עמ' 114-112.
 רובין, מ' – "משפט המלך", **עיון בשמו"א**, פרק ח', הוצאת אור-עם, תל-אביב תשל"ז.

נספח א

מסכת שבת נ"ה, ע"ב – נ"ו ע"א

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל האמור בפרשת מלך – מלך מותר בו. רב אמר: לא נאמרה פרשה זו אלא לאיים עליהם, שנאמר "שום תשים עליך מלך" – שתהא אימתו עליך. כתנאי, רבי יוסי אומר: כל האמור בפרשת מלך – מלך מותר בו, רבי יהודה אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם, שנאמר "שום תשים עליך מלך" – שתהא אימתו עליך. וכן היה רבי יהודה אומר: "שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה. רבי נהוראי אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתו, שנאמר "ואמרת אשימה עלי מלך וגו'". תניא, רבי אליעזר אומר: זקנים שבדור – כהונן שאלו, שנאמר "תנה לנו מלך לשפטנו", אבל עמי הארץ שבהו קלקלו, שנאמר "והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו". תניא, רבי יוסי אומר: שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה, ואיני יודע איזה מהן תחילה, כשהוא אומר "כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק" הרי אומר: להעמיד להם מלך תחילה, ואין כסא אלא מלך, שנאמר "וישב שלמה על כסא ה' למלך". ועדיין איני יודע אם לבנות להם בית הבחירה תחלה, או להכרית זרעו של עמלק תחלה, כשהוא אומר "והנית לךם מכל איביכם וגו'". והיה המקום אשר יבחר ה' וגו' – הרי אומר: להכרית זרעו של עמלק תחלה. וכן בדוד הוא אומר: "ויהי כי ישב המלך דוד בביתו וה' הנית לו מסביב" וכתיב "ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וגו'".

נספח ב

רמב"ם משנה תורה, ספר שופטים, הלכות מלכים פרק א' הלכות א-ב; פרק ד הלכות א-ז

פרק ראשון

א שלש מצות נצטוו ישראל בשעת בנייתם לארץ: למנות להם מלך, שגאמר: שום חשים עליה מלך ב (דברים י"ג, ט"ז) ולתקנות ורעו של אקלק, שגאמר: מקחה את-זכר אקלק (דברים י"ג, ט"ז) ולקנות ביח הממירה, שגאמר: לשכנו מדרשו וקאת שמה (דברים י"ג, ט"ז).

ב סניי מלך קודם למלחמת אקלק, שגאמר: אתי שלח ה' למשנה למלך (דברים י"ג, ט"ז) ומהימה את-אקלק (דברים י"ג, ט"ז). ונתקנת ורע אקלק קדמת לבנון המות, שגאמר: ויהי כיי-שב מלך בביח ונה' הניח-לו מסיב מל-איבי, נאמר מלך אל-נחן הנביא (ראה נא) אנכי יושב בבית ארונים (דברים י"ג, ט"ז). מאמר שנקמת מלך מצוה, למה לא רצה הענין קשאלו מלך משמואל? לפי ששאלו במרעמח, ולא שאלו לקים המצוה אלא מקני שקצו בשמואל הנביא, שגאמר: כי לא אתה קאסו כי-אתי קאסו וגו' (דברים י"ג, ט"ז).

פרק רביעי

א רשות יש למלך לסן מס על העם לצרכיו או לצרף הטחמות, וקוצב לו מקסי ואסור לתקנים סן-הקס, שיש לו לגור: שקל-מי שגנוב הקסר - ילקח ממונו או נהרג, שגאמר: ואתם מהיו-לו? לעקדים (דברים י"ג, ט"ז) ולסלן הוא הוא אומר: יהיו לה למס נקדודו? (דברים י"ג, ט"ז). מקאן שגוסן מס וקוצב קסר ודיניו בל-אלו נדקרים וביוצא בהם - דין.

שקל-האמור בקרשת מלך י - מלך וזכה בו י.

ב ושלסן בל-גבול ישראל ולוקס סן-העם הנבירים ואנשי טל ועושה מהם טל למרבתו י ובקשיו י ומעמיד מהם עומדים לקניו י. ומעמיד מהם אנשים לרוץ לקניו י, שגאמר: וקס לו במרבתו ובקשיו ורצו לקני מרבתו (דברים י"ג, ט"ז) ולוקס סן-הקס שקס להיות שמשים ועומדים לקניו י, שגאמר:

ואת-בחוריקם הטובים (דברים י"ג, ט"ז) קח וצעה למלאכתו (דברים י"ג, ט"ז). וכן לוקס מן-בצלי האקניות כל מה-שהוא צריך ועוין לו מלאכתו ונוסן שקרם י. ולוקס בל-הטחמות והקדדים ונשפחות למלאכתו ונוסן שקרם או י דמיסם, שגאמר: ולחריס חרישו ולקצר קצירו ולעשות כלי-מלחמתו י. וקלי וקבו וגו', ואת-עבדיקם ואת-שפחותיקם ואת-בחוריקם הטובים ואת-חמוריקם קח וצעה למלאכתו (דברים י"ג, ט"ז).

ד וכן לוקס מל-גבול ישראל נשים י ופלגשים, נשים - בקהה וקדושין, ופלגשים - בלא קהה ובלא קדושין י. אלא בחדו י בלבד קונה אותה ומתרת לו. אכל הטניזט אסור בסלגש י אלא בקסה העבריה י בלבד אסר יעוד י, ויש לו (רשות) לעשות הפלגשים שלוקס לארמונו טחמות י ואמות ונקמות י, שגאמר: ואת-בנותיקם קח לבקחות ולטחמות ולאמות (דברים י"ג, ט"ז).

ה וכן כוסה את-הראיין להיות שרים וקסנה אותם שרי אקלים ושרי חששים, שגאמר: וקסנה לו שרי אקלים ושרי חששים (דברים י"ג, ט"ז).

ו ולוקס שפחות ונתימים י ונתקנים לעבדיו קשילכו למלחמה וקשטו על מקמות אלו אם אין להם מה יאכלו אלא משם, ונוסן דמיסם, שגאמר: ואת-שדוסיקם ואת-כרטיקם ונתיקים הטובים קח ונסן לעבדיו י (דברים י"ג, ט"ז).

ז ויש לו מעשר מן-הנצנים ומן-האילנות י ומן-ההקמה, שגאמר: ותרעיקם ובכרטיקם יעשר וגו' צאנקם יעשר (דברים י"ג, ט"ז).

נספח ג

רבנו נסים (ר"ן) מתוך הדרוש האחד עשר

אבל על דעתי הוא כך, שהם רצו שעקר המשפט במה שבין אדם לחבירו יהיה נמשך מצד המלכות. והוא אומר⁸⁸: ויתקבצו כל זקני ישראל ויבואו אל שמואל הרממה ויאמרו אליו הנה אתה זקנת ובניך לא הלכו בדרכיך עתה שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים. ופירושו אצלי הוא כך, שהם ראו, שמה שצריך לסדור המדינה יהיה מתוקן כשימשך מצד המלכות משימשך מצד השופט⁸⁹, ולכן אמרו: הנה זקנת ולא תוכל לשפט עוד, ובניך אינם ראויים, שיחול בנו השפעת האלהי על ידיהם כי אינם הולכים בדרכיך, ולכן ראוי שייהיה לנו מלך ושיהיה משפטנו על פיך. והוא אמרם: שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים. והם שגו בזה הרבה, כי בני שמואל, עם היות שלא היו חסידים כאביהם, מכל מקום, לא היו מעוותי משפט, כמו שאמרן. בפרק במה בהמה יוצאה⁹⁰: אמר ר' שמואל בן נחמני אמר ר' יונתן כל האומר בני שמואל חטאו אינו אלא טועה, שנאמר⁹¹: ויהי כי זקן שמואל וכו', ולא הלכו בני בדרכיך, בדרכיך הוא דלא הלכו הא מחסתי לא חטאו, אלא מה אני מקיים: ויטו אחרי הבצע ויקחו שוחד ויטו משפט, שלא עשו כמעשה אביהם, שהיה שמואל הצדיק מחזיר בכל מקומות ישראל ודנם בעריהם, שנאמר⁹²: וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל, והם לא עשו כן, אלא ישבו בעריהם כדי להרבות שכר לחזניהם ולטופריהם. וכיון שלא היו מעוותי משפט, ימשך מצד שופטם את ישראל כפי התורה שיחול ענין האלהי בהם⁹³. אלא שישראל נטו בעת ההיא יותר לתקון קבוצם המדינה, ואלו שאלו להם מלך בסתם שיאמרו: שימה לנו מלך, או שיבקשוהו לסבת תקון מלחמותיהם, לא ימצא להם בדבר הזה עון אשר חטא, אבל מצוה, אך היה חטאתם באמרם שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים, שרצו שיהיו משפטיהם נמשכים מצד המלכות לא מצד שופטי התורה⁹⁴. ויורה על זה מה שכתוב אחריו⁹⁵: וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו, לא אמר כאשר אמר: תנה לנו מלך בלבד, כי לולי אמרו כן לא היה רע בעיניו, אבל מה שהוקשה לו באשר אמרו: לשפטנו, מפני זה אמר ה' לשמואל⁹⁶: לא אותך מאסו כי אם אותי מאסו ממלוק עליהם. כלומר כי הם בחרים [יותר] בתקון ענינם הטבעי משיחול עליהם ענין האלהי, וכשהוכיחם שמואל לא נעתקו מכוונתם, אבל היטיבו מעט שאלתם לומר כי אינם שואלים המלך מצד המשפט לבד אבל מצד תקון מלחמותיהם. והוא אמרם⁹⁷: והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם מלחמותינו⁹⁸. ולכן הוכיחם שמואל אחריו זה ואמר⁹⁹: גם עתה התיצבו וראו את הדבר הגדול הזה אשר ה' עושה לעיניכם. הנה¹⁰⁰ קציר חטים היום אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר, ופירושו הוא דעו כי שגגתכם, אשר בחרתם במה שיראה בעיניכם מתוקן סדור עניניכם הטבעי, שאינו כן, אבל הדבק בענין האלהי, משנה ענין הטבעי ברצונו¹⁰¹, כי הנה קציר חטים היום אינו ראוי לגשם ומטר כפי ענינו הטבעי, אבל מצד הענין האלהי הדבק בי אקרא אל ה', ואשנהו ויתן קולות ומטר. ולכן היה ראוי לכם לבחור יותר במה שיחול ממנו הענין האלהי בכם, והוא משפט השופטים שכתוב בו ושפטו את העם משפט צדק, יותר ממשפטי המלכות אשר יעשה כרצונו. שזה ההבדל בין השופט והמלך, שהשופט משועבד יותר למשפטי התורה מהמלך, ומפני זה הזהיר המלך וצוהו שיתא לו ספר תורה שני וידא עמו. וזהו אמרו¹⁰²: והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו וגו' והיתה עמו וגו' לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי טור מן המצוה, כלומר שמתוך שהמלך רואה שאינו משועבד למשפטי התורה כמו השופט, צריך אזהרה מרובה לבלתי יטור מן המצוה ימך ושמואל ולבלתי רום לבבו מאחיו, מפני היכולת הגדול שנתן לו השיא: אבל בשופט לא הוצרך לכל אלו האזהרות מפני שיכלתו מוגבל כפי משפט התורה לבד, באמרו: ושפטו את העם משפט צדק, והזהירו שהמשפט ההוא לא יטאו בשום פנים באמרו: לא תטה משפט¹⁰³.

דרשות הר"ן, לרבנו נסים בן ראובן גירונדי, ערוך ומסודר ע"י אריה לי פלדמן, הוצאת מכון שלם, ירושלים תשל"ז, עמ' קצג-קצד.

נספח ד

פירוש אברבנאל לשמואל א' פרק ח', קטעים נבחרים

ואני בעניי הבינותי להקפת האמת בדורש הזה שלשה דבורים. הדבור הראשון לחקור אם היה המלך הכרחי בקבוץ המדיני? הדבור השני אחרי ההוראה שהוא הכרחי בו, אם בעם ישראל הוא גם כן מחוייב והכרחי בענין המלך כבשאר דאומות? הדבור השלישי בפירוש פרשת המלך וידיעת המצוה ואמתתה, יען וביען אחשוב שקרה כל הבלבול אשר זכרתי אל החכמים הנזכרים לפי שלא ירדו לאמתת המצוה ושרשה, כי הם כלם קבלו שהיה מצות עשה לישראל שישאלו מלך ואין כן דעתי, ואחרי הקדמת שלשה הדבורים האלה אתיר השאלה הנזכרת כאשר עם לבבי:

אף שנודה היות המלך מועיל והכרחי. בעם לתיקון הקיבוץ המדיני ושמירתו — מה שהוא בחילוף האמת —, הנה בעם ישראל איננו כן, כי אינו צריך ולא הכרחי להם. ביאור זה, בצורך המלכים בעם, הנה יוכלו בשלושה עניינים: א. לענין המלחמות — להושיע את העם מאויביהם ולהי' להם בעד ארצם; ב. לסדר הנימוסים ולהניח תורות הצריכות לתיקונם; ג. להכות ולהעניש פעמים שלא כדין כפי צורך השעה. והנה שלושת העניינים האלה, האומה הישראלית לא תצטרך אליהם. לא לענין המלחמות ותשועתם מאויביהם — לפי שישאל נושע בה' והוא הנלחם להם... גם כי השופט יוצא ובא לפניהם במלחמותיהם כמו שמצינו ביהושע וגדעון ושמואל ושאר השופטים. וגם כן לא היו צריכים למלך. להנחת התורה והנימוסים — כי "תורה צוה לנו משה וגו'", ולא היה בידי מלך יש'אל לחדש דבר בתורה ולא לגרוע ממנה... ולא היה המלך צריך בישראל להכות ולהעניש פעמים לצורך השעה. שזה מסרו הקב"ה לבית הדין הגדול מהם... הסנהדרין. הנה, מתבאר ששלושת העניינים האלה — תשועת המחלמות, הנחת התורה והמצוות, והעונש וההכאה פעמים שלא כדין — כולם יעשה השם יתברך לעמו, ולכן היה ה' יתברך מלכם ולא היה להם צורך למלך בשר'ודם לשום דבר.

מתברר, שאף שנודה היות המלך הכרחי באומות, לא יצדק באומה הישראלית, שכבר הורה הנסיון בענין מלכי ישראל ומלכי יהודה, שהמה היו במורדי איר, המה הסבו לבב בני ישראל אחורנית כמו שידעת מירבעם בן נבט ושאר מלכי ישראל כולם, ורוב מלכי יהודה, עד שבסיבתם גלתה יהודה מעיני ומרוב עבודה זרה.

לא כן אנחנו רואים בשופטי ישראל ונביאיהם, כולם אנשי-חיל יראי אלקים ואנשי-אמת... וכל זה יעיד שהנהגת השופטים טובה, והנהגת המלכים ויעה ומזקת ומסוכנת מאוד.

...ולפי זה יהיה ענין המלך, מצות עשה תלויה בדבר הרשות כאומר כאשר תרצה לעשות כן, עם בהיותו בלתי רצוי, אל תעשה אותו כי אם בזה האופן. הוא דומה לפרשת "כִּי-תֵצֵא לְמִלְחָמָה עַל-אִיבֶיךָ... וראית בשביה" (דברים כא-י"א), שאינו מצוה שיחשוק בה... אבל הוא דבר הרשות ומפעל היצר הרע... וכן בעצמו ענין המלך, שאין שאלתו מצוה כי אם רשות ומפעל היצר הרע עם היות שנתלית בו המצוה, ששימו המלך ההוא בבחירת השם יתברך מקרב אחיו.

נספח ה

משה גרסיאל – נאומו של שמואל בדבר "משפט המלך"

חשיבות יתרה נודעת בריטוריקה לארגון החומר ולעריכתו, היינו למבנה הנאום. לנאום שמואל מבנה מיוחד, המפרט את "לקיחות" המלך בסדר של "מן הכבד אל הקל": למן המכאיב ביותר ועד למכאיב פחות. המלך – לפי סדרו של נאום – עתיד ליטול מהעם: בנים ובנות; שדות, כרמים ומטעיות; מעשר יבולים ומעשר בציר ענבים; עבדים ושפחות; בהמות לעבודה ומעשר צאן. סדר זה נועד להלום בקהל השומעים, שכן מטבע האדם, שהוא מסוגל לעכל בשורות רעות, אם תבואנה בהדרגה: "מן הקל אל הכבד", אבל הוא עלול להיפגע, אם ישמע בשורה קשה בהפתעה, ללא הכנה מוקדמת או בהדרגה. מבנה נאומו של שמואל, הפותח בלקיחת היקר ביותר לאדם: בניו ובנותיו – נועד בוודאי להלום בעם, לייראם ולבהלם. אולם בסדר זה קיים תמיד חשש, שההלם הכבד הראשון ישכיח את הפרטים הנמנים אחר-כך בסדר היורד בחשיבותם. כדי למנוע זאת יש צורך ל"שתול" בהמשך כמה "אלמנטים מקפיצים", אשר יעוררו את השומע, ויחזירו לו את עצמת הכאב, באופן שצורות ראשונות לא יקהו מכאבן של אחרונות. כמה מאמצעים אלה יידונו להלן, כאן נצביע על קצתם. כשמגיע שמואל לסעיף השדות, הכרמים והזיתים הוא מסיים במפתיע: "ונתן לעבדיו", בעוד שעד עתה נטל המלך לצורך עצמו. ובסעיף שבא אחריו הוא מסיים "ונתן לסריסיו ולעבדיו". הוספת הסריסים לרשימת הנהגים מרכוש העם, מהווה כאן השפלה נוספת. הנאום נאלץ להחריף את התיאור ולהתעלל בקהל שומעיו, כדי להוציא אותם מקהות של כאב, לאחר שכבר "איבדו" את בניהם ובנותיהם. המשפט הקצר: "ואתם תהיו לו לעבדים", החותם מבנה מדורג זה, משרת אותה מטרה. כוונת הנאום במשפט זה לומר, שלא זו בלבד שהמלך נוטל את כל אשר לכם, אלא סופו שהוא נוטל אף אתכם בעצמכם. באמצעים אלה ואחרים מוחזרת עצמת ההלם, שפחת והלך בשל מבנהו המדורג היורד.

גם הארגון הפנימי של סדר המלים במשפטי הנאום הוא דינאמי¹⁷, ומיטיב לשרת את מגמת ההפחדה. במבנה משפט דינאמי, משתנה סדר המלים הרגיל כדי ליצור ציפייה ודריכות. כך אצלנו משנה שמואל את סדר המלים הרגיל בהקדימו את המושא לנושא ולנשוא. השווה, למשל, סדר המלים שבנוסח הנאום: "את בניכם יקח" מול נוסח סטנדרטי וסטאטי כמו: המלך ייקח את בניכם. ברור שבנוסח הנאום יסוד ההפתעה וההלם גדול יותר, שכן השומע מתעורר למשמע הזכרת בניו, בנותיו ושאר פרטי רכושו, המוזכרים בראש כל משפטי הנאום, וחפץ לדעת מה ייעשה בהם? מה עתיד לקרות להם? וכאן מודיעו הנאום, כי (המלך) ייקחם. רק אחר-כך נמסרים ייעודי הלקיחה. השהיה אחרונה זו מוסיפה גם היא על המתח של השומעים, החפצים לדעת לשם מה ייקח המלך

בית המקרא פ"ז, ירושלים תשמ"א, עמ' 325-343.

את כל אשר להם. מבנה תחבירי-דינאמי זה עובר כחוט השני לכל אורך הנאום, והולם היטב את מגמתו.

כבר ציינו כמה חוקרים⁴⁸ את החזרה הריטורית של לשון לק"ח, המשמשת בנאום כמלה מנחה, כדלקמן:

את בניכם יקח...

ואת בנותיכם יקח...

ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח...

ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם

יקח...

כנגד החזרה של ארבע פעמים על לשון לק"ח שבנאום זה מעיד שמואל על עצמו בנאום אחר, שנשא במעמד של מעין פרידה, כי הוא נהג ההפך מכך בהיותו מנהיג; והעם מעיד ומאשר את דבריו, כדלקמן:

את שור מי לקחת??!

וחמור מי לקחת??!...

ומיד מי לקחת? כפר...! (שם יב, ג-ד).

והעם עונה באותו מעמד: "לא עשקתנו ולא רצותנו"⁴⁹ ולא לקחת מיד איש מאומה". האנטיתזה הריטורית ברורה: בעוד המלך עתיד לקחת מיד העם את הכול, לרבות היקר להם ביותר, הרי שמואל, המנהיג מן הטיפוס הישן, לא לקח מיד איש מאומה!

את העצמה הריטורית שבנאום מגביר במיוחד השימוש המרובה בטכניקת החזרה הצלילית: בין חזרה במלים, בין חזרה בהברות, בין חזרת עיצורים ובין חזרת תנועות. חזרות המלים מרובות: למשל, הפועל לק"ח. שדגן בו למעלה; או חזרת מלים בתחילת ההיגד (אנאפורה), כגון שרי אלפים ושרי חמישים; כלי מלחמתו וכלי רכבו; וכן תחיי לתם של משפטים רבים בתיבת "את" (יא, יג, יד, טז). חזרת מלים בסימוי היגדים (אפיוורה): עבדיו-עבדיו (יד-טו). מצלולים רבים מהדהדים לכל אורך הנאום, כגון צלצול ש' שמאלית וש' ימנית בפס' יב; וכן אליטראציות, כגון חזרת הברת ול- במלים: ולשום, ולחרוש ולקצור, ולעשות (יב). שוויון תנועות (אסוננס), כגון: חריש-קצירו-מלחמתו-רכבו. לעתים נוצרים חרוזים פנימיים בין ההיגדים השונים, בתוך המשפטים, כגון: אלפים-חמישים⁵⁰; לרקחות ולטבחות ולאופות. ויש שהחזרה הצלילית משמשת ליותר מאשר הגברת התהודה הריטורית. לעתים היא מתמקדת על עיקרי המסר. בכגון זה האמצעי הקוליריטורי מתמזג עם בשורת הנאום ומעצים אותה. בנאום הנידון כאן בולטת תופעה זו עד מאוד בשימוש שעושה שמואל בכינויי הקניין החבורים. מצד אחד, יוצרים כינויי השייכות אלמנט צלילי, החוזר ועובר כחוט השני לאורך הנאום: ומצד שני, חזרה זו פועלת על רגשות השומעים ומטייעת לגבש את תגובותיהם. כך פותחים משפטי הנאום בשם ובצירוף כינויי השייכות: בניכם-בנותיכם-שדותיכם-כרמיכם-זיתיכם-זרעיכם-כרמיכם-עבדיכם-שפחותיכם-בחוריכם-צאנכם. ההדגשה הריטורית

היא: הללו הם של כם! ומן הצד השני, מכוונים כינויי שייכות אחרים כנגד המלך: מרכבתו - חרישו - קצירו - מלחמתו - רכבו - מלאכתו; ושם לו - ולשום לו - תהיו לו; פרשיו - עבדיו - סריסיו - עבדיו. ההדגשה: כל אלה הם של המלך! המשמעות הכללית העולה מכך היא, שכול מה שהוא שלכם המלך לוקחו לצרכיו ולשירותו; ולעתים אף גרוע מזה הריהו מוסרו לרשות עבדיו ופעמים אפילו לסריסיו. באמצעים אלה מצייר שמואל תפישת מלוכה קיצונית מאוד, אם כי ידועה דייה במהלך ההיסטוריה

נספח ו

אברהם קריב – יסוד המלוכה בישראל

בימינו נוטים לראות ביסוד המלוכה את ראשית חייו ההיסטוריים של עם ישראל. ואם כן, משמע שחישו הבריא של העם, החוש ההיסטורי שבו, הוליד את הדרישה להמליך מלך. אך לא באור זה מוארים הדברים בספר התנ"ך. שמואל הנביא התנגד למלוכה – הוה אומר, רוח הנבואה התנגדה, הקול האלוהי שב־ישראל התנגד לה אז. בהתנגדות הזאת אנו שומעים את קולם הפנימי של כתבי־הקודש.

אך קול עמוק של כתבי־הקודש אנו שומעים גם בהוראה האלוהית שניתנה לשמואל: "שמע בקול העם לכל אשר יאמרו אליך, כי לא אותך מאסו, כי אותי מאסו ממלוך עליהם". צו זה הוא היפוכו של הצו אשר ניתן לאברהם: "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה". אברהם נצטווה לשמוע בקול שרה, לפי שהיא אשר כיונה לרצון של מעלה: "כי ביצחק יקרא לך זרע". ואילו פה נצטווה הנביא לשמוע בקול העם, המואס במלוכות אלוהים. טעמו של דבר, כי גם היחיד וגם הכלל בעלי חופש בחירה הם. וכשהעם בוחר "למאוס", אין הנביא רשאי לגדור בעדו, שהרי גם ההשגחה יכולה למנוע דברים ומעשים שאינם נרצים לפניה, ואין היא עושה כן. יתר עלי־כן, בתור ראש העם היה שמואל מצווה לעשות רצון העם בדבר המסור לבחירת העם (היינו דבר של רשות, אבל בדבר עבירה רצון שמים דוחה את רצון העם). אל העקרון המוסרי של חופש בחירה, שאינו מניח לנביא מידה של מונע, מזדווג פה עקרון של כיבוד רצון העם, המחייב את השופט בקום־ועשה של מִבְצֵעַ.

אולם לאמירה "שמע בקול העם" יש מילואים: "אך העד תעיד בהם והגדת להם משפט המלך אשר ימלך עליהם". להתעלם מרצון העם לא ייתכן, אבל אפשר לנסות דברים אל העם כי ישנה רצונו. העם מתאוה מלך, ישמע תחילה את משפט המלך וישפוט הוא את המשפט הזה.

והנה בא נא אמו הנודע של שמואל, המגולל לפני העם את משפט המלך. יהא מן הטעות לחשוב, כי הדברים נסבים על מלך עריץ המתעמר בבני עמו. לא, הם חושפים עצם טיבו ומהותו של מלך. כשם שאין כוהן בלא מקדש וכלי־מקדש, כך אין מלך בלי הוד ותפארת, שמעטרים אותו. "מלך ביפיו תחזינה עיניך" – כלל גדול הוא בהלכות מלכים. מלך שואב הודו מדברים־

שבראנה, תפארתו על הרוב אינה אלא "תפאורה". ומאין יקח פארו והדרו, אם לא מן העם, כמוטעם בדברי שמואל. אין ראוות מלכים אלא מיד העם, הפתוחה אם לאנסו ואם לרצונו של העם. היפוכו של מלך הוא נביא, שמנוער מכל יפעה עשויה בידי אדם. מלך לבושו ארגמן ("ובגדי הארגמן שעל מלכי מדין" – שופטים ה', כ"ו) וידו אוהזת שרביט זהב (מגילת אסתר). ואילו נביא לבושו אדרת-שער ומטה בידו, ומי יכול היה לחוש "משפט המלך" יותר מאיש נביא? נאומו של שמואל על משפט המלך ונאומו על עצמו אחרי המלכת שאול ("ב, ב'–ג') מבליטים זה את זה בניגודם. מלך זקוק לשרים ועבדים, לרקחות וטבחות, זקוק הוא למרכבה שירוצו לפניה, אבל שמואל התהלך כל הימים לפני העם ולא נזקק אפילו לחמור. אולם התמונה שצייר שמואל לא פעלה פעולה, ואולי אף פעלה להיפך. כי עם בכללו דרך ילדות לו ואוהב לרוץ אחרי מרכבתם של מלכים, ושרביט נכבד בעיניו ממטה. העם בוחר לסור למשמעתם של מלכים מלקבל מרותם של נביאים.

אין בדינו לנחש, מה היו התוצאות אילו שמע העם בקול הנביא. אך כנגד זה ידועות לנו התוצאות של שמיעת הנביא בקול העם. המלוכה, שלזוכה פניה היה העם מאוחד, הביאה אחרי דורות מעטים לידי פילוגו של העם ולידי כל התוצאות הרעות שנשתלשלו מפילוג זה. גם מגמת "ככל הגויים" אכלה בעם ברוב ימי קיומה של המלוכה, שהורתה ולידתה היתה במגמה זו. האין איפוא ספר מלכים מוכיח את האמת אשר בספר שמואל? הנביא רצה לכאורה לעפב את גלגלי ההיסטוריה, שהוליכו למשטר מלוכה, לסוף הוכיחה ההיסטוריה גופה כי צדק יריבה הנביא, ולא העם הרץ אחר מרכבתה, כדרך שהוא רץ אחרי מרכבת מלכים.

לא לחינם הועב מצה הנביא, כאשר בא העם ודרש: "שימה לנו מלך!" צל הבאות נה עליו.

מכל-מקום, הנביא שמואל, מתנגדה של מלוכה, הוא שיסד אותה בישראל. וחלקו בכל ההסתלשלות הבאה הוא הרכבה (לא התרוצצות) של מתנגדי מוסד. רק הבנת ההרכבה הזאת תיטיב לנו את התמיהות שמתעוררות לגבי שמואל. בענינים רבים, וכן גם פה – תמיהות הן-הן פתח הבנה.

שבעת עמודי התנ"ך אישים ואידאות בספר הספרים, הוצאת עם עובד,
ת"א תשכ"ב, עמ' 83-85.

יחי המלך!

פרקים ט'-י'

הערות רקע

יחידה זו היא ההמשך הטבעי של היחידה שזה עתה סיימנו. שמואל מקבל על עצמו את התפקיד של מינוי מלך לישראל. המשלחות נשלחות הביתה ("לכו איש לעירו") מתוך ודאות שבקרב ישמעו משמואל על בחירת מלך. ראשי השבטים, בוודאי, מתדיינים ביניהם לבין עצמם ומתעסקים בשאלת המועמד המתאים ביותר לאחד את השבטים תחת שרביטו של המלך. המציאות המדינית בשלה להכרזת ישראל כממלכה מאוחדת אחת. הפלשתים השתלטו מחדש לא רק על השפלה אלא גם על מרכז הר אפרים ושטחי בנימין. השלטון שלהם היה באמצעות נציבים. כל נציב הנמצא במרכזים אסטרטגיים חייב היה לדאוג לאינטרסים של הפלשתים. עיקר תפקידם היה למנוע התארגנות מחודשת של שבטי ישראל ומרידה. לכן מובן ששבטי ישראל רצו להתאחד ולנסות לעמוד מול המציאות החדשה הזאת.

היחידה שלנו פותחת בהצגת מועמד עם נתונים התחלתיים טובים. זו דרך המקרא ל"הטרים את הגיבור" (אקספוזיציה), שנזדקק אליו בהמשך. כפי שנראה אין זה פשוט כלל להציע מלך לישראל. ביחידה זו וכן ביחידה הבאה, נראה שישנם שלבים בהתמנותו של שואל למלך ובקבלתו ע"י העם. שלושה שלבים היו בהמלכה זאת: בפרק ט' – הבחירה האלוקית המוסתרת; בפרק י' – הבחירה האלוקית הגלויה ע"פ הגורל (בחירה שעדיין משאירה אופוזיציה די חזקה); והבחירה השלישית – לאחר ששואל מוכיח עצמו כמצביא במלחמה נגד עמון.

שיקולים דידקטיים

ליחידה זו אנו מציעים שבעה דפי עבודה. חשוב ביותר שכל התלמידים ידעו את רצף האירועים שהביאו לבחירת מלך. היחידה מזמנת אירועים דרמטיים והתלמידים משתתפים בהם ברצון. המסר המרכזי כאן הוא **שהכל מן השמים** והאנשים מבצעים לעתים שליחות אלוקית בלי שיהיו מודעים לכך כלל¹. שואל, בדרך מפותלת, צריך להגיע לשמואל. הכל כאילו "בדרך מקרה", כי זאת דרך ההשגחה: לקדם מטרות נשגבות אלוקיות.

היחידה הזאת מעוררת לא מעט שאלות כבדות ולא נוכל לטפל בהן בשלב זה של הלימודים. יש בדפי העבודה חומר רב המאפשר לימוד טוב של נושאי היחידה, אך בדיון

1. יד ההשגחה היא המכוונת את שואל אל שמואל והיא עושה זאת בדרך שלא תמיד מובנת לנו. כשהתלמידים ילמדו על המיפגש הראשון בין דוד לשמואל נחזור ונזכיר להם את תפקיד הנער – ששימש שליח ההשגחה מבלי שהיה מודע והמליץ בפני שואל על דוד.

בכיתה יתמקד המורה רק באותן השאלות שמתאימות לרוב תלמידי הכיתה וישאיר רק שאלות כרשות. רצוי מאוד לאפשר לתלמידים להביע השערות ודיעה אישית ובלבד שיוכל ולהגן עליהן. יש ביחידה גם קטעים מתאימים להמחזה וקריאה בתפקידים. רצוי להשתמש גם באמצעים אלה (אין להפריז בהם).
להלן הערות לדפי עבודה ושהמורה ייעזר בהם בפיתוח הנושאים בשיעורים. נראה לנו שליחידה זו יוקדשו שניים-שלושה שיעורים.

א. הצגת המועמד

באקספוזיציה אוהדת ביותר מציג הכתוב לפנינו את דמות המועמד. השאלה המרכזית היא: כיצד מתמנה שאול להיות המלך הראשון לישראל? האין זה סותר את צוואת אבינו יעקב ש"לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו"? קשה גם לחשוב שמראש ניתנה המלכות לשאול כפקדון זמני, עד שיקום שבט מיהודה. כי לפי פשוטם של מקראות הרי אילו לא חטא שאול לא הייתה סיבה להפסיק את שושלת המלוכה שזה עתה נולדה. והרי כתוב מפורש אומר שאילו לא חטא: "כי עתה הכין ה' את ממלכתך על ישראל עד עולם" (י"ג, יג).

רלב"ג, אמנם ניסה להתגבר על הקושי שמעורר הפסוק "עד עולם" ע"י פירושו, זמן רב אבל לא לתמיד. כמו "ועבדו לעולם".

רמב"ן בפירושו על הפסוק בתורה (בראשית מ"ט, י) מרחיב את הדין בסוגיה זו ומגיע למסקנה חד משמעית: מלכות שאול נוסדה לכתחילה "כמלכות לשעה" ואין היא המלכות הרצויה. כי נולדה מתוך אי הסכמה, רק בדיעבד הסכים ה' לדרישת העם וצויה על שמואל למשוח מלך בישראל. גם רמב"ן טוען, שאילו לא חטא שאול עדיין הייתה קמה מלכות דוד ואולי השושלת של שאול הייתה ממשיכה רק על שבט בנימין ואפרים, (על שבטי יוסף). או שהייתה מלכות זאת כפופה למלכות בית דוד.

אברבנאל מתנגד לדעות אלה ומביא לשם כך שבע סיבות חזקות (ראויים דבריו לעיון). מסקנתו היא חד משמעית: שאול נבחר כי הוא נמצא מתאים בדור הזה ודוד נכנס במקומו בסיבת חטאי שאול. אם לא היה שאול חוטא היה זרעו ממשיך למלוך, "שהאל יתברך בחר בשאול באמת כפי שלמות הכנתו בכוונה רצויה להתמיד מלכותו"².

כל הזכויות שמורות לפרשנינו. אך נוכל עוד להוסיף, שאין ספק שהייתה כאן בחירה בכוונת תחילה. נראה לנו שחשוב היה שהמלך הראשון בישראל לא יהיה משני השבטים הדומיננטיים: שבט יהודה ושבט אפרים. כי אילו קם המלך משבט יהודה ייתכן מאוד שהיה לו קושי באיחוד השבטים בגלל התנגדותו של שבט אפרים. וכן הדבר להיפך, השבט המקשר בין שני שבטים גדולים אלה והוא מן השבטים הקטנים ויתקבל ביתר קלות על כל שבטי ישראל³. יתר על כן, הפלשתים שהיו העילה הדחופה למינוי מלך, ביקשו להשתלט על שטחי ההר וארץ בנימין. שבט בנימין בוודאי הרגיש את המצוקה יותר מהשבטים הגדולים בדרום ובצפון. כאשר יתרגל עם ישראל לרעיון המלך ולשיטת מימשל החדשה יגיע זמנו של השבט המתאים למלוכה.

2. אברבנאל מתמודד עם הפסוק "לא יסור שבט מיהודה" בטוענו שהפרשנים לא הבינו את משמעות דברי יעקב.

3. לא אמרנו בכך שלא הייתה התנגדות כלל להמלכת שאול כי הכתוב מספר לנו שלאחר ההכרזה וההכתרה במצפה עדיין ממשיכים בני בליעל לטעון "מה ישענו זה"! ייתכן שבני בליעל אלה הם בני השבטים הדומיננטיים שקשה להם בכל זאת לקבל את העובדה שהמלך נבחר "מקטני שבטי ישראל".

ב. בעקבות האתונות אל בית הרואה

אנו ממליצים לפתוח קטע זה בתיאור ההתחרשויות באמצעות תרשים זרימה. הרעיון שנקבל הוא אחת המטרות החשובות של יחידתנו. חלק מהשאלות, אמנם, עוסק בדרכי ההשגחה בהם אנשים משמשים כשליחי האלוקים מבלי שיהיו מודעים לכך ודוגמאות רבות לכך במקרא. באחת הדוגמאות אנו מטפלים בדף עבודה של שאלות הסיכום. התעקשותו של הנער להביא את שאול אל שמואל ראוייה לדיון קצר ולהבהרה. מן הכתובים ברור ששאול כמעט אינו יודע על שמואל ובוודאי שאינו מזהה אותו אישית (ראה פס' יח). המפרשים אמנם שמו לב לעניין זה ורש"י בפס' ז כותב: "לא היה שאול מכיר במעשיו של שמואל..." וזה נוגע רק לגבי אי קבלת שכר ע"י הרואה. אבל שאול גם לא נזקק לו אי פעם ולכן לא פגש אותו אישית בשנים ששמואל סבב בערי ישראל. התלמידים יבינו בקלות שאין ללמוד גזירה שווה מתקופתנו, המשופעת באמצעי תקשורת של אמצעי ראייה ושמיעה, לתקופת שמואל. מי שלא פגש את **שמואל אישית** לא הכיר אותו.

את קטע תשובת הנערות מומלץ לקרוא בתפקידים ולהבליט את התשובה הארוכה והמיותרת, לכאורה אפשר לחלק את הקטע לארבע אמירות כאילו כל אמירה נאמרת ע"י נערה אחרת.

התופעה הבולטת בקטע כולו היא ששאול צריך להגיע לשמואל, לא כן בהמשחת דוד ששמואל בא אל דוד. הסיבה לכך יכולה להיות כפולה.

- א. שלא יודע דבר מציאת המלך בטרם זמנו ובטרם מעמד הבחירה האלוקית.
- ב. מכיוון שלא היה הרצון הגמור מאת ה' למנות עדיין מלך, הרי אין ה' שולח את שליחו אל המלך המועמד (רק אצל דוד, שהוא נבחר מיוזמה אלוקית, בא הנביא אל המלך).

ג. המפגש הגורלי

אנו ממליצים לא להתעכב ליד קטע זה הרבה. אפשר לתת את רוב השאלות בדף העבודה **כדף הכנה**, לעבור בכיתה על התשובות ולהשלים אותן בדיון בכיתה. שתי השאלות האחרונות הן שאלות רשות אך אין ספק שרוב התלמידים ירצו לענות גם עליהן.

לדעת אברבנאל השאלה האחרונה אינה דמיונית כלל, הוא מסתמך על כפל לשון בפסוק כו: "וישכימו", "ויהי כעלות השחר" והיה די באחד המאמרים האלה אם הייתה הכוונה לבד על ההשכמה ותשובתו בצידו: "אבל ידמה ששמואל גם בלילה לא שכב לבו בחשבו איך ימשח את שאול למלך, וגם שאול לא ינום ולא ישן בחשבו בדברי שמואל אשר אמר לו למי כל חמדת ישראל כי אם לך, ובמה שכבדו וישם את כסאו מעל הקרואים ושהיה המנה כבר עצורה לו מאתמול, וזה רמז באמרו "וישכימו" כי שניהם השכימו כל אחד במקומו קודם עלות השחר שלא היו יכולים לישון" (אברבנאל, עמ' ריט). להשערות האלה נוכל עוד להוסיף גם השערות משלנו. להלן עוד שתי הערות קצרות לקטע זה:

1. רד"ק שם לב לבעיה העשויה להתעורר מקריאת פסוק טו בפרקנו. מצוקת ישראל מן הפלשתים בימי שמואל הרי כבר באה על פתרונה לעיל, כנאמר "ויכנעו הפלשתים ולא יספו עוד לבוא בגבול ישראל ותהי יד ה' בפלשתים כל ימי שמואל" (ז', יג). איך אם כן מתוארת כאן המצוקה המחודשת מן הפלשתים? ותשובתו "כי פלשתים היו נלחמים בהם מעת שזקן שמואל ולא יכול היה להוכיחם, חטאו ופלשתים משלו בהם עד ששמו

בארצם נציבים וזעקו אל ה' ואמרו לשמואל להקים להם מלך להושיעם". אם נפרש את הדברים כך, הרי יוצא שה' נתן לגיטימציה חיובית לבקשת העם למלך והוא מיועד למלא תפקיד חיוני בהצלת העם מן הפלשתים⁴.

2. אנו מניחים שגם שאול ידע על הכנס ברמה (פרק ח') ובוודאי גם על הסכמת שמואל למנות מלך והייתה ציפיה לשמוע מי יהיה הנבחר. הוא לא יכול היה לתאר לעצמו שמכל השבטים ייבחר המלך הראשון דווקא משבט בנימין, ולכן תגובתו הספונטנית והמיידית היא: "הלוא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל" וגו'. עובדה היא, שגם לאחר שכבר נלכד בגורל הפומבי עדיין הייתה טענה של בני בליעל "מה יִשְׁעֲנוּ זֶה" (י', כז). מותר לשער שבני הבליעל האלה לא היו משבט בנימין אלא מהשבטים האחרים הגדולים⁵. מדוע אם כן בכל זאת נבחר שאול משבט בנימין כמלך הראשון על ישראל?

הכתוב נותן תשובה מיד בפתיחת פרשת הבחירה בתיאור המעלות של שאול הנראות לעין: "ואין איש מבני ישראל טוב ממנו..." וכן מציג אותו שמואל בפני העם: "כי אין כמוהו בכל העם" (י', כד). וכל זה אמת ונכון, אך מותר להניח שנוסף ל**מציאות האישית** של שאול היו בוודאי שיקולים לאומיים גלובליים אחרים, כפי ששערנו בהערות הפתיחה ליחידה זו.

ד. ההמשחה הסודית והאותות

הקטע הזה הוא מרכזו של היחידה כי בו אנו קוראים על התגשמות הרעיון של מינוי מלך. התהליך של המינוי, הפותח בהמשחה, יסתיים למעשה רק בסוף פרק י"א בהמלכת שאול ע"י העם ובקבלת מלכותו מרצון (ללא כל אופוזיציה). בלימוד הקטע רצוי להתמקד בעניינים הבאים:

א. עניין ההמשחה בכלל וההמשחה בסתר בפרט, דורשים הסבר. אנו מניחים שהתלמידים מכירים את המונח "הכתרה", אמנם באומות העולם מקובל עד היום שהשמת הכתר על ראש המועמד מסמלת את הפיכתו למלך. בתנ"ך אנו מכירים את עניין משיחת המועמד בשמן. משיחה זו באה לסמל יותר את העניין הרוחני של הקדשת האדם ועלייתו במעלה הרוחנית. זהו תהליך הכרחי בקבלת תפקיד שלטוני (גם בעלי תפקידים אחרים נמשחים)⁶.

לשאלה, למה משיחתו של שאול נעשתה בסתר, עונה אברבנאל ובעקבותיו מפרשים אחרים, שמכיוון ששאול היה צריך להיבחר בידי שמים ע"י גורל, אם מעשה המשיחה היה נעשה ברבים, לא היה טעם להגרלה והיו אומרים ששמואל מעצמו עשה זאת. ביצוע הגורל היה מתקבל כפיקציה בלבד.

ב. כאן המקום לברר את עצם הבחירה האלוקית של המלך. מדוע לא תימסר הבחירה בידי העם בעצמו? חובת העם היא להכיר את **המינוי האלוקי** ולקבל אותו לאחר גילויים מתאימים בשטח. אכן הם ביקשו משמואל: "שימה לנו מלך".

4. דעתו של אברבנאל שונה. הוא סובר שאין לראות בדברי ה' לשמואל כאן כעין הצדקה לבקשת מלך, "כי אין מעצור ביד ה' להושיע את ישראל על ידי שופט". הבקשה למלך נשארת שלילית, אך מכיוון שהם עכ"פ רוצים מלך לכן "הנה האיש" אף על פי שפשוטם של מקראות אינם נראים כדברי אברבנאל, בכל זאת הבאנו אותם, כי הרי גם בפרק י"ב אחרי הניצחון של שאול על עמון, עדיין שמואל מחזיק בדעתו "כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני ה' לשאול לכם מלך" (י"ב, יז).

5. ראה פירושו של אברבנאל (עמ' רכ"ד).

6. וזה לשון אברבנאל: "הנראה לי הוא, ששמואל משח את שאול כדי שתצלח עליו רוח ה' ויהפך לאיש אחר, כי המשיחה תכניה לקיבול הרוח האלוקי ויקדשהו".

סיכום יפה מסכם אברבנאל את תהליך בחירת המלך בישראל: "...שבהמלכת מלך יצטרכו שני דברים בהכרח, האחד שיבחרהו הש"י ויבדילהו מתוך אחיו למלוך עליהם, וזה ע"י נביא בהמשחו אותו, כי אין המשחה זולתי הבחירה האלוקית. והשנית, שב"י ישימוהו למלך ויקבלוהו עליהם, כי שני העניינים האלה נכללים במאמר (דברים י"ז, טו): "שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלוקיך בו וגו'..." הנה **הבחירה האלוקית** היא ע"י **נביא, והשימה היא ע"י ישראל**, שיקבלו **אותו** למלך עליהם". אברבנאל מסביר באריכות את הטעמים לדרך בחירה זו. להלן סיכומם כפי שסיכמם מלב"ם⁷:

1. שלא יפלו ביניהם קטטות ומריבות, כי כל אחד יתנשא למלוך.
2. אחר שהמלך צריך שיהיה לבו נקי מגאוה ומחמדה, וכל תכונה רעה לא יבחון לבבו רק הבוחן תעלומות לב.
3. שאם יהיה נבחר מן העם יהיה נכנע להם וישא פנים לאשר בחרו אותו, לא כן בהיותו בחיר ה'.

בעניין האותות, אנו ממליצים להיעזר בדיון בשאלות שבדף העבודה. הרוצה להרחיב מעבר לדף העבודה, ייעזר בפירוש מלב"ם (רצוי להמחיש את המבנה על הלוח) ובמאמרים שצוינו בביבליוגרפיה⁸. את הטבלה שבדף העבודה ימלאו התלמידים בקבוצות. כל קבוצה תתמקד באות אחת, ואח"כ במליאה ישלימו את החסר.

בעניין הקושי הגיאוגרפי של מקום קבורת רחל, לא שאלנו על כך שאלות בדפי העבודה, אך אין ספק שהתלמידים ישימו לב לשאלה המתעוררת. רד"ק מספק תשובה נאותה (רצוי להמחיש בכיתה בצורה חיה או על הלוח) ויש להסתפק בכך. לסיכום, חשוב שהתלמידים יבינו שהמטרה המרכזית של כל פרשת האותות נועדה לשאול, שירגיש ויראה בעין שהוא אכן בחיר ה', וכל מה שקרה לו מאז הפגישה עם שמואל ועד לסיומו של יום המפגשים הארוך **אינו צירוף מקרים**, אלא הכנה והכשרה לקראת קבלת התפקיד הגדול והוא כבר בדרך אל המלוכה מבחינה פיזית ורוחנית כאחד.

יחד עם זאת, גם העם (שאינו יודע על ההמשחה) יראה ויתרשם שחל שינוי אצל שאול, ובכך יהיה גם העם מוכן למעמד הגורל במצפה. בדף העבודה התעכבנו על עוד פרטים בסוגיה זו. יבחר המורה אלו מן השאלות יהיו חובה לכל התלמידים ואלו יהיו לבחירה ולרשות.

ה. הכנס במצפה ובחירת מלך על פי הגורל

דף העבודה המוקדש לנושא זה רצוי שייעשה בכיתה בעבודה בקבוצות, וגם זאת לאחר עיון ראשוני והכרת רצף האירועים ותוכנם. שלושה תת-נושאים לפנינו:

1. נאום שמואל.
2. מעשה הגורל והתוצאות.
3. התגובות: שמואל, העם ושאול.

אנו מבקשים להעיר על ארבעה עניינים:

1. שמואל, לפני שהוא הולך למנות מלך, הוא חוזר ומדגיש כי מבחינתו, כפי שהי' הציל אותם עד כה, יש לו דרכים להמשיך ולהושיע אותם גם בלי מלך, אף על פי כן הוא ימנה

⁷ רצוי מאוד לעיין בדברי אברבנאל. בעיקר ראוי לקרוא את הדוגמאות שהוא מביא מן ההיסטוריה להוכחת דבריו. ראה פירושו על פרק י', פסוק יז, עמ' רכ"ב.
⁸ מעניין ומקורי הוא מאמרה של רות פז ב"מגדים", ראה בביבליוגרפיה.

להם כעת מלך. אין בדברים אלה משום תוכחה אלא בחינת אזהרה שלא יבואו ביום מן הימים כאשר תיכשל המלוכה, ששמואל הוא האשם, כי הוא זה שהביא עליהם מלך (אברבנאל) העם כמובן אינו חוזר בו (בניגוד למעמד הפרידה – פרק י"ב) ששם הם מודים שהיה זה בעצם רעיון רע לבקש מלך. הנאום הקצר הזה פותח את הדרך לתהליך הבחירה.

2. בשאלה 19 אנו חוזרים לדון בצורך בתהליך ההגרלה. הרי אפשר היה להודיע בכנס שבקשתם למלך נענתה ע"י ה' "והוא בקשני להודיע לכם ששואל ימלוך עליכם" ונסתיים העניין. יש להניח שמקצת מן התלמידים יכוונו לדעת רד"ק (ראה פס' יט) בכל אופן רצוי לקרוא בפניהם את הסברו ההגיוני והסביר.

3. יש דיעות שונות בהבנת מושג משפט המלוכה (ראה **בדעת מקרא** על אתר וכן הערה 2 שם, עמ' צז). נראה לנו שמדובר על הסכם כתוב מעין חוקה כתובה המחייבת כל הצדדים (ואולי מעין ברית שכדוגמתה מצאנו במלכים ב' י"א, יז).

4. לשאלה מס' 16 רצוי להעיר, אכן יש דיעה בגמרא, שאחד החטאים של שאול, שבגללו נלקחה ממנו המלוכה, הוא שמחל על כבודו: "אמר ר' יהודה אמר רב מפני מה נענש שאול מפני שמחל על שנאמר 'ובני בליעל אמרו מה ישענו זה ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחרישי' (יומא כ"ב, ע"ב). **מלך** (ובשעה זו הוא כבר מלך לכל דבר) **אינו רשאי למחול על כבוד המלכות!**

החטא הזה חוזר על עצמו אחרי הניצחון על עמון: "ויאמר העם אל שמואל מי האמר שאול ימלוך עלינו? תנו האנשים ונמיתם!" (י"א, יב). והנה שוב שאול מוחל על כבוד המלכות אם כי בתוספת הסבר משכנע, אך כאמור מלך הוא מלך ולא איש פרטי ופגיעה בו היא פגיעה בממלכה כולה.

גם בקטע זה ישנן עוד שאלות רבות שהן בחינת הרחבה והעשרה ואינן מיועדות לכל התלמידים, יבחר המורה **ויבחרו התלמידים** ויתעסקו בשאלות שמצאו בהן עניין ומבקשים להתמודד איתן. כן הדבר לגבי דף הסיכום, אך השאלות של בקיאות וערכי לשון הן בהחלט חובה לכולם. ולסיום, למורה המבקש הנאה רוחנית לאחר לימוד יחידה זו אנו ממליצים לקרוא את תיאורו הספרותי-פרשני של קריב על שאול, הנחבא אל הכלים ועבורו הבאנו קטע ממנו בנספח.

ביבליוגרפיה

אליצור, יואל – "פשר אותות שאול ובעיית קבורת רחל", בתוך: קובץ **לבני אפרים ובנימין ומנשה**, הוצאת בית ספר שדה עפרה.

גבריהו, חיים – "כיצד נהפך שאול לאיש אחר על ידי שלושת האותות", בתוך: **עיונים בספר שמואל** – החוג לחקר המקרא בבית מנחם בגין, הוצאת החברה לחקר המקרא וקריית ספר, ירושלים 1986, עמ' 156-164.

טרופר, מרדכי – "הגם שאול בנביאים", בתוך: **בשבילי מקרא ורש"י**, הוצאת המחבר, תל-אביב תשנ"א, עמ' 62-68.

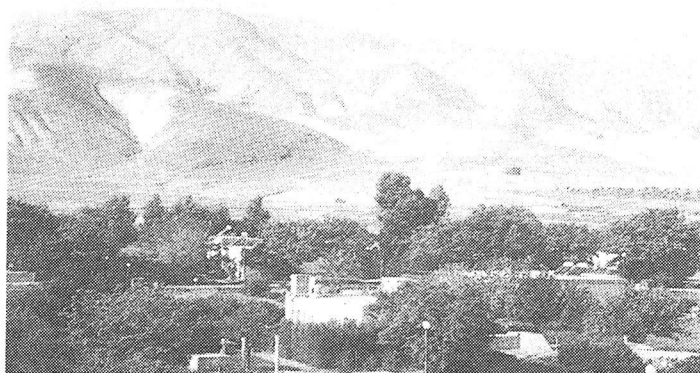
פז, רות – "בחירתו של שאול והתאמתו למלכות", בתוך: **מגדים ח'**, בטאון לענייני מקרא, הוצאת מכון יעקב הרצוג להכשרת מורים ליד ישיבת הר עציון; ירושלים סיון תשמ"ט.

קריב, אברהם – "האמינות והמלוכה", בתוך: **שבעת עמודי התנ"ך**, אישים ואידיאות בספר הספרים, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 40-85.

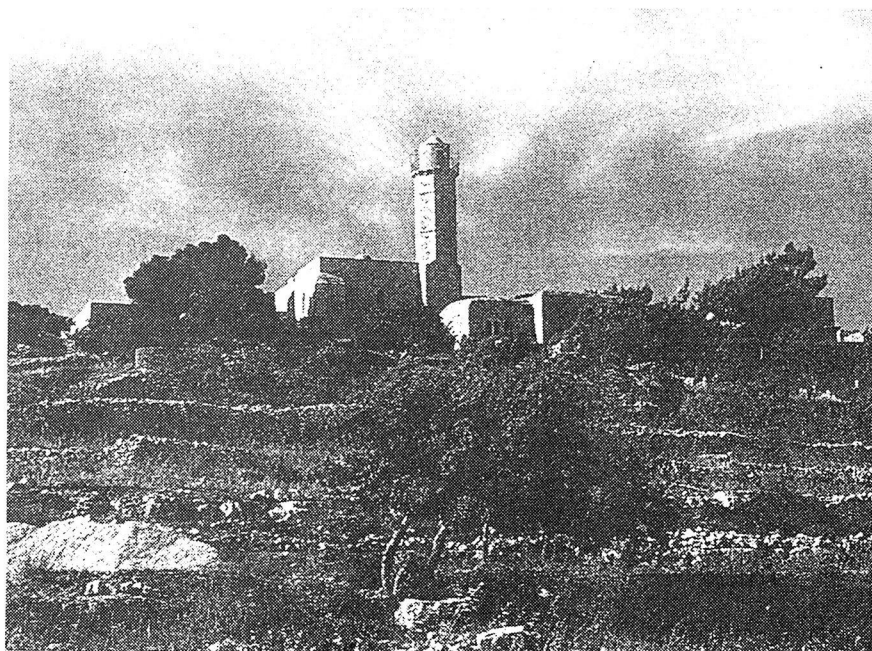
נספח

פירוש אברבנאל לשמואל א' פרק ו'

ואמנם למה רצה האל ית' שיהיה המלך
גבחר על ידו ושלא יבחרו בו העם, הנה זהו אצלי
לשלשה סבות. הסבה הראשונה היא לפי שלא יפול
בין שבטי ישראל קטטה ומריבה באמור כל אחד אני
אמלוך, ופעמים יבחרו קצת השבטים מלך אחד וקצתם
יבחרו מלך אחר וירבו המלכים (משלי כ"ח ב') ובפשע
ארץ רבים שריה, כמו שקרה בימי מלכי ישראל (מלכים
א' י"ו כ"א) שנחלק העם וחצי ישראל המליכו את
עמרי וחצי האחר היה אחרי תבני בן גינת להמליכו
ותחזק על זה המלחמה ביניהם, ואין ספק שזה הוא
המסבב פעמים רבות באומת אדום וישמעאל מכת חרב
והרג ואבדן על בחירת המלכים, הלא ראית קטסת
בני יהודה ובני ישראל באמרם לדוד (שמואל ב' י"ט
מ"ב) מדוע גבוך אחינו? ואלו אומרים עשר ידות
לי במלך, ונמשך עליו ענין שבע בן בכרי, ומה יעשו
אם היו הם הבוחרים מלך? ולזה צוה ית' שום תשים
עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך בו, צוה שאשר יבחר
ה' בו למלך יהיה מי שיהיה ומאיזה שבט שיהיה
ישימו אימתו עליהם ובזה כל העם איש על מקומו
יבא בשלום: הסבה השנית היא לפי שיצר לב האדם
רע מנעריו והיה ראוי שיהיה המלך נקי הגאות,
כמ"ש (דברים י"ז י"ו) ולא ירבה לו סוסים, ואמר
לבלתי רום לבבו מאחיו, מרוחק מהתאווה, כמו שאמר
(שם שם) וכסף וזהב לא ירבה לו מאד, ובהיות המדות
המשובחות האלה צריכים מאד במלך, והאדם יראה לעינים
וה' יראה ללבב והוא בוחן לבות וכליות, היה ראוי
שלא יבחר המלך על ידי בני אדם שלא ידעו תוכו ולא
יבינו מדותיו ותכונותיו הטוב הוא אם רע, ושיבחרהו
האל ית' שהוא היודע תעלומת לב, וכמו שאמר שלמה
בתפלתו (מלכים א' ח' ל"ט) כי אתה ידעת לבדך את
לבב כל בני האדם. וכבר בא הטענה הזאת בדברי
אדוננו משה אמר (במדבר כ"ז י"ו) יפקוד ה' אלקי
הרוחות לכל בשר איש על העדה, הנה כחן לומר שהאל
ית' להיותו אלקי הרוחות הוא אשר ראוי שיפקוד
המנהיג לא בני אדם שיראו לעינים: הסבה השלישית
היא לפי שבהיות המלך גבחר מהעם יהיה בהכרח נשמע
אליהם מאד, והיה מחוייב לפייסם ולעשות כל אשר ירצו
ולא יהיה עושה משפט וצדקה לכל עמו כפי הדין, כי
יסבור פנים לאשר בחרו אותו למלך, ובהיותו בחיר
ה' יהיה שומר מצוה ולא ישא פני איש כי המשפט
לאלקים הוא ואין עליו עול בחירתם.

נוף בגלגל

נבי סמואל

לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה!

פרק י"א

דברי פתיחה

שאל נבחר למלך על ישראל בתהליך בחירה פומבי. אך כפי שראינו, היו עוררין על בחירת שאל, והוא טרם הוכיח את עצמו. אמנם הוא היה "משכמו ומעלה גבוה מכל העם", אך לא זה מה שהעם ביקש. בהתדיינות עם שמואל הם אומרים שהם מבקשים מלך בעל תכונות של שופט ולוחם "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתנו" (ח', כ), ותכונות אלה טרם התגלו בשאל.

והנה באה ההפתעה מכיוון בלתי צפוי. נחש העמוני עולה במפתיע מן המזרח ושם מצור על יבש גלעד. בשלב זה אמנם מאיימים רק על שבטי עבר הירדן, אך אפשר לשער שאם יצליחו בעבר הירדן הם בוודאי לא יהססו לעבור גם את הירדן ולתקוף שבטים ממערב לירדן. בימים ההם יש כבר מלך בישראל, אך הוא כאמור הלך לביתו ולנחלתו. מי ציל את ישראל? מי יגייס את העם? מי יצא למלחמה?

הפרק שלפנינו מתאר ומתעד את האירועים שהביאו למעורבותו של שאל, ומהיותו מלך בכוח על פי האמנה שכרתו במצפה למלך בפועל. ההזדמנות ניתנה לשאל להוכיח עצמו לא רק כבחור וטוב אלא כאיש מלחמה וכגיבור חיל, ואחר המלחמה והניצחון לא היה קשה לחדש (לבסס!) את המלוכה.

מתעוררת כאן שאלה מרכזית על עמדת הפלשתים בעת הזאת. אנו יודעים שיש נציגים של פלשתים בערי ישראל (י', ה). קשה לשער שאין הם שמים לב להתארגנות שאל ולגיוס המוני למלחמה בעמון. יש להניח שהם יודעים כבר על המלכתו של שאל, אך כל זמן ששבטי ישראל מקבלים עליהם את היותם הווסאלים של הפלשתים ואין פניהם למרד, הרי שהפלשתים מוכנים לקבל את העובדה ששבטי ישראל התאחדו והכריזו על עצמם כממלכה. כל זמן שהממלכה אינה מסכנת את העליונות הצבאית הפלשתית (והפלשתים דואגים לכך, ראה י"ג, יט) הרי שבמחירת הפלשתים זהו מצב סביר. (אוטונומיה אזרחית אינה מפריעה להם, כולל המלך). החוקרים משערים שלמעשה הפלשתים היו גם כן מעוניינים למנוע את התגברות עמון בעבר הירדן ואיום אפשרי על א"י המערבית כולל על הפלשתים¹.

המלחמה בעמון הייתה כנראה גם לטובת הפלשתים ומכאן שתיקתם². כעת נלחם בעמון כאילו אין הפלשתים קיימים אך לא יעבור זמן רב עד שנגריש היטב בפלשתים – האויב העיקרי והמסוכן של עם ישראל בתקופה ההיא. להלן ננתח את שלושת חלקי היחידה שהם; הרקע למלחמה, מהלכה ותוצאותיה (על התלמידים להגיע לחלוקה זו כבר בשלב הבנת נקרא). היחידה מתאימה להוראה

1. ראה מאמרו של אריה ברטל "מסע יבש גלעד והסדר הכרונולוגי של עליית שאל למלוכה", בתוך: **עיונים לספר שמואל**, עמ' 107-94.

2. אולי אפשר לומר שהפלשתים, לפי סברתם, מתכוונים בעצם להיות הנהיגים העיקריים מן המלחמה הזאת. לפי סברתם ההתכתשות בין ישראל לעמון תביא רק תועלת לפלשתים.

בקבוצות ולדיונים במליאה. היחידה מזמנת ומאפשרת מעורבות רבה מצד הלומד, ויש בה לא מעט שאלות לשיקולי דעת, ולכן בחלק מן השאלות שבדפי עבודה יש לטפל **בתהליך ההוראה** ובחלק אחר **כמשימות הכנה או השלמה** למה שנלמד בכיתה. על המורה למיין את השאלות מראש ולהכין את מיקוד השיעורים בכיתה בהתאם.

א. הרקע ההיסטורי ומהלך המשא ומתן בין מלך עמון ואנשי יבש גלעד

נמקד את הדיון בנקודות הבאות:

1. הקרב הראשון של שאל כמלך ישראל הוא לא נגד הפלשתים כי אם נגד עמון. יש לראות בכך את יד ההשגחה המבקשת להפגיש את שאל בתחילת דרכו לא עם האויב המרכזי **בתוך הארץ** אלא דווקא עם אויב יותר קטן, אם כי לא פחות אכזרי **בגבולות הארץ**.

2. לעמונים כידוע יש חשבון ארוך ומתמשך על שטחי עבר הירדן שבנחלת מנשה. הם מחפשים כל הזדמנות להחזיר שטחים אלה למדינתם נזכיר לתלמידינו את פרשת יפתח והמשא ומתן הדיפלומטי שניהל אתם יפתח. כשלונם של העמונים אז היה מוחלט. העמונים כמובן לא ויתרו על שטחים אלה ומחכים להזדמנות חדשה כדי לנסות שוב את מזלם. לדעתם, השעה כשרה לנסות ולהשתלט על חלקי עבר הירדן ואולי אף יותר מזה. העמונים מניחים שבשטחי ישראל מרותקים לאיום הפלשתי המתמיד ולא יתפנו לעזור לאחיהם מעבר לירדן. ייתכן והם יודעים שיש כבר מלך בישראל, אך המלך הזה טרם הקים צבא קבע ולא איחד עדיין את השבטים, ולכן לדעתם זהו הזמן הטוב ביותר לנסות ולהכניע את הגלעד. נחש מלך עמון פותח בצעד מלחמתי ושם מצור על יבש גלעד ("ויוחן על יבש גלעד"). כעת יש לו זמן ומחכה לקצור בקרוב את פרי עמלו.

3. בפני אנשי יבש גלעד יש למעשה שלוש אפשרויות:

א. להכיר בעליונות העמונים להיכנע ולהציל את עצמם ואת רכושם תמורת ברית של ווסאלים כולל תשלום מס עובד ("כרות לנו ברית ונעבדך").³
ב. לצאת למלחמת חיים ומוות ולנסות לפרוץ את המצור בכל מחיר (מלחמת הישרדות).
ג. להרוויח זמן ולחפש עזרה משאר שבטי ישראל. אולי בכל זאת יוכלו לבוא לעזרתם ולהוות איום נגדי על עמון.
אנשי יבש גלעד בוחרים באופציה הראשונה.⁴ ברם, נחש מלך עמון מבקש להצמיד תנאי קשה ביותר להסכמת כריתת הברית. התנאי שמוגדר כחרפה על כל ישראל ולא רק לתושבי יבש גלעד.

4. אכן זו חרפה שמטרתה **פוליטית**. אך האין לכך גם **מטרה צבאית**? אין לנו רמזים בכתובים אך יוסף בן מתתיהו⁵ משער, שנחש ביקש להפוך את חיילי ישראל לבעלי מוס

³ יש להסביר היטב לתלמידים את המושג "ברית של נכנעים כאשר לשני הצדדים יש התחייבויות. הצד החזק חייב להגן על הצד הנכנע מפני אויבים והצד הנכנע יכיר בעליונות הצד החזק, לא ימרוד וישלם מיסים כפי שיקבע הצד החזק המנצח. הגבעונים הציעו הצעה דומה לבני ישראל בעת כיבוש הארץ, ואכן כאשר הקואליציה הדרומית בראשות מלך ירושלים עומדת להעניש את גבעון ובנותיה, הרי הגבעונים פונים בדחיפות לבקשת עזרה מיהושע שכרת אתם ברית של ווסאלים ויהושע חייב בהגנתם.
⁴ חשוב שהתלמידים יבינו ששיקוליהם בשלב זה, ובמצב של חוסר ברירה, היו נראים סבירים. אנשי יבש יודעים יפה את המצב הקשה של אחיהם בעבר הירדן המערבי, ולכן אינם מאמינים שיקבלו עזרה.
⁵ קדמוניות היהודים ו', 70. ברטל מצטט את יוסף בן מתתיהו ומביא גם דיעות אחרות (הערה מס' 1).

שלא יוכשרו למלחמה, כי עינו השמאלית של הלוחם מכוסה במגן הגדול ואת העין הימנית שבעזרתה מכוון החייל את נשקו מבקש נחש לנקר. תופעות אכזריות כאלה מוכרות לנו גם מספר שופטים. אדוני בזק היה מקצץ בהונות ידיים ורגליים של אויביו, ואין ספק שגם שם זה לא היה רק עניין של חרפה והשפלה, אלא גם פגיעה ביכולת הלחימה (דריכת קשת).

5. כאשר זקני יבש שומעים את התנאים הקשים האלה הם מבקשים שהות ועוברים כעת **לאופציה השלישית**. השאלה כיצד מלך עמון מתפתה ומסכים לבקשתם? האם בטוח הוא שהם לא ישיגו עזרה? השיקול שלו הוא בערך כך: עדיף לאפשר ליבש פסק זמן של שבעה ימים, כי בטוח הוא שתקוות יבש לא תתממש, כי בני ישראל אינם מסוגלים להיערך להגנה על יבש, הן מבחינת הארגון הצבאי שחסר להם והן מבחינת קוצר הזמן. מאידך אם לא יענו לבקשתם סביר להניח שאנשי יבש ילחמו על נפשם ועל עירם בצורה ואזי יהיו אבידות כבדות גם למתקיפים. כך אפשר להבין את הסכמתו "האברית" של נחש לבקשת זקני יבש. רצוי לערוך דיון בכיתה, כאשר קבוצה א' מיעצת לנחש לא להיענות לבקשה וקבוצה ב' מיעצת להיענות לה.

עד כאן הרקע, מכאן נעבור להתפתחויות הדרמטיות ולמהלכים פוליטיים, מדיניים וצבאיים שהביאו לנצחונו המפתיע והמהיר של שאול. חשוב מאוד להיעזר במפה כדי להבין את המהלכים הצבאיים ואת הנימוקים להחלטותיו של שאול. נתמקד להלן בעיקרי המבצע להצלת יבש.

ב. המלחמה ושלביה – מבצע יבש

המשלחת פונה ישירות לגבעת שאול. הם יודעים שיש שם מלך⁶, והם מצפים שהמלך יבוא לעזרתם. המשלחת מתקבלת בבהלה ובפסימיות, אך שאול כשנודע לו מה קורה, מרגיש באחריות הרובצת עליו ולוקח מיד פיקוד, רוח אלוקים צולחת עליו ובבת אחת מקבל המושג "מלוכה", משמעות חיה. מעתה ואילך הוא פועל ומפעיל לא כשאול האיש אלא **כשאול מלך ישראל**.

נעקוב כעת אחר הפעולות של שאול ונראה שאכן לפנינו מבצע מתוכנן ומאורגן למופת. שאול מוכיח את גדולתו גם בחזית הפנימית כמארגן וכמהיר החלטה.

1. שאול יודע שהזמן העומד לרשותו קצר מאוד ויש לערוך גיוס מידי בכל שבטי ישראל. גיוס כזה יוכל להיערך רק **בצו תקיף וסמכותי ובדרך של איום**. השאלה, האם יש משמעות סמלית לפעולה של נתיחת צמד הבקר או שיש בכך רק איום, כפי ששאול מתבטא: "כה יעשה לבקרו!...". נשאר שאלה זו פתוחה לדיון ואולי חלק מהתלמידים יכוונו לקטע שאנו מביאים בנספח. המסר החינוכי ברור ומדבר בעד עצמו (ראה בנספח).

2. ברור שגיוס כזה מוכרח היה להיעשות בעצה אחת עם שמואל וע"י כך היה למעשה הגיוס **יותר תקף**, ולכן הגיוס הוא טוטאלי.

3. שאול אוסף את הצבא בבזק, מקום **הכינוס היה אידיאלי**, לא קרוב מידי לאויב אך די קרוב כדי לעשות התקפת פתע לילית. **מבסיס קדמי** זה הוא יוכל להפתיע את האויב בתנאי שירדים את עירנותו.

6. ידועים לנו גם היחסים הקרובים המיוחדים ששררו בין אנשי יבש גלעד לשבט בנימין (עיין בפרשת "פילגש בגבעה").

4. **"בתחבולות תעשה לך מלחמה"** – ואכן שאול פועל כזקן ורגיל. הוא משתמש בעורמה וגם מתכנן מסע לילי מהיר, מנקודת האיסוף אל תוך מחנה האויב כדי להכותו באזור חנייתו.

5. הכתוב אינו מתעכב על **מידע מודיעיני**, שהוא זקוק לו, אך יש להניח שקיבל פרטים הנחוצים לו מן המשלחת עצמה.

6. המבצע הלילי מתממש **בהתקפת פתע באשמורת הבוקר** בשעה שעירנות השומרים נמוכה ביותר. ההתקפה מתבצעת **משלושה כיוונים** בתנועת מלקחיים בעת ובעונה אחת. העמונים רדומים ומחכים לשעות הבוקר כדי קבל את הכניעה המחפירה של אנשי יבש. במקום זה הם מוקפים ומותקפים ללא כל אזהרה מוקדמת. לכן התגובה היא בריחה.

7. שאול לא מסתפק בעצם שחרור העיר מן המצור אלא רודף אחריהם ללא הפסק, עד ש"לא נשארו בה שנים יחד".

רצוי לסכם על הלוח את כל הנקודות הנ"ל, ולעודד את התלמידים להביא דוגמאות משופטים וממצביאים שפעלו בתחבולות מלחמה ובדרכים דומות.

ג. התוצאות

המבצע כאמור הסתיים בניצחון מהיר ומוחלט על עמון ולניצחון הזה היו לא רק תוצאות מדיניות כלפי חוץ אלא גם תוצאות פוליטיות כלפי פנים.

1. האופוזיציה נבלמה ונעלמה. שאול מתנגד "להתחשבן" ולנקום באופוזיציה בשעת תשועה זו. יש להדגיש, ששאול כדרך השופטים, רואה בניצחון על עמון את **תשועת ה'** ולא ניצחון אישי שלו. המסר ברור.

2. גם שמואל מנצל שעת כושר זו ומבקש לחדש את המלוכה ולבסס אותה סופית. הוא בוחר את מקום ההמלכה בגלגל. הבאנו בפני התלמידים את פירושו של רד"ק, אך יש להוסיף גם את האפשרות שכוונתו של שמואל הייתה **לבסס את מלכותו של שאול גם על שבטי עבר הירדן**.

יש חוקרים הסוברים שגלגל הוא המקום שבו הקימו שבטי עבר הירדן את המזבח המפורסם (בגלילות הירדן), ולכן בוחר שמואל את ההמלכה השלישית במקום זה (עניין יהושע כ"ב, י). שאול נמלך, אפוא, שלוש פעמים: פעם ברמה, בסתר: פעם שנייה, במצפה באמצעות הגורל אבל עם אופוזיציה; ובשלישית, נמלך בגלגל ע"י העם ובהסכמה מוחלטת "וישמח שם שאול וכל אנשי ישראל עד מאוד".

לסיכום, המהפך משלטון השופטים לשלטון המלוכה הסתיים בהצלחה. לישראל יש מלך, הוא גם **בחיר ה'**, וגם מוסכם ע"י העם **ובחירו של העם**. עם ישראל מאוחד יוצא לעזור לאחים נפגעים. שאול עמד במבחן הראשון, והעם כולו זקף קומתו ומוכן כעת להתמודד עם המבחן הגדול והקשה, והוא המאבק לעצמאות ושחרור מעול הפלשתים⁷.

7. ראה קטע סיכום יפה של קריב בנספח ליחידה זו.

ביבליוגרפיה

ברטל, אריה – "מסע יבש גלעד והסדר הכרונולוגי של עליית שאול למלוכה", בתוך: **עיונים לספר שמואל, החוג לחקר המקרא בבית מנחם בגין**, הוצאת החברה לחקר המקרא וקריית ספר, ירושלים 1986, עמ' 94-107.
ידיד, אליהו – "נחש העמוני ומלכות שאול", בתוך: **"שמעתין"**, גליון 90, עמ' 12-16.
רוזנסון, ישראל – "להבנת מושג המלוכה בישראל", בתוך: **"שמעתין"**, גליון 92, שבת-ניסן תשמ"ח, עמ' 15-27.

נספח א

המציאות הדביקה את המשאלה

"המאורע במצפה לא העמיק עקבותיו. הוקם כסא מלכות בישראל שלא היו לו רגליים, רק סמכותו של שמואל תמכה בו. בחיי העם לא באה כל תמורה ושאול עצמו עבד את אדמתו כמימים ימימה. והנה, כרגיל בימים ההם בא אחד המלכים להציק לשכניו מישראל. הפעם היה המציק נחש העמוני, שעלה על יבש גלעד. ואנשי יבש כבר היו מוכנים להיכנע לו, אך הוא לא הסתפק בזה והציג תנאי המוכיח כי כשמו כן הוא – נחש: "בזאת אכרות לכם בנקור לכם כל עין ימין, ושמתיה חרפה על כל ישראל". הנלחצים כמסופר בתנ"ך, ביקשו ארכה ואמרו לבקש ישועתם "בכל גבול ישראל", כאילו עדיין אין מלך בישראל. על אותו בן ימיני, משמע, ששמואל עשהו מלך, לא השליכו כל ייב. אך אירע דבר שאיש לא ציפה לו. המלך שאול, שבעיני המלוכה היה עד עתה בחזקת נפעל בלבד – הנביא משחהו, הגורל "לכדהו", אנשים הוציאוהו מבין הכלים, "החילי" נתעוררו ללכת אחריו – הוציא הפעם את עצמו מן הכלים הישנים שעדיין היה נחבא אליהם והזדקף מלוא קומת מלכות. בדרך נמרצת הזעיק את כל העם למלחמה וניצח את מלך עמון.

הניצחון על אויב תקיף ואכזרי היה לו לשאול גם לניצחון בקרב העם. פסו הספקות, גזו התהיות כנגדו. מה שלא עשה הגורל במצפה עשה המעשה המוחשי הראשון. האלמוני מגבעת בנימין היה לגיבור נודע בשערים, הנחבא אל הכלים הוכיח כי הוא האיש לצאת ולבוא לפני העם. ושמואל ראה עתה שעת כושר לחדש את המלוכה שלא נקלטה קודם כל צרכה, והפעם לא החטיא, המלוכה אמנם נכונה עתה בישראל. והשמחה שנעדרה במצפה מלאה סאתה בגלגל, כדבר הכתוב: "וישמח שם שאול וכל אנשי ישראל עד מאוד". המלך והעם מצאו זה את זה, ושני הצדדים הכירו שה"זיווג" עלה יפה. ובנאום שנשא שם שמואל לפני העם כבר אפשר היה לו להגיד: "הנה המלך אשר בחרתם, אשר שאלתם". לא זו בלבד שנבחר עתה לרצונם, כי גם זאת: הוא הוא המלך אשר שאלו! המציאות הדביקה את המשאלה שהולידתה".

א' קריב, מתוך: **שבעת עמודי התנ"ך**, עמ' 90-91.

נספח ב הסמליות במעשה שאול

"...ומה שעשה כן שאול לשלוח לבני ישראל איברים איברים מהבקר, מבואר בפירוש "מקדש קדש" שהיתה בזה הוראה לישראל, לומר שכמו שאי אפשר שיהיה רוח חיים בגוף החי כי אם כשאיבריו שלמים ומחוברים זה בזה וכשמנתחים אותם לגזרים לא יהיה בהם רוח חיים.

כן לא תחול רוח גבורה וחיי העם המדיניים רק בהיותם צמודים יחד ואיש את רעהו יעזרו מכל הצר הצורך על אחד מאיבריהם.

לא כן אם יתפרדו הם כנתחי הבקר, לכן אמר להם שמי שלא יבוא לעזור את ישראל כה יעשה לבקרו, ואז יהיה העונש מידה כנגד מידה. ולכן נאמר אח"כ: "ויצאו כל העם כאיש אחד" — מפני שהסכימו כולם לדעתו ונתחברו ביחד כאילו כולם באיברו איש אחד אשר ירגיש כל איבר פרטי בצרת הגוף כולו".

יהודה גינסבורג, מתוך: מוסר הנביאים, הוצאת פלדהיים, ירושלים 1976, עמ' 338.

„ויפקדם בבזק" (שמואל א)

נאום הפרידה

פרק י"ב

הערות פתיחה

סיימנו את הפרק הקודם בהמלכה המחודשת של שאול ובקבלה מרצון את עול מלכותו על כל העם. המלוכה היא כעת עובדה קיימת וכל העם מלוכד סביבה. שאול עלה והתבסס ולכן על שמואל כעת "לפנות את הבמה" ולמסור סופית את הנהגת העם לידי המלך. רוב המפרשים מניחים ששמואל מנצל את כנס ההמלכה בגלגל כדי להיפרד מן העם, לסכם את תקופתו וגם לומר להם דברי תוכחה הנוגעים לעבר ולעתיד. למעשה, הרעיון המרכזי שבנאום הזה כבר נאמר ע"י שמואל גם במצפה לפני ההמלכה. אך הוא ראה צורך לחזור ולהדגיש את הרעיון שמלכות בשר ודם אינה המלכות הרצויה לעם ישראל. המלכות האידיאלית היא **מלכות השמים** "וה' אלוהיכם מלכם". הנימוקים שהוא חוזר על רעיון זה כעת הם בגלל זקנותו, ובגלל שכבר לא תהיה לו הזדמנות לכנס נוסף ומתוך ראיית הנולד הוא חייב להזהיר את העם לגבי הביטחון המופרז בעצם קיום המלכות. שיאו של הנאום והמסר המרכזי שבו, מופיע בסופו של הנאום: "ואם הרע תרעו גם אתם וגם מלכם תספו". המסר הוא קשה, אך אין ברירה, אדם האוהב את עמו אינו יכול שלא לומר את האמת לעת זקנותו ובשעות של פרידה. רק בדרך זו יש תקווה שהעם ינעם מלהגיע למצבים הקשים, ואם יגיע אליהם ח"ו, גם ידע איך יוצאים מהם בלי לרדת מהבמה ההיסטורית ולהיקבר בקבר העמים של ההיסטוריה.

שמואל הנביא למד זאת ממשו רבינו שגם הוא לפני מותו אמר לעם את הדברים הקשים ביותר (ראה שירת האזינו)¹.

שיקולי דעת דידקטיים

א. אנו מציעים ללמד פרק זה בדרך שיטת המעגלים מן החוץ פנימה. מהתרשמות כוללת עד לעיון מעמיק יותר ועמידה על פרטים. עוד לפני הקריאה רצוי לקבוע שתפקידו של שמואל כשופט ומנהיג הסתיים זה עתה בגלגל. שמואל מבקש להיפרד מן העם בנאום אחרון. אנו נציע לתלמידינו "להכנס" לדמותו של שמואל, להזהרות עמו ולנצל את הערב לפני הנאום להכנת ראשי פרקים לנאום החשוב שהוא עומד לשאת מחר. התלמידים ישבו בזוגות או בקבוצות ויתמודדו עם האתגר שהוצב לפניהם. מתוך הניסיון, נראה לנו, שעבודה זו תביא לגירוי רצוי לקראת העיון בלימוד הנאום².

1. כבר בפתיחת השיעור יש לרמוז לתלמידים שהנאום הזה אמנם נאום פרידה ומעין צוואה אך אין זה משימתו האחרונה של שמואל. אנחנו עוד נפגוש אותו מבצע שליחות אלוהית שיקבע גורלות של הפרט ושל האומה כולה.

2. ההצעות הטובות של התלמידים יירשמו על הלוח בצד וישמשו אותנו במהלך השיעור ויעודדו את הלמידה ואת החשיבה העצמית של התלמידים.

לאחר עבודת הכנה זו נפתח את הפרק בקריאה טובה ומפרשת של המורה. נשאל על התרשמויות התלמידים ובעיקר נבקש מהם שיציגו מהו שיאו של הנאום. יהיו בוודאי חילוקי דעות. לא נדחה את הדיעות, אך נקבל רק דיעות מנומקות. העיקר להביא את התלמידים להרגשה שאנו כולנו משתתפים במעמד גדול זה וחווים את חוויות השעה יחד עם העם.

ב. לאחר שמיקדנו את הדברים המרכזיים בנאום והתרשמנו מהם, יש למצוא ולהבליט את המסר המרכזי שבנאום המתמקד בעיקר בפס' יב-טו ובפס' כד-כה). נפנה כעת לפירוש מדויק יותר לעניינים שבנאום. הפעם יעבדו בזוגות וינסו לרשום את מבנה הנאום וחלקיו.

בכיתה מתקדמת אפשר להסתפק בציון הפסוקים והתלמידים יציעו את נושאי הקטע. בכיתות אחרות ניתן להם את הנושאים והם יסמנו את הפסוקים השייכים אליהם. ישנם הבדלים קטנים בין הפרשנים (ראה הצעת "דעת מקרא"). אנו ממליצים לחלק את הנאום על פי הצעת גרסיאל ("עולם התנ"ך"), להלן הצעתו:

1. א-ה: שמואל סוקר את ניקיון כפיו במנהיגותו.
2. י-יא: סקירת יחסי ה' – ישראל בתקופת המנהיגים והשופטים.
3. יב-טו: המלכת המלך ואזהרה לעם ולמלך על חובת הציות לדבר ה'.
4. טז-כא: האות משמים, תחינת העם והסליחה.
5. כב-כה: התווית דרך לעתיד תוך ציון תפקידו של שמואל.

ג. מכאן ואילך נטפל בכל קטע בפני עצמו ונעזר בדפי עבודה במיקוד הדיון. להלן הערות אחדות לנושאים שבקטעים:

1. שמואל מתחיל לדבר על עצמו ומורגשת נימה של מרירות בדבריו. השאלה מדוע שמואל ביקש מישראל שיעידו עליו שהוא נקי כפיים מה שלא שמענו אצל נביאים אחרים³. "דעת מקרא" מביא פירוש ששמואל "חשש שמא יוציאו עליו שם רע ויאמרו לבניו: אביכם לא הנהיג את ישראל ביושר ולפיכך העבירו אותו מלהיות מנהיג על כן ביקש מן העם כי יעידו בו בפני המלך ובפני בניו שלא הייתה בו כל עוולה". יש גם דיעה אחרת, והיא נראית לנו יותר, והיא עשויה גם להתקבל על דעת התלמידים. להלן דעתו של בעל "מוסר הנביאים"⁴: "ונראה לומר שזהו מפני שבניו נחשדו בשוחד ובאהבת בצע. והיה מקום למקטרגים לומר שהדבר הזה אצלם בירושה וכי גם אביהם לא היה נקי מחטאים אלה. לכן ביקש שיעידו עליו שהוא נקי מחטאים אלו".

בין כך ובין כך חשוב להדגיש את הצורך בנקיון הכפיים של המנהיג (אכן לא מעט מלכים ומנהיגים נכשלו באבק של גזל ובגזל ממש), ואמר ר' אבא בר כהנא: "קשה הוא הגזל ששני גדולי עולם הוצרכו להתווכח עליו" (מדרש שמואל פרק י"ד⁵).

2. רצוי לעמוד על המלה המנחה בדברי שמואל שחוזרת ארבע פעמים. השורש "**לקח**" מזכיר לנו את משפט המלך והניגוד בולט לעין.

3. קשה הוא המשפט "ויאמר עד" בסיפא של פסוק ה. נביא בפני התלמידים מספר הצעות.

3. אמנם משה רבנו אומר דבר דומה לזה אך אומר זאת לה' ולא מבקש אישור מן העם (פרשת קורח).
4. הרב גינזבורג, עמ' 341.
5. ראה גם מסכת נדרים ל"ח, ע"א. שם נמצאת גם ההשוואה בין שמואל למשה, שגדול מה שנאמר בשמואל יותר ממה שנאמר במשה.

רד"ק: "כל ישראל כאחד אמרו כך, לפיכך אמר ויאמר בלשון יחיד".
מצודת דוד: מציע אפשרות ששאל לבד אמר בשם העם: "אני אהיה עד".

פים הם יותר דברי הגמרא במס' מכות כ"ג, ע"ב:
"אמר ר' אליעזר בג' מקומות הופיעה רוח הקודש: בבית דינו של שם (במעשה דתמר) ובבית דינו של שמואל הרמתי ובבית דינו של שלמה (במעשה שתי הנשים)... שמואל דכתב... ויאמר עד. ויאמר, ויאמרו מיבעי ליה? יצאה בת קולה ואמרה: אני עד בדבר הזה".

נראה לנו שלעיתים בעניינים האלה "רוח הקודש" היא העדות שאין למעלה הימנה וסופו של דבר רק הקב"ה יכול להעיד על ניקיונו המושלם של שמואל.

4. סקר העובדות ההיסטוריות באות להוכיח שגם בתקופות שלא היה מלך, שלח ה' מושיעים והושיעו את העם, גם אם המנהיגים לא היו מושלמים ביותר, כאשר ישראל חזרו בתשובה, באה הישועה⁶. המסקנה המתבקשת היא, שאם ילכו בדרך הטובה של אבותיהם יושעו גם בלי מלך, ואם לאו – ייענשו כפי שאבותיהם נענשו, ולא יועיל להם המלך כלל.

5. מה הייתה מטרת האות?

ניתן לתלמידים להציע הצעותיהם וחלק מהם בוודאי יתקרבו לאחד הפרשנים ויוכלו "להתלות באילן גדול". להלן סיכום מקצת הפרשנים המסורתיים. יבחר המורה וינסה לשכנע את תלמידיו בבחירתו.

רש"י: "ד"ה 'התיצבו וראו' וכשם שע"י תפילתי אני יכול לשנות את העתים, כך אם פגעה בכם מלחמה, היה כוח בתפילתי לעמוד על האויב, ולא הייתם צריכים לשאול מלך בחי, ואע"פ שאני זקן".

"ד"ה 'הלוא קציר חיטים היום' – והגשמים סימן קללה, וקשה בעיני הקב"ה להביא פורענות חינם, אעפ"כ יש בי כוח ואקרא אל ה' ויתן קולות ומטר וידעו וראו' – כי לא הייתם צריכים לשאול מלך ולזלזל ב"י".

ר"י קרא: "ד"ה 'אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר' – שהוא קשה לחיטים בעונת הקציר ובזאת תדעו כי רעתכם רבה, שאילו זכיתם, אפילו הייתי מתחבט לפניו כל היום, לא היה שומע לי להביא עליכם מידת הפורענות".

מצודת דוד: "ואם תשיבו לומר: אם שאלת המלך רעה היתה בעיני ה', למה הסכים על ידינו? אשיב לכם, גם עתה אחר שהסכים התיצבו וראו וגו' ומזה תשכילו לדעת דרכי ה' אשר ימלא שאלת השואל אף אם היא רעה בעיני ה', וגם אם לשואלה לא לטובה תחשב" (והוא פירוש ר"י אברבנאל).

מלבי"ם: "בזה (הנס) תראו א' כי עדיין השגחתו הניסית דבקה בכם, נושעים מהשגחה זו"ש 'כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני ה'' ר"ל נגד עיני ה' והשגחתו עליכם".
(ב) כרש"י ג' מהאות עצמו שהוא המטר והקולות, שהם טובים בעת זרע ורעים בקיץ, תבינו כי כן גם אתם שאלתם דבר שלא בעונתו, שאם היה המלך טוב לכם אחרי מותי ובעת שאתם נתונים תחת הטבע, הוא רע לכם בעודני חי ובעוד ה' צבאות יגן עליכם".
הרב גינסבורג: "אפשר לומר הלכך הראה להם האות הזה משום דהרבה יגיעות יש לעובד אדמותו עד שהוא זוכה לראות כי כבר הגיע זמן הקציר. אבל מה גדול הוא אח"כ צערו שאחרי כל היגיעות שלו, כשהגיע זמן הקצירה אז יבוא גשם שמקלקל את כל התבואות. כן אמר להם שמואל הנביא: הן הרבה יגיעות יגע הקב"ה עמכם עד שהוציא

6. חז"ל מיינו את הרשימה לפי "קלי עולם" ו"חמורי עולם" לומר לך "הקל בדורו – כחמור בדורו": גדעון יפתח ושמשון שוויים למשה אהרן ושמואל. כל בית דין המתמנה על הדור צריך לילך אחריו כאילו הוא אביר שבאבירים (ראה רש"י, המקור בגמרא במסכת ראש השנה כ"ה).

אתכם ממצרים ועד הביאכם אל ארץ כנען. עתה שכבר בא הזמן, שאפשר לראות מכם פירות טובים, אזי אתם תקלקלו מעשיכם ותהיו כאחד מן הגויים. הרי הצער יהיה גדול מאוד כמו שגדול הוא הצער מהגשם שבא בזמן הקציר" (**מוסר הנביאים**, עמ' 341).

6. נסיים את היחידה ברעיון חשוב, שראוי גם הוא למיקוד, וכוונתנו לפסוק: "כי לא יטש ה' את עמו בעבור שמו הגדול" (פס' כב). נראה לנו שבכיתה ה' לא יתקשו התלמידים להבין את רעיון חילול שם ה' בגויים. במיוחד לאחר שנחזיר אותם לתפילת משה במעשה העגל ("למה יאמרו מצרים" וגו') וכן לתפילת משה לאחר חטא המרגלים ("מבלתי יכולת ה' להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר"⁷) וכן ראוי להביא גם את הפסוק המפורסם בתפילת יהושע לאחר הכישלון בעי "וישמעו הכנעני וכל יושבי הארץ ונסבו עלינו והכריתו את שמנו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול?" (יהושע ז', ט). בכיתה מתקדמת, וככל שהזמן ירשה, ראוי ללבן סוגיא זו, ובעיקרו יש להסביר לתלמידים שהגויים שנאו אותנו וביקשו לבלותנו, לא מפני שעזבנו את הדרך ובגדנו ביעדים שהתחייבנו עליהם, אלא להיפך, הם שנאו אותנו כי נצמדנו ליעודנו ועצם קיומנו כיהודים, לאחר כל המכות שקיבלנו, מוכיח שבחירת ה' אותנו הייתה צודקת ונכונה. אילו ח"ו השמידו אותנו הגויים כליל או ח"ו התבוללנו ביניהם מרצון, אזי היה בכך חילול שם ה' בגויים, אך ככל שחטאנו ידענו לחזור בתשובה אל ה' וגם ה' מקיים חלקו בברית שלו עם ישראל.

"כי לא יטוש ה' את עמו
בעבור שמו הגדול
כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם".

7. הטיעון החזק ביותר מופיע כמובן ב"שירת האזינו", ראה דברים ל"ב, כו-כז וראה פירוש הרמב"ן על אתר.

מלחמתו הראשונה של שאול בפלשתים והשלכותיה פרקים י"ג-י"ד

דברי פתיחה

שני הפרקים י"ג-י"ד, מהווים יחידה אחת שנושאה המרכזי הוא: "מלחמת השחרור מהשיעבוד הפלשתי המציק והקשה". ביחידה נושאים רבים, חלקם עוסקים במהלכים הצבאיים של הכוחות המעורבים וחלקם באירועים שהתרחשו בעת מהלכי המלחמה והם תוצאה של מעשים ומחדלים של אישים שהשתתפו בה.

לגבי הוראת המהלכים הצבאיים יש להיעזר במפות שבדפי העבודה¹. המקרא, כידוע, אינו ספר היסטוריה הבא למסור לדורות הבאים פרטי פרטים של המלחמות. המהלכים הצבאיים נמסרים, לפעמים, בקיצור נמרץ והם אינם מטרה כשלעצמה². המטרות של המקרא הן בדרך כלל אמוניות ומוסריות. כתוצאה מכך יש לנו לא מעט קשיים בשחזור מדויק של מהלכי המלחמה.

החוקרים חלוקים בדיעותיהם לגבי מוקדם או מאוחר בסדר האירועים וכן לגבי מטרות הפעולות והפעולות שכנגד. אנו ממליצים להיעזר ב"דעת מקרא" ובמאמרו של גרסיאל³ שיש בהם תיאור משוער של השלבים בהתפתחות המלחמה. חשוב שהתלמידים יכירו וידעו את **רצף האירועים** וזאת כמינימום הכרחי להבנת התפתחות המלחמה מפתיחת המרד ועד לניצחון "ויעל שאול מאחרי הפלשתים ופלשתים הלכו למקומם" (י"ד, מו). רצוי ללוות את לימוד היחידה בכרזת נייר נפרדת ובה יירשמו במשך השיעורים כל המהלכים לפי סדרם (ראה דפי עבודה).

לתשומת לב מיוחדת זוכים הנושאים האחרים שביחידה, ויש ביחידה לא מעט מוקדים שמצריכים עיון. הטיפול בנושאים אלה ראוי שיעשה **בדיון בכיתה** תוך אפשרות של הבעת דיעות וויכוח, כשלמעשה ההכרעה הסופית איננה בידינו ולא בידי תלמידינו⁴. נראה לנו שיש להקדיש ליחידה זו לפחות שלושה שיעורים מלאים, לפי החלוקה דלהלן:

1. פרק י"ג.

2. פרק י"ד, א-כג.

3. פרק י"ד, כד-נב.

ברם אם המורה ירצה לטפל בכל ההיבטים שנידונים בדפי העבודה (כולל החזרה) הרי אין ספק שיצטרך להקדיש ליחידה ארבעה שיעורים מלאים.

1. המפות לעתים גדושות בפרטים רבים מדי, ולכן נוסף למפה מרכזית אחת המסכמת את כל מהלכי המלחמה, רצוי להשתמש במפות המתארות מצב אחד בלבד.
2. ראה למשל מלחמות שמואל בפלשתים או מלחמת שאול בעמלק (פרק ט"ו).
3. "קרב מכמש – עיון היסטורי ספרותי", בתוך: **עיוני מקרא ופרשנות**, הוצאת אוני' בר-אילן תש"מ, עמ' 15-50. זהו מאמר יסודי ומפורט הנותן תמונה שלימה וברורה מהמלחמה הזאת.
4. בעלי אגדה שבכל הדורות, גם הם, לא פעם מרשים לעצמם להביע עמדות שלא תמיד נראות ברורות ובמפורש מתוך המקרא עצמו.

חילקנו את היחידה לשמונה דפי עבודה, חלקם עמוסים וחלקם פחות עמוסים. המורה יעבור עליהם לפני השיעור ויחליט כיצד להיעזר בהם אם בהכנה לשיעור או במהלך השיעור ואולי בהכנה לשיעורי בית. כרגיל, הכותרות של דפי עבודה, מטרתן לכוון אל העיקר ולמקד את תשומת לב התלמיד לנושא המרכזי שבו הוא עוסק בכל עת. בהמשך, בצמוד לדפי העבודה, נעיר הערות ענייניות קצרות הנראות לנו כחשובות להבנת הנושאים שבדפי העבודה ולדרכי הוראתם.

שיקולים דידקטיים והערות פרשניות

א. "ויד יונתן את נציב פלשתים" (י"ג, א-ד)

קטע זה פותח לפנינו את הרקע למטרה המרכזית של שאול, שלמענה הוא מתמנה ונבחר למלך על ישראל. הניצחון על עמון היה, יחסית, קל ולא הצריך מאמץ לזמן ממושך והתמודדות כוללת, מה שאין כן המאבק בפלשתים. אין ספק, שסמוך לניצחון על עמון, נתן שאול את דעתו להתארגנות המדינית והצבאית לקראת המאבק המרכזי בפלשתים⁵. המשימה הייתה קשה, הפלשתים כבר הצליחו לחדור למרכז ההר. הנציבים יושבים בערי ישראל, שולטים על צומתי הדרכים עם נשק משוכלל (מתכת) ובכוחות רבים מאוד (פסוק ה). הפלשתים מונעים משבטי ישראל התארגנות ע"י שליטה ברצועה לרוחב הארץ.

הם מונעים הצטיידות משבטי ישראל ע"י הטלת "אמברגו" על מתכת וממילא על תעשיות הנשק המודרני. הפלשתים גם מגייסים חיילות עזר מהעמים המשועבדים להם ומשתמשים בהם לשמירת הסדר, לגביית מיסים ובעת הצורך גם בהשתתפות בקרב. זהו הרקע לתחילת פעילותו של שאול. המשימה היא: לסלק את המימשל הצבאי הפלשתי, להדוף את הפלשתים ממרכז ההר ובעיקר להשתחרר מהשיעבוד לפלשתים. מבחינה זו הרי לפנינו **מלחמת שחרור**. אין ספק, שללא מלך ושלטון מרכזי אי אפשר היה לחשוב על כך⁶.

שאול יוצר את הגרעין של צבא קבע. זהו, כנראה, צבא מובחר לא גדול. את יתר העם שלח "איש לאהלו", והם ישמשו כחיל מילואים ויתגייסו בשעת הצורך. רצוי מאוד לעדכן את התלמידים ברקע הנ"ל, גם בעזרת מפה, לקראת הבנת מעשהו של יונתן. המפרשים כמעט כולם, תמימי דעים שמעשה ההתגרות של יונתן היה מתוכנן מלכתחילה, לא ספונטני והיה בידיעתו ובהסכמתו של שאול. אם כי לפי מעשיו של יונתן בהמשך ייתכן שעשה זאת על דעת עצמו ובכוונה תחילה כדי לזרז את ההתנגשות ההכרחית בין ישראל לבין הפלשתים⁷.

בדפי העבודה אנו מציעים לדון בסוגיה זו עם התלמידים אך העיקר הוא עצם המעשה של יונתן, ולהשוותו למעשה אהוד וכדוגמתו במשך ההיסטוריה. גיוס המילואים המיידים היה הכרחי, וכן ההתראה שהמלחמה קרובה כי ברור היה שהפלשתים יהיו חייבים להגיב.

שאול מנסה גם להעביר מסר ל"עברים", השכירים אצל הפלשתים, ומנסה לגייס

5. לפי הכתוב, בתוך השנה הראשונה למלכותו, התחיל שאול בפעילויות בגיוס של צבא קבע. וכך מפרשים גם רוב המפרשים את פתיחת הפרק "בן שנה שאול במלכו": "פתרונו באותה שעה שעמד שנה במולכו בחר לו שלושת אלפים איש" וגו' (ר' יוסף קרא).

6. המשימה הזאת הרי נקבעה ע"י ה' לשאול כשנענה לבקשת העם למנות מלך. ראה ט', טז.

7. מלבי"ם סובר שעשה זאת על דעת עצמו.

אותם לצידו⁸. בכל אופן מעשהו הפומבי והמתגרה של יונתן חייב את שני הצדדים לפעילות ויצר מצב חדש בשטח.

הכתוב מתאר את הגיוס ואת ריכוז הכוחות בגלגל. מדוע מכנס שאול את כוחותיו בגלגל? על כך מציעים הפרשנים שתי השערות:

- (א) הוא רוצה לשמור על הקשר עם שבטי עבר הירדן ולהיעזר בהם בשעת הצורך.
(ב) שאול מבקש להתרחק מעיני הפלשתים כדי שיוכל להתארגן כהלכה.
ברם לפי המסופר בפרק ו' פסוק ח', מתברר כי המקום הזה נקבע מראש ע"י שמואל כמקום מפגש שלהם לפני פתיחת המלחמה (יש להניח שכוונת שמואל הייתה למלחמה נגד פלשתים). עד כאן לפתיחת המרד. נעבור כעת להתארגנות הפלשתית המסיבית ולתגובה המאכזבת של בני ישראל.

ב. "ופלשתים נאספו להלחם עם ישראל" (י"ג, ה-ז)

כצפוי, גם הפלשתים מגיבים בגיוס מיידי ובכוח עצום⁹. הם מפרשים אל נכון את כוונת שאול ובני ישראל. הם מבקשים להעניש את המורדים ולמנוע התפשטות המרד על כל איזורי השליטה שלהם. שאול, כאמור, פינה את מכמשי וירד לגלגל וכעת תופשים הפלשתים את מכמשי ומקימים בה את המחנה הראשי שלהם. עד כאן היה הכל מובן וצפוי, אך מה שלא היה צפוי הייתה התגובה של המוני בני ישראל. רצוי לקיים דיון על השאלה מדוע בורחים המוני בית ישראל? בני ישראל משוכנעים שהעונש יבוא על כולם גם על אלה שלא מרדו. בני ישראל כנראה גם ציפו ששאול יגיב בפעולה מהירה ומתוחכמת, כפי שעשה במלחמה בעמון, והנה הם חשים בחוסר האונים של שאול "וכל העם חרדו אחריו" – נכנסים למצב של חרדה וציפייה למעשה שאול. התלמידים בוודאי יזכרו את התיאור של מצב דומה בעת פלישת המדיניים בתקופת גדעון, והכרח לא יגונה!¹⁰

ג. "מה עשית?! האכזבה הגדולה" (י"ג, ח-יד)

קטע זה הוא מן המרכזיים ביחידה ובמידה רבה גם בספר כולו. נראה לנו שהטוב ביותר לעסוק בו בדרך של שאילת שאלות. נאפשר לתלמידינו להפנות שאלותיהם אל שמואל ושאלו כאחד. לפני שאילת השאלות נרשום על הלוח את הוראת שמואל כפי שנמסרה לשאול עוד בטקס ההמשחה.

"וירדת לפני הגלגל

והנה אנכי ירד אליך להעלות עולות וזבוח שלמים

שבעת ימים תיחל עד באי עליך

והודעתי לך את אשר תעשה"¹¹.

8. רוב הפרשנים מפרשים את השימוש במונח "עברים" במספר מקומות בפרקים אלה ככוונה בד"כ לאותם קבוצות מבני ישראל שנטשעו לפלשתים והפכו להיות מעין **צבא עזר** לפלשתים. הפלשתים נהגו לגייס מתוך העמים הנשלטים על ידם גדודי עזר שעזרו לפלשתים להחזיק בהגמוניה שלהם באיזור. בהמשך נוכל לראות שגם דוד בשלבים מסוימים מציע עצמו לשרת את הפלשתים ואפילו מוזמן למלחמה נגד שאול. (ראה פירוש רלב"ג פרק י"ד פסוק כא).

9. כדי לקבל מושג על המספרים של הכוח, רצוי להשוות אל הכוח הכנעני שהיה לסיסרא שר צבא יבין (**תשע מאות** רכב מול **שלושים אלף** לפלשתים) וכן להשוות כמוכן לכוח הישראלי של **שלושים אלף** חיל.

10. חשוב לקרוא את פסוקי ו-ז מספר פעמים כדי שהתלמידים יבינו את משמעות הביטויים ויחושו את אימת העם ועל רקע זה יבינו היטב את מעשה יונתן.

11. חשוב לרשום את הפסוק בתבנית זו, כדי שהתלמידים יעמדו בקלות ובדיוק על תוכנו, מה על שאול לעשות ומה שמואל יעשה.

אין ספק ששמואל התכוון כאן למשימה הקשה שמחכה לשאול במלחמה בפלשתים. כאמור, שאול זכר חובה זו וגם את מטרתה. הוא, כפי טענתו אמנם התכוון לקיימה אך נאלץ בכורח המציאות להתאפק על רצונותיו לחכות ועשה מעשה והעלה העולה (י, ח)¹².

נראה שטיעונו של שאול חזקים, והתלמידים לרוב אכן מתקשים להבין ולקבל את גור הדין החמור על שאול. צריך לאפשר דיון, אך יש להיזהר מהסברים פשטניים, ששמואל כאילו נעלב ונפגע אישית מעצם בחירת שאול ומהתנהגותו העצמאית, וכעת הוא מנצל את ההזדמנות "ומלמדו לקח", כביכול, ולהורידו מגדולתו¹³, או שיש כאן ריב סמכויות בין נביא למלך. הדיון הוא אידיאולוגי-עקרוני אך לא על בסיס אישי. בניתוח הטענות של שאול יש לעמוד על הנקודות הבאות:

א. שאול אומר: "כי ראיתי כי נפץ העם מעלי". ובכן, כיצד זה קרה? מדוע לא עצר את העם הרי הכוח בידך? מדוע הרשית לחיילים לברוח?

ב. "ואתה לא באת למועד הימים". זה נכון, אך מדוע לא שלחת שליחים לבדוק את האיחור של שמואל? מדוע לא עלה בדעתך שהאיחור יכול להיות גם מכון?

ג. "ופלשתים נאספים מכמש, ואמר עתה ירדו פלשתים אלי הגלגל". שוב העובדות נכונות¹⁴, אך אם דברי שמואל עד כה לא היו אמינים? האם לא נתקיימו כל האותות שנתן לך? ואם הוא אמר שירד לגלגל, ברור הוא, שהאויב לא ירד לגלגל, היכן הביטחון בה' ובנביאו?!

ד. "ופני ה' לא חליתי ואתאפק ואעלה העלה". האם ההוראות של שמואל לא היו מספיק ברורות? האם לא נאמר לך בפירוש מי יעלה את העולות והשלמים?¹⁵

אמנם לאחר כל ההסברים עדיין צריכים אנו להבין מדוע העונש המופלג הזה? מדוע אין הוא ראוי להקים שושלת מלכות בישראל? נראה לנו, שהניסיון ששאול היה צריך לעמוד בו היה **ניסיון מלכותי**, שהוא בתור מלך היה צריך לעמוד בו, והיה עליו להבין (לפי ההכשרה שקיבל) שמלחמת כוח לא תעזור הפעם. עליו, כמלך, היה לבטוח בה' ולהדביק ביטחון זה בעם כולו (כפי שאכן יונתן הגשים זאת). וכך מסיים האברבנאל את הדיון בבעיה זו:

"והתבאר מזה שאין החטא כפי איכות המעשה כי אם להיותו נמשך ממיעוט האמונה ומרי פי ה' והנטיה ממצוותיו, כי לא היה נענש שאול כל כך אם היה עובר אחת ממצוות התורה כי אם בעבור שעבר המצוה אשר ציוה האל יתברך **בייחוד לו ובהיותה המצוה הראשונה שנאמרה לו**"¹⁶.

ונסיים את הדיון הזה בהערת א' קריב בסיכום המפגש הטרגי הזה בין שמואל לשאול:

12. ראה רש"י ואחרים על הסבר המשפט "ואתאפק ואעלה העלה". ההתאפקות לפי זה באה על עשייה ולא כפי שאנו רגילים להשתמש במונח זה ש"ואתאפק" פירושו לא לעשות משהו. ואמנם מלבי"ם מפרש "שהתאפקתי" לא לפתוח במלחמה רק העלתי עולה".

13. רעיונות כאלה תמצא במאמרים אחדים בעיונים בספר שמואל, החוג לחקר המקרא בבית מ' בגין.

14. אכן קיים סיכון שהפלשתים ירדו ממכמש לגלגל כי זה שטח מישורי ונוח למלחמה עם כלי הרכב.

15. רצוי לסכם על הלוח בטבלה כשמצד אחד ההוראות ומצד שני הביצוע. חשוב לעמוד על הביטוי "עד בואי אליך" שאמר שמואל, דהיינו גם אם זה יתארך אתה חייב לחכות. שאול, כאמור, נחפו וכבר בראשית היום השביעי אבד סבלנותו והעלה העולה כדי להתחיל במלחמה. אך בעניין המלחמה, הרי נאמר לו שלא יחליט שום דבר מעצמו "והודעתי לך את אשר תעשה" יש תכנית אלוקית בנוגע למלחמה בפלשתים ועליך לקבל אותה ממני.

16. אברבנאל שמואל א', ג', עמ' רל"ה. ראה גם **רד"ק** לפסוק יג. וראוי כבר עתה לרמוז לתלמידים, ששאול הסתבך גם בהזדמנות נוספת, וכשנלמד פרק ט"ו נווה את שני הכשלויות ואת התגובות עליהם ורק אז נבין לאשורו את מהות החטא ואת חומרת התגובה.

"וכך ארע כי בגלגל זו עצמה, מקום שחידש שמואל את המלוכה במעמד גדול, התנוודה עתה מלוכה זו באין רואים, ולא מצד העם כי אם מצד שמואל"¹⁷.

ד. "ויצא המשחית ממחנה הפלשתים" (י"ג, טו-כג)

הגענו כעת לתיאור הפעילות הצבאית של שני המחנות, ובעיקרן הפעילות של גדודי העונשין של הפלשתים בתוך שטחי ישראל. הכתובים מסבירים לנו את הסיבות לעליונות החימוש של הפלשתים. בדפי העבודה אנו מתייחסים לפרטים הנדרשים להבנת הקטע. נראה לנו שיש להתמקד במיקום הכוחות ובמטרות פעילות "המשחית", חיל העונשין הפלשתי.

שאוּל, שכוחו התמעט, עולה מן הגלגל ומצטרף לכוחות בפיקודו של יונתן, שהיו ממוקמים מדרום למכמש, בגבע בנימין. זאת הסיבה שכיווני התנועה של המשחית הם לכוון צפון, מערב ומזרח כי בדרום נמצא יונתן ומהווה כוח חסימה (עיין במפות). מטרת המשחית הייתה לזרוע חורבן והרס ולהחריב את ישובי איזור ההר. הפלשתים קיוו, ע"י הכוחות האלה, להחיש את התמוטטות הממלכה, לפורר את ההיערכות הצבאית, ולא לאפשר ריכוז כוחות ישראליים גדולים¹⁸. הפלשתים לא חששו מכיוון דרום, ששם יונתן בגבע בנימין, והסתפקו בכוח חסימה ("מצב פלשתי" כמתואר בפס' כג). נוצר כעת מצב סטטי, כל אחד מהצבאות נערך ברכס הררי כשערוצי הנחלים ביניהם. נראה שמהססים הם לתקוף זה את זה בגלל תנאי שטח קשים. וכך מגיעים אנו למבצעו של יונתן והמערכה הכללית שבעקבותיו.

ה. "כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט" המפנה בחזית (י"ד, א-כג)

במצב של עליונות פלשתית אל מול חוסר אונים ושיתוק שאחזו בשאוּל, נקט יונתן יוזמה נועזת שהביאה למפנה. יונתן שראינו אותו פותח במרד, בהסכמת אביו ובידיעתו, פותח כאן שלב חדש בלא ידיעה ובלא הסכמה ("ולאביו לא הגיד"). הדיון בכיתה יתמקד:

- א. בעצם המעשה הנועז.
- ב. האות שהוא קבע "...אם כה יאמרו", האין בכך משום ניחוש שהתורה אוסרת?
- ג. מתי ובאלו תנאים מותר לומר "כי אין לה' מעצור" וגוי, ולקחת סיכון שיש בו משום התאבדות אפשרית?

ברור שהצהרתו של יונתן כי "אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט" הוא המסר המרכזי בפרשה זו. שאול דאג כל הזמן למספר חייליו ואילו יונתן הגיע למסקנה שלא מספר החיילים הוא המכריע בשדה הקרב אלא רצון ה', ולכן מותר לו לאדם, ואף חובה במצבים מסוימים, להיעזר בנשק הסודי של האמונה ולעבור מפסיביות לפעולה, אך לא

17. אי קריב, **שבעת עמודי התנ"ך**, עמ' 93. קריב מתאר ביד אמן את האכזבה של שמואל משאוּל. שמואל היה בטוח שלאחר האותות וההכשרה שקיבל הוא אכן ייפח לאיש אחר, אך בהתנהגותו בגלגל הוכיח שהוא לא השתנה והוא חי את המציאות, ובמציאות כמו כל אדם ולא כאיש אשר רוח אלוקים בו. כדאי לקרוא את כל העמוד הנ"ל.

18. הפרשנים סוברים שלמעשה כוחות המשחית יצאו לפעולה עוד בהיות שאול בגלגל (גרסאל), וזה מסביר את תנועת הכוחות של הפלשתים, שכוונתם הייתה לא רק הרס וחורבן כאמור לעיל, אלא תכנית צבאית כוללת: כוח אחד פונה מערבה לכיוון מורד בית חורון, להבטיח את עורף הפלשתים ואילו שני האחרים פונים לכיוון מזרח וצפון מזרח כדי לאיים בתנועת מלקחיים על צבאותיו של שאול בגלגל. בדרך זו יש הסבר לעריקה הכללית ולחששו הכבד של שאול כנאמר.

לפעולה עיוורת של התאבדות. לא כך עושה יונתן. היוזמה שלו היא אמונה עמוקה בעליונות הרוח אך הפעולות הן הגיוניות ומחושבות – "זה הטוב בעיניו יעשה", בחינת אני את שלי צריך לעשות.

מעניין הוא, שבפנייתו אל הנער נושא כליו, בפסוק א, אין יונתן זוכה לתשובה. רק בפנייה החוזרת, בפס' ו, כאשר יונתן מגלה ביטחון מלא בה', אז מצטרף אליו הנער נושא כליו, בנפש חפצה, כי הוא מבין שאין כאן הרפתקה גרידא¹⁹.

בעניין האות אנו ממליצים לקרוא את מאמרו של הרב יהודה שביב²⁰ המנתח את דעתם של הפרשנים. להלן נביא את שיטתו של הר"ן (רבינו ניסים) נראה לנו שהסברו יספק אותנו ואת תלמידיו כאחד:

"שהנחש שאסרה תורה הוא התולה את דבריו בסימן שאין הסברה נותנת שיהא בהם גורם תועלת לדבר או נזק, כגון פיתו נפלה מידו וצבי הפסיקו בדרך... אבל הלוח סימניו בדבר שהסברה נודעת שהן מורין תועלת הדבר או ניזקו – אין זה נחש, שכל עסקי העולם כך הם. שהרי האומר שאם ירדו גשמים לא אצא לדרך אין זה נחש, אלא מנהגו של עולם.

ואליעזר עבד אברהם ויונתן בן שאול בכיוצא מזה תלו מעשיהם. שאליעזר יודע היה שלא מזווגין אשה ליצחק אבינו אלא הוגנת לו, ולפיכך לקח סימן לעצמו שאם תהא כ"כ נאה במעשיה ושלמה במידותיה עד שכשיאמר לה הגמיאני מעט מים תשיבהו כרוח נדיבה... היא שהזמינו מן השמים ליצחק. וכן יונתן בן שאול שביקש להכות במחנה פלשתים לקח זה סימן לעצמו, שאם יאמרו עלו אלינו יהא נראה שהם יראים ממארב וכיוצא בזה בטח יונתן בגבורתו שהוא ונושא כליו יפגעו בהם, שכן מנהגו של עולם ששניים או שלושה אבירי לב יניסו הרבה מן המפחדים ואם יאמרו דומו עד הגיענו אליכם, יראה מדבריהם שאינם מתפחדים ובכיוצא בזה לא היה ראוי ליונתן בן שאול שימסור עצמו". (רבינו ניסים בחידושו לחולין צ"ה, ע"ב).

אין ספק שמעשה יונתן דומה ביותר למעשה גדעון. גם שם, כאמור, הכוחות שגדעון צריך להשתמש בהם הם מועטים ביותר. גדעון איננו הולך להתאבד, הוא בודק את השטח מתעודד ויוצא להרפתקה נועזת. בדרך זו יש להסביר גם את מבצעו של יונתן. נעמוד על הנקודות הבאות ונשתמש בהמחשות:

א. סיור לא בדרכים רגילות.

ב. להגיע לקירבת אויב בהפתעה, בקניין שנחשב לבטלי עביר. ראוי לרשום את הפסוק על הלוח למען יראו התלמידים את הכוחות הפיזיים וכוחות הנפש האדירים שיונתן היה צריך כדי לבצע את מבצעו הנועז.

ג. הסיור של יונתן בא במטרה להתגלות, כדי לבחון את עירנות האויב.

ד. כנראה, יונתן ונערו אינם מתקיפים מיד אחרי שמתגלים, כדי שהפלשתים יכנסו שוב לשאננות מחודשת. רק אח"כ באה התקפת פתע. הכתוב מתאר את גודל ההצלחה של ההתקפה ואת ניצול המהומה שבעקבותיה. המהומה שבמחנה הפלשתים מוסברת גם ע"י שתי עובדות נוספות:

1. הכוחות הגדולים של הפלשתים לא היו במכמש. הם פעלו כמשחית בכיוונים

אחרים, לא בכיוון דרום, שם היה רק חיל המצב.

19. יש דיעה שאומרת שמאחר ואחרי אמירת יונתן בפסוק א, מפסיק הכתוב ומתאר ענייני רקע את מיקומו של שאול ואת מצב השטח, חוזר הכתוב בפס' ו אל האמירה הראשונה ומפרט הנאמר שם (מצודות). אך אברבנאל ואחרים רואים התפתחות בכוונותיו של יונתן ולכן מסכים כעת הנער. ראה דברי אברבנאל.

20. ראה ב"שם לשמואל" המאמר "הבה תמים" לבעיית ניחושו של יונתן. המורה המתעניין יקרא את המאמר וינקוט עמדה ויבחר בדיעה כרצונו.

קטע זה, כאמור, מספר לנו על שני אירועים שארעו בעת הרדיפה אחר הפלשתים. האירועים מסופרים בכתוב לפי סדר הכרונולוגי שלהם ולכן עניין אכילת הדם מופיע באמצע סיפור מעשה יונתן ותוצאותיו. אנו ממליצים שמיד לאחר עיסוק בתרשים הזרימה של הקטע (רצף האירועים לפי דף העבודה), נחלק את הכיתה לשלוש קבוצות עבודה. עם סיום העבודות נקיים דיון במליאה על עיקרי הממצאים שאליהם הגיעו התלמידים. בנושא יונתן יתקיים הדיון בצורת משפט (כפי שאכן היה!). מצד אחד יעמדו המצדדים ביונתן ובהתבטאויותיו ומצד אחר יעמדו המצדדים בהחלטות שאול ובהתבטאויותיו.

הקבוצה השלישית תמסור דו"ח על האירוע החמור השני, שהוגדר בפי שאול כ"בגידה". לבסוף, נעשה מעין סיכום ואיפיון דמויות. מה למדנו על אופיו ואישיותו של שאול (מכל יחידה)²⁴ ואיך הכרנו את יונתן. בכיתה מתקדמת ננתח גם את אופי העם ("התנהגות ההמוני" בשפתנו לחיוב ולשלילה)²⁵.

ז. ועוד מספר הערות

1. בעניין מטרת השבועה מוסיף מלבי"ם סברה, שייתכן שגזירתו של שאול לא לאכול ביום המלחמה, היא בחינת גזירת תענית כדי שבזכות העינויים ותשובתם יצליחו בקרב וינקמו מהפלשתים. אם זאת המטרה, הרי זה בוודאי לא רצוי בעת קרב²⁶, על כן אין ספק שיונתן צדק ושאול הוא שטעה.

2. האם ה"איש מהעם" (פס' כח), המעיר ליונתן בעניין השבועה מתכוון לנזוף ביונתן ולהוכיחו או אולי להיפך, ויש בדבריו משום רמז של ביקורת על שאול? ר"ד ומלבי"ם רואים בדברים דברי תוכחה. אך ייתכן בהחלט שמטרתו הפוכה. הוא ביקש את תגובתו של יונתן להוראה לא נכונה. והתגובה לא איחרה לבוא. אנו יכולים ללמוד כוונה זו מסיום הכתוב "ויעף העם".

3. יונתן משתמש בקל וחומר הגיוני וזה נותן טעם חזק לדבריו (יש להסביר לתלמידים את תוקפו ההגיוני של קל וחומר) מהקל וחומר ברור שאילו אכל העם הייתה המכה בפלשתים הרבה יותר גדולה.

4. ההכרעה במחלוקת בין שאול ויונתן אינה פשוטה כי יש לא מעט היגיון במעשה שאול. אך לפי המסופר בפסוקים לא-לב משתמע שהעם **חטא** בגלל רעבונו. יוצא, ששאול לא רק גרם לחטאו של יונתן אלא בעקיפין גם לחטא העם²⁷. אך מפסוק מו ברור שהמלחמה לא נמשכה, והבטחת שאול לרדוף אחרי הפלשתים "עד אור הבקר ולא נִשְׁאַר בהם איש" (פסוק לו), לא קוימה. אילו נהג העם בשיטת יונתן ייתכן בהחלט שהמלחמה הייתה נמשכת ברצף אחד ללא הפסקה כלל, והפלשתים **לא היו** מצליחים לשוב למקומם (פסוק מו).

24. נגיש שאנו רואים כאן ששאול יכול היה לשלוט על העם. העם שומע לו, הן בעניין השבועה והן בעניין הפסקת אכילת הדם. בניגוד לכך בפרשת גלגל ובפרשת עמלק שביחידה הבאה ואולי מבקש הכתוב להכין אותנו לבאות ("כי יראתי את העם" אומר שאול בפרשת עמלק וזה עניין קשה לקבל כי כשהוא רוצה, העם ירא ממנו!).

25. נרדף רשימת כתובים בהם מדובר על העם ועל התנהגותו ונוציא מסקנות – ראה גם הערה מס' 22 לעיל.

26. רצוי לספר לתלמידים שמלחמת יוה"כ פרצה בעיצומה של התענית ומיד ציוו הרבנים הצבאיים ללוחמים לשתות מים ולאכול משהו **לפני** שהם יוצאים לקרב. בתוספתא תענית פרק ב' נאמר "עיר שהקיפה עובדי כוכבים... אין רשאים לסגף עצמן בתענית".

27. ראה "דעת מקרא", עמ' קל"א הערה 62 אות ג'.

5. כשיונתן "מודה באשמה" (פסוק מג) אין הוא מספר שהוא בעצם לא ידע כלל על השבועה ואין ספק שאילו ידע לא היה מתמרד נגד פקודת אביו²⁸, כנראה יונתן לא רוצה להשתמש בטיעון זה בכלל:

א. כי אולי אשמתו היא שלא שמע את פקודת המלך.

ב. אולי חשש שהעם לא יאמין לו ויגידו שזה רק תירוץ להינצל מן העונש בגלל שהוא בן המלך (פרוטקציה)²⁹.

6. רבו הפירושים במעשה בני ישראל, המוגדר על ידי הכתוב "ויאכל העם על הדם". יש מחלוקת בין מפרשי התורה מהו האיסור הכלול במשפט זה (ראה סנהדרין ס"ג, ע"א) רש"י על אתר כותב, שהפסוק נדרש להרבה פנים, ואכן הרבה איסורים נלמדים מן הצווי הזה. השאלה היא, מהו האיסור כאן שבני ישראל עברו עליו? מה המעשה שעשו? ומה המעשה שעשה שאול למניעתו ולהמשך עשיית החטא? יש מפרשים, שבני ישראל לא עברו על איסור של התורה כנאמר בויקרא י"ט אלא על איסור אחר³⁰.

אפשר להביא בפני התלמידים מספר אפשרויות ועליהם לבחור באיסור הנראה להם, ולמצוא אסמכתא (רמז בכתוב), ולפרש בהתאם את מעשה שאול להפסקת החטא. העניין כולו לא קל ואנו ממליצים למורה שיעבוד יחד עם הקבוצה הזאת. חשוב לציין את העובדה, שהעם נשמע לשאול "וּגִשׁוּ כָל הָעָם אִישׁ שׁוֹרוֹ בִּידוֹ הַלֵּילָה וַיִּשְׁחֲטוּ שֵׁם" (לד). ולכן חוזרת השאלה, מדוע לא הצליח שאול בגלגל? אולי הבעיה בכל זאת לא הייתה רק בעם אלא גם בשאול, בחוסר אמונה וביטחון בה' וגם באי יכולתו לתפקד כמלך (ראה הערה 24).

ח. "ושאול לכד המלוכה... וילחם סביב בכל אֵביו... ובכל אשר יפנה ירשיע" (י"ד, מז-נב)

קטע אחרון זה מורכב משני חלקים סיכומיים באופיים. פסוקים מז-מח מסכמים את הצלחותיו של המלך שאול במלחמותיו באויבי ישראל, והפסוקים מט-נא מסכמים פרטים על משפחת שאול. פסוק נב מטרטו לציין את עיקר משימתו של שאול בחייו כמלך (והרי לשם כך הסכים הקב"ה להיענות לבקשת ישראל למנות מלך כאמור בט', טו). בחלק הראשון יש לציין שלושה עניינים:

א. **קרב מכמש** – נסתיים אמנם בניצחון ישראל, אך המלחמה עם הפלשתים טרם נסתיימה והיא **משימה של דורות**. עוד תהיינה התמודדויות. שאול יכול בקרב עם הפלשתים, ורק דוד יצליח להכניעם ולהפסיק את קיומם כישות לאומית מדינית וצבאית בדורות הבאים³¹.

28. ראה "דעת מקרא", עמ' קל"ג הערה מס' 73, המחבר מביא מצטט פסקה מיוסף בן מתתיהו המסביר מדוע יונתן מקבל עליו את העונש בגבורה ובגודל לב.

29. בנספח אנו מביאים קטע מאברבנאל העונה שם גם על שאלה קשה אחרת והיא, מדוע באמת לא ענהו ה' באורים ותומים, האין זה מוכיח שיונתן חטא באמת? אברבנאל מביא את דעת רס"ג ודוחה אותה (בניגוד לרד"ק המקבל אותה) ותשובתו נראית לנו טובה ומספקת וראוי לקבלה (ראה בנספח).

30. לפי רש"י הם עברו כאן על איסור "אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד" (ויקרא כ"ב, כח). לפי רד"ק יוצא, שהם עברו על "כל חלב וכל דם לא תאכלו" (ויקרא ג', יז) או על הפסוק שנאמר לבני נח "אך בשר בנפש לא תאכלו" (בראשית ט', ד) וראה גם פירוש רמב"ן על ויקרא י"ט, כו הפירוש הראשון, וכן על דרך הפשט אותו ציטטנו גם לתלמידים וראה גם אברבנאל.

31. הפלסטינים של ימינו כמובן אינם מזרע זרעם של הפלשתים. הפלשתים ההם לא הייתה להם תחיה והם נעלמו מן ההיסטוריה, הפלסטינים של ימינו שייכים לעם הערבי, ובגלל שממשלת בריטניה (שלטונות המנדט) החליטו לקרוא לא"י בשם פלסטינה אימצו לעצמם הערבים תושבי הארץ שם זה. כדאי להבהיר פרטים אלה לתלמידיו.

ב. מן הכתובים מתברר ששאל נלחם בכל גבולות הארץ, אף על פי שאנו יודעים פרטים רק על המלחמה בעמון. המקרא מסתפק ברישום המלחמה בלי לפרט. ג. המלחמה בעמלק זוכה לציון מיוחד (פסוק מיוחד מוקדש למלחמה זו). על התלמידים להבין שעל המלחמה הזו אנו עומדים ללמוד בפרק הבא. אך כאן מבקש הכתוב לסכם את כל מלחמות שאל לכן מובא כאן סיכום גם על מלחמה זו (פרטים יבואו אח"כ). חשוב כבר עתה לשים לב שמבחינה צבאית הייתה זו מלחמה לא קלה – **"ויעש חיל"**, והיה זה ניצחון מדיני חשוב. אך בפרק הבא, כאמור, נלמד להבחין בין ניצחון מדיני פוליטי לכשלוך רוחני, דתי-אמוני, בעת ובעונה אחת.

לסיכום היחידה:

יחידה זו היא היא מן העמוסות בספר, השתדלנו להתמקד בדברים שנראו לנו עיקריים, וחשוב ללמדם כבר בשלב זה של לימוד ספר שמואל. אנו סומכים על המורה בכיתתו שגם מן החומר הזה ידע לבחור בין עיקר לתפל ולא ירצה להיות "תופס מרובה". במחזור שני של לימוד נביאים ראשונים תהיה הזדמנות להשלים ולהעמיק עוד בנושאים שהועלו ביחידה. עד כאן דברינו על יחידה זו ואידך זיל גמור (לשם זה הוספנו את הנספחים ואת הביבליוגרפיות).

ביבליוגרפיה

אריאל, יגאל – **העוז והענוה, פרקי גבורה**, הוצאת מדרשת הגולן, חיפה, עמ' 5-9.
גרסאל, מ' – "קרב מכמש". עיון היסטורי ספרותי, שמואל א', פרקים י"ג-י"ד, בתוך: **עיוני מקרא ופרשנות, מנחות זכרון לאריה טוייג**, בעריכת אוריאל סיון ומשה גושן. הוצאת אוניברסיטה בר-אילן, רמת גן תש"ס, עמ' 15-50.
הרצוג, ח' וגיחון מ' – "ייסוד הממלכה וארגון הצבא", בתוך: **מלחמות התנ"ך**, הוצאת עידנים, ספרי ידיעות אחרונות, ירושלים 1981, עמ' 63-72.
טרופר, מ' – "לדמותו של יונתן בן שאול", בתוך: **בשדה חמד**, ג-ד, תשנ"ב.
קלאי, ז' – "מלחמותיו של שאול", בתוך: **היסטוריה צבאית של א"י בימי המקרא**, עורך י' ליוור, ת"א תשכ"ד, עמ' 134-138.
שביב, הרב יהודה – "הבה תמים, לבעיית ניחושו של יונתן", בתוך: **שם לשמואל** הוצאת מכון צומת אלון שבות, עמ' 84-95.

"כי מאסתה את דבר ה' וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל" פרק ט"ו

הערות פתיחה

בסוף היחידה הקודמת (י"ד, מז-מח) מסכם הכתוב את מלחמות שאול והוא מציין במיוחד את הצלחתו במלחמתו בעמלק "ויעש חיל ויך את עמלק ויצל את ישראל מיד שסוהו" (י"ד, מח). אמנם מבחינה צבאית ומדינית הייתה זו מלחמה מוצלחת¹. אך כגודל הניצחון הצבאי כך היה גם גודלו של הכישלון הרוחני והאמוני. המקרא מקדיש פסוק אחד בלבד לניצחון הצבאי, אך הוא מבקש לתעד לפרטי פרטים את הכישלון הרוחני, כי הכישלון הזה היה הגורם למפנה בתולדות העם בדור של שאול ובדורות הבאים². סיפור הכישלון והלקחים הנלמדים מהשיחה בין שמואל לשאול הם בעלי משמעות מעבר לפרק הזה עצמו והם בחינת אבני פינה במקרא כולו ובהשקפת העולם של היהדות עד ימינו אנו.

שיקולים דידקטיים למהלך השיעורים

שתי שאלות מרכזיות שממן מסתעפות יתר השאלות מעסיקות את העוסקים בפרק זה:

א. חומרתה של מצות מחיית עמלק. מדוע נצטוונו להכרית זרעו של עמלק? למה יוחד עונש כללי ומוחלט לעמלק עד סוף הדורות? למה ניתן מעין צו קטיגורי לגבי עמלק, מה שלא ניתן לנו לגבי שום עם מן העמים שהיו לנו סכסוכים אתם?

1. ולכן אין כל פלא שהוא מחליט להציב לו יד ולהקים אנדרטת זכרון בכרמל שביהודה (באיזור הספר) לזכר הניצחון המוחץ.
 2. אמנם כבר בהכנות למלחמה בפלשתים בגלגל אנו שומעים על עונשו של שאול ולקיחת הממלכה ממנו, אך שם נאמר רק "נסכלת ולא שמרת את מצוות ה'" וגוי' (יג, יג) ושערי התשובה טרם ננעלו (ראה רד"ק, ט"ו, כא). אך עיקר החטא והעונש הוא בפרקנו ולכן גם הביטויים החריפים מופיעים רק בפרקנו "מאסתה את דבר ה' וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל" וכן ה' נחם כי המליך את שאול. עיין יומא כ"ב, ע"ב. ברור שאנו מונים לשאול רק **חטא אחד**, "שאול באחת ועלתה לו" – הוא מפסיד את המלוכה בגלל חטא אחד והגמרא מסבירה שהכוונה היא לחטא "מעשה דאגג". נקבל את דעתו של רד"ק "שאפשר שהחטא ההוא היה נמחל לו ע"י תשובה ומעשים טובים וכיוון ששנה בחטא, אמר לו היום נקרעה הממלכה ממך".
- קשים הם דברי התוספות הישנים ביומא כ"ב, ד"ה "שאול באחת ועלתה לו" המבקשים לתרץ מדוע אין הגמרא מונה את החטא בגלגל. התשובה בתוספות היא: "ואמר רבי דאז לא הפסיד המלוכה לגמרי אלא שלא היה בדעת הקב"ה להעבירה אלא ממנו ולא מבניו, אבל במעשה דאגג ניחם אפילו מבניו". (תשובה זאת אינה מתיישבת עם הכתוב ב"ג, יד) "ממלכתך לא תקום". דברי התוספות קשים! לעומת זאת דברי רד"ק בהמשך התחום הנ"ל מכוונים אל פשוטם של מקראות ומתקבלים על הדעת (ראה דף עבודה לסיכום היחידה).

ב. מדוע העונש המופלג על שאול על שלא קיים את המצווה בשלמותה? מדוע החמיר הקב"ה כל כך עם שאול, עד כדי מאיסה במלכותו וחרטה על עצם מינויו למלך? "וה' נחם כי המליך את שאול על ישראל" (ט"ו, לה)³.

השאלה הזאת מתחזקת יותר לאור עובדות היסטוריות של מלכים אחרים ובמיוחד דוד המלך, יורשו של שאול, שחטא גם כן בחטאים גדולים ובכל זאת לא נתבטלה מלכותו ומלכות בניו אחריו.

נראה לנו שגם בביה"ס היסודי בלימוד מחזור ראשון יש כבר מקום לדיון רציני ומעמיק בבעיות אלה, ותלמידינו רגישים דיים כדי להעלות את השאלות וגם להתמודד עם התשובות בהדרכתנו. אם אכן מבקשים ללמוד וללמד פרק זה ברמה טובה ולמצות את הנושאים שבו, נצטרך להקדיש לו שלושה שיעורים לפחות. להלן הצעות לקווים מנחים בפיתוח השיעורים.

א. שיעור ראשון

פתיחת הנושא ועיסוק בדף ההכנה. נפתח את השיעור בקריאת שלושת הפסוקים הראשונים ונבקש מהתלמידים לשאול שאלות, אנו מניחים שהתלמידים אכן יעלו את השאלות המרכזיות הבאות:

1. מהו אותו דבר נורא שעשה עמלק בצאת ישראל ממצרים?
 2. כמה שנים עברו מאז האירוע?
 3. מה אשמים הדורות המאוחרים על מעשה אבותם לפני מאות בשנים?
 4. מדוע "ולא תחמול עליו" כולל מעולל ועד יונק (מה חטאו התינוקות והבהמות אשר לא מבחינים בין ימינם לשמאלם).
 5. מדוע דווקא שאול צריך לקיים צו קשה זה?⁴
- השאלות נרשמות על הלוח ונשארות שם עד לסיכום העבודה והדיון הקולקטיבי בכיתה⁵. הקטע שהבאנו מאברבנאל הוא בעצם מסכם את הדיון, ובכיתות מתקדמות יצליחו התלמידים בכוחות עצמם להבין את הנימוקים שהוא מעלה. יחד עם זאת אנו ממליצים לא לוותר גם על השאלות האחרונות שהן בעצם עוסקות כבר בעמלקים של כל הדורות. אכן, העמלק הופך למושג וכל פעם שקם עם להשמיד, להרוג ולאבד פיזית ורוחנית את עם ישראל הרי הוא מזרע עמלק ומצוה להשמידו עוד לפני שהוא מספיק לבצע את זממו.

3. כל הפרשנים עוסקים בשאלות אלה בניסוחים שונים – ראה ניסוח השאלות בפי אברבנאל שאלה שלישית ורביעית, עמ' ר"מ ורמ"א. חז"ל בגמרא (יומא כ"ב, ע"ב) מציינים כבר את התלבטותו של שאול עצמו בחומרת הצו, ראה הקטע בנספח מקורות בסוף היחידה.
4. לשאול כנראה ברור מהות הצו. הוא יודע את המקורות בתורה ואינו שואל שאלות כלל על עצם הצו (אם כי כאמור חז"ל שמים גם בפי שאול שאלות והיסוסים) אפשר לשאול את התלמידים לפני הדיון: איך הם מגיבים לשמע הפקודה הזאת, ושוב לשאול לאחר הדיון – איך וכיצד נשתכנעו בצדקת הצו.
5. לגבי השאלה השנייה – כמה זמן עבר מיציאת מצרים? אנו מציעים להיעזר בקו רצף דלהן: (רצוי להשתמש בצבעים).

שאל	עמלק מתקיף
מלך ישראל	40 שנה
שמשון, עלי שמואל	300 שנה
מלך ישראל	(לפי שופטים י"א, כו)
	ממדר יציאת מצרים

סה"כ 400 שנה לערך:

להלן הערה מאלפת של הרב הרצוג זצ"ל, וראויים הדברים להשמע. דורנו שעל בשרו חזה את מעשה עמלק אכן מבין בהחלט את הצו⁶:
 "ואם למשל היו משמידים אותו רשע עמלק שבימינו וכל כת דיליה ימ"ש בראשית צמיחתו, **כלום לא הייתה זו תכלית הרחמים כלפי ישראל וכלפי מיליונים בני אדם בכלל?** ואם כי אינני ראוי לדרוש טעמי תורה סבורני, שהעמלקים קיבלו על עצמם שבועת עולמים, עליהם ועל זרעם, להשמיד את כל עם ישראל תיכף שיהא הכוח בידם, וסבור היה שאול הצדיק (שהדבר) ישתנה, אבל בוחן לבבות שלפניו נגלו כל תעלומות ידע שלא ישתנה, והמן הרשע, לקיים את הצוואה, ביקש להשמיד את כל היהודים" (הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, התחוקה לישראל על פי התורה, עמ' 107, בהערות).
 ונסיים את השיעור הזה בדברי רבי לוי. הבה ונקווה שאכן לא רחוק היום ולא ישאר זרע מזרעו של עמלק בעולם, אמן וכן יהי רצון.

"רבי לוי בשם רבי אחא ברבי חנינא אומר, כל זמן שזרעו של עמלק בעולם, לא השם שלם, ולא הכסא שלם. אבל זרעו של עמלק, השם שלם והכסא שלם. מה טעם. האויב תמו חרכות לנצח וגו' (תהלים ט', ז). מה כתיב אחריו, וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו (שם שם, ח), הרי השם שלם והכסא שלם, אמן וכן יהי רצון". (מדרש תנחומא סוף פרשת כי תצא)

ב. שיעור שני

לאחר שהכרנו בשיעור הפתיחה את הרקע לצו האלוקי להשמדת עמלק, נעסוק בשיעור הזה **בביצוע** הצו ובתגובה הראשונה של שמואל. אנו מציעים שבשלב זה נקרא את הפסוקים א-טו. אפשר כמובן לקרוא כבר עתה את כל הפרק, כדי לקבל מושג על השתלשלות האירועים, אך בשיעור זה יש למקד את הדיון **במבצע עצמו ובביצועו**, בסטיות מן הפקודה המקורית ובמפגש שאול – שמואל. חילקנו את הקטע הזה לשני חלקים:

חלק ראשון – א-ט (דף עבודה ב).

חלק שני – י-טו (דף עבודה ג).

לכל חלק הקדשנו דף עבודה נפרד. הדפים אמנם עמוסים בשאלות אך חלק מן השאלות הן בחינת חזרה בלבד וחלק אחרי יעשה במסגרת הדיון בכיתה.
 רצוי, שהלוח ישקף את הפרטים המרכזיים הקשורים בתהליך המתואר בקטע הראשון (אפשר להכין גם שקף) יש לחזור על ההשוואה הזאת באמצעות קריאה קולית של שני תלמידים. התיאור שעל הלוח ישמש בסיס לכל השאלות שתתעוררנה בשיעור⁷. התגובה האלוקית (פס' י-יא) אפשר שתפתיע את התלמידים, ויש לדייק מאוד בכתוב ולרשום אותו על הלוח. בניגוד לו יעמדו דברי שאול אל שמואל.

ה' לשמואל	שאל אל שמואל
"נחמתי כי המלכתי את שאול למלך כי שב מאחרי ואת דברי לא הקים".	"ברוך אתה לה'. הקימותי את דבר ה'".

6. ולכן אנו מכוונים בשאלה האחרונה שבדף העבודה. לצערנו נשארו עוד **זרעים חיים** של עמלק, אך מחובתנו להילחם בהם עד חורמה בכל מקום שהם ולא לאפשר להם לפגוע שוב ביהודים. דומה עלי שגם זו אחת המטרות של מדינת ישראל.

ראה בנספח גם קטע מדברי משה פיינשטיין זצ"ל – ייתכן שגישתו תתקבל גם היא על חלק מן התלמידים, המורה ישקול ויחליט, אך ראויים הדברים להישמע.

7. על המורה לסמן מראש אלו שאלות מתוך דפי העבודה הוא ישאיר לעבודה עצמית כשיעורי בית ולא יטפל בהן בשיעור בכלל. בדרך זו נראה שאפשר יהיה להספיק את שני הקטעים הנ"ל בשיעור אחד.

ייתכן שכבר בשלב זה ישאלו התלמידים את השאלה המרכזית על **הקשר בין מהות החטא לחומרת העונש**. יש לקבל את השאלה אך להציע לכיתה לדון בה לאחר שנלמד את התפתחות השיחה בין שמואל לשאול. השיעור יסתיים בהטלת משימה לכיתה לקרוא את המשך הדיון בין שמואל לשאול ולענות על השאלה הראשונה שבדף עבודה ד (מהלך השיחה בין שאול לשמואל).

ג. שיעור שלישי

גם את השיעור הזה חלקנו לשני חלקים:

חלק ראשון – טז-כג (דף עבודה ד).

חלק שני – כד-לה (דף עבודה ה).

השיעור הזה עמוס חוויות רגשיות וטעון מתח רב הן מבחינה סיפורית (ויכוח נוקב, כניעה, קריעת המעיל) והן מבחינה רעיונית אידאולוגית (ביחס לקרבנות). בדפי העבודה יש ביטוי לבעיות השונות המתעוררות בשני הקטעים הנ"ל. אנו מציעים, ראשית כל, לטפל בשאלות העוסקות בהבנת הנקרא (המקרא). כן רצוי להדגים את הוויכוח בין שמואל לשאול בצורה חיה בכיתה ע"י שני תלמידים. אולי כדאי גם שהמורה יכין לעצמו רשם-קול ויקליט את השיחה בשני קולות ע"י שני קריינים מעולים ועם טונציה נכונה. רק לאחר הבנת תוכן הוויכוח והתפתחותו, עד לזיהוי של שאול ובקשתו, יתאפשר לנו לדון בשאר הפרטים שבדפי העבודה. גם הפעם יש להחליט מראש אלה מן השאלות יועלו בכיתה לדיון הקולקטיבי ואלה ישארו כמשימות להשלמה בעבודה כשיעורי בית⁸.

על השאלה המרכזית, מדוע מחמיר הקב"ה כ"כ עם שאול, אנו מציעים להיעזר בדברי ר' יוסי אלבו שהבאנו בנספח, ובמיוחד בדוגמה שמביא להמחשת העניין. קרוב לוודאי שהתלמידים יקבלו עמדה זאת ועם כל האהדה לשאול הם יבינו ויזדהו עם ההחלטה האלוקית: "כי מאסתה את דבר ה' וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל". בהמשך כאשר נלמד על התנהגות שאול בנוב עיר הכהנים נוכל לגבש יותר את דעתנו לגבי ההחלטה האלוקית לפסילתו של שאול מלמלוך על ישראל. (ראה המאמר בגמרא יומא כ"ב, ע"ב). הקטע האחרון של ביצוע גזר הדין על עמלק ע"י שמואל לא טופל על-ידינו במיוחד, אך יש להניח שתלמידים אחדים עשויים לשאול על אכזריותו של שמואל. יש להפנות את התלמידים לדברי שמואל "כאשר שכלה נשים חרבך" וגוי' (ט"ו, לג), שמהם משמע שההתחשבות עם אגג לא היה רק על מעשה אבות אבותיו אלא גם על מעשיו הוא. אגג אכן הבין כך את העונש הצפוי לו, ושוב יש להסביר לתלמידים שהמרחם על אכזרים אינו נוהג בתבונה ודוגמות לאין ספור מוכרות לנו בהיסטוריה האנושית ובהיסטוריה שלנו בפרט.

כדרכנו, הוספנו גם ליחידה זו דף עבודה לסיכום ולמסקנות. אין לוותר בשום אופן על החלק העוסק בחזרה על ערכי לשון. ייתכן ששלושה שיעורים לא יספיקו לטפל גם במסקנות, על המורה להחליט אם להקדיש עוד שיעור לחזרה ולגיבוש המסקנות. הביבליוגרפיה היא עשירה והמורה ימצא בה חומר רב שיעשירוהו, וחלק מן הרעיונות שישאף ממנה ישולבו בשיעורים, כנ"ל לגבי הנספחים.

8. ברישא של פסי' כג לא טיפלנו בדפי העבודה. הוא פסוק קשה מבחינה לשונית ומבחינת הקשר לנאמר בפסוק הקודם. המורה יבחר בפירוש הנראה לו כמתקבל על הדעת וניתן להסביר לתלמידים. ראוי לתשומת לב במיוחד פירושו של רלב"ג אך אפשר להסתפק במצודות וב"דעת מקרא". נראה לנו שיש להסתפק ברעיון שבפסוק בלי להתמודד עם הפירוש המילולי.

ביבליוגרפיה

אורן, שמעון – "הוראת שמואל א' פרק ט"ו פסוקים א-ט", **בשדה חמד** תשל"ב, **חוברת ד'**, עמ' 248-259.

בכרך, יהושע – "מלחמת עמלק", בתוך: **מה בין שאול לדוד, הארת דמותו של שאול המלך וסביבתו על פי המקורות**, הוצאת ספרים פלדהיים, ירושלים תש"ל, עמ' 163-206.

ברטל, אריה – "מסע עמלק", בתוך: **מלכות שאול המלך הראשון בישראל**. הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א תשמ"ב, עמ' 88-96.

בן נון, הרב יואל – "משא אגג – חטא שאול בעמלק", בתוך: **מגדים** – בטאון לענייני מקרא, גליון ז', הוצאת תבונות, מכון יעקב הרצוג הכשרת מורים ע"י ישיבת הר עציון אלוך שבות, סיון תשמ"ט, עמ' 49-63.

יעקובסון, הרב יששכר – "להערכת אישיותו של שאול" שמואל א', פרק ט"ו, בתוך: **חזון המקרא**, כרך ב', הוצאת ספרים סיני, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 196-209.
לוריא, ב"צ – "מלחמת שאול בעמלק", בתוך: **בית המקרא**, מ"ט, ירושלים 1972, עמ' 154-161.

ניצן יוסף, יעקובי משה – "כשלונו של שאול המלך במלחמת עמלק", בתוך: **"מורשת יעקב"**, שנתון ביהמ"ד הממ"ד למורים, רחובות תשמ"ז, עמ' 15-21.

סוקולוב, משה – "וימה קול הצאן הזה באזני?" (לבעיית השלל וטוהר בתכלית), בתוך: **הוראת המקרא**, מאסף לענייני חינוך והוראה, בעריכת ח' חמיאל הוצאת המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 194-211.

קורמן, אברהם – "פרשת עמלק – מוצאו, ארצו ומהותו, והרקע המוסרי של חובת 'תמחה את זכר עמלק'", בתוך: **"שמעתין"**, גיליון 50, עמ' 55-76.

רוזנסון ישראל – "מעשה שאול להבנת מושג המלוכה בישראל", בתוך: **"שמעתין"**, גיליון 92, עמ' 15-27.

ויבקש שאול להכות בחנית בדויד ובקיר ויפטר מפני שאול ויך את החנית בקיר

נספח א

"ספר העיקרים", מאמר ד', כו לר' יוסף אלבו

... והטעם בזה לפי דעתי הוא שדוד לא חטא במצוה פרטית שנצטוו בה אחר שהיה מלך או במצוה פרטית שנצטוו בה בתורה מצד שהוא מלך, אלא במצוה כוללת אותו עם כל האנשים, כי איסור אשת איש, או רציחה, כוללת כל האנשים ולכן ראוי שיהיה עונשו שווה לעונש כלל האנשים. אבל שאול חטא במצוה פרטית אליו מפי שמואל אחר שהיה מלך או מצד שהיה מלך, שאמר לו שמואל (פרק י') "שבעת ימים תוחיל עד בואי אליך", ואמר לו גם כן (פרק ט"ו) "לך והכיתה את עמלק ולא תחמל עליו" — ובעבור זה נענש בהסרת המלכות מזרעו ושימות בלא עתו, ועל כן — כשהעלה עולה בגלגל קודם שבא שמואל — ואמר לו: "ועתה מלכותך לא תקום", כלומר שיפסק המלכות מזרעו. וכשחטא בדבר עמלק נאמר לו: "כי מאסת את דבר ה' וימאסך ממלך", כלומר שימות בלא עתו ולא יחשב לו מלכות משם ואילך... בעבור היות אלה מצוות פרטיות. ויורה על זה הטעם מה שיעד הי"ת אל יהוא, שתתקיים המלכות ביד זרעו, עד דור רביעי בעבור ששמר המצוה הפרטית שנצטוו להשמיד בית אחאב ועובדי הבעל. ושלמה בעבור שחטא במצות "לא ירבה לו נשים" והמצוות הפרטיות שנצטוו עליהן המלך מצד שהוא מלך הוסרה מלכות עשרת השבטים ממנו ולא נשאר לו רק שבטי יהודה ובנימין, ובעבור השבועה שנשבע הי"ת לדוד. זהו דעתי בדבר זה.

ויש מי שכתב בזה טעם אחר והוא, ששאול חטא באומנות המלכית וראוי שיאבד האומנות ההיא, אבל דוד לא חטא באומנות המלכית, שחטאו היה חטא אחר שאין לו התלות באומנות המלכית ועל כן נתן למחילה. והרי זה דומה לשני סופרים, שאחד חטא שעשה שטר מזויף ואחד חטא שבא על הערוה, שכאשר נתן המלך לכל אחד עונשו כפי חטאו והעניש למי שבא על הערוה להלקותו, שאחר שלקה אין ראוי שיפסיד אומנתו, והרי זה נשאר באומנות אומנתו, כמו שהיה קודם זה, אבל הסופר שעשה שטר מזויף אף על לאחר שקבל עונשו על מה שעשה הנה הוא ראוי להעבירו מאומנתו ולא יתן לו אמונה כלל באומנתו. וכן שאול, לפי שחטא באומנות המלכית שחמל על אגג ולא עשה נקמה בעמלק כראוי, היה ראוי להעבירו ממנו.

נספח ב

פירוש אברבנאל לשמואל א' פרק י"ד

השאלה השנייה למה צוה יתברך להכרית ורעו של עמלק? אם בתורה שאמר

(שמות י"ז ט"ו) כי יד על כס יה מלחמה להשם בעמלק מדור דור, ואמר (דברים כ"ה י"ט) תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח, ואף על פי שידענו שעמלק יצא ונלחם בישראל לא ידענו למה צוה יתברך כל כך על החרמתו? כי אם נלחום נלחם בישראל הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו שחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב, ולמה יענישהו יותר? האם צוה בזה על המואבים ועל שאר העמים שנלחמו עם ישראל? ולמה אם כן ייוחד העונש בזה בעמלק לבד עד שצוה לשאול בתחלת מלכותו עתה לך והכית את עמלק וגו' והספק הזה אינו מיוחד למקים הזה כי הוא כולל גם כן לצחי התורה האלקית:

השאלה השלישית במה שצוהו והחרמת את כל אשר לו וגו', והמתה מאיש ועד אשה וגו' מעולל ועד יונק משור ועד שה מגמל ועד חמור, והנה התורה האלקית צותה שנחרים את זכר עמלק אבל לא צוה שנחרים את כל אשר לו ולא אסר שללו על ישראל, וטוב הוא שיאכלו שללו וגם ישימו בכליהם, ויקשה אם כן למה שמואל הנביא הוסיף בעונשו באסור שללו במקום הזה? עד שנענש שאול בעבור שחמל על מיטב הצאן, וכן תמצא בענין המן שאמר (אסתר ט' י') ובבזה לא שלחו את ידם, וראוי שנודע סבתו:

להרע הטוב ממך, והנה הגזר דין הזה כבר נגזר על שאול בעון מה שחטא בגלגל, כמו שאמר שם ועתה ממלכתך לא תקום בקש השם לו איש כלבבו ויצוהו ה' לנגיד על עמו וגו', ואם נגזר זה כבר שם עליו על מה שחטא בגלגל שלא קיים דבר השם והעלה העולות קודם ביאת שמואל, איך על עון עמלק נענש באותו עונש עצמו? והיה אם כן עונש אחד לשני חטאים מתחלפים, ולמה אמר כאן נחמתי כי המלכתי את שאול למלך ולא אמר כזה בעון הגלגל? עם היות ששם נגזר אותו עונש עליו גם כן ולא זכר שם שניחם מהמלכתו:

השאלה הששית באמרו וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם, והנה במה שקרע השם מלכות ישראל מעל שאול ינחם הקדוש ברוך הוא, כמו שאמר נחמתי כי המלכתי את שאול למלך, ואם כן איך יאמר בזה כי לא אדם הוא להנחם, כי הוא היה מתנחם ממה שהמליכו, ואם ינחם מהמלכה למה לא ינחם מהעונש? ושניהם שווים בדבר.

נספח ג

"דרש משה" – חידושי אגדה על התורה מאת הגה"ר משה פיינשטיין, עמ' רסג

הם חוטאים ולא על הקטנים, וכמו כן לא על בהמות, וסמך על שכלו יותר מנבואת שמואל. אבל מובן שהיא טעות גדולה, דאף ששכל אדם אינו מבין זה מהמחשבה שאינו יודע עתידות, אבל הקב"ה שידע העתידות שמשרש נחש יצא צפע ולא יצא מהם איש טוב אלא המן וסיעתו לכן צוה שימחו אף הקטנים. ויש גם טעם למחות הבהמות, וכדאג המצוה להאמין בו שיש בזה טעם נכון אף ששכלנו דעת אנושי אינו משיג זה.

והנה שאול המלך טעה במצות מחיית עמלק מחמת שלא הבין בשכלו טעם למה יענשו הקטנים, והתורה הקפידה הרבה על אבד נפש, שאף כשלא עשו כלום צריכין כפרה, שלכן צריכין להביא עגלה ערופה אולי גרמו שימות [סוטה מה ב] בזה שלא ליווהו וכדומה וגם לפרסם חומר הדבר וחביבות הנפש. וא"כ הלא יכולין לחנך הקטנים בדרך טוב ויהיו צדיקים. ולכן חשב שבדאי מה שצוה השי"ת למחות את עמלק הוא על הגדולים בלבד שכבר

קִבְּגָ וַיִּסַּב שְׁמוּאֵל לֵלֶכֶת וַיַּחֲזֹק בַּכֶּנֶף מֵעִלּוֹ וַיִּקְרַע . יְהִי־מַעֲלֹל שֶׁל
מִי, רַב וְלוֹי, חָדָר אָמַר כֶּנֶף מֵעִלּוֹ שֶׁל שְׁאוּל , וְחָדָר אָמַר
כֶּנֶף מֵעִלּוֹ שֶׁל שְׁמוּאֵל . אִידֹ שְׁמוּאֵל בֶּר נַחֲמָנִי נִרְאִין הַדְּבָרִים כֶּנֶף
מֵעִלּוֹ שֶׁל שְׁמוּאֵל שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ הַצְדִּיקִים לִהְיוֹת מַצְטַעֲרִין בַּשָּׁעָה שֶׁאֵין
נִמְיָצָה מִשְׁכַּחַת . כִּי־צָא בִּרְבֵּר אֶתָּה אֹמֵר יְוִיתָפוּשׁ אַחִיָּה הַשְׁמָלָה
הַחֹדֶשֶׁה אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּקְרַעָה שְׁנַיִם עֶשֶׂר קָרְעִים, שְׁמָלְתּוֹ שֶׁל מִי רַב
וְלוֹי, חָדָר אָמַר שְׁמָלְתּוֹ שֶׁל אַחִיָּה שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ הַצְדִּיקִים לִהְיוֹת מַצְטַעֲרִים
בַּשָּׁעָה שֶׁיֵּשׁ מַחְלֻקָּת בַּמַּלְכוּת בֵּית חָדָר .

"קום משחחו כי זה הוא"

פרק ט"ז

הערות פתיחה

פרק ט"ז מסתיים בהודעה: "זה נחם כי המליך את שאול על ישראל"¹. יש, כביכול, צורך שנחם את ה', שכן שאול, בחר ה', לא מילא אחר הציפיות ממנו. אולם מוסד המלכות בישראל הוא כבר עובדה קיימת ואין דרך חזרה. שמואל מבין עובדה זו, אך רוחו בכל זאת נסערת, קשה לו מאוד לעבור ל"סדר היום". "כי התאבל שמואל אל שאול... ויאמר ה' אל שמואל עד מתי אתה מתאבל אל שאול ואני מאסתיו ממלך על ישראל" (ט"ז, א). האבל המתמשך שלו הוא הביטוי האישי על צערו, על כישלון מעשה ידיו, כמאמר חז"ל "דרך צדיקים להיות מצטערין כשאין נטיעתן משובחת". שמואל, למעשה, נתן ביטוי לצערו זה מיד עם השמעת גזר דינו של הקב"ה עוד בטרם הפגישה עם שאול, לאמור: שמואל אינו משלים עם גזר הדין "ויהי לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה" (ט"ז, יא). גזר הדין הוא טראגי גם עבור שמואל². שמואל מתאבל אך ה' כבר החליט על המלך הבא. שאול אמנם לא יורד מכסאו ולא יועבר מתפקידו. הוא ימלא את חובותיו כמלך עד ליום מותו, אך יש כבר עתה למנות את המלך הבא בחינת "עד שלא שקעה שמשו של זה זרחה שמשו של זה". דרך זו של משיחת מלך לא מבני היורשים החוקיים וגם לא מאותו השבט תגרום ליסורים קשים לכל הצדדים. אך זו היא הדרך האלוקית הפעם. ברוב הפרקים של ספר שמואל איננו נלווה את דוד בנתיב היסורים אל המלכות. האם לא הייתה דרך אחרת להעברת המלוכה?

מה בכלל המטרה האלוקית ביצירת הסיטואציות הקשות מנשוא לכל "הגיבורים" בהמשך הספר? (דוד, שאול, יהונתן, מיכל ועוד "גיבורי משנה" – המסתבכים כתוצאה מן האירועים שמתרחשים שלא ברצונם, לרוב גם שלא באשמתם). בהמשך הפרקים נצטרך להתעמק בשאלות חשובות אלה, אך בפרק שלנו, לעת עתה, עלינו לעשות היכרות עם הבחירה האלוקית החדשה "הַרַע הַטוֹב מִשְׁאוּל". מן הבחינה הזאת, מטרת הפרק הזה היא לפרוש לפנינו את היריעה החדשה ולהפגיש את שתי הדמויות המרכזיות של הספר – שאול ודוד – ושמואל בתווך. שמואל שבניגוד לרצונו הקים **מלכות לשעה** ייסד כעת את **המלכות לדורות**.

הפרק שלפנינו עוסק בעצם בהצגתו של דוד, למן משיחתו בסתר ע"י שמואל ועד לבואו

1. סיום זה מזכיר לנו את סיומה של פרשת בראשית "ויונחם ה' כי עשה את האדם ויתעצב אל לבו" (בראשית ו', ו). הניסיון ליצור עולם טוב ומתוקן נכשל, ולכן יש לנסות דרך חדשה ועם אנשים חדשים.
2. במאמרו "מלכות לשעה ומלכות לדורות" מטיב לבטא את הטרנדיה הזאת, להלן קטע קצר מדבריו.

"אך הדין שנחרץ על מלכות שאול היה טראגי גם בשביל שמואל עצמו, וזו הטרנדיה השלישית בחייו (אחרי הבנים שסרו מדרכו ואחרי שדרש העם ממנו להמליך מלך). כוונה רבת יתר, אין חדש בדברי ימי ישראל, אבן פינה שהוא הניחה והוא חיזקה במאמצים גדולים – הוא נעשה השליח לעקור כל אלה" (קריב, **שבעת עמודי התני"ך**, עמ' 101).

לבית המלך, כדי לשמש כמנגן וכנושא כלים של המלך. האירועים בפרקנו דרמטיים ביותר ומלאי מתח. יש דברים שהכתובים מספרים לנו ופותרים לנו שערות לעתיד לבוא ורומזים לנו כבר עתה על התהליכים העתידיים³, אך יש דברים שגם לנו, הקוראים, אינם ידועים.

שני דברים מרכזיים מעוררים את סקרנותנו והם קשורים זה בזה.

א. לפי פשוטם של המקראות מעמד ההמשחה נעשה בסתר, אך בכל זאת האם אלה הנוכחים המעטים, כולל דוד בעצמו, יודעים ומבינים את משמעות האירוע? (פרט לשאלו הרי טרם נמשחו מלכים בישראל).

שמואל אינו מסביר את המעשה שהוא עושה. יתר על כן הוא **אינו אומר כלום** לא לדוד ולא לנוכחים, אם היו נוכחים⁴. הוא ממלא את שליחותו ועוזב את המקום "ויקם שמואל וילך הרמתה" (ט"ז, יג). אנו יכולים לשער שלרוח ה' שצלחה על דוד מהיום ההוא ומעלה היו ביטויים מעשיים, ואפשר היה להרגיש בכך, אך ביטויים אלה נראו בפועל רק בשלבים מאוחרים יותר (מהמלחמה בגלית הפלשתי והלאה).

ייתכן גם להניח שהנוכחים כולל דוד פירשו את מעשה שמואל כרצונו של שמואל לצרף את דוד ל"חבל הנביאים" (פרק ו'). אותה כת חדשה שנוצרה בבית מדרשו של שמואל ונקראה גם "להקת הנביאים" (פרק י"ט, ויותר מאוחר "בני הנביאים").

בכל אופן אין המקרא עוזר לנו בשלב זה לפענח פרט חשוב זה. בהמשך האירועים יתברר כמובן לכולם, כולל שאול⁵, שדוד הוא הוא "הרע הטוב", שנבחר להחליף את שאול, ולייסד שושלת מלכות חדשה בישראל. מן הכתובים אין לנו תשובה ודאית על השאלות: כיצד נעשתה ההמשחה? מי נוכח? מה בדיוק יודעים הנוכחים? ומה הייתה תגובתם של המשתתפים?

ב. לא פחות מסקרן אותנו לדעת מה היו מחשבותיו של דוד בפגישה הגורלית והמפתיעה בינו ולבין שאול. אם נאמר שדוד יודע כבר בשלב זה שהוא עתיד לרשת את שאול והוא "הרע הטוב ממנו", שעליו דיבר שמואל, הרי יקשה עלינו מאוד להבין את המתחולל בנפשו של דוד. מצד אחד עליו לנגן במיטב כשרונו וכוחו כדי להקל על יסורי שאול ולרכוש את אמונו ואהבתו, ומאידך גיסא, עליו לחיות עם הַשְׁנִיאוֹת הזאת, שעה שעה. גם תחושה זו היא לא מן היסורים הקלים. שוב, כאמור, אין הכתוב עוזר לנו בשלב זה. עלינו לקרוא את מה שכתוב ולהשלים את החסר בעזרת המפרשים ובעזרת הדמיון שלנו. נראה לנו שכדאי בהחלט לשתף את התלמידים בדילמות אלה ולאפשר גם להם להתמודד אתן, כל אחד לפי כוחו.

3. הבטטה יתרה מבליט המקרא את העתיד בהסמכת שני כתובים בדרך הניגוד. "ותצלח רוח ה' אל דוד

מהיום ההוא והלאה" (פסוק יג), "ורוח ה' סרה מעם שאול ובעתתו רוח רעה מאת ה'" (פסוק יד).

4. אם נאמר שהאחים נוכחים בטקס ההמשחה, נעמוד בפני קושי להסביר את דברי אליאב, האב הבכור, בפרק הבא כאשר הוא כועס על דוד ונוזף בו קשות (ראה י"ז, כח). קשה לשער שכך ידבר האח עם המועמד למלכות. הכתוב אמנם מציין ששמואל משח את דוד "**בקרב אחיו**" – אך גם ביטוי זה אין בו ראייה כי "**בקרב אחיו**" משמעו "מקרב אחיו" ורבים כמוהו (ראה פירוש ר"ק ו"דעת מקרא", וכך מפרש אברבנאל). אפשר להניח, אם כן, שההמשחה אכן נעשתה בסתר מוחלט.

5. מרשימים במיוחד הם דברי יהונתן לדוד עוד בראשית המרדפים "ויאמר אליו אל תירא כי לא תמצאך יד שאול אבי ואתה תמלוך על ישראל ואנכי אהיה לך למשנה וגם **שואל אבי ידע כן**" (כ"ג, יז).

יתר על כן גם עבדי אכיש מלך גת קוראים לו "**מלך הארץ**" (כ"א, יב) גם מדברי אביגיל ברור שהיא יודעת מה צופן העתיד לדוד "והיה כי יעשה ה' לאדני ככל אשר דבר את הטובה עליך וצוך לנגיד על ישראל" (כ"ה, ל).

דרכי ההוראה ושיקולים דידקטיים

הפרק הזה מאפשר פעילויות לימוד רבות ומגוונות. על המורה להחליט מראש, לפי הזמן העומד לרשותו, ובהתאם לרמת הלומדים, במה יתמקדו יותר ובמה פחות, ועל מה אפשר, ואפילו צריך, לוותר במחזור ראשון של לימוד הספר. דפי העבודה מאפשרים לעסוק ברמות למידה שונות החל באיסוף נתונים ושאלות להבנת הנקרא וכלה בשאלות לדיון בקבוצות ושאלות להבעת דיעה אישית.

ארבעת דפי העבודה הראשונים מוקדשים לאיסוף נתונים ולרכישת ידע והם בחינת "דפי הכנה". בכיתות מתקדמות אפשר לתת חלק מהם כמטלה לקראת השיעור. **דף עבודה ה מיועד לחזרה**, אפשר לדלג עליו, אך נראה לנו שיש לפחות שני יתרונות חשובים לעיסוק בדף עבודה זה:

א. העיסוק בעבודה מאפשר לראות את הפרק כולו **כמעין צילום של כל ההתרחשויות** ועם מבט כולל על **כל** "הדמויות" שפגשנו בפרק.

ב. דף העבודה מחייב לאתר פסוק או חלק ממנו לסיטואציה המתוארת. יתר על כן, נוסף לאיתור עצמו, יש חשיבות רבה **לחזור על לשון הכתוב**, לרכוש בקיאות ולהעשיר את שפת התלמיד בלשון המקרא.

דף עבודה ו מיועד להעמקה, להערכה ולשאלות העשרה.

אנו ממליצים לעסוק בדף זה בקבוצות עבודה. כל קבוצה אחראית על 4-5 שאלות. אנו מניחים שחלק מן השאלות כבר נידונו בשלבים הקודמים ולכן הם יישמשו רק כסיכום. ייתכן גם לאפשר לעבוד בזוגות, כשכל זוג יבחר כעשר שאלות ויענה עליהן. אפשר גם לסמן שאלות חובה ושאלות רשות או בחירה ולעסוק בהן במליאה.

להלן הערות על אחדות מן השאלות (לפי סדרן בחוברת העבודה לתלמיד).

שאלה 1: מדוע ממשיך שמואל להתאבל על שאול, הרי שאול אשם בכל מה שקרה בפרשת עמלק?

יש לכוון את התלמידים להרגשת האחריות שמרגיש שמואל כלפי שאול. שמואל התנגד למעבר לשלטון המלוכה בישראל, אך אחרי שה' ציווה על כך ובחר בשאול, חיבב אותו שמואל ורצה מאוד בהצלחתו (כואב למורה כאשר תלמידו-חניכו הטוב נכשל).

שאלה 2: "איך אלך ושמע שאול והרגני?" – אם ה' שולח את שמואל, הרי בעצם הטלת השליחות יש לו כבר מעין ביטוח חיים, מדוע אם כן הוא מפחד? בעקבות הפרשנים נוכל להציע שתי השערות מרכזיות:

א. ייתכן ששמואל שמכיר את שאול, לפני ולפנים, מבין ששאול אכן עלול להרוג אותו על פי דין **כמורד במלכות**. אפשר כמובן לשאול, האם בכל זאת חששו של שמואל מוצדק? האם באמת היה שאול הורג את שמואל? אין ספק שחוסר הידיעה של שאול מדאיגה אותו. מתי תילקח ממנו המלוכה? איך? ע"י מי? פחדים וחששות עלולים להביא כל אדם למעשים בלתי נשלטים (ראה פרשת כהני נוב!). אך ייתכן מאוד שבשלב הזה, לפחות, הדאגה של שמואל הייתה מופרזת ולכן יש לחשוב על אפשרות אחרת אותה מציג אברבנאל בבהירות רבה וגם די משכנעת: "והנה מה שאמר שמואל: 'איך אלך ושמע שאול והרגני', היה אצלי **התנצלות בלתי אמיתית** ששמואל לא היה רוצה למשוך איש בחיי שאול והיה בעיניו רע ומר המעשה שישחית את מעשה ידיה הוא בעצמו ושהוא יסכל את ידיו, ולכן כדי להישמט מההליכה התנצל ואמר 'איך אלך ושמע שאול והרגני?' עם היותו יודע שהאל יתברך לא יעזב את חסידיה לעולם נשמר, וגם ששאול **לא ישלח ידו בנביא ה'**, והוא היה אוהב לשמואל מאוד וירא מלפניו ומכבדו יותר מאביו ואיך יהרגה? אבל היה זה בלי ספק **להשטט מלילך**, ועם היות שהאל ית' ידע מחשבות בני אדם, היו

בוחרים הנביאים ומבקשים פעמים רבות **תואנות כדי שלא יאמרו בפירוש כוונותיהם לפני הקב"ה**⁶. (ההדגשות שלי ש.פ.).

ב. רד"ק, שלא כאברבנאל, מביא דוגמאות להוכיח שגם הצדיק צריך לפחד גם כשהקב"ה מגן עליו. אסור לו לאדם להכניס עצמו לסכנת חיים במיוחד במקום שהיזק מצוי⁷. פחדו של שמואל הוא לגיטימי ולכן אין ה' נוזף בו, "והטעם כי אף על פי שהקב"ה עושה ניסים ונפלאות עם יראיו, ברובם הם על מנהג העולם, וכן על מנהג העולם היה לו ליעקב לירא מפני עשו, ולדוד מפני שאול. אם היה מושח מלך בחייו היה לו לבקש תחבולה "איך אלך" וזו היתה שאלתו" (מתוך רד"ק ט"ז, ב).
רצוי להביא את הגישות האלה כולל הדוגמאות המוכרות להם, כמו: יעקב אבינו, גדעון ועוד ולקיים דיון פתוח, ולהשאיר את ההחלטה הסופית בידיהם. האם הייתה זו תואנה בלבד או היה זה פחד טבעי אנושי ואמיתי?

שאלה 4: "ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבח לה' באתי". הצעה זו של ה' מעוררת קושי. והנה הקושי בלשון אלשיך: "ועוד יפלא על אדון עולם ה', איך צוהו לעשות תואנה עגלת בקר, לומר לזבח לה' באתי – ולמה לא אמר, אל תירא כי איתך אני?"

העיסוק בסוגיה זו רצוי שתיעשה בזוגות או בקבוצות מצומצמות, כך שיהא משא ומתן בין התלמידים בעצם המסקנות וכן בדוגמאות להמחשת המסקנות. יש לנהוג זהירות רבה בהסברת מצבי התנגשות בין ערכי היסוד של **אמת ושלוש** (במיוחד שלום בית, שלום חולה – או כל סכנת נפשות). התפיסה היהודית אומרת שהחיים והשלום במצבים קריטיים עדיפים הם על ערך האמת. מותר וצריך לעשות הכל כדי להישאר בחיים ואסור להיות במקרים כאלה חסיד שוטה.

לצורך הדיון ולהרחבתו בדרך הפלפול יש עוד להוסיף שלמעשה האמירה של "לזבח לה' באתי" אינה שקר והיא אמת, רק שיש עוד אמת אחרת מוסווית – ואולי זו מעין פשרה – חצי אמת ולא כל האמת. יתר על כן, ה' אינו מגלה לשמואל את מי שהוא בדיוק הולך למשוח למלך, וגם הוא יודע בשלב זה בוודאות רק את עניין הזבח. את עיקר סיבת ביאתו לבית לחם הוא יקבל בבית לחם "וקראת לישי זבח ואנכי אודיעך את אשר תעשה" וגו'. אם כן, ביאתו בשלב זה, הוא לזבח ולכן אין זה שקר. וזה לשון מלבי"ם, ד"ה ואנוכי אודיעך: "אם ישיב לאמר לזבח לה' באתי – עדיין אינו האמת הגמור, כי בא למשוח מלך, לכן אמר לו ה' דע כי **עתה אני משלחך רק לזבח זבח ושם** אודיעך את אשר תעשה".

שאלה 5: "ומשחת לי את אשר אמר אליך" – מדוע אין הקב"ה אומר במפורש ומראש לשמואל מי מבני ישי ראוי להיות המלך הבא על ישראל?

רד"ק מתייחס לשאלה זו, ולדעתו תהיה בדרך זו הוכחה שאכן דוד הוא **בחיר ה'** ולא בחירו של שמואל: "ויראו כולם כי לא בחר בכל בני ישי אלא בדוד כי בפני כל העומדים שם נאמר לו על פי הנבואה" (ט"ז, ג).

"כלי יקר" מפרש אחרת, ביקש הקב"ה ללמד את שמואל מוסר על התנהגותו בעת הפגישה הראשונה עם שאול. לשאלתו של שאול "אי זה בית הראה?" ענה שמואל – "אנכי הראה" (שמואל א' ט', יט), והנה הפעם הוא לא כל כך רואה. נוכל עוד להעיר, שאכן מוטיב הראייה בולט בחלק הראשון של הפרק:

"כי **ראיתי** בבניו לי מלך" (פסוק א), "**וירא** את אליאב..." (פסוק ו), "אל תבט אל **מראהו**...", כי לא אשר **יראה** האדם כי האדם **יראה** לעינים, וה' **יראה** ללבב" (פסוק ז).

6. אברבנאל מחזק את דבריו ומביא דוגמה ממש רבנו שגם הוא ביקש להתחמק מן השליחות הלאומית שהוטלה עליו. עיין באברבנאל על אתר, וראה "דעת מקרא".

7. ראה מקורות: פסחים ח', ע"ב; קדושין ל"ט, ע"ב; חולין קמ"ב, ע"א.

אולי יש לראות בהדגשות אלה מעין נזיפה לשמואל ולכן אומר לו ה' אתה תלך ואנוכי אודיעך את אשר תעשה וגו'... ואף על פי כן שמואל טועה, ומתוך ביטחון מלא הוא, לאחר הראיה האנושית שלו קובע, "אך נגד ה' משיחו".

יש לציין שגם בחלק השני של הפרק, בתיאור ההתרחשויות בבית המלך מופיע המוטיב הזה. שאול אומר לעבדיו "ראו נא לי איש מיטיב לנגן והביאתם אלי (ט"ז, יז). ואכן, אחד הנערים אומר "הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי ידע נגן" וגו'. הנער הזה, שהוא שליח ההשגחה בלי יודעין, רואה נכוחה והוא רואה מה שרואה ההשגחה (בניגוד לשמואל).

לשאלה 13: כאשר מופיע לפני שמואל אחרון הבנים, צריך להיות ברור לשמואל שהוא הוא הבן המיועד – כי אין יותר בנים – מדוע אם כן אין הוא מושחו מיד? חז"ל עמדו על מצבו הנפשי של שמואל בשעה זו, כאשר עברו שבעת הבנים (שבעה = שלימות). הוא חושש שמא לא הבין נכון את המשימה שהוטלה עליו. הוא שואל "התמו הנערים". הוא מרגיש שהוא בבעיה, את מי שהוא חשב כמתאים – אינו מתאים, והנה כאן אומרים לו שיש עוד אחד שכלל לא הוצג לפניו. הוא הקטן לא הוזמן כלל לפגישה והוא נשאר בשדה. שמואל עומד על כך שיש להציגו לפניו. ההופעה של דוד מבהילה את שמואל, הוא אדמוני אך יפה עיניים וטוב רואי, יש כאן תיאור חיצוני. שמואל למד לקח ואינו רוצה להיכשל מחדש, אך לפי המדרש יש לו בעיה: מצד אחד הוא **אדמוני** רמז לשפיכות דמים אבל הוא יפה עיניים וטוב רואי. יש כאן עירוב של שתי תכונות נדירות (ואכן זה מה שמאפיין את דודו מצד אחד הוא לוחם ואיש מלחמה אך מאידך הוא המנגן והמשורר "נעים זמירות ישראל"). זו הסיבה ששמואל נדהם, הוא ציפה שכעת יבחר אחד שדומה, לפחות בחיצוניותו, לשאול והנה הוא מקבל את דבר ה' "קום משחיה כי זה הוא!". רצוי מאוד להביא את המדרש בשלימותו בפני התלמידים ולדון בו. (ראה גם את התגובה הספונטנית של גלית כאשר ראה לראשונה את דוד – י"ז, מב).

"וישלח ויביאהו והוא אדמוני" כיון שראה שמואל את דוד אדמוני נתיירא ואמר: זה שופך דמים כעשו. אמר לו הקב"ה: עם יפה עינים. עשו מדעת עצמו הוא הורג, אבל זה מדעת סנהדרין הוא הורג" [=הסנהדרין מכונים "עינים" ככתוב: "מעייני העדה נעשתה לשגגה" (במדבר ט"ו, כד) וכיוון שלא נאמר בכתוב "**ויפה עינים**" אלא "**עם יפה עינים**" הרי משמע שדוד לא ישתמש באדמימותו אלא בעצת יפה עינים]. (ילקוט שמעוני ח"ב, קנ"ד)

ביבליוגרפיה

מלכיאל, אלכסנדר – "דמותו של דוד המלך במקרא", בתוך: **בשדה חמד**, חוברת א-ב, כרך 20 תשל"ז, עמ' 28-38.

גרסיאל, משה – "שאול דוד – זה לעומת זה", בתוך: **ספר שמואל א – עיון ספרותי במערכי השוואה, באנלוגיות ובמקבילות**, הוצאת רביבים, רמת גן תשמ"ג, עמ' 117-124.

מדן, יעקב – "בן מי זה הנער, בתוך: **מגדים ד**, בטאון לענייני מקרא, הוצאת תבונות, מכון יעקב הרצוג להכשרת מורים ע"י ישיבת הר עציון, אלון שבות תשמ"ח, עמ' 36-41.

ויקח שמואל את קרן השמן וימשח אתו בקרב אחיו

"אל יפל לב אדם עליו" **עבדך ילך ונלחם עם הפלשתי הזה"** **פרקים י"ז-י"ח, ה**

הערות פתיחה

היחידה הקודמת מסתיימת במצב החדש אצל שאול, המצב הבריאותי, אך יותר משהוא פיזי הוא מצב רוחני. הרוח הרעה אינה מאפשרת לשאול לנהוג תמיד כפי שמלך צריך לנהוג.

ביחידה הזאת נראה כיצד הסתלקות רוח אלוקים משאול, גורמת גם להסתלקות רוח הגבורה. הוא חסר אונים מול מצבים חדשים. ביחידה הקודמת נערך כבר המפגש הגורלי בין שאול לדוד, אך מכל התכונות שציין אחד הנערים שהמליץ על דוד, פגשנו רק בתכונה של "יודע נגן". והנה בפרקנו ונתוודע אל שאר תכונותיו של דוד, כפי שפורטו ע"י הנער (ט"ז, יח). וזאת הפעם יכיר אותו העם כולו (ולא רק שאול וביתו).

הסיפור עצמו הוא מן המעניינים והמרתקים במקרא, ותלמידיו מכירים אותו עוד מגן הילדים. המלחמה המתוארת הפכה לסמל עולמי. יצירות ספרות, אמנות וקולנוע נוצרו סביב לתיאורים שבפרק, לעתים תלמידיו באים עם דיעות קדומות ומסולפות, והמסרים האמיתיים של המקרא או שהם מסולפים או שחסרים כלל. לכן יש חשיבות רבה בתיקון המעוות ולהחזירם אל הכתוב במקור. לפנינו "מלחמת ביניים", משונה מכל המלחמות המתוארות במקרא, ולכן יש חשיבות להסביר את הרקע האידיאולוגי לסוג זה של מלחמה¹. בעת העתיקה הייתה צורת לחימה זו מקובלת וידועה, כל צד הוציא גיבור מתוכו להילחם בגיבור מהצד האחר. הגיבור המנצח הכריע את המלחמה. זאת הייתה אמונה אליילית המאמינה שרצון האלים בא לביטוי בקרב, ויש לקבל את גזר דינם ולא להרוג מאות ואלפי אנשים. הניצחון הוא ביטוי לרצון האל של אותו עם שניצח ויש להשתעבד לו.

הפלשתי מציע הצעה ברוח זו ולכן הוא גם מחרף מערכות אלוקים חיים. דוד אכן רואה במלחמה הזאת מלחמה של קידוש השם וזו המוטיבציה שלו למלחמה. יש להפנות את תשומת לב התלמידים לדברי דוד לפלשתי לפני הקרב בפס' לד-לו. הכוח הפיזי והנשק אינם הגורמים הבלעדיים של הניצחון. לעומתו, הפלשתי בוטח בכוחו הפיזי, ובכלי נשק: בחרב, בחנית ובכידון, כדברי דוד אליו. מה שמניע את דוד לקרב הוא **האתגר הלאומי והאמוני**. הוא רואה את ההשפלה הלאומית ואת השפעתה על הצבא והעם, ונגדה הוא מתקומם². המסרים המרכזיים, שיש להדגישם ולקרוא אותם מספר פעמים, נמצאים בשיחות שניהל דוד עם האנשים השונים. בעיקר השיחות עם שאול והנאום לפני הקרב על גולית שהוא מכון גם לכלל ישראל.

1. יש להזהר מזיהוי הקרב הזה עם הדו־קרב שהיה מקובל בין אצילים בימי הביניים. ההבדלים רבים ורצוי לעמוד עליהם.
2. ראה המאמר "לא בחרב ובחנית", בתוך החוברת **העז והענווה**, הוצאת מרכז חיספין, רמת הגולן.

הפרק הזה הוא אחד הארוכים שבספר, יש בו תמונות רבות ולא חסרים בו רגעים דרמטיים. הקרב עצמו אמנם נמשך דקות ספורות בממד של "זמן אמת" אך "תקופת ההמתנה" הייתה מורטת עצבים ונמשכה ארבעים יום.

יחידת לימוד זו היא מן המרתקות בספר והמלצתנו ללמדה בקבוצות. הכיתה תתחלק לארבע קבוצות (אפשרי להתחלק גם לקבוצות כפולות אם הכיתה מאוכלסת ביותר). כל קבוצה אחראית על קטע מתוך היחידה לפי סדר דפי העבודה.

הדף הראשון מיועד כמובן לכל הכיתה וזאת כדי להכיר את הרצף הכללי של כל היחידה. הכנו את דף העבודה הראשון לשני מסלולים. המסלול הראשון מיועד למתקדמים יותר אך אין הבדל גדול ביניהם. המורה יכול לסמן שאלות חובה בשני המסלולים ולחייב בהם את כולם. גם שני הדפים האחרונים מיועדים לכל הכיתה ומשמשים כסיכום. חלק מן השאלות יסוכם בכיתה וחלק ישמש כהעשרה, והשאלות רשות.

אנו מניחים שללימוד יחידה זו, נצטרך חמישה שיעורים לפחות. שיעור פתיחה (שיעור כפול) כולל דף עבודה א. שני שיעורים לעבודה בקבוצות להכנה ולדיווחים עצמם. שיעור אחרון לסיכום שני דפי עבודה. מובן שבאסטרטגיות הוראה אחרות אפשר לצמצם את שעות ההוראה לשלושה עד ארבעה שיעורים בלבד.

שיקולים דידקטיים

א. חשוב שהתלמידים יכירו את איזור המלחמה ואת מגמות הפלשתים לחדור שוב לאיזור ההר שממנו גורשו בקרב מכמש. כפי הנראה, הפלשתים שמעו על רפיונו וחולשת רוחו של שאול ולכן הם מנסים כעת מחדש לחדור לאיזור ההר מכיוון עמק האלה בקו בית שמש-בית לחם. הטוב ביותר כמובן לסייר באיזור וללמוד את הדברים בשטח (ראה הצעה לסיור יפה של עמוס ספראי מבי"ס שדה כפר עציון, פרטים בביבליוגרפיה).

ב. הפלשתים מבקשים הפעם להגיע להישגים צבאיים ומדיניים ללא סיכונים גדולים. מכיוון שלרשותם מעין "טנק אדם מהלך" ולישראל אין תשובה נגד כוח אדיר כזה, הרי מוטב מבחינתם להכריע את המלחמה **בקרב ביניים** ובהכרעה קלה יחסית. (רצוי לנתח את היתרונות והחסרונות בניהול קרב מסוג זה לעומת מלחמה של צבא מול צבא). בנספחים הבאנו מדרשי חז"ל בעניין ההיכרות הקודמת שהייתה בין שאול לגלית, לא התייחסנו לכל הני"ל בשאלות לתלמידים, אך אם המורה יחשוב שיש מקום לשלב את המדרשים האלה בשיעור, יעשה כן וידגיש שאלה מדרשים הבאים כתוספת וכהארה להבנת המקרא.

ג. המצוקה של שאול ובני ישראל אכן אמיתית. הם נמצאים בדילמה קשה: להתקיף את צבא פלשתים אינם מעיזים, וגם אין להם מועמד (למרות הפרס שהוכרז!) שיכול להתמודד עם "הטנק המהלך", ומכאן הפחד והמצוקה. כשדוד מופיע במערכה הוא רואה ומבין שיש כאן מציאות של **השפלה לאומית קשה שגובלת בחילול ה'.** אנשי המערכה אף אומרים "כי לחרף **ישראל** עלָה" (כה), אך דוד אומר "כי מי הפלשתי הערל הזה כי חרף מערכות **אלקים חיים**" (כו).

ד. דוד מבין מיד שאין כאן מלחמה של כוח מול כוח אלא **כוח מול רוח**, מכאן נאווה הגדול לפני הקרב שמופנה לגלית וגם לבני ישראל.

ה. לפי חז"ל אין גבול ליהירותו והתנשאותו של גלית, וכשהוא אומר "ברו לכם איש" הרי הוא כביכול ומכוון כלפי מעלה ("ה' איש מלחמה"), והוא מתכוון כביכול להלחם באלוקי ישראל. לפי דיעות אחרות גלית מזמין בעצם את שאול בעצמו להתייצב מולו

ומכאן ההתגרות בישראל "אתם עבדים לשאול" כאילו הוא אומר: "הבה וילחם שאול בי ואזי תחליפו עבדות בעבדות לפחות תעבדו לחזק – ולא לחלש (ראה פסוק ט) וזו הסיבה שהוא פונה ישירות לחיילי שאול ולא לשאול עצמו.

ו. משליחת דוד למערכה אפשר ללמוד לא מעט פרטים על ראשיתו של צבא הקבע בישראל, ההורים עדיין דואגים למזון לבניהם החיילים, ושומרים על קשר עמם, וכדאי להשוות את הדברים לימינו.

ז. כדאי לדון כבעסו של אליאב על דוד, האם כעסו מובן ומוצדק. אליאב כאח הבכור אחראי על שלומו של האח הצעיר, יש לזכור שאת "הדברים הטובים" שהביא מן הבית אין אליאב רואה בשלב זה, כי דוד השאיר אותם עם שומר הכלים בתוך המחנה ולא לקח אותם לאיזור ההיערכות, ולכן הוא משוכנע שיש כאן הפקרות וחוסר זהירות מצד דוד. תוכן דיבורו וסגנונו של דוד מעוררים התנגדות טבעית אצל אליאב; אם אכן מסוגל דוד להילחם בגלית ואף לנצח אותו יהיה בכך משום האשמה על חוסר האונים של האחים, ואם חו"ש יכשל, הרי אביו עשוי להאשים אותו כאח הבכור, מדוע לא מנע ממנו הרפתקה זו. אגב, מכאן יש להניח שאליאב ושאר האחים **אינם** יודעים על משיחת דוד למלך ע"י שמואל, וכן הם אינם יודעים על מעשה גבורותיו של אחיהם, רועה הצאן.

ח. דוד מעוניין שהמלך ישמע וידע על הצעתו, הוא עושה זאת ע"י כך שהוא הולך לקבוצות שונות של חיילים וחוזר ושואל "מה יעשה לאיש אשר יכה את הפלשתי הלז" וגוי', כאילו המוטיבציה שלו היא רק הפרס. אך בהמשך השיחה יתברר שהמוטיבציה שלו היא לקדש שם שמים "כי מי הפלשתי הערל הזה כי חרף מערכות אלקים חיים" (פס' כו, וכן פס' לו ופס' מה). ואכן השמועה מגיעה למלך והוא מופיע לפניו עם ההצעה.

ט. בניתוח מהלך הקרב חשוב להדגיש כל פרט במעשה דוד, ולהראות בנוסף לעצם העזתו לצאת להתמודד נגד גלית החמוש ובטחוונו בה', שהוא גם מתכנן את צעדיו לפרטי פרטים. לגלית יש עדיפות בקרב פנים אל פנים. דוד מטעה את גלית ומונע ממנו קרב מגע. גלית כנראה לא מצליח גם להפעיל את חניתו בגלל הריצה של דוד (ויש להניח שהוא רץ בדרך שקשה לגלית לכוון את החנית). כן אין גלית מכיר וגם לא רואה את "**הנשק הסודי**" של דוד, ומכאן חוסר זהירותו של גלית וההפתעה שטמן דוד כמצודה עבורו.

י. כדי לתרץ את שאלתו של שאול מאבנר "בן מי זה הנער?" הבאנו ארבע הצעות. אך מורה שירצה בכך יוכל להביא גם הצעה שאומרת, שאין מוקדם ומאוחר גם בנביאים, ואירוע זה קרה לפני שנקרא דוד לנגן לפני שאול. לאמור, יש כאן שינוי כרונולוגי בסדר האירועים. להלן קטע מתוך "ילקוט מעם לועז", המסתמך על ראב"ש ועל ר"ש בן חפני בפירושו לפרשת ויחי:

"ויש אומרים שמעשה זה של גלית אירע לפני שנקרא דוד לנגן לפני שאול, שהרי נאמר להלן ששאל שאול את אבנר בן מי הוא ולא הכירוהו לא הוא ולא אבנר. ונאמר אח"כ כשהביא ראש גלית ויאמר לו שאול בן מי אתה, ויאמר דוד בן עבדך ישי בית הלחמי, ואח"כ נאמר ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד, ולא ייתכן שהיה מנגן בביתו ולא הכירו לא הוא ולא בנו ולא אבנר ושריו, אלא כנ"ל, וזהו שנאמר ודוד הולך ושב מעם שאול, שאין מוקדם ומאוחר גם בנביאים." (ילקוט מעם לועז" שמואל א', עמ' רכ"ו).

יא. לגבי מקורות אהבתו של יהונתן לדוד, כיצד ומדוע נקשרה נפש יהונתן בדוד בצורה כה עזה, רצוי לעיין בספרו של בכרך **יפיות מלכות וזמירות**, עמ' 126-130, הדברים מרגשים ומתקבלים על הדעת והלב. כן עונה בכרך על השאלה, כיצד זה שגיבור מכמש בעל האמונה והתעוזה אינו פועל כלל, ואין שומעים עליו עד שמופיע דוד עם ראש הפלשתי?

לדעת בכרך, יהונתן הכין את עצמו יום יום לקראת ההתמודדות האפשרית עם גלית, אך "לא בא לו רוח גבורה ואז הבין יהונתן כי לא לו המלחמה הזאת, כי בזאת הפעם יתן ה' תשועה גדולה לכל ישראל ביד רעהו הטוב ממנו...", ואז בצפייתו הגבוהה של יהונתן התחילה להתרקם אהבת נפשו לזה המופלא ממנו. עד שבא דוד... ויך את הפלשתי" (שם, עמ' 124). אפשר בהחלט לשתף את התלמידים בחוויה זו ולסכם אירוע מופלא זה בהוצרות של חברות אמת ואהבה ההופכת לסמל לדורות עולם.

ביבליוגרפיה

- אופנהיימר, בנימין — "דוד וגלית", בתוך: **שיחות במקרא** כרך א, הוצאת רשות השידור "קול ישראל" והחברה לחקר המקרא בישראל, ירושלים 1979, עמ' 128-130.
- בכרך, י' — "בן מי זה העלם" (שמואל א' פרק י"ז), בתוך: **יפיות מלכות וזמירות**, הוצאת אריאל, מפעלי תורה יהדות וחברה בישראל, ירושלים תשמ"ג, עמ' 94-119.
- בנבנשתי, דוד — "המלחמה בעמק האלה — שמואל א' י"ז", בתוך: **שיחות במקרא** הוצאת רשות השידור והחברה לחקר המקרא בישראל, עמ' 131-133.
- גרסיאל, משה — "דוד לעומת שאול במלחמת עמק האלה", בתוך: **ספר שמואל א — עיון ספרותי במערכי השוואה, באנולוגיות ובמקבילות**. הוצאת רביבים, רמת גן תשמ"ג, עמ' 124-130.
- ידיד, אליהו — "שאלו וגלית", בתוך: **"שמעתין"**, טבת-אדר תשמ"ה, גליון מס' 80-81, עמ' 17-20.
- ספראי, עמוס — "שילוב סיור בהוראת התנ"ך — לימוד קרב דוד וגלית על רקע נוף עמק האלה", בתוך: **בשדה חמד**, כרך כ"ו, תשמ"ג, עמ' 282-285.
- קלאי, ז' — "מלחמת עמק האלה", בתוך: **היסטוריה צבאית של א"י בתקופת המקרא**, עורך י' ליוור, הוצאת מערכות, תל-אביב 1977, עמ' 139-140.
- "לא בחבר ובחנית", בתוך: **העז העונה**, הוצאת מדרשת הגולן מרכז חיספין רמת הגולן, עמ' 11-16.

מסכת פסחים דף ס"ו, ע"א

= נמרו. לכדו פיו — אמר פיו אל
כשלונו. וירד אלי — משמע: עלי
— שהוא יגבר, דהוה ליה למימר
"וילתם אחי". ואידך והכני — ואף
על גז דהדר אמר "וואס אני אוכל לו
והכתיבו", מכל מקום פתיחת פיו
לרעמו. דוד הדר קאמר ליה ואני
בא — ואין זו פתיחת פה לרעה,
דאמר ליה: אחא נא למשול בי על ידי
דבר שאין בו ממש, ואני נא למשול בן
בשם שהנחמנו שנו. כנגד ארבעים
יום — שאמרה תורה להתקבל, ניתן
לו כח להחליב. מכל מום — מחוקן
ומעוקה מכל מום של כיעור, שבאחי
— ארבעה היו (לו), כדלקמן. בו
מאה פאפי וחד נאנאי — בן
המערכה. שאלו הרבה אנשים על אמו
נלילה אחת ונתעברה מן אחד, ומא
האחד נזיו וכוון מנאפס. נאנאי —
זהו אב בלשון פרסי. פאפי —
*פרסער"א. ולשון "איש הבינים" —
שאל מנין אנשים הרבה. כחיו
מערות — "ממערות פלשמיס".
כחיו ערפה — "שם האחת ערפה"
(רות א), וכחיו הרפה — "אשר
יילידי הרפה". והוא ערפה, כדאמרין
לקמן, שגור עליה שיפלו בניה חמו
כיד נבי רוח שדנקה בשכינה. עורפין
אותה — הפקירה עלמה כנהמה,
פנים כנגד עורף. כהריפות — חשן
כחושין.

אמר ר' מני בר פטיש:
כל שכועס, אפילו פוסקין (קובעים)
עליו גדולה מן השמים — מורידין
אותו מגדולתו. מנלן [מנין] דנן]
מאליאב אחיו הגדול של דוד.
שנאמר "ויהי אף אליאב בדוד
ויאמר למה זה ירדת ועל מי
נטשת מעט הצאן הזה? במדבר
אני ידעתי את זדונך ואת רוע
לבבך כי למען ראות המלחמה
ירדת" (שמואל א' יו, כח) הרי שכועס.
וכי אול שמואל למשוחיננו [וכאשר
הלך שמואל לחשוך אוחסן] שאמר לו
ה' שראה מלך מבני ישי בכלתו
[בכורס]. בכל האחים] נאמר "לא
בזה בחר ה'" (שם טו, ח) ובאליאב
כתיב [נאמר] "ויהי אף אליאב
שמואל אל תבט אל מראהו ואל
גבה קומתו כי מאסתיהו" (שם י)
מכלל דהוה רחים ליה עד האידנא
[מכאן שהיה אוהב אותו עד עכשיו]
ואחר כך נמאס, שלולא היה כעסן
היה ראוי לגדולה, ובגלל פגם זה
מאס בו הקב"ה.

"פִּלְשְׁתִּים בָּאוּ בְּנִצְחוֹנוֹ שֶׁל גִּלְיָת" כו'.
גִּלְיָת, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: שְׁעֵמֶד בְּגִילּוֹי פָּנִים
לִפְנֵי הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא, שְׁנֵאמַר "בְּרוּ לָכֶם אִישׁ
וְיָרֵד אֵלָיו", וְיֵאָיִן "אִישׁ" אֶלָּא הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא,
שְׁנֵאמַר "ה' אִישׁ מִלְחָמָה". אָמַר הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ
הוּא: הָרִינִי מִפִּילּוֹ עַל יַד בֶּן אִישׁ, שְׁנֵאמַר "וְיָרֵד
בֶּן אִישׁ אֶפְרָתִי הַזֶּה". אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוֹם רַבִּי
מֵאִיר: בְּשִׁלְשָׁה מְקוֹמוֹת לָכְדוּ פִּיּוֹ לְאוֹתוֹ רָשָׁע:
אֶחָד — "בְּרוּ לָכֶם אִישׁ וְיָרֵד אֵלָיו", וְאֶיֶּדֶךָ "אִם
יִכְלֵל הַלֶּחֶם אִתִּי וְהַכֶּנִּי" וְגו', וְאֶיֶּדֶךָ דִּקְאָמַר לִיה
לְדוֹד "הַקֵּלֶב אֲנֹכִי כִּי אִתָּה בָּא אֵלַי בְּמִקְלוֹת".
— דוֹד נִמֵּי אָמַר לִיה "אִתָּה בָּא אֵלַי בְּחֶרֶב וּבַחֲנִית
וּבְכִידוֹן" — הֲדָר אָמַר לִיה "וְאֲנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּשֵׁם
ה' צָבָאוֹת אֱלֹהֵי (יִשְׂרָאֵל) מַעֲרֻכּוֹת יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר
חִרַפְתָּ". וְיִגַּשׁ הַפִּלְשְׁתִּי הַשָּׂעִם וְהַעֲרִב, אָמַר רַבִּי
יוֹחָנָן: כִּדִּי לְבַשְׁלָן מְקַרְיָאֵת שְׁמַע שְׁחָרִית וְעַרְבִית.
"וַיִּתְּצֵב אַרְבָּעִים יוֹם", אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: כִּנְגֵּד
אַרְבָּעִים יוֹם שְׁנִתְּנָה בֵּהֶן תּוֹרָה. "וַיֵּצֵא אִישׁ הַבָּנִים
מִמִּתְּנֹת פִּלְשְׁתִּים" וְגו'. יֵמָּא בֵּינֵיהֶם? אָמַר רַב:
שְׁמִיבִנְהָ מִכָּל מוֹם, וְשִׁמּוּאֵל אָמַר: בֵּינֵינוּ
שְׁבָאֲחִיו, דְּבִי רַבִּי שִׁילָא אָמַר: שְׁהוּא עֲשׂוֹי כְּבִנְיָן,
אָמַר רַבִּי מְנִי בַר פִּטְיִשׁ: כֹּל
שְׁכוּעָס, אֶפִּילוּ פוֹסְקִין עָלָיו גְּדוּלָּה מִן הַשָּׁמַיִם —
מורידין אותו. מִנְלָן — מאליאב, שְׁנֵאמַר "וַיִּחַר-אֶף-
אֵלִיאֵב בְּדוֹד וַיֹּאמֶר לָמָּה [זה] יֵרֵדְתָּ וְעַל מִי נִטְשֶׁתָּ
מִעַט הַצֹּאן הַזֶּה? בְּמִדְבָּר אֲנִי יָדַעְתִּי אֶת זִדְוֹנְךָ וְאֵת
רֹעַ לִבְבְּךָ כִּי לְמַעַן רְאוֹת הַמִּלְחָמָה יָרַדְתָּ". וְכִי אָזַל
שְׁמוּאֵל לְמַמְשְׁחִינְהוּ בְּכֻלָּהוּ כְּתִיב "לֹא בָּזָה בְּחֶרֶב
ה'" וּבְאֵלִיאֵב כְּתִיב "וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׁמוּאֵל אֵל תִּבְט
אֶל מִרְאֵהוּ וְאֶל גִּבָּה קוֹמָתוֹ כִּי מֵאֲסִיתִיהוּ" — מִכָּלֵל
דְּהוּה רָחִים לִיה עַד הָאִידְנָא.

לא בחר — תשועה ונעולם. אצל מלסתייהו — תשועה השתא
מלסתייהו, מפני שהוא רגון חסד. וכלל שנתחלה נבחר. וקף על גז
דהאי תשעה דמשיה קדים לרגנות — וניהו לא ונינו נז דופי אלא זה
נלל, ומפני שנלוי לפניו שהוא רגון
— מלסתייהו.

(מהדורת הרב עדין שטיינזלץ)

נספח ב

"המלחמה בעמק האלה" מאת דוד בנבנישתי בתוך שיחות במקרא, עמ' 131

מלחמת דוד וגלית התחוללה בעמק האלה, הוא אחד העמקים החשובים ביותר המשתרע לרגלי הרי יהודה המערביים. ככל מלחמה חשובה ומכרעת המסופרת בהרחבה בתנ"ך זכתה גם מלחמה זו לתאור גיאוגרפי מקיף. המספר מתאר את דרכם של הפולשים הפלשתים, את שדה המלחמה, ואת דרכי נסיגתו של האויב המובס. המלחמה התחוללה באחת הנקודות הרגישות ביותר במבואות הרי יהודה.

הרי יהודה יורדים זקופים במערבם לעבר השפלה. הנוסע מירושלים לתל אביב בהגיעו למבוא שער הגיא ובהתקדמו דרומה למסעף בית שמש הרטוב רואה משמאל לדרך את המעלה הזקוף של הרי יהודה. הדרכים לבמת ההר שעליה בנויות הערים המרכזיות: ירושלים, בית לחם וחברון משוכות לאורך עמקים וגאיות המבטרים את ההרים. בעמקים וגאיות אלה עברו בכל התקופות, וגם בתקופתנו, צבאות עמים כדי להשתלט על ההר. בפתחי העמקים מצד מערב ובמוצאיהם על במת ההר במזרח נבנו ערי מבצר כדי לעצור בעד התקפת האויב. עמק האלה הוא אחד מעמקי המבואות החשובים להרי יהודה, וביחוד לבית לחם ולחברון. דרך עמק זה התכוון גלית להדור להרי יהודה ולהשתלט שוב עליהם כפי שהיה בימי שמואל הנביא ובשנותיו הראשונות למלכות שאול. המספר, מזכיר בספרו את הנקודות האסטרטגיות החשובות משני צדי העמק בדרך חדירתו של האויב מארץ פלשתים ועד מקום המערכה. והן: עזקה, אפס דמים (בדברי הימים א', י"א 13, נזכר בשם פס דמים), ושוכה. המספר מתאר גם את דרכי נסיגתו של האויב אחרי תבוסתו הגדולה; שערים, עקרון, וגת. גלית התכוון לפלישה זו, הוא אסף חיל רב מעירו גת שלפי סברת חוקרים הוא התל שבין קבוץ גת בצפון וקרית גת בדרום, ואשר בו התנהלו חפירות בשנים האחרונות בראשותו של הפרו' ייבין. כן נלוו אל גלית אנשי שערים ועקרון הנמצאות לאורך נחל שורק ובדרום המושב כפר-אוריה של היום. גלית חמוש בשריון ובכובע נחושת בחרב בחנית ובכידון, כלי נשק שהצטיינו הפלשתים בייצורם. גלית צועד עם מחנהו מעמק החוף בכון מזרח לאורך זרמו התחתון של נחל האלה הנופל לנחל לכיש שבשפכו נבנה נמל אשדודים. בסביבות הקבוץ כפר מנחם של היום הוא עובר על יד הגבעה המתרוממת סמוך לנחל ובו תל צפית, הוא התל שלפי סברת חוקרים היתה בנויה עליו העיר לבנה המפורסמת במלחמת יהושע עם מלכי ההר וכן בימי מלכי יהודה. בתקופה מאוחרת, בתקופת הצלבנים היה בנוי על הגבעה מבצר. אחרי תל צפית עובר הנחל בין

גבעות השפלה ובין שדות המעובדים היום ע"י אכרי שדות מיכה וכפר זכריה. על יד הכפר זכריה, במקום שהעמק הולך וצר ויוצר כעין ברך בין הגבעות, מתרוממת גבעה. עליה היתה בנויה העיר עזקה, אחת מערי המבצר החשובות, שהגנה על מבואות הרי יהודה. מלחמות רבות התחוללו בשעריה. ממצאים רבים נמצאו בחפירות שהתנהלו בה. אחרי מטרים אחדים מגבעת עזקה פונה שוב הנחל לכוון מזרח. כאן מתרחב העמק. כי בסביבה זו, סמוך לקבוץ נתיב הל"ה של היום, נפגשים בנחל האלה סעיפי נחלים מהרי חברון. לאורך האלה משוכים שבילים המוליכים אל במת ההר. במזרח — להרי ביתר ולבית לחם ובדרום מזרח — לכפרים שבהרי חברון ולחברון העיר. דרך מבואות אלה חשב גלית לפלוש לבמת ההר. נעיר, אגב, שבתנ"ך נזכרו עוד שתי פלישות מצד פלשתים לבמת ההר, דרך מבואות אלה. האחת בהתנפלותם על אנשי קעילה הנמצאת בדרך זו (שמואל א' כ"ג) והשניה במלחמת דוד המלך עם פלשתים והמסופרת בדה"י א', י"א 13. גם בימינו מלאו מבואות אלה תפקיד חשוב במלחמה לעצמאות ישראל. זוהי הדרך שעברו בה ל"ה הקדושים כדי להחיש עזרה לגוש עציון. באזור זה נזכרה בתנ"ך העיר עדולם שהתישב בה יהודה בן יעקב ושימש גם מקלט לדוד בברחו. מפני שאל. עמק זה מעובד כיום היטב על ידי ישובי חבל תענך והקבוץ נתיב-ל"ה. בגבעה המתרוממת ממערב לפרשת דרכים ושבילים אלה נמצאה העיר שוכה ששרידיה נמצאים בחרבה הערבית הידועה בשם חרבת שויכה. גלית מגיע עם מחנהו לעמק רחבי-ידים זה. "בין שוכה ובין עזקה באפס דמים" (י"ז 1). פלשתים עומדים מזה וישראל שירדו מההר כדי לחסום את דרכם אל ההר, מזה, והגיא ביניהם (3).

דוד יוצא מבית לחם בפקודת אביו ישי לראות את שלום אחיו המשרתים בצבא שאל. הוא מגיע לסביבות ברכות שלמה של היום, עולה במרומי הרי יהודה בקרבת המושב מבואות-ביתר כיום. הוא מגיע לפרשת המים של נחל האלה ויורד בנחל. אגב, לאורך נחל זה נעשו עבודות פיתוח נרחבות ע"י האכרים שבמושב מטע. דוד מגיע לעמק הרחב ושם מהגיא לוקח חמישה חלוקי נחל "ויקלע ויך את הפלשתי" (49).

המספר סיים את ספרו בתאור נסיגת האויב. הפלשתים נסו בכל הדרכים המוליכות אל עריהם: גת, עקרון ושערים. אנשי יהודה וישראל רודפים בתרועות אחריהם ומפילים בהם חללים עד שערי עקרון שבנחל שורק. אחר חוזרים לשדה המערכה ושוסים את מחנות הפלשתים הנטושים.

עמק האלה

"ויהי שאול עוין את דוד מהיום ההוא והלאה" פרק י"ח, ו-כ

סקירת רקע

ביחידה זו אנו פותחים במסכת היחסים המורכבת שבין שאול לדוד ובין יהונתן ומיכל לדוד. עלייתו המטאורית של דוד בבית שאול מגיעה כעת לקיצה. דוד זוכה להערכה ואפילו לאהבה מצד בני המלך (יהונתן ומיכל) וכן הדבר לגבי העם "וכל ישראל ויהודה אהב את דוד" (י"ח, טז). אך בסופה של היחידה שלנו אנו מגיעים לפרשת דרכים. על דוד לברוח סופית מבית המלוכה, להסתתר ולנדוד ממקום למקום כדי לא ליפול בידי שאול מבקש נפשו. שאול אינו מסתיר יותר את כוונתו להרוג את דוד והוא אף מפעיל את הצבא ולעתים אף את המובחר שבצבאו (כ"ד, ג).

בטרם שנכנס ליחידה זו ראוי שנקדים הקדמה כללית (המתייחסת לעשרת הפרקים הבאים) ונדון בהם על טיבה ומשמעותה של הטרגדיה הנוראה הזאת שבין שאול לדוד ועל השלכותיה לגבי שאר האנשים הקשורים בהם¹. שתי בעיות מרכזיות מטרידות אותנו לאורך כל האירועים המסופרים.

א. מדוע רודף שאול את דוד עד חרמה. מהי ההצדקה (האובייקטיבית או הסובייקטיבית) לרדיפה זו? מה רוצה הקב"ה משאול? מה הוא בעצם צריך לעשות לאחר שנאמר לו ע"י שמואל שהוא למעשה הגיע לסוף הדרך?

1. "ועתה ממלכתך לא תקום בקש ה' לו איש כלבבו" (י"ג, יד).
2. "קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך" (ט"ו, כח).

האם מצפים ממנו שברגע שיתגלה האדם המתאים למלכות אם ע"י הודעת שמואל ואם בדרך אחרת, יקום שאול וימסור את הכתר מרצונו לאדם זר? ומה אם אחד מבניו מתאים לשלטון והוא אף טוב ממנו (יונתן במלחמת מכמש). מדוע לא ידאג שאול למסור את השלטון לבנו בכורו? שאול אמנם יגיע בשלב מאוחר ולאחר ניסיונות ויסורים קשים ומרדפים מיגיעים להכרה, שדוד הוא המיועד לרשת את כתרו והוא האיש שעליו ניבא שמואל מה שניבא (והתארים "איש כלבבו" – של ה' "ורעך הטוב ממך" תואמים את דוד), אך מדוע לא יבוא שמואל ויגיד לשאול בפירוש שדוד הוא המלך הנבחר הבא, מדוע לעבור את דרך היסורים הקשה בפרידה מן המלכות?

ב. הבעיה השנייה מתמקדת בהבנתנו את דרך היסורים של דוד אל המלכות. בעיה זו נגזרת כמובן מן הבעיה הראשונה. מדוע חייב היה דוד לעבור את דרך היסורים הארוכה

1. חשוב מאוד שהמורה יהיה בקיא בכל המסכת הזאת עוד לפני שהוא מתחיל ללמד פרשה אחת מתוך סדרת הפרשיות המרתקות האלה. לשם השגת מטרה זו אנו מביאים כאן את ההקדמה הזאת.

הקשה עד שיגיע אל המלכות? מה הייתה כוונת ההשגחה העליונה בסללה את המסלול הזה? מה הוא צריך ללמוד בדרך הארוכה הזאת? מה הוא צריך להוכיח במאבקים שהוא צריך לעמוד בהם? חבריו ועוזריו הציעו לו, כידוע, לא פעם **"לקצר את הדרך"**, אך דוד אינו עושה קיצורי דרכים גם כשהצדק והדין עמו **"והבא להרגך" – השכם והרגו**. מי אשם במצבים הגורמים ליסורים קשים (גם לשאול וגם לדוד) האם דוד הוא **מורד במלכות?** האם הוא **סיכן בפועל** בשלב כלשהו את מלכות שאול? האם הוא אשם שיש מסיתים בתוך מחנה שאול שמלבים את אש הקנאה והשנאה (ראה כ"ד, ט ועוד) ומעודדים את שאול לבצע את זממו?

הבעיה מורכבת עוד יותר כאשר אנו עדים ליסורים שנפלו בחלקם של יהונתן ומיכל. יהונתן מכיר מהר מאוד בייחודו וגדולתו של דוד (י"ח, א-ד) **"ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד"** אך יהונתן נאמן גם לאביו. הנאמנות הכפולה הזאת גורמת למשברים קשים. אסור לבן לבגוד באביו, אך אסור לו גם להרשות שאביו יחטא בשפיכות דם נקי **"להמית את דוד חנם"** (י"ט, ה). גם מיכל נמצאת במצוקה אישית קשה ופועלת כפי שהיא פועלת, היש להאשימה על כך?!

מדרשי חז"ל והפרשנים לדורותיהם משתדלים להתמודד עם העיון הנ"ל ואנו מניחים שגם תלמידינו ירצו לדעת **"על מה זה ועל מה זה?"** אין בידינו תשובות חד-משמעיות לכאן או לכאן, ובעיקר **"אין בידינו מיסורי הצדיקים"** כמאמר ר' ינאי בפרקי אבות². הטעמים נעלמים מאתנו לעתים ובכל זאת עלינו להתאמץ ולהבין את דברי חז"ל מבלי לזנוח גם השערות המתקבלות על דעת השכל שלנו ושל תלמידינו.

לגבי יסורי דוד יאמר, שבדרך כלל, דברים גדולים וחשובים כחבלי גאולה ואחריות בתפקידי מלוכה וכו' אינם באים בקלות, וכדי להשיג דבר חשוב ולהצליח במשימה, חייבים לעבוד קשה ולהשקיע מאמצים מרובים. במקרא, כמעט תמיד, מעמיד הקב"ה את נבחרי בניסיונות לא כדי שיכשלו במשימות אלא כדי שיתחשלו ויזדככו ויעמדו בהם. מלחמות ההישרדות של דוד הם חלק מעיצוב אישיותו ואופיו. כאמור, לדוד היו הרבה הזדמנויות לקצר את דרך הייסורים, אך הוא בוחר בדרך ארוכה, ואפילו במצבים נואשים הוא ממשיך את מלחמת הקיום הפיזית והרוחנית. לכל אורך הדרך הוא נזהר מלפגוע בשאול שהוא משיח ה' בדיוק כמוהו. לאחר שהוא מתחשל במאבק הרוחני הוא ילמד להעריך יותר את המלכות שהוא עומד לרשת. דוד יעמוד בניסיונות שיכינו אותו למלכותו, מתוך תקווה שלא יחזור על שגיאות קודמו, ויוכל לעמוד בפיתויים שהמעמד והתפקיד הרם יזמנו לו.

כאמור, אין הוא מיוחד מבחינה זאת. מאברהם אבינו והלאה יש לנו רשימה של צדיקים שנתנסו בניסיונות בחינת ה' – צדיק יבחן. דוד עמד בכל היסורים, וכאשר תגיע שעתו למלכות יהיה הוא מוכן לכך, וגם העם יכיר בסגולותיו ולא יהיה הוא בחינת איש זר שהשתלט על המלוכה **כמורד**, אלא **כנבחר** הן ע"י ההשגחה האלוקית והן ע"י העם³.

לגבי דרך היסורים של שאול העניין מסובך עוד יותר. שאול לא רצה את המלכות לכתחילה, הוא **"נחבא אל הכלים"**, אך כאשר השיג אותה קשה לו מאוד הפרידה, כמאמר הגמרא במסכת מנחות: **"תניא, אמר ר' יהושע בן פרחיה: בתחילה, כל האומר לי עלה (לנשיאות) – אני כופתו ונותנו לפני הארי. עתה, כל האומר לי לירד ממנה, אני מטיל עליו קומקום של חמין, שהרי שאול ברח ממנה, וכשעלה – ביקש להרוג את דוד"** (מנחות ק"ט, ע"ב).

2. אבות ד', ט"ו.

3. האמור למעלה מתייחס לחישולו **כמלך** וכמנהיג, אך המקרא אינו מסתיר את כשלונותיו **האישיים** בתחומים אחרים.

יש הסוברים ששאל בעצם נלחם עם המחשבה שעליו להרוג את דוד, כדי לשמור על המלכות לבניו אחריו, אך אין הוא מסוגל לכך. העיון במקרא מוכיח, שאכן יש מאבק בלבו של שאל אבל ברגעי אמת הוא מצליח להתגבר על הקנאה (ראה כ"ד, יז-כב; כ"ו, כ"ה).

שאל מסוגל לראות בדוד את בנו – יורשו⁴. המאבק של שאל הוא בטבע האדם "והרוח הרעה" שבו, שהביאה אותו למעשים קשים וחריגים כמאמר חז"ל: "והקנאה מקלקלת את השורה".

גישה מעניינת להבנת התכנית האלוקית מציג מר עמוס חכם⁵. להלן קטע מדבריו שמתוכם נראה שהדברים יכלו להסתדר בצורה טובה ומושלמת אילו "רוח רעה" לא באה על שאל.

"נראה לי לסכם את מערכת היחסים שבין שאל לדוד בניסוח הבא: שמואל לא משח את דוד למלך על מנת **שימרו בשאל** ויגזול את מלכותו, אלא על מנת **שיירש את מלכותו אחריו בדרך חוקית**. והדבר היה אפשרי, שהרי דוד היה חתנו של שאל, ואילו היו הדברים נעשים בדרך שלום, הייתה מלכותו של שאל עוברת לאחר מותו לא ליהונתן בנו אלא למיכל בתו, וממילא לדוד חתנו. ואמנם – אם נקבל את הכתובים כפשוטים – יונתן באמת ויתר על המלוכה לטובת דוד. ואילו היו הדברים מסתדרים בשלום, הייתה מלכות ישראל לדורות, מלכות בית דוד מצד האב, ומלכות בית שאל מצד האם. זה היה יכול להיות הפיתרון הטוב ביותר לתסבוכת של המצב בימים ההם. אבל לא זכה שאל המלך ולא זכה כל עם ישראל כולו, ואירעו הדברים כפי שאירעו, ובאה "רוח רעה", על שאל. שהתואר "רוח רעה" אינו גוזמה ומליצה אלא רוח רעה ממש, אפשר לראות מהסיפור על כוונותיו של שאל ביחסו אל אהבת מיכל לדוד. כשנודע לשאל, שמיכל אוהבת את דוד אמר: "אתננה לו ותהי לו למוקש ותהי בו יד פלשתים" (שמ"א י"ח, כא). שימו לב מה שאל רוצה לעשות! הוא רוצה להשתמש ברגשות האהבה של מיכל כפיתיון, כמלכודת להפיל את דוד בידי הפלשתים. בשביל להיפטר מאויבו (המדומה!) דוד – שאל זומם להפוך את בתו לאלמנה צעירה, המתאבלת על בעל נעוריה, אהוב נפשה! כך עושה אב לבתו?! אין זאת אלא רוח רעה שתקפה את שאל. כל העניין הזה הוא טרגדיה גדולה מאוד. אבל אין שמואל הנביא אשם בכל זאת".

התהליך ששאל עובר מן "ויהאבהו מאוד ויהי לו נושא כלים" ועד הקנאה והרצון להרוג אותו הוא מעוגן לא רק בדין הפורמלי של **מורד במלכות** אלא גם במשבר העמוק האישי ששאל צריך לעבור. אילו נאמר לשאל שנלקחה ממנו המלכות, הרי היה בכך מספיק

4. עיין בספרו של יהושע בכרך **יפיות מלכות וזמירות** בפרק "אהבה בצד קנאה" וכן בספר **"מה בין שאל לדוד"** בפרקים: "קשה כשאל קנאה" ו"אהבה בצד קנאה". להלן מספר ציטוטים מהספרים הנ"ל: **א.** על הפסוק "אכנו בדוד ובקיר" אמר הרב בכרך "כנראה שהייתה זו שוטטות לבו, כמו רגע באפו – אם להכות בדוד או בקיר – ויך את החנית בקיר" – ומוזה נשיב לשואלים, כיצד החטיאה חנייתו של שאל פעמיים, הרי הוא מלומד מלחמה היה, אשר 'חרבו אל השערה ולא יחטיא' (שופטים כ', טז; דהיי"א י"ב, ב'), עמ' 137.

ב. האהבה והקנאה, היראה והפחד מפני דוד היו שתי מחשבות מתנקשות בלבו של שאל, כי זה היה טבעו ושורש כל חטאתו, עמ' 148.

ג. בכל שלושת השליחויות (להביא את דוד מביתו), ובציווי להביא אותו במיטה אליו להמיתו, וכמו כן במעשה התרפים וכביר העיזים מראשותיו, בכל זה נראה משהו מנוחך על יד משהו נורא אכזרי בשלוח המלך לקחת את חתנו מבית בתו להמיתו. האמת, כי לא רצה להמיתו אלא שלא ידע כיצד לכבוש את הקנאה, זאת הבינו המלאכים וגם מיכל ידעה זאת (**מה בין שאל לדוד**, עמ' 139).

ד. ויותר מכל הנ"ל, בהמשך הרדיפות, מוכיח הרב בכרך שלעיתים נראה שאין שאל יודע אם הוא רודף אחרי דוד כדי **להמיתו** או אם הוא נמשך אליו כדי **לפייסו** (ראה הוכחות לגישה זו בספר, מעמ' 141 והלאה). יש טעם רב בדיוקיו של הרב בכרך. אף על פי כן מפשוטם של המקראות הרי נראים הדברים שאכן מבקש שאל להמית את דוד ורק מן השמים מעכבים אותו.

5. ראה **עיונים בספר שמואל**, החוג לחקר המקרא בבית מנחם בגין, עמ' 27.

כאב ואכזבה, אך כאשר נאמר לו "ונתנה לרעך הטוב ממך" הרי הכאב האנושי הוא גדול שבעתים.

לסיכום: מלות ההקדמה המעטות האלה מספיקות בשלב זה כדי להיכנס לנושא. אך ייאמר מיד שעלינו להימנע מהיות השופטים ונותני הציונים לדוד ולשאל, די לנו אם נבין את הכתובים – תוכנם ורוחם.⁶

מבנה היחידה ושיקולים דידקטיים

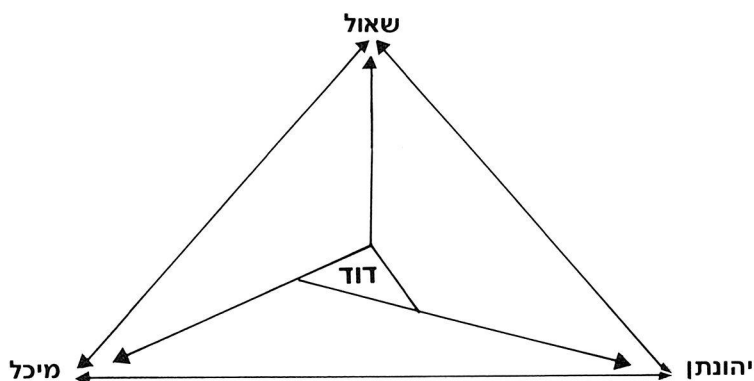
היחידה עוסקת במהלך שחל בחיי דוד. מדוד האהוב והנערץ בבית המלוכה ובקרב כל עם ישראל לדוד המושמץ והנרדף. שלושה חלקים ליחידה:

- א. ניסיונות סמויים של שאול להיפטר מדוד (פרק י"ח).
- ב. ניסיונות גלויים של שאול להיפטר מדוד (פרק י"ט).
- ג. התכנית של יהונתן ודוד לבדיקה ולבחינה סופית של כוונות שאול ביחסו לדוד (פרק כ').

לימוד היחידה מצריך ארבעה שיעורים. יושם לב שבהוראת התכנית הגרעינית בלבד אפשר להספיק את היחידה גם בשלושה שיעורים. היחידה כולה דרמטית ומלאת מתחים ופעילות. התלמידים פתוחים לקליטת החוויות-הריגושיות העזות והדילמות האנושיות הקשות בפניהם עומדים כל המעורבים. יש להפעיל את התלמידים בדיונים מסביב למוקדי ההוראה הן בקבוצות והן במליאה.

מוקדי ההוראה והפעילויות הלימודיות

- ארבעה מוקדי הוראה מרכזיים ביחידה:
- א. שירת הנשים והשפעתה הקשה על שאול.
 - ב. הצעות החיתון עם בית המלוכה והשלכותיה.
 - ג. ברית דוד לשמואל.
 - ד. ידידות אמת ומחויבויות הדדיות בין דוד ויהונתן והשלכותיהן.
- להמחשת מבנה היחידה ותוכנו ניתן לשרטט את המבנה הבא:

6. הערות נוספות בנידון נביא על אתר בכל יחידה ויחידה.

בסוף היחידה תפרד החבילה, דוד יאלץ לצאת ממעגל החיים של בית המלוכה. את יהונתן אמנם הוא יפגוש עוד פעם אחת בעיצומם של המרדפים (כ"ג, טז-יח) וכן את מיכל הוא יפגוש בנסיבות אחרות, אך מבית המלוכה של שאול הוא נפרד סופית. הקדשנו ליחידה שישה דפי עבודה ועוד דף לחזרה על ערכי לשון לסיכומים ולמסקנות, סה"כ שבעה דפי עבודה. חלק מדפי העבודה ישמשו כהכנה לשיעור, חלק לעבודה בכיתה; במליאה, בזוגות או בקבוצות, וחלק אחר ייועד לעבודת בית למטרות חזרה והשלמה. כדי להפיק את מירב התועלת מדפי העבודה שביחידה, חשוב שהמורה יתכנן את ההוראה של היחידה ויסמן מראש את דרכי השימוש בדפי העבודה. אנו חוזרים שוב על הכלל של "תפסת מרובה לא תפסת". פרט לתכנית הגרעין הרי השאר תלוי בשיקולי הדעת של המורה, בהרגלי למידה, ובקצב הלמידה של הכיתה ושל הפרטים שבתוכה. חלק מן השאלות יכולות להינתן כמשימות רשות ולתלמידים בודדים בלבד. דף הסיכום והחזרה והחלק הלשוני הם תמיד חובה לכולם והשאר לבחירה. גם המורה רשאי לבחור עבור התלמידים חלק מן המשימות או לפחות להמליץ עליהן.

להלן הערות משלימות למשימות שבדפי העבודה:

א. שירת הנשים (דף עבודה א)

חשוב שהתלמידים יבינו ששאול למד מדברי השירה ובמיוחד מן הפזמון החוזר על האווירה השוררת בציבור ועל דעת הקהל לגבי דוד, וזה מה שהדאיג אותו. ומכאן המפנה הגורלי ביחסו אל דוד. ייתכן בהחלט שהוא טעה בפרשנות שנתן לשירה, אך אין זה משנה כלל, כי תחושתו הסובייקטיבית והרגשתו האישית הם שהדריכו אותו בשעה זו. ייתכן שאם הוא אכן היה אומר את הפרשנות הזאת לעבדיו, הם היו מעמידים אותו על טעותו. הנשים הרי יצאו במפורש לקראתו ולא לקראת דוד במיוחד! אך כאשר תוקפים את האדם יסורים של קנאה והוא מדבר אל לבו בלבד, הרי התוצאה היא הרת אסון ואין לצפותה מראש⁷.

ב. הניסיונות הסמויים להפטר מדוד (דף עבודה ב)

חשוב שהתלמידים ימלאו את תרשים הזרימה של רשימת הניסיונות וסדר התפתחותם (תכנית גרעין) ורק אח"כ יתחלקו לקבוצות, כפי שמוצע בדפי העבודה. על התלמידים לשים לב לתהליך המתפתח של הניכור והעוינות של שאול לדוד כאשר בשלב זה דוד כלל אינו ער לכך. הניסיון הראשון לפגוע בדוד יכול היה להתפרש כמעשה שגגה. בניסיון השני מוסר שאול את ההכרעה הגורלית בידי שמים כביכול, אם הוא יהיה שר האלף וינהל מלחמות יום יום הרי סיכוייו להיפגע הם רבים. ההצעה של מאה ערלות פלשתים היא עוד יותר מסוכנת. דוד צריך לצאת אישית להתמודדות עם הפלשתים והסיכויים שייפגע מפלשתי אחד הם סבירים, ושאל מהמר גם על כך. אך עדיין ההימורים האלה בבחינת פגיעה באמצעות "שלט רחוק" ובלי לשתף את מקורביו. יש לשים לב לאמירות של שאול. חלק נאמר במחשבה ובלב וחלק בקול רם. התחבולות הן נוראות וקשות אך מצבו של שאול, גם הוא, הולך וקשה. הוא הרי רואה במפורש שה' עם דוד וגם העם אוהב את דוד ושמו הולך ומתפרסם יותר ויותר. שאול מגיע למסקנה שאכן דוד הוא האיש אשר עליו דיבר שמואל "לרעך הטוב ממך" ולכן עליו

7. יש מפרשים ששירת הנשים התבססה על מבנה ידוע של תקבולת כגון "יפול מצדך אלף ורובה מימין". ומכיוון שהזכירו את שאול לראשונה (ובצדק!) הרי בהשלמת התקבולת הקדימו את שאול ולכן יצא להם המשפט "הכה שאול באלפיו" וגוי. הן כמובן, יכלו בהחלט גם לסיים ב"שאול" ולא להזכיר את דוד בכלל כגון: "הכה שאול באלפיו ובן קיש ברבבותיו".

להיפטר ממנו, לא רק למען עצמו, אלא בעיקר למען ממלכתו וממלכת יהונתן אחריו, שבעיניו הוא בוודאי ראוי לרשת אותו, ולפי מה שאנו יודעים עליו ועל מעשיו הרי הוא באמת ראוי היה למלכות. ויתורו של יהונתן ואי שיתוף הפעולה שלו עם אביו, ואדרבא שיתוף הפעולה שלו עם דוד והצלתו – הרי הם מן המעשים הגדולים של בן מלך עלי אדמות. לא מוכרים מקרים דומים לכך בהיסטוריה האנושית של בתי המלוכה בעולם. אנו יודעים, ומסופר לנו, מדוע הקב"ה הסיר את המלוכה משאול, אך אין אנו יודעים מדוע יהונתן אינו ראוי למלוכה, אך על כגון זה אמרו חז"ל: "הני כבשי דרחמנא למה לד"י".

הגיעה כנראה שעתו של דוד לייסד את מלכות ישראל לדורות "ואל דעות ה' ולו נתכנו עללות" (שירת חנה).

ג. "ויתנבא בתוך הבית" (י"ח, י)

לא שאלנו את התלמידים על משמעות ההתנבאות בסיטואציה זו: שאול מתנבא, דוד מנגן והחנני ביד שאול ועוד מעט תפרוץ התנקשות. מה משמעות ההתנבאות הזאת? והשאלה עוד יותר קשה, כי אם צלחה עליו רוח אלוקים רעה איך הוא מתנבא? חלק מן המפרשים מצטטים את התרגום "ואשתטי" שהיה מדבר דברי שטות בשל רוח אלוקים הרעה (ראה רש"י, רד"ק ועוד). אך לא מצאנו שהמתנבא ידבר דברי שטות. ייתכן יותר לקבל את גישתו של אברבנאל והיא בהחלט מתאימה לאווירה ששאול היה שרוי בה בשעה זו⁸:

"וראוי שתדע שיש הפרש גדל בין 'נביא' ובין 'מתנבא', כי הנביא הוא מושפע באמת מה' יתברך, והמתנבא הוא האיש המכין עצמו ומשתדל לדעת העתידות, וכמוהו 'אלדד ומידד מתנבאים במחנה' (במדבר י"א, כז), רוצה לומר מתבודדים ומשתדלים להיות נביאים... והתבאר מזה עניין ההתנבאות שאול מה היה ועניין פחדו מדוד ולא מיראתו שיהרגו דוד כי אם מיראתו שימלוך אחריו. (אברבנאל, נביאים ראשונים, עמ' רס"ד-רס"ה)

ד. הצעת הנישואין

בעניין הצעת הנישואין של בת שאול (בתחילה מרב ואח"כ מיכל), אנו מציעים להיעזר בפירושו של אברבנאל. השאלה היא, האם לא היה שאול מחויב לתת את בתו לדוד (אחת מהן בכל מקרה!) בגלל ניצחונו על גלית? להלן תשובת האברבנאל⁹:

"ואני אחשוב שמה שאמרו האנשים במלחמת גלית הפלשתי שהאיש אשר יכה את הפלשתי יעשרנו המלך עושר גדול ואת בתו יתן לו, לא היו דברי ממש, ואולי אמרו הם זה מעצמם ויצא אותו קול בלי יסוד ואמת, כדברי העם המרבים ומוציאים פעמים רבות דברים מעצמם או שדיבר בזה שאול כמו שדיברו בזה המלכים על צד הגוזמא והרחבת הלשון". (אברבנאל, נביאים ראשונים, עמ' רס"ה)

ה. שבועת שאול ליהונתן (דף עבודה ג)

מסרנו את ההכרעה בידי התלמידים. נאומו של יהונתן היה חזק דיו כדי לשכנע את שאול לוותר על רעיון הריגת דוד. מאידך, ייתכן גם ששאול כבר מודע ליחסים המיוחדים

8. ראה בדף תמונת מרבנדט והשאלה בדף המסקנות. הדברים של אברבנאל תואמים בהחלט את אשר אנו רואים בתמונה.

9. בכיתות מתקדמות יגיעו התלמידים לתשובות אברבנאל בכוחות עצמם, בכיתות אחרות מומלץ לחלק את דברי אברבנאל וייעזרו בהם בתשובותיהם.

בין יהונתן ודוד, ונשבע "שבועת מלך" שאם התנאים ישתנו הרי הוא יפר אותה לטובת קיום המלוכה. יהונתן, כמובן, קיבל את הדברים כפשוטם ולכן לא יכול היה לקבל את דברי דוד כי "שאל מבקש את נפשו" (כ', א). ייתכן גם ששאל אכן נשבע שבועת אמת והתכוון לקיימה בכל לבו, אך "ותהי רוח ה' רעה אל שאל" וגוי' (י"ט, ט), והכל נשכח ונעשה מה שנעשה בדיעבד ולא לכתחילה.

יהונתן קיבל את השבועה בעת שרוח ה' הייתה טובה לשאל, אך גם הוא ידע שכאשר רוח ה' רעה אליו, אין לצפות את צעדי שאל. בהמשך, בדף עבודה ו, התייחסנו לשאלה, מה יהונתן יודע ומה אינו יודע על מעשה אביו ומחשבותיו לגבי דוד?

שאלת רד"ק היא אכן חזקה. יש להניח שלפחות חלק מן התלמידים יגלו בכוחות עצמם את תשובת רד"ק ויבחינו בין שני מצבי שאל. ויהונתן מתייחס כמובן למצב כאשר שאל במיטבו ואזי הוא מתייעץ עם בנו מדבר גדול ועד דבר קטן. גם אם התלמידים יעלו על דרך זו, רצוי להביא בפניהם את רד"ק (כ', ב) בשלימותו (בהגדלה כדי שיהיה נוח לקריאה) ולעבור יחד על הסברו המפורט והמשכנע¹⁰.

ו. הבריחה לשמואל

רצוי שהתלמידים יבינו מדוע בורח דוד לשמואל. שמואל הוא שמשח את שניהם למלכות והוא היה צריך לצפות את העתיד. דוד מבקש עזרה ופיתרון והוא מספר כל מה שעבר עליו עד כה. תגובת שמואל מעניינת. הוא אינו מספר עתידות, ולמעשה אינו פועל כלל לא עם דוד ולא עם שאל כאשר שאל מגיע אליו. לפי חז"ל שמואל אינו מטפל בהווה כלל, וגם אינו אומר לו כיצד להמלט וכד'. הוא מנצל את הפגישה עם דוד **להכינו ולהכשירו לעתיד לבוא**. "אמר ר' הונא בשם רבי יוסי באותו לילה שברח דוד מלפני שאל, למד משמואל הנביא מה שאין תלמיד ותיק למד למאה שנה (מדרש שמואל כ"ב, ילקוט שמעוני חלק ב', רמז קכ"ט)¹¹. השליחים ואח"כ שאל בעצמו נאצלים מן הכוח אשר לשמואל ומתנבאים גם המה.

מעניין להשוות את להקת הנביאים שקיבלה את שאל בדרך לקבלת המלכות וכסימן לקיום דברי הנבואה. כעת הם מתעלמים ממנו לגמרי, כולל המלאכים שהוא עצמו שלח¹². שאל פושט את בגדי המלכות ומתנבא כאחד מן החבורה, וכל עניין המירדף אחרי דוד הופך משני ולבלתי רלוונטי. דוד כמובן ינצל מעמד זה, ובעוד שאל מתנבא, הוא יעזוב את המקום וירוף להיפגש עם יהונתן להתלונן בפניו ולבקש עזרה.

ז. מחר חודש (פרק כ')

הפרק הזה כולו עוסק בעניין אחד. הוא אמנם ארוך אך לא מסובך במיוחד. לכן נראה לנו שאפשר ללמד אותו בדרך אקסטנסיבית ולהסתפק בשיעור אחד ובדף עבודה אחד (דף עבודה ו). הדיון בכיתה יתמקד בעניינים הבאים:

10. ראה גם דברי רלב"ג. הדברים נאמרים שם בקיצור נמרץ.
11. לפי זבחים נ"ג, ע"ב הם ישובים ברמה ועוסקין בנוי של עולם בבנין בית המקדש. (בנויות – מלשון נוה, נוה קדש).
12. וזה לשון מלבי"ם:

"הוא (שמואל) היה המקור שממנו שאבו, הוא היה הנר שממנו הודלקו נפשותיהם באור האלוהי הגדול והשפע הגדול הזה שהיה שלם בין מצד המשפיע, שהיה עומד כנ"ל בין מצד המקבלים שהיה להקת הנביאים כולמו, שלפי רוב הקהל האלוהיים התרבה הקדושה וההארה בין מצד הקשר שבין המשפיע והמקבלים, שהיה ניצב עליהם וממשיך מן המקור אל פלגיו ועל ידי כך הודלקו גם הניצוצות הטמונות בנפשות מלאכי שאל ויתנבאו גם המה וע"י כך לא פנו עוד אל אזהרת שאל לקחת את דוד (מלבי"ם י"ט, כ).

1. התגובה המפתיעה של יהונתן על תלונת דוד.
2. הניסיון והבחינה שמוצעות ע"י דוד ומתקבלות ע"י יהונתן.
3. השבועה והברית המחודשת בין יהונתן ודוד. הברית בפרק י"ח הייתה ברית ידידות ואהבה ללא כל תנאים, וללא כל הבטחות פוליטיות. הברית בפרקנו נושאת כבר אופי שונה. יהונתן מבקש הפעם מדוד לא רק לשמור לו חסד כל עוד הוא בחיים אלא לכך הוא מוסיף ומבקש מדוד לשמור חסד גם לצאצאיו במקרה וימות. ליהונתן ברור כבר שדוד הוא היורש של המלוכה והוא חושש שלא ינהג כדרך שנוהגים המלכים משושלת חדשה שתופשים את השלטון. (דבר ראשון הם מחסלים את היורשים הפוטנציאליים של השושלת הקודמת).
4. ביצוע הסימנים המוסכמים.
5. הפרידה קשה. מכאן ואילך הם כאילו נמצאים משני עברי המתרס, והיסורים קשים ביותר לשניהם, אך הם קשים יותר לדוד. יהונתן מסוגל היה לוותר על כס המלוכה כי עוד לא טעם בפועל את טעם השלטון אך לדוד קשה שבעתים לקחת את השלטון מידי נפש שגם הוא ראוי למלוכה.
- חז"ל הוסיפו ממד נוסף לפרידה הזאת ומשאירים בפינו טעם מר בהאשימם את יהונתן שלא צייד את דוד לדרך הבריחה¹³. לא הבאנו מאמר זה בדפי העבודה ואנו משאירים זאת לשיקול דעתו של המורה.
- "אמר ר' יהודה אמר רב: אלמלי הלווהו [נותן לו בהלוואה] יהונתן לדוד שתי ככרות לחם, לא נהרגה נוב עיר הכהנים, שלא היה דוד צריך לשאול לחם מכהני נוב, ולא נטרד דואג האדומי" [לא היה דואג מלשין עליהם ולא נהרג שאול ושלשת בניו על אותו עון].
- (סנהדרין ק"ד, ע"א)

ביבליוגרפיה

- אליצור, יהודה – "דוד: יעוד ומסה" – דמותו של דוד לאור ההיסטוריוסופיה המקראית, בתוך: **מולד**, טבת תשכ"ג, עמ' 651-656.
- בכרך, יהושע – "אהבה בצד קנאה", בתוך: **יפיות מלכות וזמירות**, לימוד פרקי דוד המלך בספר שמואל ותהלים על פי המקורות, הוצאת נזר דוד לתורה ולמחשבת ישראל ירושלים, מהדורה שנייה מתוקנת, ירושלים תשמ"ג, עמ' 123-226.
- בכרך, יהושע – "מחר חדש" (שמואל א', פרק כ'), בתוך: **בשדה חמ"ד**, תשרי-חשוון תשמ"ח, עמ' 11-25.
- טרופר, מרדכי – "לדמותו של יהונתן בן שאול", בתוך: **בשדה חמ"ד**, ג'-ד' תשנ"ב, הוצאת הר תבור, עמ' 60-67.
- יעקובסון, יששכר – "הפטרת מחר חדש – הידידות במקרא", בתוך: **חזון במקרא**, הוצאת סיני, תל-אביב תשי"ט, עמ' 159-168.
- מן ההר, שאול – "מיכל בת שאול", בתוך: **דמויות מן המקרא**, הוצאת השכל, ירושלים תשל"ב, עמ' 28-35.
- שטיינזלץ, עדין – "מיכל – הנסיכה שהתאהבה ברועה", בתוך: **נשים במקרא**, הוצאת האוניברסיטה המשודרת, עמ' 65-71.

13. לא מצאתי הסבר מתקבל מדוע הוסיפו בעלי המדרש את הכתם הזה על יהונתן. אמנם נכון הוא שצריך אדם לדאוג לחברו היוצא לדרך (ראה דברי רש"י המצטט את המדרש על הפסוק "ידינו לא שפכו את הדם הזה" וגו', דברים כ"א, ז). אך יהונתן לא תכנן את הפרידה והוא עצמו היה כולו בהול.

המרדפים החלו והאסון בנוב

פרקים כ"א-כ"ב

סקירת רקע

סיימנו את היחידה הקודמת בפרידה הקשה בין דוד ויהונתן. היחידה שלנו פותחת בתיאור **תוצאות** הפרידה הזאת. על דוד נאמר: "ויקם וילך" ועל יהונתן נאמר "ויהונתן בא העיר". בדרך הניגוד מקפל הכתוב הקצר הזה בתוכו את הגרעין של המצב החדש שנוצר. דוד ילך לאן שישאו אותו רגליו, ויהונתן חוזר לעירו, למעמדו ולתפקידו. דוד נושל הפעם באופן רשמי ובגלוי מכל תפקידיו וממעמדו הרם. שאול אינו מסתיר יותר את כוונותיו להרוג את דוד. ולכן על דוד לצאת לדרך הבריחה והנדודים ולחפש מסתור עד יעבור זעם. הצעד הטבעי ביותר הוא, שדוד יברח לארץ יהודה, לבני שבטו, ולאזור המוכר לו היטב מתקופת היותו רועה באיזור זה. האיזור מתאים גם מבחינה טופוגרפית להסתתר בתוכו. ברם, דוד יצא לדרך בלי צידה לדרך¹. המצוקה קשה והפיתרון הנדרש צריך להיות מיידי.

ומכאן הפנייה לנוב עיר הכהנים. בנוב בוודאי ימצא את מבוקשו. ייתכן גם שדוד פנה דווקא לנוב, כי הוא ביקש גם להתפלל ולדרוש את ה' ולקבל עצה והדרכה מה יעשה (כי כדי להצטייד במזון לא היה חייב להגיע דווקא לעיר הכהנים!).

בנוב הוקמה במה גדולה מיד אחרי חורבן שילה לאחר המפלה באפק. ארון ה' אמנם נשמר בקרית יערים, אך שאר הכלים הועברו לנוב, וגם הכהנים ממשפחת עלי עברו כולם לנוב והמשיכו שם לשרת בקדש. בנוב הוקרבו קרבנות הציבור וגם נאפו שתיים עשרה החלות שנקראו "לחם הפנים". מלחמים אלה ביקש דוד להנות ולקבלם כצידה לדרך². נוב נמצאת בנחלת שבט בנימין, כנראה שהייתה ממוקמת בסביבת הר הצופים או בשכונת שועפט או א־טור שליד ירושלים של ימינו. היא לא נמצאת אמנם ברשימת ערי הכהנים, אך היא הפכה לכזאת בעקבות מעבר הכהנים לעיר והקמת בימת הציבור³. אחימלך הכהן האחראי (הכהן הגדול!) בנוב היה דור רביעי לעלי הכהן. עלי – פנחס – אחיטוב – (אחיו של אי כבוד המוכר לנו מסיפור שביית הארון ע"י הפלשתים) – אחימלך.

אחימלך, העומד בראש שמונים וחמישה כהנים, נושא איפוד בד (כמשרת בקודש הלוּבש בגדים מיוחדים) מקבל את דוד בחרדה, ובשאלה המתבקשת: "מדוע אתה לבדך

1. בסוף היחידה הקודמת הזכרנו את הגמרא המאשימה את יהונתן שלא צייד את דוד בפרידה הנ"ל בכמה ככרות לחם ובכך היה מונע את אסון נוב.

2. חז"ל ופרשני ימי הביניים עוסקים באריכות בסוגיה זו. מה קיבל דוד, ואיך אפשר היה לתת לו מלחם הקודש שמותר באכילה רק לכהנים, ואסורים באכילה לזרים, גם אם אלה טהורים (ועל אחת כמה וכמה כאשר הם טמאים). רד"ק ואחרים חושבים שמדובר כאן בלחם מלחמי התודה שמותר לזר לאכלו בטהרה. ראה גם במנחות צ"ה. נראה לנו שאין להיכנס לכל הדיון הזה. נשאיר את כל הסוגיה לעיון יסודי יותר בלימוד הספר במחזור השני.

3. ראה מאמרו של י" קיל, "נוב עיר הכהנים", בתוך: **שיחות במקרא**, עמ' 134-136.

ואין איש אתך"? דוד, המבקש **למנוע** חקירה ושאלות נוספות ממציא סיפור מתחום המודיעין הצבאי והסודי ביותר, כך שאין טעם (וגם אסור!) לשאול ולחקור את דוד. ומכאן ואילך מתגלגלים הדברים כפי שהם מתגלגלים, והטרגדיה האכזרית שמתחוללת היא מן הקשות בספר שמואל א' והרב חיד"א כותב על כך: "ובאמת עניין זה של נוב עיר הכהנים תסמר שעלות האדם ויפה השתיקה"⁴.
ברם, אנחנו, הן מבחינה עקרונית והן מבחינה דידקטית, ניגע בסוגיה קשה זו ונשתף גם את תלמידינו ככל שרמתם מגעת.

שיקולים דידקטיים והערות לדפי העבודה

אנו מציעים להקציב ליחידה שלושה שיעורים, כאשר שני שיעורים יוקדשו לשני הפרקים והשיעור השלישי יוקדש לחזרה ולהעמקה בדרך על ועדת חקירה. להלן הערות ללימוד היחידה לפי סדר דפי העבודה.

דף עבודה א – הדף כולל את השאלות המרכזיות של הקטע. רצוי שהמורה יסמן אלו מן השאלות אפשר לתת **כהכנה** לקראת השיעור (בכיתה מתקדמת אפשר לתת את רובן), כך שבשיעור עצמו יתמקדו בשאלות **המצריכות דיון** ומאפשרות הבעת דיעות ושיקולי דעת. הבעיה המרכזית היא המצאת הסיפור של דוד: האם נתן דוד לעצמו דו"ח על מעשיו בשלב זה? האם הוא ידע שבהסתרת האמת הוא עלול לסכן את חיי הכהן? (על שאר הכהנים הוא בוודאי לא יכול היה להעלות על דעתו, בשום אופן, שגם הם ישלמו במחיר חייהם). אין לנו כמובן תשובות חד-משמעיות, אך ברור לנו שהיה כאן מצב של פיקוח נפש מצד דוד. הוא מפחד להיכנס לעיר ולבקש לחם כאחד הקבצנים. בעיר יהיה לו קשה "למכור" סיפור הסוואה שהמציא. וייתכן, כאמור לעיל, שהוא ביקש גם לכתחילה לשאול בה' ולהתפלל, ולכן שם פעמיו אל המשכן בנוב. דוד במצוקתו – גם מבחינת הזמן – נאלץ כנראה לקבל החלטות מהירות כדי לא לסכן עצמו מחדש וליפול בידי שאול.

דף עבודה ב – הסיפור שהמציא דוד, שהוא בשליחות סודית של המלך עוזר לו לקצר את זמן שהותו בנוב, ואם לא הסיפור, הרי אין ספק שאחילמך היה מעכבו, מאכילו ומשקהו, מכין עבורו מקום מנוחה ורק אח"כ מרשה לו לצאת לדרך. דוד חושש ששליחי שאול ישיגו אותו ולכן הוא שוב מחליט החלטה קשה ביותר; בריחה לאויב. החלטה כזאת נעשית גם היא מתוך מצוקה קשה ביותר. הכתוב מדגיש שהבריחה מפני שאול, באה כאילו להקל את הביקורת על דוד במעשה זה. יש לשתף את התלמידים בקבוצות דיון בשיקולי דוד במעשה זה. הפעם הרי דוד לוקח על עצמו סיכון גדול מאוד והוא עשוי להיות במצב של האיש אשר "ברח מהארי ופגע בו הדוב".

ייתכן בהחלט שקיבל דוד עידוד לצעד נועז זה גם באמצעות השאלה בה' (אנחנו הרי יודעים הן מעדותו של דואג והן מאישורו של אחילמך שאכן הוא שאל בה'). קשה מאוד לתאר איך הוא יצא מן הסכנה הגדולה הזאת בלי סיעתא דשמיא, בכל אופן, ההצלה לא הייתה לזמן רב. וכאשר נוכח לדעת שזהותו התגלתה הוא החליט החלטה נועזת חדשה והיא צלחה בידו. בסוף דף העבודה הבאנו את המדרש המקוצר⁵. כמובן שאין לראות בשאלה זו שאלת חובה. רצוי, בכל זאת, שהתלמידים יעיין במזמור ל"ד בתהלים ויראו את הכותרת וכן יחפשו עוד פסוק או פסוקים המתארים הצלה בשעת מצוקה (ראה פס' זח-ופס' יח-כ ועוד). דוד חזר חיש מהר לארץ מולדתו ולא סמך על ניסים שיתרחשו בהיותו בגת הפלשתית.

4. הציטוט מתוך "מעם לועז" סוף פרק כ"א.

5. ראה המדרש בשלימותו בילקוט שמעוני ובמדרש שוחר טוב ל"ד.

דף עבודה ג – אנו מציעים ללמוד קטע זה באמצעות שיטת שאלת השאלות⁶. השאלות תתמקדנה במפנה שחל אצל דוד. מחד גיסא, אולי עדיף היה לדוד שימשיך את הבריות שלו כזאב בודד, ללא אחריות ארגונית צבאית, כלכלית וחברתית על קבוצה גדולה של אנשים, נשים וטף, מתוך תקווה שביום מן הימים יתפייס עם שאול. מאידך גיסא, בריכוז האנשים סביבו הוא בעצם מקים מחנה ושואל יפרש זאת (בצדק!) כמרידה לאומית גלויה של דוד בסמכותו של השלטון המרכזי, ושכנגדו יש להפעיל את הצבא כדי לדכא את המרד (שאם לא כן המרד עלול להתפשט לכל הארץ, ולכלול את כל השבטים). כפי הנראה, עד שלב זה, לא חשש דוד ששאול יתנקם במשפחתו (בהוריו ובאחיו)⁷. אך בריחתו לפלשתים, כפי הנראה, גרמה לכך ששאול התחיל "להתעניין" גם במשפחה של דוד. ברגע שדוד ניצל מן הפלשתים הם מחליטים להצטרף אליו ולא להסתכן יותר. הכתוב מונה את שאר המצטרפים, והתלמידים ישאלו: **א.** מי הם האנשים האלה? **ב.** מדוע דוד הסכים לצרפם אליו? דוד קלט אותם "ויהי עליהם לשר". משמע, לא רק שר צבא אלא גם מעין ראש שבט, הדואג והאחראי לביטחונם ולכלכלתם. התלמידים בוודאי יזכרו בפתח, שגם מסביבו התקבצו אנשים. ההבדל הוא, שאלה היו "אנשים ריקים" וקלי דעת, ולא אנשים מרי נפש, שחיפשו חסות ועזרה. מכאן ואילך זקוק דוד למרחב מחיה יותר גדול וגם למציאת מקורות פרנסה וקיום לאנשיו. הוא כעת חשוף יותר ולכן חייב גם לאמן את האנשים האלה, כדי שיוכלו להגן על עצמם ואף לצאת להתקפה יזומה כשיהיה צורך בכך.

שאלה אחרת היא, מדוע החליט דוד להעביר את הוריו לחסות מלך מואב. דוד חשש אולי מטלטולי הדרך ומהבריחות הפתאומיות שהוא יצטרך לעשות והוא מבקש למנוע זאת מהוריו הזקנים. משפחת דוד מצד האב הרי מתייחסת למואב (רות המואבית) לכן מבקש דוד מקלט זמני עד יעבור זעם (ראה פס' ג). חלק מן האחים מתלווה אל ההורים וחלק בוודאי נשאר עם דוד. כידוע, המשפחה שילמה ביוקר על צעד זה של דוד. עם עזיבת דוד את המצודה, הורג מלך מואב את בני המשפחה ורק אחד נמלט לנחש מלך עמון שנתן לו מקלט וחסות. ספק אם יש לעסוק עתה בכל היבטי הפרשה. אנו מציעים לשקול בדבר ולדחות את התוצאות של השהיה במואב כאשר נלמד על החסד שעשה מלך עמון לדוד⁸, ראה שמואל ב' פרק י'.

מה משמעות הצעות-הוראתו של גד הנביא? התלמידים ישקלו את היתרונות והחסרונות של ההצעה ויגיעו למסקנה כדלהלן:

א. הביטחון אצל המואבים (או בגבולם) הוא מפוקפק מאוד ומה אם מלך מואב יכרות ברית עם שאול ויסגר את דוד ואנשיו?

ב. לדוד יש סיכויים שבתוך שבטו יהיה לו יותר קל למצוא מסתור וגם עזרה בשעת הצורך.

ג. מכיוון שלרשותו של דוד עומדת יחידה צבאית לא קטנה, הרי בשעת מצוקה לעם ישראל מהפלשתים, יוכל גם הוא להפעיל את צבאו ולבוא לעזרת בני ישראל המותקפים.

ד. ואחרון אחרון, הרי דוד מיועד להיות מלך על כל ישראל, מוטב שיתחיל את ההתארגנות להגשמת מטרה זו כאשר הוא בתוך שבטו ומשתמש בשבטו כנקודת זינוק למלוכה על כל ישראל⁹.

6. חשוב מאוד להרגיל את התלמידים לדרך זו כבר מכיתות הנמוכות. **יש לפתח בקביעות את המיומנויות הנדרשות** וללמדם להשתמש יותר ויותר בכלים העומדים לרשותנו למציאת תשובות פשוטות ולפיתרון בעיות סבוכות יותר (כולל העלאת השערות סבירות).
7. וזו גם הסיבה שלא ברח הביתה כדי להצטייד במזון. הוא לא רצה לתת הזדמנות לשאול להתנקם בהם.
8. רש"י אמנם מזכיר את תמצית המאורעות כבר בפרקנו (כ"ב, ד) אך לא בדיעה שאין הכרח להקדים את המאוחר.
9. ואכן, בפועל הוא מלך בחברון שבע שנים ושישה חודשים (שמואל ב', ה'), קודם שמלך בירושלים על כל ישראל.

דף עבודה ד – דף זה עמוס בשאלות ברמת התוכן וכן במשימות המתאימות לדיון קבוצתי. השיעור יתמקד במעשה שאול בעקבות ההלשנה של דואג האדומי. **המורה יכול** את השיעור כך: **במשימות העיקריות שבדף – יטפלו בכיתה בצוותא, בשאר השאלות** – בעבודה יחידנית או בקבוצות (השלמות ושאלות יהיו רשות לשיעורי בית).

להלן נתייחס למספר שאלות מרכזיות מתוך דף העבודה:

1. מה הדאיג את שאול? רד"ק עונה על השאלה הזאת. אפשר ללמוד על דאגתו גם מדברי הכתובים. שאול מרגיש שהוא נבגד ונעזב ומאשים אפילו את בנו בקשירת קשר להפילו מהשלטון ולהעבירו לידי דוד. הוא נדהם לשמוע שדוד הגיע כבר למצב של הקמת יחידה צבאית ואפילו מינה עצמו לשר. לכן אין לשאול יותר ספקות לגבי כוונות דוד. התלמידים בשלב זה בוודאי יבינו את כעסו של שאול על מקורביו שלא עדכנו אותו ולא נקטו בצעדים למניעת המצב, ולכן הוא מבחינתו צודק בטרדתו ובדאגתו.

2. לגבי מעשה דואג, יש להסביר לתלמידים שלפי חז"ל "אביר הרועים" הוא ביטוי מושאל ומשמעו אב בית דין וראש הסנהדרין. ואפילו אם נאמר ש"אביר הרועים" כפשוטו, גם אז מעמדו היה רם ונישא אצל שאול, כי הוא "נצב על עבדי שאול", דהיינו ממונה עליהם (וכן תירגם יהונתן), מכאן שלעדויות הייתה השפעה מכרעת בהחלטת שאול. ברם אברבנאל שואל שאלה קשה וצודקת, והתלמידים בוודאי יסכימו לה. וזו לשון השאלה: "מה היה חטא דואג האדומי, כי הוא סיפר האמת כולה לשאול באמרו שבא דוד אל בית אחימלך ושצידה נתן לו ואת חרב גלית הפלשתי וששאל לו באלוקים ואחימלך עצמו הודה אחר כך בכל זה כאשר הוכיחו שאול, והנה לא היה יודע דואג שהורג שאול על זה את כהני השם ולמה אם כן אמר דוד עליו (ותהלים נ"ב) 'מה תתהלל ברעה הגיבורי וגו'', 'הוות תעטה לשונך' וגו'', 'אהבת רע מטוב, שקר מדבר צדק סלה', וקללו: 'גם אֵל יתצד לנצח'?" (ראה להלן בנספח). התלמידים יתמודדו בשאלה זו, יעיין בכתובים ויגיעו למסקנה שדואג אכן אהב את הרע יותר מן הטוב והייתה לו **כוונה** להרע. הוא לא סיפר על **הרקע** להתנהגות אחימלך, שאחימלך חרד לדוד, ושדוד אמר לו שהוא בא במצוות המלך, וכל זאת העלים משאול מרוע לבבו, כדי להזיק לדוד ולכהני נוב. חז"ל הוסיפו לכך את עניין השאלה באורים ותומים שדואג טען שבכך ששאל לו בה, הוא בעצם **עשה את דוד למלך בחיי שאול**, שהרי אין נשאלין באורים ותומים אלא למלך. עניין זה מסביר גם מדוע הקדים דווקא לספר על השאלה בה¹⁰.

3. לגבי החלטת שאול, יש להבהיר ששאול נתן אימון מלא בדברי דואג וחקירתו את אחימלך היא **פורמלית** בלבד, יתר על כן הוא מיד מעביר את ההאשמה **על כל משפחת הכהנים**, כאילו גם ידם במעל (והרי דואג דיבר רק על אחימלך לא הזכיר אותם כלל). אין ספק ששאול התכוון לקיים משפט ראווה והפחדה, ולכן לא חקר כלל לעומק האירוע ולפרטיו ומיד ציווה להרוג את הכהן הגדול, ולא הסתפק בכך אלא הרג גם את שמונים וחמישה הכהנים המשרתים בקודש בנוב. ולא רק זאת אלא ציווה להשמיד את כל העיר כאילו היא "עיר נידחת" או עמלקים¹¹. ההחרמה הטוטלית שלווה עם ההרג, כדברי הכתוב "...ושוור וחמור ושה לפי חרב", באה כנראה, כדי להראות שלא "בצע כסף"

¹⁰ לפי ההלכה שואלים גם למי שהציבור צריך בו, ואין ספק שדוד היה שר צבא יוצא ובא לפני העם, ואם אחימלך לא שמע חדשות מחצר המלכות הרי ששאל לו בה' בדין ובזכות, אך כאמור דואג פסק שלא כהלכה ובכך הכשיל את המלך.

¹¹ כידוע, שאול הרג גם את הגבעונים שכנראה היו צמודים למשכן בנוב ושימשו חוטבי עצים ושואבי מים. (שאול כנראה חשבם לכהנים ולכן ציווה להשמידם). פרטים על כך מסופרים בשמואל ב', כ"א. ישקול המורה אם להקדים את המסופר לנו מאוחר יותר ולקשור עניין בעניין. לנו נראה, שדי לנו במה שהכתוב מגלה לנו כאן, כשנגיע לרעב ההוא בימי דוד נקרא "אל שאול ואל בית הדמים".

הוא שהדריך את שאול אלא רצון הנקמה וההפחדה, למען לא יעזיז איש להגיש עוד סיוע כלשהו לדוד המורד.

כדי לאזן את התמונה הקשה נסיים את הדיון בשתי מובאות, אחת המבקשת לחפש נקודת זכות לשאול והשנייה המביעה קטרוג על דוד.

"והנכון הוא ששאול חשב שהיו הכהנים האלה מזרע בית עלי, ושלכן חטאו בדבר דוד בהיותם רעים וחטאים להשם מאוד, ושלכן היה מהצדק שימותו כולם אחריו היותם מקוללים מפני השם". (אברבנאל נביאים ראשונים, עמ' רע"ה)

לפי גישה זו שימש שאול אמצעי בידי הקב"ה להגשמת חלק מן הגזירה שנגזרה על בית עלי. ראה דברי איש האלוקים אל עלי (ב', לג), כמאמר חז"ל "שמגלגלין חובה בידי חייב"¹².

"אמר רב יהודה אמר רב, אלמלא נשתייר אביתר לאחימלך, לא נשתייר מזרעו של דוד שריד ופליט, דכתיב 'ועתליה אם אחזיה ראתה כי מת בנה ותקם ותאבד את כל זרע הממלכה' (מלכים ב', י"א), והתם אשתייר יואש והכא אשתייר אביתר". (מתוך ילקוט שמעוני, רמז קל"א)

ונוסיף לכך רק את מאמר הגמרא (באותו עמוד בעניין אחר): "אלמלי מקרא כתוב, אי אפשר היה לאמרו". גם כאן אלמלי גמרא מפורשת הרי לא היינו משערים עד כמה גם מעשיו של דוד היו חמורים ומסוכנים.

דף עבודה ה (ועדת חקירה) – דף זה מיועד לחזרה ולקבלת משוב על כל היחידה. ניתן לארגן את העבודה בקבוצות, כאשר כל קבוצה היא מעין ועדת חקירה בפני עצמה ומנהלת את דיוניה לפי השיקולים שלה. ניתן, כמובן, לארגן את הדיונים בדרכים אחרות. מורה המעוניין להקים מוזיאון לספר שמואל, כפי שהבאנו ביחידת ההדרן יכול לדחות את העבודה הזאת למועד החזרה על הספר ולהסתפק עתה בחזרה כללית על היחידה: מה למדנו? ואלו מסקנות יכולים אנו להוציא ממה שלמדנו? אנו רואים חשיבות רבה בעצם העמדת השאלות ובגירויים לחשיבה ולרצון לדעת עוד ועוד. המורה יעזור כפי הצורך (לא יותר מדי!) וידאג שלא יחסיר אף אחד מרשימת העדים המוזמנים. להלן הרשימה המלאה:

1. דוד, 2. שאול, 3. דואג, 4. אחימלך, 5. הרצים הניצבים, שסרבו למלא פקודה (מדוע סרבו? מדוע לא מנעו את ההרג? העם שהתערב בזמנו, הציל את יהונתן מגזר דין מות בזמנו, [י"ד, מה], 6. אביתר, 7. אחד מן הגבעונים (לשיקול דעת כנ"ל).
כתיבת דו"ח ועדת החקירה היא המשימה העיקרית, כי ממנו נלמד, אנו המורים, מה הפנימו התלמידים, ומה הם המסרים שהם לוקחים עמם הלאה, מעבר ליחידה הזאת, כצידה לדרך החיים.

12. ראה גם סיכום ב"דעת מקרא", עמ' רל"א. הבאנו את הדברים, אך ספק לנו אם יש להביאם גם בפני הכיתה בגיל ביה"ס היסודי.

שְׁלֹשָׁה מַלְכִים וְאַרְבָּעָה הִדְיוּטוֹת אֵין לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם
הָבָא. שְׁלֹשָׁה מַלְכִים: יִרְבֵּעַם, אַחָאָב וּמְנַשֶּׁה. רַבִּי
יְהוּדָה אוֹמֵר: מְנַשֶּׁה יֵשׁ לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הָבָא,
שְׁנָאִמֵּר (דברי הימים ב יג, יג): „וַיִּתְפַּלֵּל אֶלָּיו וַיַּעֲתֵר
לוֹ וַיִּשְׁמַע תְּחִנָּתוֹ וַיִּשְׁיבֵהוּ יְרוּשָׁלַּיִם לְמִקְדָּוָתוֹ“. אָמְרוּ
לוֹ: לְמִקְדָּוָתוֹ הִשְׁיבֵנו, וְלֹא לְמִנֵּי הָעוֹלָם הָבָא הִשְׁיבֵנו.
אַרְבָּעָה הִדְיוּטוֹת: בְּלָעָם, וְדוֹאָג, וְאַחִיתּוֹפֵל, וְגִחְזִי.

שלושה מלכים וארבעה הדיוטות — אנשים פשוטים, לא מלכים,
אין להם חלק לעולם הבא — לפי שקלקלו ביסודות האמונה.
שלושה מלכים — הם: ירבעם — שכתוב (מלכים א יג, לד): „ויהי
בדבר הזה לחטאת בית ירבעם ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה“;
„להכחיד“ — בעולם הזה, „ולהשמיד“ — לעולם הבא (גמרא), אהאב
— שכתוב בו (מלכים א כא, כא): „והכרתי לאחאב משתין בקיר
ועצור ועזוב בישראל“; „עצור“ — בעולם הזה, „ועזוב“ — בעולם
הבא. ובגמרא אמרו: „קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם,
ומפני מה תלה הכתוב בירבעם (שנאמר בכמה מקומות: „לא סר
מכל חטאת ירבעם“) ? מפני שהוא תחילה לקלקלה“ (סנהדרין קב, ב),
ומנשה — שכתוב בו (מלכים ב כא, ב—ג): „ויעש הרע בעיני ה'“.
כאשר עשה אחאב מלך ישראל — מה אחאב אין לו חלק לעולם הבא,
אף מנשה אין לו חלק לעולם הבא (גמרא סס). רבי יהודה אומר:
מנשה יש לו חלק לעולם הבא — לפי שעשה תשובה, שנאמר:
„ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחינתו וישיבהו ירושלים
למלכותו“ — מכאן שנמחל לו על חטאיו, ויש לו חלק לעולם הבא.
אמרו לו — חכמים לרבי יהודה: למלכותו השיבו, ולא לחיי העולם
הבא השיבו — שתשובתו לא היתה שלימה אלא מחמת יראה בלבד
(תפארת ישראל). ארבעה הדיוטות — הם: בלעם — בגמרא
מבואר, שבלעם נתן סימן בעצמו, ואמר: „תמות נפשי מות ישרים
ותהי אחריתי כמוהו“ (במדבר כג, י) — אם „תמות נפשי מות ישרים“
(אם ימות מיתת עצמו — רש"י), תהא אחריתי כמוהו — שיהא לי
חלק עמהם, ואם לאו — שלא ימות אלא ייהרג, „הנני הולך לעמך“ —
לגיהנם (סנהדרין קה, א). מכאן, שאף חסידי אומות העולם יש להם
חלק לעולם הבא, אלא שבלעם לא היה מחסידי אומות העולם; ודוֹאָג —
סופר לשאול לשון הרע על דוד וגרם למותם של כוהני גוב (עיין
שמואל א כב, ט—כב), וכתוב (תהלים נב, ב; ז): „בבוא דואג האדומי
וגד לשאול ויאמר לו בא דוד אל בית אחימלך... גם א"ל יתצן לנצח...
ושרשך מארץ חיים“; ואחיתופל — שיעץ לאבשלום רעה נגד אביו
דוד, וכתוב עליו (שמואל ב יז, כג): „ויחנק וימות“ (עיין תוספות
יום טוב); וגִחְזִי — נערו של אלישע הנביא (עיין מלכים ב ה, כ—כו);
ומובא בגמרא, שביזה תלמידי חכמים, ואף היה חוטא ומחטיא את
הרבים (עיין סנהדרין קז, ב).

נספח ב

מסכת יומא דף כ"ב, ע"ב

"וַיִּרְבּ בַּנְחֹל" אָמַר רַבִּי מְנַי: , עַל עֶסְקֵי נַחֲל. בְּשָׁעָה שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְשָׂאוֹל "לֵךְ וְהִכִּיתָ אֶת עַמְלֶק" אָמַר: וּמָה נָפֵשׁ אַחַת אָמְרָה תוֹרָה הֵבֵא עֲגֻלָּה עֲרוּפָה, כָּל הַנְּפֻשׁוֹת הִלְלוּ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה! וְאִם אָדָם חָטָא – בְּהִמָּה מִה חָטָאָה? וְאִם גְּדוּלִים חָטְאוּ – קִטְנִים מִה חָטְאוּ? יֵצֵאָה בֵּת קוֹל וְאָמְרָה לוֹ "אֵל תְּהִי צָדִיק הַרְבֵּה". וּבְשָׁעָה שֶׁאָמַר לוֹ שָׂאוֹל לְדוֹאֵג "סֹב אִתָּה וּפְגַע בַּכֹּהֲנִים" יֵצֵאָה בֵּת קוֹל וְאָמְרָה לוֹ "אֵל תִּרְשַׁע הַרְבֵּה". וְאָמַר רַב הוֹנָא: כַּמָּה לֹא חָלִי וְלֹא מַרְגִּישׁ גְּבָרָא דְמַרְיָה סִייעִיָּה; שָׂאוֹל בְּאַחַת – וְעָלְתָה לוֹ, דָּוִד בְּשֵׁתִים – וְלֹא עָלְתָה לוֹ. שָׂאוֹל בְּאַחַת מֵאֵי הִיא – מַעֲשֵׂה דְאָגָג, וְהָאֵיכָא מַעֲשֵׂה דְנֹב עִיר הַכֹּהֲנִים! – אֲמַעֲשֵׂה דְאָגָג כְּתִיב "נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי אֶת שָׂאוֹל לְמֶלֶךְ". דָּוִד בְּשֵׁתִים, מֵאֵי גִינְהוּ – דְּאוֹרֵיָה וְדִהֲסָתָה.

נספח ג

ויקרא רבה, פרשה כב, ח

נִטְלָה שְׁלֹשֶׁת בָּנָיו וְיֵצֵא לְמַלְחָמָה. אָמַר רִישׁ לְקִישׁ: בְּאוֹתָהּ שָׁעָה קָרָא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמַלְאָכֵי הַשָּׁרֵת וְאָמַר לָהֶם: בּוֹאוּ וִירְאוּ בְּרִיָּה שְׁבָרָאֲתִי בְּעוֹלָם – בְּנִהַג שְׁבָעוּלָם: אָדָם הוֹלֵךְ לְבֵית הַמִּשְׁתָּה אֵינּוּ מוֹלִיד בָּנָיו עִמּוֹ מִפְּנֵי מַרְאִית הָעֵין, וְזֶה יוֹצֵא לְמַלְחָמָה וְיִודַע שֶׁהֵרֵג וְנִטְלָה בָּנָיו עִמּוֹ וְשָׁמַח עַל מֵדֵת הַדִּין שְׁפוֹנָעַת בּוֹ! אָמַר ר' יְהוֹשֻׁעַ דְּסַכְנִין בְּשֵׁם ר' לִי: "מִלְמַד שֶׁהִרְאָהוּ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמִשָּׁה דּוֹר דוֹר וְשׁוּפְטִיו, דּוֹר דוֹר וּמְלָכָיו, דּוֹר דוֹר וְחַכְמָיו, דּוֹר דוֹר וּמְנַהֲיָיו, דּוֹר דוֹר וּמְשֻׁנָּיו, דּוֹר דוֹר וְשׁוֹטְרָיו, דּוֹר דוֹר וּפְרִנְסָיו, דּוֹר דוֹר וְחוֹמְסָיו, דּוֹר דוֹר וְגִנְזָיו, דּוֹר דוֹר וְגִבִּיָּיו, וְהִרְאָהוּ שָׂאוֹל וּבָנָיו נִפְלִים בְּחֶרֶב. אָמַר לְפָנָיו: מֶלֶךְ רָאוּשׁוֹן שֶׁיַּעֲמִיד עַל בְּנֵיךְ יִדְקָר בְּחֶרֶב!! אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: וְלִי אִתָּה אוֹמֵר!! אָמַר אֵל הַכֹּהֲנִים שֶׁהֵרֵג, שֶׁהֵם מְקַטְרְגִים אוֹתוֹ, שֶׁאָמַר: "וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה אָמַר אֵל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן. תָּנוּ רַבָּנִן: יַעַל חֲמִשָּׁה חֲטָאִים נִהַרְגוּ אוֹתוֹ צָדִיק, שֶׁנֶּאֱמַר: (דִּה"א יג) יִרְמֵת שָׂאוֹל בְּמַעַלּוֹ אֲשֶׁר מַעַל בָּהּ", וַעַל שֶׁהֵרֵג נֹב עִיר הַכֹּהֲנִים, וַעַל שֶׁחָמַל עַל אֲנָן, וַעַל שֶׁלֹּא שָׁמַע לְשִׁמְעוֹאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: (ש"א יח) "שְׁבַעַת יָמִים תּוֹחֵל עַד בּוֹאֵי אֱלִיד", וְלֹא עָשָׂה כֵּן, וַעַל שֶׁשָּׂאֵל בְּאוֹב וַיְדַעֲנֵי – (דִּה"א שם יד) "וְלֹא דָרַשׁ בָּהּ" וַיְמִיתָהּ. הֵדָא הוּא דְכְּתִיב: (איוב לד, יא) "כִּי פָעַל אָדָם יִשְׁלַם לוֹ וּכְאֶרְחַ אִישׁ יִמְצָאוּ", וְכְּתִיב: "וְאִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יִהְיֶה בֵּהֶם אוֹב אוֹ יִדְעֲנֵי מוֹת יוֹמָתוֹ".

נספח ד

ילקוט שמעוני, פרקים כ"א-כ"ב

ויכלט בן אתר לאחיסלך בן אחיטוב ושכנו אביתר. ^{כ"א}א"ר יהודה אמר רב אלמלי לא נשתתף אביתר לאחיסלך לא נשתתף מורעו של דוד שרירי ופליט דכתיב ^{כ"ב}ויעתליה אם אחויה ראתה כי מת בגת ותקם ותעבד את כל זרע המסלכה, והתם אשתיר ויאיש והבא אשתיר אביתר :

נספח ה

ילקוט שמעוני חלק ב', רמז קל"א

אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם, כל מה שעשית בעולמך, יפה מן הכל, חוץ מן השטות. מה הנאה בשוטה זה. אדם מהלך בשוק וקורע בגדיו והתינוקות משחקים ורצים אחריו, והעם משחקים לפניו. וכי זה נאה לפניך. אמר לו הקב"ה לדוד, דוד, על שטות אתה קורא תגר. חייך שתצטרך לו. ואמנם נצרך דוד להעמיד פנים כשוטה אצל אכיש, שהיה כותב על הדלתות: אכיש מלך גת מחויב לי מאה רבוא ואשתו חמשים. ובתו של אכיש היתה שוטה. אמר להם אכיש יודעים אתם שחסר שוטים אני, שנאמר חסר משוגעים אני. באותה שעה שמח דוד שמחה גדולה כשיצא לו השטות מתוך השמחה. והוא שאמר אברכה את ה' בכל עת (תהלים לד), במזמור לדוד בשנותו את טעמו לפני אבימלך ויגרשוהו וילך. שאם לא היו שוטים בעולם לא היתה מועילה לי שטותו.

נספח ו

פירוש אברבנאל לשמואל א', כ"א-כ"ב

השאלה הרביעית מה היה חטא דואג האדומי? כי הוא ספר האמת כלו לשאול, באמרו שבא דוד אל בית אחימלך ושצידה נתן לו ואת חרב גלית הפלשתי וששאל לו באלקים, ואחימלך עצמו הודה אחרי כן בכל זה כאשר הוכיחו שאול עליו, והנה לא היה יודע דואג שיהרגו שאול על זה את כהני השם, ולמה אם כן אמר דוד עליו (תהלים נ"ב ג') מה תתהלל ברעה הגבור וגו', הוזה תחשוב לשונך וגו', אהבת רע משוב שקר מדבר צדק סלה, וקללו גם אל יתצד לנצח וגו'?

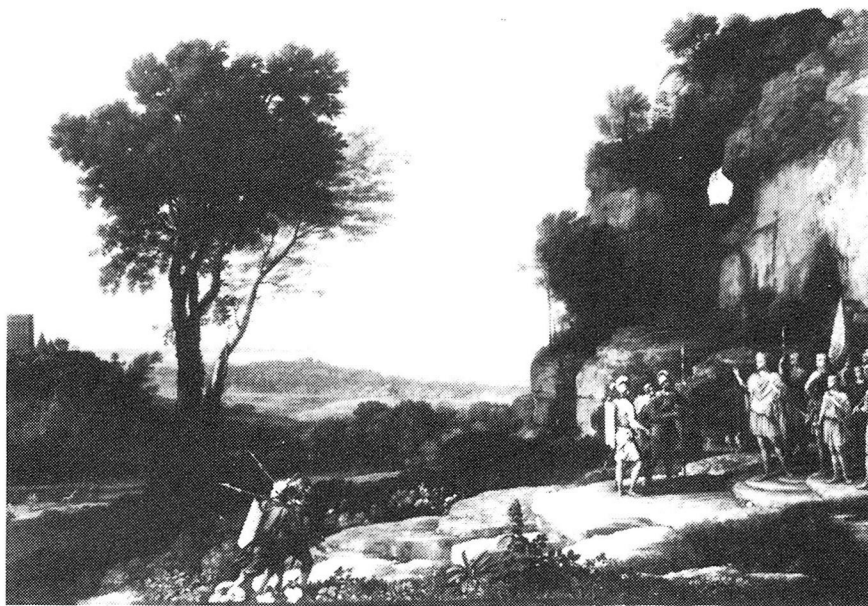
השאלה החמישית למה צוה שאול להרוג את כל כהני השם ואת נוב עיר הכהנים הרג לפי חרב מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק ושור וחמור ושה? ואם אחימלך חטא היה לו לענוש אותו ולהמיתו לבדו ושאר העם אשר לא ראו ולא שמעו למה נענשו על לא חמס בכפיהם? ועל כיוצא בזה נאמר (במדבר ט"ז כ"ב) האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף, כל שכן הבעלי חיים שור וחמור ושה יקשה מאד למה צוה להרגם כלם?

(ט) וי' דואג האדומי וגומ', כאשר דואג שמע דברי שאול אמר למלך לא אכסה מאדני דבר שאני ראיתי את בן ישי בא גבה ר"ל שראיתי אותו בהיותו בא יחידי לבדו אל נוב עיר הכהנים, והנה אמר דואג ראיתי את בן ישי כדברי שאול שהיה קורא אותו בן ישי לבזותו, ואמר שנראה לו שבא לבקש את אחימלך כי אליו בא בראשונה, וי'ש בא גבה אל אחימלך, (י) וישאל לו ביי, ר"ל ראיתי ששאל לו במשפט האורים והתומים, ולא זכר השאלה כי לא היה יודע אותה, ואם אחימלך צידה נתן לו והוא לחם הפנים זאת חרב גלית הפלשתי גם כן נתן לו. והנה בדברים האלה היה מרוע לבבו, לפי שכבר סופר שאחימלך לא היה יודע ענין דוד ושהוא ורד בבואו לבדו ודוד אמר לו שהיה הולך

במצות המלך בסתר רב, ואין ספק שכל זה ידע דואג אחרי שראה מתנת הלחם והחֶרֶב, ולכן היה מפשעו שאמר הדברים המזויקים כמה שנתן אבימלך לדוד, ולא זכר מה שנאמר שם ביניהם שהוא כפי האמת התנצלות גדול לאחימלך. וגם אמרו חכמינו זכרונם לברכה במדרש תהלים, (מזמור כ"ב) מהו ויגד לשאול? אמרו לו עשה אחימלך את דוד מלך בחייו, שאין נשאלין באורים ותומים אלא למלך וכו', הנה הסכימו שדואג כוון להזיק, ומפני זה קלל דוד בשירו ואמר (תלים נ"ב ב') וכל המזמור) מה תתהלל ברעה הגבור והנה חסד אל כל היום. והוא ייטיב עימדי עם כל רוע מעשיך. הוות תחשוב לשונך וגומר, אהבת רע מוטב שקר מדבר צדק סלה, שאמר הדברים אשר יזיקו ולא אמר המועיל והאמת, והיא היות אחימלך חושב שהיה הולך דוד בדבר שאול. ואמר שלא עשה זה כי אם במרמה ובכוונה רעה, וזהו אהבת. כל דבר בלע לשון מרמה, ולכן קללו גם אי יתצד לנצח, רוצה לומר יעשה לך ולזרעך כאשר עשה שאול כסבתך אל כהני השם שנתן איתם מאהל השם, וככה השם יתברך יתצד לנצח, רוצה לומר שיתצחו ויתריבוהו חרבן נצחית, והוא העונש הנפשי אשר יהיה נדון בו. וכמו שאמרו חכמינו ז"ל במדרש תנחומא (ריש פרשת מצורע) שארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא מפני דבור פיהם, בלעם דואג ואחיתופל וגחזי, ולזה רמז באמרו ושרשך מארץ חיים סלה והותרה בזה השאלה הרביעית: (יא' יב') (ג'ספר הכתוב ישלח שאול לקרוא את אחימלך ואת כל בית אביו, ואבר...לאחימלך הכהן הגדול בפני כל הכהנים שמע נא בן אחיטוב, ולא קראו בשמו לבזיון, למה קשרתם עלי אתה ובן ישי? והוכיח היותו קושר עמו מאשר נתן לו לחם וחרב ושאלו לו באלקים, רוצה לומר להגיד את דרכו ולתת לו דרך שיקום עלי לאורב כיום הנה שספך אנשים להלחם בו, ומדרשו (מדרש תהלים מזמור נ"ב) עשיתו מלך, שאין נשאלין באורים ותומים אלא למלך ולאב ב"ד ולמי שהצבור צריך לו. ולפי ששאלו אמר כי קשרתם עלי אתה ובן ישי והשווה שניהם בקשר (יד) השיבו אחימלך על קשר דוד ראשונה ואחר כך על קשר עצמו, וזהו ומי בכל עבדיך כדוד? ואמר שהיו לו ד' תוארים גדולים אצלו, האחד נאמן, שהיה יוחם מלחמותיו באמונה רבה נגד כל אויביו, והב' חתן המלך, והוא אם כן כבן היוצא בחלציו, והג' וסר אל משמעתך, רוצה לומר שהיה באסלו שלחנו, והד' ונכבד לביתך, רוצה לומר שהיה סר הנלחמים ויוצא ובא לפני כל ישראל, ואמר שלחצילנו באלה התוארים אשר זכר היה ראוי לשאול לו באלקים, כי הוא היה אב ב"ד ומי שהצבור צריך לו, (טו) ולזה אמר היום החילותי לשאול לו באלקים, והוא כאמר בתמימה, רוצה לומר וכי היום שאלתי לו ראשונה באלקים? והנה קודם זה פעמים רבות הייתי אני שואל לו באלקים. או יהיה המאמר בלתי תמימה, רוצה לומר זה היה היום הראשון אשר שאלתי לו באלקים ולא

הייתי יודע שקשה היה בעיניך וכי בורח הוא, תלילה לי שאם הייתי יודע בריחתו שאעשה עמו דבר, ולענין הלחם והחרב לא זכר הכתוב תשובתו, והסברה נותנת שאמר לו האמת. ועוד השיב אחימלך על הקשר אשר היה מיחס אליו הבלך, ואמר אל ישם המלך בעבדו דבר בכל בית אבי, רוצה לומר לפי ששאלו אמר שמע נא בן אחיטוב ושלח לקרוא כל בית אביו אשר יורה, שחשדם כלם בזה, לכן אמר אחימלך ולמה קראתני בן אחיטוב? האם נמצא קשר ומרד בבית אבי אחיטוב שהיית מיחס אותי אליו לחרפה? הנה לא תמצא בעבדך אחימלך עתה ובבית אבי מעולם דבר מגונה, כי באמת בענין דוד אם הוא מורד הנה לא הייתי יודע אני מזה דבר קטן או גדול ולכן נתתי לו החרב והלחם ושאלתי לו באלקים: (טז) והנה שאול לא קבל תשובתו ולא הודה באמת דבריו, ויאמר מות תמות אתה וכל בית אביך (יז) וצוה לרצים שימיתו את הכהנים והם לא רצו לפי שהיה הדבר רע בעיניהם. ובדרש (מדרש תהלים מזמור נ"ב) אמרו שהיה אבנר ועמשא, וכי דרשו מה שכתוב (יהושע א' י"ח) כל איש אשר ימרה את פיך יומת, יכול לדבר עבירה ת"ל רק חזק ואמץ: ולפי שבגלגליון חובה על ידי חיל, אמר המלך לדואג סוב אתה ופגע בכהנים, באופן שיד העדים תהיה בם בראשונה להמיתם. וחכמינו ז"ל אמרו בסנהדרין בירושלמי, (פ"י כ"ט ע"א) שנקרא כאן דוג לגריעת שמו באותה מועשה, אמר לו שאול נתפשת כדג, אתה הלשנת עליהם אתה הרוג אותם, ואז דואג הרג שמונים וחמשה איש נושא איפוד בד, רוצה לומר שהיו כלם כהנים ראויים לשאת אפוד ולשאול באורים ותומים, או שהיו כלם לובשים אפוד בד, כי הוא היה מלבוש הגדולים והנכבדים בעובדי השם, כמו שראינו שלבש אותו שאול בעצרתו דוד ביום שהעלה הארון (יט) והנה צוה עוד שאול שיכה את העיר לפי חרב כעלל ועד יונק ושור וחמור ושה, כדי שכל ישראל ישמעו ויראו ויפחדו אם יבא דוד עוד ביניהם שיתפשו איתו ואת אנשיו חיים ויביאום אל שאול, כדי שלא ימיתם כאשר הכית לאנשי גוב עם היותם כהנים להשם והנראה שהיו גבעונים דרים בגוב חוטבי עצים ושואבי מים לבית השם, כמו שהתנה יהושע עמהם (יהושע ט') וכמו שיתבאר בסוף זה הספר (שמואל ב' כ"א) שנענשו בני ישראל על שצוה להרגם שם, יהיה זה במה שצוה להרוג את אנשי גוב כלם. והנכון הוא ששאלו חשב שהיו הכהנים האלה מזרע בית ילי. ויחלשן חזאי בדבר יוד כהיותם רעים וחטאים להשם מאוד, ושלכן היה מהצדק שימיתו כלם אחרי היותם מקוללים מפי השם, ושגם הגבעונים אשר היו בגוב הערימו נגדו כאשר ישנו אל יהושע ולכן צוה להרגם כלם יחד, וצוה שיחרימו כל אשר להם לפי שלא יחשוב אדם שעשה זה שאול לשלול שללם, כי אם להיותם מורדים במלך ולכן היה ראוי שימיתו. ואמרו חכמינו ז"ל במדרש קהלת (דף כ"ג ע"ג) בדבר עמלק כתיב ויחמול שאול והעם על

אגג ועל מיטב הצאן וגו', יצתה בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה, ובנוב עיר הכהנים כתיב מעולל ועד יונק, יצתה בת קול ואמרה אל תרשע הרבה, ר' שמעון בן לקיש אמר כל מי שעושה עצמו רחמן במקום אכזרים סופו שיהיה אכזרי במקום רחמנים. ועוד אמרו חכמינו ז"ל בסנהדרין פרק חלק (ק"ג סוף ע"ב), גדולה לגימא שמרחקת את הקרובים, ומקרבת את הרחוקים, ומעלמת עין מן הרשעים, ומשרה שכונה על נביאי הבעל, ושגגתה עולה זדון. מרחקת את הקרובים, עמון ומואב, דכתיב (דברים כ"ג י') על דבר אשר לא קדמו וגו', ומקרבת את הרחוקים מיתרו, דכתיב (שמות ב') קראן לו ויאכל לחם, ומעלמת עין מן הרשעים ממוכה (שופטים י"ז וי"ח), ומשרה שכונתו על נביאי הבעל מעדו הנביא, שנאמר (מלכים א' י"ג כ') ויהי הם יושבים על השלחן ויהי דבר השם אל הנביא אשר השיבו, ושגגתה עולה זדון, שאלמלא הלוחו יהונתן אל דוד שתי ככרות לחם לא נהרגה נוב עיר הכהנים ולא נטרד דואג האדומי ולא נהרג שאול ושלשת בניו, והנה עם מה שאמרתי הותרה השאלה החמשה :

דוד ואנשיו במערות עדולם

"ויבקשהו שאול כל הימים ולא נתנו אלקים בידו" (פרשת המרדפים) פרקים כ"ג-כ"ד, כ"ו

דברי פתיחה

יחידה זו וכן שתי היחידות הבאות אחריה עוסקות בנדודי דוד ובפרשת בריחתו משאול. גם האירועים המסופרים בפרק כ"ה הם תוצאה של הנדודים האלה ולכן הם חלק מהם. הכתובים מתעכבים על פרטים רבים כי הם מבקשים למסור לנו את הדרך הארוכה שעל דוד עוד לעבור לפני שיגיע למלכות. למרות ההבטחה האלוקית אין הוא מקבל את המלכות על מגש של כסף. עליו לעבור דרך יסורים ארוכה נוספת כדי להתחשל באמונתו באלוקים, באופיו האיש, בהתמודדות עם אנשיו-אוהביו מחד גיסא, ועם אויביו מאידך גיסא. עליו ללמוד לקבל החלטות ולעמוד במבחנים אישיים, חברתיים ולאומיים קשים.

נראה לנו שהמסרים המרכזיים ביחידות אלה הם דלהלן:
א. דוד גובר על שאול לא בחרב ולא בחנית אלא באמונתו בה', וה' הוא המנחה את דוד בהצלחותיו והוא המושיע את דוד.

ב. הקשיים והמצוקות מחשלים את דוד ומסייעים לו לכבוש **בהדרגתיות** את כס המלכות. יהונתן יכיר בכך בשלב מוקדם, אך בסופו של דבר גם שאול יבין ויכיר בעובדה, שדוד יהיה המלך הבא על ישראל (ראה סוף פרק כ"ו).

ג. אין אדם, כולל דוד, רשאי לעשות דין לעצמו. ה' הוא השופט כל אדם ומחליט על גורלו.

שיקולים דידקטיים

פרקי המרדפים רוויים מתח רב ונלמדים בעניין ע"י התלמידים. האירועים המתוארים מזמנים לנו הזדמנויות להוראה בדרכים מגוונות. דפי העבודה עשירים וממצים את תוכן הכתובים ויש לכוון את העבודה בהם בהתאם למבנה השיעור שעליו יחליט המורה. להלן הצעות אחדות:

א. למורה שלא נקלע למירוץ עם הזמן רצוי לעבד יחד עם התלמידים את היחידה הזאת (כולל פרק כ"ו) **למרכז למידה** שנושאו יהיה פרשת המרדפים. המרכז יכלול את מפת הנדודים, תמונות נוף, משימות שונות (לפי דפי העבודה), ציורים של ציירים ושל תלמידים, חיבורים (מדפי העבודה), קלטות לשיחות בין ובין..., פרוטוקולים של דיונים ועוד.

הערה: 1. אם יש כיתות מקבילות רצוי לעבוד בשיתוף פעולה וליצור מרכז אחד משותף ועשיר. **2.** רעיונות נוספים למרכז אפשר לקחת מתוך המוזיאון לספר שמואל בסוף המדריך (בתנאי שהמורה לא מתכוון להקים מוזיאון).

ב. היחידה הזאת ניתנת להוראה גם בשיטת הגייקסו. התלמידים מתחלקים לקבוצות התמחות ולקבוצות אם. כל קבוצה מתמחה בחלק אחד של המרדפים (לפי התחנות). כל תלמיד בקבוצה המתמחה אחראי להוראת קבוצת האם שלו בקטע התמחותו, כך שכל תלמיד תורם ידע לקבוצת האם ומקבל תמורת הידע שתורם ידע חדש מחברו. דפי העבודה יחולקו לקבוצות המתמחות לפי התחנות והם ילמדו בעזרת המורה ומקורות המידע את הקטע שלהם בפרשה, ויהיו מורים טובים לקבוצת האם שלהם.

ג. אפשר ללמד את הפרקים בשיטה הפרונטלית ולשלב בתוכה את העבודה בקבוצות, או לפחות לקיים קבוצות דיון במקומות המתבקשים. גרעיני הרעיונות נמצאים בדפי העבודה ואפשר לפתח אותם ואף להוסיף עליהם.

אנו משאירים שיקולים אלה פתוחים והמורה יבחר בדרך הנראית לו (ואם ירצה אף ישלב כמה מן הדרכים).

להלן הערות פרשניות ודידקטיות לסיכום היחידות 14 ו-16. חשוב לתת עליהם את הדעת במשך העיסוק ביחידות אלה:

א. לכאורה מפליא הדבר כיצד דוד ואנשיו מצליחים להמלט מפני שאול למרות המרדף העקשני שעורך שאול ולמרות כוחו כמלך כשלושתו צבא מאומן. המקרא נותן תשובה הן במישור האלוקי והן במישור הארצי. המישור האלוקי ברור "ויבקשהו שאול כל הימים ולא נתנו אלוקים בידו" (כ"ג, יד). אך המקרא גם מפרט את הפעילות במישור הארצי שעזרו לדוד להמלט ולשרוד.

חשוב שהתלמידים ישימו לב לכל הגורמים שעזרו לדוד ולאנשיו להתגבר על כל המכשולים כולל קשיי הקיום והסבל בחיי הנדודים.

הגורמים הארציים שיש להדגיש הם:

1. גורמים הקשורים באיזורי המילוט של דוד¹.
2. גורמים הקשורים באישיותו המיוחדת של דוד.
3. גורמים הקשורים באנשי דוד (כולל הכהן הנמצא עמם).
4. גורמים הקשורים בידידי דוד מהתקופה של לפני הרדיפות.
5. גורמים הקשורים בהתנהגותו של שאול בעצמו. נימת היאוש בדברי שאול מחד גיסא (ראה השיחה עם אנשי זיף – כ"ג, כא-כג) ודברי יהונתן מאידך גיסא, תורמים תרומה חשובה להתחזקותו של דוד ולביטחון בצדקת דרכו. כן נראה ששאול חושד בכל הסובבים אותו החל ביהונתן ומיכל וכלה באנשי החיל המלווים אותו.

ב. דוד סובל השפלות קשות בעיקר מאנשים שהוא עזר להם או שהציל אותם אך יחד עם זאת הוא נעזר בתחבולות כדי להנצל.

ג. דוד היה לא פעם במצב של "כפשע בינו ובין המות" ורצוי שהתלמידים יערכו רשימה ויראו שהדימוי שלו לפרעוש ולכלב מת לא היה רחוק מן המציאות. הרשימה תכלול את כל המצבים החל בפרק י"ח שבהם היה דוד במצב שמתאים לביטוי הני"ל. אפשר לחלק את המשימה בין הקבוצות כשכל קבוצה תתרכז בפרק אחד. התלמידים ישקלו כל אירוע ויחליטו אם הוא שייך לקטיגוריה הני"ל. להלן דוגמה לפקלט שאפשר לקשט אותו עם כמה חרבות וכלי משחית אחרים.

1. כדאי להרחיב בעניין וללמוד פרק בגיאוגרפיה ובטופוגרפיה של האיזור. דוד בוחר באיזורים אלה גם מסיבת הקירבה לבני שבטו וגם בגלל היתרונות שהוא יכול להפיק מהשהייה במקומות אלה. (ותמונה אחת שווה אלף מלים):

המקור	תיאור האירוע (בקצרה)	כיצד ניצל?
1. י"ח, יא	"ויטל שאול את החנית ויאמר אכה בדוד ובקיר"	"ויסב דוד מפניו"
2.		
3.		
4.		
5.		

ד. מוקד נוסף שראוי להארה ולהבלטה הוא עניין לבטיו של דוד. מה לעשות עם שאול הנופל לידי? בעין גדי (במקרה ובלי תכנון מוקדם) ובגבעת החכילה (מתוך יזמה ותכנון מוקדם של דוד). יש לשתף את התלמידים בדילמות ובלחצים המופעלים על דוד, ניתן להמחזיז את המעמדים האלה כאשר קבוצה של תלמידים מייצגת את העמדות בעד הריגת שאול וקבוצה שנייה נגדה. הקבוצות תתייעצנה, ולאחר מכן כל קבוצה תבחר נציג אחד שיופיע בפני דוד ויטען את טיעונו. הטיעונים יירשמו ויסוכמו על גבי הלוח או על פלקט להעשרת מרכז הלמידה.

הטיעונים בעד הריגת שאול

1. יש לשים קץ לחיי התלאות והנוודות.
2. נמאס לחיות כל הזמן בצל סכנת מות.
3. יש לשים קץ לניכור וריחוק ממשפחתו.
4. אם בא להרגך (ושאול כבר הוכיח זאת) השכם להרגו.
5. לשלם גמול לשאול על כל מה שעולל לדוד על לא עוול בכפו.
6. ה' הבטיח את המלכות לדוד ויש לסלק מן הדרך את כל מי שמונע קיום הבטחה האלקית.

הטיעונים נגד הריגת שאול

1. אם יהרוג את שאול, איך אח"כ ישא פניו למיכל וליהונתן בני שאול, האוהבים אותו והוא אוהב אותם.
 2. העם אוהב את שאול ושמה מאוד עם הקמת המלכות ואם דוד יהרוג אותו הרי הוא יגרום חוי"ש למלחמת אחים.
 3. דוד חייב להגיע למלכות כאשר ידיו נקיות ולא מגואלות בדם שאול.
 4. שאול עדיין מלך ואין לפגוע במשיח ה'.
 5. **אסור להרוג** מלך בישראל, ואם הוא יהרוג מלך, הרי זה יהיה תקדים לעתיד לבוא.
- לעתיד לבוא.
גם את שאול בבוא היום, אך אסור לאדם לפגוע בו.

ה. בדף הסיכום על פרשת המרדפים אנו מבקשים מהתלמידים לערוך השוואה בין האירועים בעין גדי לאירועים במדבר זיף. להשוואה זאת חשיבות רבה להבנת התהליכים שעוברים על דוד והתחשלותו לקראת מילוי תפקידיו העתידיים. התלמידים יתחלקו לשתי קבוצות. קבוצה אחת תרשום את הפרטים **השווים** בשני האירועים וקבוצה שנייה תדייק ותרשום את הפרטים **השונים**. רצוי מאוד להיעזר במאמרה של פרופ' נחמה ליבוביץ (ראה בנספח), כדי להבליט את כוחו של דוד לעמוד בניסיונות קשים

ולהצביע על ההבדלים בין שני הניסיונות האלה. התלמידים ישמחו מאוד לגלות את משמעות ההבדלים וללמוד ע"י כך עד כמה גדול היה הניסיון השני מן הראשון². ודרך אגב ילמדו גם לדייק בכתובים ולשים לב לפרטים ולבנות מהם תמונה שלמה ולהגיע למסקנות לגבי המטרות של הכתוב בהתעכבו על הפרטים האלה.

1. ראוי שנסיים יחידות אלה מתוך ספר תהלים. הכתוב בספר שמואל לא סיפר לנו על כל החוויות שעבר דוד בימים קשים אלה. הכתובים מתעכבים על עובדות ומעט מאוד (ורק שזה נחוץ!) על הרהורי לב ועל מחשבות ותפילות שבלחש בין אדם לקונו. והנה מספר תהלים אנו יודעים שברגעים הקריטיים התפלל דוד לקונו ושפך שיחו לפני הקב"ה על צרותיו ומצבו הקשה והמסובך. ראוי אפוא שנכיר מזמורים אלה (ולפחות פסוקים מרכזיים שבהם)³ ובאמצעותם להכיר את דוד ולשמוע ממנו ועל הרעיונות שמילאו את לבו בשעות הקשות בהם היה נתון בימי המרדפים האלה. להלן קטע מפירושו של הרב שמשון רפאל הירש על תהלים קמ"ב. "משכיל לדוד בהיותו במערה תפילה" ויפים הדברים לסיים בהם את פרשת המרדפים ויסוריהם.

א. משכיל וגו'. ע' מזמור נו, א. כשם שרשם שם לעצמו לזכרון תמיד את הרעיונות שמילאו את לבו באותו מצב והכתירם בשם "מכתם", כן הוא מוסיף כאן לתפלה, שבאמצעותה התנשא במצב זה לשוב דעת בהיר, את הכינוי משכיל, כלומר לקח לעמו. אכן מאלף הוא המזמור הזה במה שלא הובע בו ממש כמו בזה שהוגד בו. אף שנרדף היה באותה שעה בגלל הרוח הרעה שבאה על שאול, שנעשה כפוי טובה לו, אין אף מלה אחת של קללה או נקמה בפיו. בהיותו עזוב הוא מנסה להתרומם רק אל ה' לבדו. וכאשר נודמנה לו שעת הכושר ליטול את גורלו בידו ולהנהיל באותה מערה מכת מוות לאויבו, המלך, שלא ידע על נוכחותו, אינו נוקם בו כי אם מצפה לישועה מאת ה'. הוא מתנשא לאור הרעיון כי פעולת ה', זו שתבוא למענו, הנרדף על לא עוול בכפיו, תביא לידי פרסום שם ה' ופעולות ממשלתו, וכי, אם יביא ה' את גורלו לידי השלמה ("יגמול עלי") בלי פעולה מצדו הוא, הרי שינהיל לעולם כולו את ההכרה מה רב כוחו המנצח של נקיון כפיים, וכי כתר הנאמנות לה' של העומד בנסיגות הקשים ביותר, הוא הבהיר מכל הכתרים.

ב—ג. קולי וגו'. כאשר ארים את קולי (ע' ג, ה) איני פונה ולא אוכל לפנות בזעקתי ובשאפתי אלא אל ה', להיותי ראוי לרצונו ית'. מה צדקו דברי המדרש המפרש את תוכן הקריאה הכפולה הזאת אל ה' כך: קולי אל ה' אזעק שלא אפול בידי שאול, קולי אל ה' אתחנן שלא יפול הוא בידי. הרי שיש כאן קריאה להצלה וקריאה לעזרה שישאר ראוי לחנינה בהיותו מושל ביצרו מלהרע לשאול. לפניו. רק אליו אוכל לגשת בשיחי וצרתי. בין בני האדם אין אף אחד שידאג לי ויסייעני בצרתי החיצונית.

(ספר תהלים עם פירוש רבי שמשון רפאל הירש, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ב, עמ' 530-531)

2. ראה גם את דברי י' קיל ב"דעת מקרא" לסיכומה של הפרשה, עמ' רע"ג-רע"ד וכן מאמרו של פרופ' יהודה אליצור "דוד: יעוד ומסה" פרטים בביבליוגרפיה.

3. לפי תכנית הלימודים יש לשלב בלימוד ספר שמואל את הפרקים הבאים: י"ב, י"ד, י"ו, קמ"ב.

ביבליוגרפיה

- אליצור, יהודה – "דוד: יעוד ומסה – דמותו של דוד לאור ההיסטוריוסופיה המקראית", בתוך: **מולד**, טבת תשכ"ג, עמ' 651-656.
- המאמר מתייחס לאנשים במקרא שנועדו לגדלות ושיש להם אופי של נבחר ושל מיועד, ומתנסים בדרך כלל בניסיונות. ההיסטוריוסופיה המקראית מודגמת ע"י המחבר מפרקי דוד בספרנו וכן ממקומות אחרים במקרא. מאמר יסודי וחשוב להבנת פרקי מקרא רבים.
- אריאל, יגאל – "דוד בשדה פלשתיים", בתוך: **שם לשמואל – אסופת מאמרים לספר שמואל**, הותקן לדפוס ע"י מכון צומת, אלון שבות תשמ"ט, עמ' 117-131. (המאמר מתייחס גם לפרק כ"ז).
- בנבנישתי, דוד – "מפת נדודי דוד", בתוך: **שיחות במקרא**. הוצאת רשות השידור – קול ישראל והחברה לחקר המקרא ע"י קרית ספר, ירושלים תשכ"ח, עמ' 137-138.
- המאמר הקצר יכול לשמש **ככרטיס מידע** לתלמידים לאיסוף נתונים על שטחי הנדידה של דוד.
- הראל, מנשה – "המרדף של שאול אחר דוד במדבר יהודה", בתוך: **מסעות ומערכות בימי קדם**, הוצאת משרד הבטחון, הוצאת לאור, תל-אביב 1981, עמ' 92-100.
- טרופר, מרדכי – "היחס שבין הפרקים כ"ד-כ"ו בשמואל א'", בתוך: **בשבילי מקרא ורש"י** – עיונים, מחקרים ותגובות בפרשנות המקרא ובמועדים, בחינוך ובמחשבת ישראל, הוצאת המחבר תל-אביב תשנ"א, עמ' 69-74.
- ראה קטע מן המאמר בנספח.
- ורגון שמואל – "נידודי דוד – ניתוח גיאוגרפי היסטורי", בתוך: **הגות במקרא**, כרך רביעי, הוצאת עם עובד, הקרן לזכר סגן ישי רון והחברה לחקר המקרא בישראל, רמת-גן 1983, עמ' 110-128.
- ליבוויץ, נחמה – "התלונות", בתוך: **עיונים בפרשת השבוע**, סדרה שישיית תש"ך (פרשת בהעלותך), הוצאת המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים תש"ך. ראה קטע מן המאמר בנספח.
- נתיב, דוד – "הסדר הגיאוגרפי בנדודי דוד", בתוך: **שם לשמואל**, עמ' 132-135.

נספח א

עיונים בפרשת השבוע – פרשת "בהעלותך" סדרה שישית מאת פרופ' נחמה ליבוביץ

והנה נמצא במקרא לא אחת תופעה זו של שני מקרים דומים הקורים לאדם או לקבוצת אנשים בפרקי זמן שונים בחייהם, שמסופר עליהם פעמיים בפרוטרוט. וביחוד אם שני מאורעות אלה מהווים מעין נסיון לאיש או לקבוצה אשר להם יארע הדבר. ונראה שיש כוונה מיוחדת למקרא בהראותו לנו את האיש או את הקבוצה בעמידתו או בכשלונם בנסיונות הדומים זבא הכתוב ללמדנו שדווקא הנסיון השני ולא הראשון הוא המוכיח על המנוסה, על כוחו או על כשלונם.

דבר זה ייראה לנו בבהירות אם נשווה את שני המקרים בחי דוד המסופרים בשמואל א בפרק כב ובפרק כו: דוד נרדף על לא עוול בכפיו על ידי שאול המלך העויין אותו, השונאו; אכול קנאה מלא שאול רצון אחד ויחידי: לתפוש ולהמיתו, לכן מסתתר דוד במערות, בסלעים במדבריות. והנה בשני הפרקים באה ידיעה אל שאול על ידי מלשינים, ובשני המקרים אחת היא תגובת שאול:

ש"א כו, א—ב

ש"א כו, א—ב

ויגידו לו לאמר

ויבואו הזיפים אל שאול הגבעתה

הנה דוד במדבר עין גדי.

לאמר הלא דוד מסתתר בגבעת

החכילה — — —

ויקח שאול שלשת אלפים בחור

ויקם שאול וירד אל מדבר זיף

מבני ישראל

ואתו שלשת אלפים איש בחורי

ישראל

וילך לבקש את דוד.

לבקש את דוד במדבר זיף.

בשני המקרים נפגשים השניים, אלא שהפגישה היא במצב מוזר, דוד רואה ואינו נראה, שאול נראה ואינו רואה. וכן גם אין רואים בשני המקרים אנשי שאול את דוד. בשני המקרים המצב הוא איפוא כך, שנקל יהיה לדוד להרוג את שאול להיפטר מאויבו "הצודה את נפשו לקחתה", ובשני המקרים אף אין חסרים המסיתים והמדיחים לעשות כן.

ש"א כו, ד

ש"א כו, ח

ויאמרו אנשי דוד אליו:

ויאמר אבישי אל דוד:

הנה היום אשר אמר ה' אליך

סגר אלהים היום את אויבך בידך

הנה אנכי נותן את אויבך בידך

ועתה אכנו נא בחנית ובארץ פעם

ועשית לו כאשר ייטב בעיניך.

אחת ולא אשנה לו.

בשני המקרים מסרב דוד לעשות את המעשה או להרשות לאחרים לעשותם, ואחד הוא נימוקו בשני המקרים:

שמיא כד, ו

ויאמר לאנשיו:

חלילה לי מה'

אם אעשה את הדבר הזה

לאדוני, למשיח ה',

לשלוח ידי בו

כי משיח ה' הוא.

שמיא כו, ט—יא

ויאמר דוד אל אבישי:

תשחיתו כי מי שלח ידו במשיח

ה' ונקח?!

ויאמר דוד: חי ה'

כי אם ה' יגפנו

או יומו יבוא ומת

או במלחמה ירד ונספה.

חלילה לי מה' משלח ידי במשיח

ה'.

ובשני המקרים לוקח דוד לו אות (כנף מעילו של שאול אשר כרת בלאט, חניתו

וצפתת המים אשר מראשותיו) שיוכל להוכיח בהם לשאול, כי אכן היה בידו:

שמיא כד, יא—יג

ואבי, ראה גם ראה

את כנף מעילך בידי

כי בכרתי את כנף מעילך

ולא הרגתיך דע וראה

כי אין בידי רעה ופשע

ולא חטאתי לך

ואתה צודה את נפשי לקחתה.

ישפט ה' ביני ובינך ונקמני ה'

ממך וידי לא תהיה בך.

שמיא כו, טו, כב—כד

ועתה ראה, אי חנית המלך ואת

צפתת המים אשר מראשותיו?

ויאמר: הנה חנית המלך — — —

אשר נתנך ה' היום ביד

ולא אביתי לשלוח ידי במשיח ה'.

והנה כאשר גדלה נפשך היום

הזה בעיני

כן תגדל נפשי בעיני ה'

ויצילני מכל צרה.

ובשני המקרים מדבר שאול רכות, מכיר בעליגותו של דוד, מתחרט על

רדיפותיו, בוש ונכלם, מבטיח להשלים עם דוד ועם עתידו המזהיר, מבטיח

לחדול מרדיפות.

שמיא כו, יז—כ

צדיק אתה ממני

כי אתה גמלתני הטובה

ואני גמלתיך הרעה.

ואתה הגדת היום אשר עשית

שמיא כו, כא, כה

חטאתי

שוב בני דוד

כי לא ארע לך עוד

תחת אשר יקרה נפשי בעיניך

היום הזה,

הנה הסכלתי ואשגה הרבה מאד.

אתי טובה, את אשר סגרני ה'

בידך ולא הרגתני.

וכי ימצא איש את אויבו ושלחו

בדרך טובה?

וה' ישלמך טובה תחת היום הזה

אשר עשית לי.

ועתה הנה ידעתי כי מלוך תמלוך

וקמה בידך ממלכת ישראל.

ברוך אתה בני דוד

גם עשה תעשה

וגם יכול תוכל.

הדמיון בולט לא רק בתוכן הכללי, אלא אף בפרטי הדברים: ואעפ"כ בוודאי לא נסכים עם אלה החושבים ששני הסיפורים האלה — שני זכרונות או מסורות היו המדברים באותו מאורע, באותה פגישה, וכל אחד מהם — מן המספרים או מן המוסרים — שמר בזכרונו או בהתרשמותו על פרטים אחרים, כפי טבעו, גישתו או בהתאם לגישה ולהשקפה של חוגו אשר בתוכו סופרו הסיפורים או אשר למענו נכתבו. ודאי שני מאורעות מסופרים לנו אשר אירעו בשני מקומות שונים ובמסיבות שונות אם כי דומות, ולא נדע מה אורך הזמן שבין ראשון לחברו. שאלתנו תהיה רק זו: מה ראה הכתוב בהביאו בפנינו את שני המאורעות, בטרחו לספר את שניהם, ובהבליטו את הדומה ואת השונה ובפרטו את הסיפור בשני המקרים לפרטיו. והלא מאורעות גדולים וחשובים מחיי שאל ומחיי דוד לא אמרם הכתוב אלא ברמז, ומה ראה להאריך כאן?

נלמד את התשובה מפי רבותינו במדרש תהלים נח:

(ש"א כד, כג): "וישבע דוד לשאול וילך שאול אל ביתו" — כיון שהלך לו שאול, אמרו לו גיבורי שאול לשאול: וכי בשביל שלא הרגך דוד במערה היה צדיק? יודע היה שהוא בפנים ואנו מבחוץ ואם שולח בך יד, היינו נכנסים ומוציאים אותו משם ומחתכין אותו אבר אבר — ונתירא! כיון ששמע שאול כך, קיבל מהם ורדף אחריו.

מה מלמדנו מדרש זה? מי הם גיבורי שאול המסיתים את שאול? אין זה — אלא פרסוניפיקציה של מחשבות שאול, של ספקותיו, של יצרו הרע הבא לעקור רגש החרטה והתשובה אשר בלבו (וכדרך המדרש להמחיש את הקול הפנימי שבלב האדם על ידי קול חיצוני, על ידי דברי אדם שני העומד ממולו). דהיינו לתאר את הנעשה בעולמו הפנימי של האדם על ידי פרויקציה כלפי חוץ לעולם המוחשי). והנה מטבע האדם כאשר יראה גדולתו המוסרית של הוללת — המביישת אותו, וירצה להשתחרר מעליונות של חברו, מהרגשה זו של "צדיק אתה ממני", ינסה להנמיך את שיעור קומתו, להשחיר את זהרו, ליישב ביישובים של דופי את פלאי צדקותו. וזהו כוונת דברי "גיבורי שאול" לשאול: "וכי משום שלא הרגך דוד נקרא צדיק? יודע היה שהוא בפנים ואנו בחוץ, והוא אחד ואנו רבים, ואינו שולח בך יד". ואם יחדור קול זה, הציני, המגלגל, המכתים בהסבריו, ביישוביו, כל גדולה אנושית, אם יכהה את האור ויחשיך את ההערצה ב"אל תאמין, יש לו חשבון, ולא לשם האמת עשה מה שעשה — ואין כאן מה להתפעל" — אם יתגבר קול זה, מיד תיפסק הרגשת הבושה, והקטנות והחרטה, ובמקום זה ייכלם האדם בפני רגשי כלימתו, ויתמלא שוב חוצפה, וישתחרר ממועקת הצורך בתשובה ובחיפוש דרכים חדשות וימשיך במעשה שעשה עד הנה ובדרך בה הלך. וזהו מיד: "ויקום שאול וירדף אחרי דוד".

ועתה נבין את הכפילות של שני הנסיונות. הרי הנסיון השני תשובה היא לא רק ל"גיבורי שאול", דהיינו ללבו של שאול המפקפק, אלא אף ללב הקוראים אשר אליהם מתגנבת השאלה: ושמה באמת לא הרגו משום שהוא בפנים והם מבחוץ ואם שולח בו יד... ופחד ולא הרגו; ואולי אף ללבו של דוד עצמו, שאינו בטוח ואינו יכול להיות בטוח משום מה נמנע מלשמוע לקול המסיתים: "הנה היום אשר אמר ה' אליך, הנה אנכי נותן את אויבך בידך", אולי באמת

כגון במדרש תנחומא פרשת וירא. ועיין בעיונים סדרה חמישית תשי"ט פרשת וירא.

לא הרגו מפני שכל המסיבות היו כאלה שמסוכן להורגו, שאי אפשר להורגו — ולא משום שצדיק הוא? ושמא לא הרגו מפני שעדיין תקוה בלבם, שאם יוכל רק להוכיח לשאול שאין בלבם כל מחשבה רעה — הלוא יתפייס שאול ולא יוסיף עוד לרודפו. ולכן גם דבריו:

שמ"א ואבי ראה גם ראה את כנף מעילך בידי
כד יא כי בכרתי את כנף מעילך ולא הרגתיך
דע וראה, כי אין בידי רעה ופשע ולא חטאתי לך
ואתה צודה את נפשי לקחתה.

והנה בא הנסיון השני — ועתה כבר ברור ומבורר ומוכה, שאין שום שכנוע ושום הוכחה, ושום דברי שלום ואמת עלולים לשנות דעתו של שאול, שהרי אחרי כל דברי השלום והחרטה שוב ירדוף אחריו והפעם כל המסיבות שונות, שוב אין לומר, כי יש סכנה במעשה הרצח, כי הוא בפנים ואנו מבחוץ ואם שולח בך יד אנו נכנסים למערה... כי הפעם לא במערה סגורה משלושת עבריה נפגשו אלא במעגל פתוח. והפעם גדול הנסיון פי כמה, כי לא סתם אנשים אלמונים מקבוצת אותם אנשים שנאמר עליהם (שמ"א כב, ב): "ויתקבצו אליו כל איש מצוק וכל איש אשר לו נושה וכל איש מר נפש", לא אלה הם המסיתים, כי אם אחד מנאמני ביתו ומקרובי משפחתו, הלוא הוא אבישי בן צרויה, ועוד גדול מזה הנסיון הפעם. לא עוד יאמרו לו אנשיו:

כד ו ע ש י ת לו כאשר ייטב בעיניך.

לא כך, אלא:

כו ה א כ נ ו נ א ב ח נ י ת ו ב א ר ף פ ע ם א ח ת ו ל א א ש נ ה ל ו .

אם כן — המלאכה תיעשה בידי אחרים, יכול הוא להפנות מבטו ולא לדעת את אשר נעשה ולהיפטר מאויבו המבקש נפשו לעולמים. אך גם הפעם, ובמעגל פתוח לא במערה סגורה, ובעומדו נגד פיתויי אבישי, לא רק פיתויי אנשי הכנופיה, ובידיעה גמורה שכל התפייסות לא תועיל ושדרך לשלום אין — אין הוא שולח ידו במשיח ה', (כו, ט): "כי מי שלח ידו במשיח ה' ונכה".

ומעתה לא יוכל המקטרג לומר: המסיבות הן אשר הכריחותו לעמוד בנסיון ולהימנע ממעשה החטא. ולא יוכלו לומר: אופטימי היה וחשב שתקוה לו להתפייס. הנסיון השני בא וסותם פי משטינים ומקטרגים, הנסיון השני רק הוא הוא מוכיח על האדם ועל כוחו וגבורתו לעמוד בנסיונות.

נספח ב

היחס שבין הפרקים כ"ד-כ"ו בשמואל א' מאת מרדכי טרופר

הפרטים הדומים שבשני הספורים

הפרטים	ציון הפסוקים
1. ש' רודף אחר ד' עם שלושת אלפים מבחורי ישראל	ב ג
2. ש' נופל בידי ד'	ד-ה ז-ח
3. אנשי ד' מסיתים אותו להרוג את ש'	ה ח
4. ד' נמנע מלהרוג את ש' בנימוק שהוא משיח ה'	ז-ח ט-יא
5. ד' עושה משהו, שיוכיח שאכן נפל ש' לידי	ה-ו יא-יב
6. ש' מכיר את קולו של ד' וקורא לו "בני"	ז יז, כה
7. ד' מוכיח את ש' על רדפו אחריו ומוסר דינו לשמים	ט-יז יח-כ, כג-כד
8. ש' מודה שחטא לד'	יח-כ כא
9. ש' אומר שהוא יודע שד' יהיה מלך (ברמז בלבד)	כא כה

הפרטים השונים שבהם

פרק כ"ד	פרק כ"ו
1. מדבר זיף, גבעת החכילה (א-ג)	1. מקום הפגישה: עין גדי (ב)
2. גבעה על הדרך (ג)	2. תכונת המקום: מערה (ד)
3. מכוונת ויזומה ע"י ד' (ד-ז)	3. אופי הפגישה: מקרית-פתאומית (ד)
4. בשעות הלילה (ז)	4. זמן הפגישה: ביום (ד)
5. אבישי, שגם התנדב לבצע (ח)	5. המסיתים להריגת ש': אנשי ד' (ה)
6. החנית וצפחת המים (יא-ב)	6. החפץ שנלקח מש': כנף בגדו (ה-ו)
7. ד' מחזיר את החנית (כב)	7. החזרת החפץ: אין
8. ד' מתרחק מהימעגלי ועולה על הר רחוק (יג)	8. אופן הפרדה: ש' יוצא מהמערה ואחריו ד' (ח-ט)
9. ד' מוכיח את אבנר והעם ובשמוע ש' את קול ד' הוא פותח בשיחה (יד-יז)	9. התפתחות דו-השיח ביניהם: ד' פונה ישירות לש' (ט)
10. אין שם קידה והשתחוויה רק רמוזה – "גם עשה תעשה וגם יכול תוכל" (כה)	10. יחס ד' למלך: נופל לפניו אפיים (ט)
11. אין	11. הודעת ש' במלכות ד': מפורשת – "ידעתי כי מלוך תמלך" (כא)
12. אין	12. השבעת ש' את ד' לבל יכרית זרעו (כב)

13. הבדלים בדוֹהֶשִׁיח, התפתחותו ואפיון למרות הדמיון בתוכן הכללי:

(א) בפתיחה: ד' הפותח (ט)	ש' הפותח (יז)
(ב) באורך: ד' – 8 פס' (י-יז)	ד' – 5 פס' (יח-כ, כג-כד)
וש' – 5 (יח-כב)	וש' – 2 (כא, כה)
(ג) במבנה: חד־שלבי: ד' (י-יז) ואח"כ ש' (כנ"ל)	דו־שלבי: ד' (יח-כ), ש' (כא)
(ד) בתוכן ובאופי: ד' מצטדק לפני ש' ומבקש שה' ינקם	ד' תוקף את ש' וקובל נגדו ודורש את נקמת ה' ממנו
ש' מאריך בגמול הטוב של ד' ומאחל שה' יגמלוהו כגמולו	ש' מודה על חטאו לד' ומבטיח שלא ירע לו עוד בגלל גמולו הטוב

(בתוך: **בשבילי מקרא ורש"י**, עמ' 69-70)

נספח ג

"מפת נדודי דוד" מאת דוד בנבנישתי

דוד נאלץ היה לברוח מחצר המלך ולנדוד בארץ יהודה, להמצא בקרב בני שבטו ולהסתתר במקומות שהיו נהירים לו. נדודי דוד מתרחשים בנחלת שבט יהודה בשלושה אזורים והם: בשלוחות הרי יהודה המערביות באזור הסמוך לדרכים המוליכות לארץ פלשתים, להרי חברון ובית לחם ולהרי ירושלים. האזור השני הוא בשלוחות הרי יהודה המזרחיות, והשלישי – במקומות המרוחקים מנחלת בנימין מקום מושבו של שאול, בנגב הצפוני. כדי להכיר את הרקע הגיאוגרפי של נדודי דוד המתוארים בעיקר בפרקים כג–כד, נתאר בקצרה את מדבר יהודה ונעמוד בעיקר על המקומות הנזכרים בו. בעלותנו על אחת הפסגות של ההרים המתרוממים בסביבת ירושלים וביחוד במזרח, או על מצפה הבית שבו קבר דוד, אנו רואים במזרח עד עמק הירדן וים המלח אזור בנוי גבעות לבנות, אפורות וצחיחות. בכל האזור הזה הידוע בשם מדבר יהודה אין ישוב יציב. הוא מיושב בדוים הנוודים עם צאנם בכל מרחביו. המושג מדבר איננו מותנה בצורות מבנה הקרקע אלא בחיים שבו. מדבר – במקרא מובנו מקום מרעה, הוא נגזר מהמלה דובר שמובנה מקום מרעה לבהמות. לכל כפר וכפר שנמצא בגבולות המדבר היה מדבר משלו, לאמור: מקום מרעה. אנו פוגשים בפרקים כ"ג–כ"ד את השמות: מדבר זיף, מדבר מעון, מדבר עין גדי שכולם מובנם שטחי המרעה השייכים לזיף, מעון ועין גדי.

לא נעמוד כאן על סיבות התהוות מדבר באשדות המזרחיות של הרי יהודה. נתחברו כאן תנאים גיאולוגיים, אקלימיים והידרולוגיים אשר הוזהו. נציין רק שכמות מי הגשמים היורדת במדבר יהודה היא זעומה מאוד. היובש

קובע את חיי הנדודים במדבר. בעונת הגשמים יש במדבר מרעה רב. בעונת החמה המרעה ונדידות העדרים תכופות יותר.

מדבר יהודה עשיר בנופו וגורם הנאה למתהלך בו ביחוד בעונת המרעה. לנחלים המשוכים בו מבנה מיוחד. הם בנויים בצורה קניונית, לאמור, גדותיהם זקופות והמעבר בהם קשה מאוד. יכול אדם לעמוד בראש הגדה התלולה מזה ושני בגדה השניה, שניהם רואים זה את זה ובכל זאת אינם יכולים בנקל להפגש יחד. וכך אנו קוראים בפרק כ"ג 26: "וילך שאול מצד ההר מזה ודוד ואנשיו מצד ההר מזה". הם מדברים ביניהם (פרק כ"ד) אך שני המחנות אינם נפגשים.

הדבר האפיני השני במדבר יהודה הוא ריבוי המערות הנמצאות בצלעות ההרים הזקופים וברגליהם, מהן עמוקות ומסובכות. אחת המערות במדבר של בית לחם ושמה מערת חריטון ארכה 220 מטר, בה שבעה חדרים המחברים יחד על ידי מחילות צרות. כשהיינו נכנסים למערה היינו נעזרים בחבל קשור בזיו שבפי המערה כדי שלא נאבד את דרכנו ונוכל לצאת ממנה. מסיבת גודל עמוקתן וסיבוכן של המערות אין שתי קבוצות אנשים מרגישות אחת בחברתה בהמצאן בתוכה. וכך מסופר בפרק כ"ד. שאול נכנס למערה ולא ידע שדוד ואנשיו יושבים בירכתי המערה. דוד בא בלאט וכוורת את מעיל שאול. מערות אלו שמשו בכל התקופות בתולדותינו מקלט לכל מצוק ומר נפש וכל מורד בשלטון הזר בארץ. על המערות במדבר יהודה שמענו רבות בקשר עם מציאת המגילות הגנוזות וכן שימשו מקום מקלטם של המורדים ברומאים בימי בר כוכבא.

ועוד דבר אפיני למדבר יהודה; ההרים מצד מזרח יורדים תלולים לעבר ים המלח ועמק הירדן. בהרים אלה נמצאות פסגות גבוהות ותלולות שגבהן מגיע ל-400 ו-700 מטר. מהן הנפרדות מרוכסי ההרים ודומות לחומות זקופות. צוקים אלה משמשים כמצודות לאנשי המדבר כדי להגן על עצמם בפני האויב המתקרב. מצודות אלו נזכרו בפרק כ"ג. דוד היה מתבצר במצודות עין גדי, בצור היעלים או במצודה. חוקרים סבורים שמצודה הנוכרת בסוף פרק כ"ד: "ודוד ואנשיו עלו על המצודה", היא המצודה המפורסמת הידועה בשם מצדה. בפרקים כ"ג, כ"ד, ובעיקר בכ"ה, מתוארים גם חיי הנדודים במדבר. בקיאותו של דוד במדבר יהודה, שביליו, מערותיו, נחליו ומצודותיו הצילתו מידי שאול ואנשיו. כשגדלה הסכנה נאלץ דוד לנדוד עם מחנהו לארץ פלשתים ולחסות בצילו של אכיש מלך גת. וגם בשבתו בארץ פלשתים היה נודד בנגב הצפוני. לעתים היה פוגע בעמלק ולוקח ממנו שלל. חלק מהשלל היה שלוח למשפחות יהודה שבגבול הנגב כדי להסב את לבם אליו. הוא הכין את עצמו למלוכה ביהודה ואחר כך על כל ישראל.

(בתוך: שיחות במקרא, עמ' 137-138)

"וברוך טעמן וברוכה את אשר פִּלְתָּנִי היום הזה מְבֹאָא בדמים וְהִשָּׁע יְדֵי לִי" פרק כ"ה

הערות פתיחה

יחידה זו מספרת על אפיזודה אחת בחיי הנדודים של דוד. היא חוצצת בין שני המפגשים בין שאול ובין דוד. גם ביחידה זו יש מן הדרמה והיא נלמדת בעניין רב בכיתה. בניגוד לפרקים הקודמים ולפרק כ"ו (להלן) הרי בפרקנו דוד הוא לא הנרדף אלא הרודף, התובע את עלבוננו. אך בסך הכל, גם פרק זה מאפשר לנו להכיר את אישיותו של דוד ולערוך השוואות בין המלך שאול לדוד. חשוב מאוד שתלמידינו יקבלו מושג על ההווי ותנאי החיים של דוד ואנשיו על סף המדבר כדי שיבינו את ההתנהגות של "הנפשות הפועלות".

הכתוב פותח במות שמואל, הן משום שהדבר אירע בעת ההיא והן כדי להצביע על כך שיש קשר בין מות שמואל להתנהגות דוד. הוא לא היה מעיז להוציא פסק דין מות על משפחה שלימה בחיי שמואל ללא התייעצות עמו – (וראה עוד דיעות בחז"ל). כן מפגיש אותנו הכתוב עם האנשים המרכזיים החדשים ומציג אותן בקיצור נמרץ ובקווים בולטים.

במרדפים של שאול אחרי דוד, מוכיח דוד את מוסריותו הרבה ואת רגישותו למשיח ה'. ברם כעת, בפרקנו, כמעט שדוד נכשל וכתם גדול היה רובץ עליו לכל החיים. חז"ל והפרשנים עוסקים הרבה בעניין זה ומנסים למצוא תשובות לשאלה: מדוע ובאיזו זכות חשב דוד שאכן מותר לו להרוג את נבל ואת כל ביתו?

אולי, כדי להמחיש לתלמידים את הסיטואציה שבה נמצא דוד בשעה זו, רצוי להביא דוגמה מחיי חברת הילדים ולפתוח בכך את הנושא. ומאידך, כדי להמחיש את החלטתו המסוכנת של דוד, שמם חז"ל בפי אביגיל את הדוגמה שממחישה לדוד עד כמה מסוכנת הייתה החלטתו וראוי להביאה בפני התלמידים בשעת הדיון. לאחר שנלמד את נאומה של אביגיל ונפרש את הפסוק "ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב לאדני" וגוי, נגלה שאביגיל היא שהשתמשה בדוגמה הזאת, ואכן הצליחה למנוע שפיכת דם.

"...אם תמית את נבל, אם בא הדין אצלך, מה אתה עושה, אם ילך עני ויאמר לבעלי הבית עשה עמי הצדקה, תן לי מצוה אחת, והוא אינו נותן לו והעני נופל עליו והורגו. והאם באים אצלך מה אתה עושה? ואתה מפקפק בדבר ואין אתה יכול להוציאו, והם אומרים: והוא לא עשה כן לנבל?"

(ילקוט שמעוני חלק ב', רמז קל"ח)

אמנם יש הבדל בין העני שלא עשה כל טובה לבעל הבית והא מבקש נדבה ללא כל תמורה, לא כן דוד שהרי **שמר והגן** על רכושו נבל, אעפ"כ בעיני הבריות, לפי המדרש הנ"ל, ייחשב דוד לרוצח.

חילקנו את היחידה לארבעה דפי עבודה ודף סיכום, כאשר דף ב' ו'ג מיועדים לעבודה בכיתה, בקבוצות או בזוגות כחלק ממהלך השיעורים. דפי העבודה מאפשרים לנהל דיון ולקיים עימותים בין התלמידים, כאשר הם מייצגים את הדמויות שבסיפור ומנסים

לשכנע זה את זה בצדקת עמדתם. הכל בהסתמך על הכתובים ועל הפירושים שבידיהם.
 נראה לנו שאם רוצים למצות היטב את הפרק נצטרך לפחות שלושה שיעורים:
שיעור ראשון – לעימות בין משלחת דוד לנבל. (שני דפי העבודה הראשונים).
שיעור שני – לנאום אביגיל.
שיעור שלישי – לסיום המוצלח ולפיתרון הטוב של הפרשה¹.

מוקדים להתייחסות והערות דידקטיות

א. בקשת דוד

יש לראות גם בפרקנו חלק **מדרך היסורים** של דוד אל המלכות. דוד עומד במבחנים החדשים הנכפים עליו בתוקף הנסיבות. הוא חייב לספק מחסה ומזון לשש מאות חיילים על משפחותיהם. למעשה שתי דרכים פתוחות לפני דוד לפתור את בעיות הפרנסה והקיום היומיומיים:

א. לערוך פשיטות על שבטים שכנים (ראה פרק כ"ז) או על ישובים שלווים בתוך גבולות ארצו.

ב. לתת **שירותי הגנה** לסביבה שבה הוא נמצא.

באיזור הספר הסתובבו לא מעט שבטים נודדים ושוודדים למיניהם. בעלי המקנה ובעלי השדות היו זקוקים לשמירה ולהגנה. דוד, שבתוך שבטו ישב הפעם, מספק ברצון את ההגנה הנדרשת בתקווה שבבוא עת הקציר או עת גז הצאן יקבל גם הוא את שלו. אין חוזה כתוב בין דוד לנבל. אך בקשתו מבוססת על המקובל. עד היום מוכר ומקובל מושג מס האחוה בין שבטי בדואים. השבט החזק שומר על בעלי הרכוש שלא יפלוש הנודדים עם הצאן מעבר לאיזור המחיה שלהם. בסוף העונה היו עובדי האדמה שעל גבול המדבר משלמים בתוצרת החקלאית לשומרים².

בקשת דוד מסתמכת על הנוהג הקיים, ורועי הצאן אכן מאשרים את העובדות ומודים שקיבלו שירותי הגנה, וראוי דוד לתגמול עבור שירותים אלה. ראה דברי ההמלצה החמים בפסוק טו.

לאחר הבנת הרקע לפרשה, חשוב שהתלמידים ישימו לב לניסוח הבקשה של דוד, הוא מדריך את המשלחת שלו מה יאמרו לנבל וגם איך יאמרו זאת.

א. דוד מבקש **מתנה** ואינו תובע שכר, אם כי ברור שאין זו מתנת חנם³.

ב. הבקשה מנומקת היטב:

– לא שדד בעצמו.

– לא נתן לאחרים לשדוד.

– שמר מחיות טרף.

ג. לא מפרט כמויות – נבל יחליט בעצמו לפי טוב לבו, "כי על יום טוב באנו".

1. אם המורה ירצה לעסוק בפרוטרוט בכל השאלות שבדפי העבודה, ייתכן שברמות נמוכות יותר נצטרך להוסיף עוד שיעור. בכל אופן, מומלץ לא לדלג ברמות אלה על דף הסיכום והחזרה.

2. ראה פרטים בנידון במאמרו של פרופ' אליצור בביבליוגרפיה.

3. מנימת הדברים המנומסים והאדיבים שבהם מבקש דוד לפנות לנבל ניתן אולי להבין, שלפי הדין לא היה נבל צריך לספק את דרישת דוד. מכיוון שלא היה חוזה בין הצדדים, היה דוד תלוי בכל זאת **ברצונו הטוב** של נבל.

ראוי לעיין במאמרו רחב היריעה של הרב יעקב מדן, **במגדים** ד. הוא מקיף את הנושא על כל היבטיו ומוכיח מדוע זכאי היה דוד לדרוש מה שדרש בזכות ולא בחסד.

ב. תגובת נבל

כדי להיות הוגנים לגבי המשתתפים באירוע, יש לתת לתלמידים אפשרות לנסות ולהבין גם את נבל. הכתוב, כדרכו, מוסר את דבר נבל בקצרה. אך בדיון יש להתייחס לכל הרמזים וההיבטים האפשריים ולהעמיד עצמנו במקום נבל. גם לנבל מגיע הזכות שנשמע אותו. כן יש להניח, שנבל יודע על סיפור משיחת דוד ע"י שמואל והוא מתעלם מכך. עכ"פ אביגיל ודאי יודעת על כך.

להלן סיכום הטיעונים של נבל במפורש או במשמע:

1. דוד מורד במלכות שאול, ואין להגיש לו כל עזרה (אסור לעזור לאויבי המלך).
 2. דוד ואנשיו מורדים גם במעמד נבל באיזור ומפריעים לסדר הטוב באיזור.
 3. ייתכן שנבל חושש משאול בגלל סיוע לדוד המורד (ראה מעשה נוב עיר הכהנים).
 4. היענות לדוד, חסר המעמד, יפתח פתח לכל מיני שודדים באיזור.
 5. המשתה הוכן רק לגוזזים ולא לאנשים זולתם, אם אתן להם, הם יאכלו והגוזזים ירעבו (מלבי"ם).
 6. נבל חושש שהמשלחת הגדולה (עשרה נערים) באה בעצם לבקש מזון לכל הגדוד (שש מאות איש)⁴.
- ונסיים את תגובת נבל במאמר חז"ל: "אדם ניכר בכיסו בכוסו ובכעסו".
בכיסו – "מי דוד ומי בן ישי... ולקחתי את לחמי ואת מימי" וגו'. **בכוסו** – "והוא שכור עד מאד". **בכעסו** – "והאיש קשה ורע מעללים".
ואכן מתאימים הדברים לנבל ולהתנהגותו.

ג. תגובת דוד להתנהגות נבל

רלב"ג שואל: "ויש להפלא איך מסכים דוד להרוג את נבל וביתו והוא לא הסכים על הריגת שאול עם היות רודפו"? (פסוק כב). אכן, שאלה מציקה ובוודאי יבקשו גם התלמידים הסבר לכך. להלן הנקודות המרכזיות לדיון.

1. מבחינת דוד נבל נחשב **כמורד במלכות** ודינו מוות. אביגיל מנסה אח"כ להעמיד את דוד על טעותו, "עדיין שאול קיים ולא יצא טבעד בעולם" (ילקוט שמעוני ח"ב, רמז קל"ב). אך אליבא דדוד מותר היה לו לדונו כמורד במלכות. (דוד כאמור יחזור בו בעקבות דברי המוסר של אביגיל).
2. כפיות הטובה של נבל מרגיזה מאוד את דוד.
3. נבל לא נתן, ולא עוד אלא שהוסיף דברי עלבון וזלזול, כאילו דוד בעצמו אשם במצבו⁵.
4. יש להניח שדוד נלחם גם על כבודו ומעמדו, אם דוד לא יגיב, יתפרש הדבר בעיני הכול, כי דוד מקבל עליו את הגדרותיו של נבל, כאיש חסר מעמד נרדף ומושפל. דוד חושש לשמו הטוב כגיבור חיל ובמיוחד לאחר הפגישה האחרונה עם שאול שבה הודה אפילו שאול בעליונותו של דוד ובהכרתו "כי מלך תמלוך

4. אברבנאל: "לפי שהיה כילי ורע התכונה, חשב שיצטרך כל המזון אשר היה לו מוכן לגוזזיו לתת להם להיותם עשרה, ולמה שהיו שואלים מזון לדוד ולשש מאות האיש שאיתו".

ראה גם בהמשך על פסוק ט "וינוחו" מביא אברבנאל סברה שהמשלחת התיישבה בביתו של נבל כאילו זה ביתו ("הרגישו בבית") וגם התנהגות זו תרמה להתפרצותו של נבל.

5. לדעת הרב מדן (ראה לעיל) חטאו המוסרי החמור של נבל אכן היה באמירתו "מי דוד ומי בן ישי" וגו' ונימוקיו מעניינים.

וקמה בידך ממלכת ישראל" (כ"ד, כא). לכן חייב דוד להגיב הפעם ובכל החומרה.

5. דוד לוקח אתו כוח רציני, כי הוא מכיר בכוחו ומעמדו של נבל והוא מתכוון לפשיטה רצינית בליל החגיגה.

ד. נאום אביגיל ותגובת דוד

בדף העבודה חילקנו את נאומה של אביגיל לתשע אמירות מרכזיות. חשוב שהתלמידים יעשו את העבודה הזאת כפתיחה לדיון על הנאום והשפעתו על דוד. יש לקרוא את הנאום מספר פעמים, כל פעם לצורך מציאת תשובה לשאלה כלשהי. בדרך זו ישימו התלמידים לב יותר ויותר לנימת הדברים ולהדגשות שבנאום. לאחר שהתלמידים עיינו היטב בנאום אפשר לבקש זוג מתנדבים, שיצאו מן הכיתה ויכינו את הקטע להמחזה בפני הכיתה.

"אביגיל" תתרגל כיצד לקרוא כל פסוק ומתי בדיוק היא תתחיל להתרומם ולעמוד על רגליה (לפי הכתוב היא מתחילה את נאומה כשהיא נופלת – כורעת לרגלי דוד, פסוק כג). יש להניח שכאשר היא מטיפה מוסר ומוזהירה משפיכת דם חינם היא כבר בוודאי ניצבת מולו פנים מול פנים.

"ידוד" מאידך, יתרגל את הבעות הפנים והגוף בעת שמיעת דברי אביגיל ואח"כ יבחר את הטון בו הוא יענה לה.

לסיכום: תוכן הדברים ודרך אמירתם נקלטים היטב אצל דוד וכעת ברור לו לדוד שגם מי שנועד למלכות אינו רשאי לממש את יעודו בחוזק יד תוך שפיכות דמים⁶. השיקולים של דוד צריכים להיות לא רק לפיתרון בעיות של הרגע אלא גם לטווח רחוק, ולכן אסור לו להיות "איש דמים". אין ספק שבדברי אביגיל גם שיקולים מדיניים שדוד מבין אותם וגם מקבלם.

אברבנאל מסכם את טענות אביגיל בארבע נקודות מרכזיות, ואם כי לא תמיד הדברים מפורשים בכתובים, אך הם בהחלט משתמעים מהם, וראוי להיעזר גם בהם בסיכום נאומה של אביגיל. להלן הטענות כפי שנוסחו ע"י האברבנאל:

שעונותיו לא ילכדוני ולא תסור ממני בחטאתיו השמירה האלקית, וזהו מה שאמרה כי מלחמות השם אדוני נלחם שהם המלחמות שילחם עם האומות, ומה שאמרה ורעה לא תמצא בך מימין, הוא תפילה לאל שישמרהו ולא תבואהו רעה בכל ימיו: הטענה השלישית לפי שקם שאל לרדפו ולבקש את נפשו ודוד מפני זה בסכנה עצומה כל היום וכל הלילה, ומפני זה ראוי שיעשה מצות לשבשכרם ובזכותם יצילהו השם יהברך מידו ולא יחסא כי יכשל בפשעו, ואל זאת הטענה רמזה באמרה ויקם אדם לרדוף ולבקש את נפשו שהוא שאל, ועל כל זה והיה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את השם אלקיך, רוצה לומר שיצילהו השם מידו וישמור את נפשו והוא צרור החיים אשר זכרה כלומר שישמור אותו במוות, ואמרה ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע, רצתה ששאל ילך מן אל זן רודף אחיו כאשר ירדוף הקורא בהרים ולא ימצא מגוח לכף רגלו כאבן המתנועע בקלע, ואף על פי כן השם לא יעזבו בידו:

וכבר נזכר לפרש

הפסוקים האלה באופן אחר, והוא "אביגיל רצתה לתת ארבעה טענות אחרות לשאין ראוי לדוד שיהרוג את נבל על חלומותיו ועל דבריו: הטענה הראשונה לפי שלא היה נבל בן מות כפי הדין, יען דוד לא היה עדין מלך ונבל בדברו נגדו לא היה מורד במלכות, וכבר העירו חכמינו ז"ל לזה בפרק קמא דמסכת מגילה, (דף י"ד ע"ב) אמרה אביגיל דוד עדין שאל קיים ועדיין לא יצא סבבך בעולם, והטענה הזאת רמזה במה שאמרה כי עשה יעשה השם לאדוני בית ואמן, רוצה לומר שיעשה ביתו בית מלכות בעתיד, אבל עדין לא נעשה ואינו מלך בהנהגה ואין אם כן נבל מורד במלכות, ואמרה זה ברמז לכבודו: הטענה השנייה היא לפי שהיה דוד תמיד מתעסק במלחמות עם פלשתים ועם יתר האויבים מהאומות, ולהיותו בסכנה מתמדת היה ראוי אליו שלא יחסא לפני האלקים, באופן

6. ראה מאמרו של קלאוס "נאום אביגיל" בבבליוגרפיה וכן ראה ניתוח מעניין של הרב מדן על "וזכרת את אמתך". הוא מחזק את הדעה שלא היה דופי באמירה זו של אביגיל. ראה הערה 35 במאמרו.

שמאל א כה

וזהו ולמכשול לב לאדוני ולשפוך דם נקי. או נאמר שכוננה בזה שעבירה גוררת עבירה, ואם יעשה הרבר הרע הזה יהיה לו אחר כך לפוקה ולמכשול בהיותו מלך והרשות בידו, לשיהיה נקל בענינו על כל רבר שיזדמן שיעלה חמתו וימרה לשפוך דם חנם, כי יפותה לבו מפאת התכונה הרעה אשר יקנה מזה להרוג אנשים, וזהו ולא תהיה לך זאת לפוקה ולמכשול לב לאדוני ולשפוך דם נקי, ועם היותו מלך הגה יתחרט מהפועל הרע שיצא מידו, וזהו והטיב השם לאדוני וזכרת את אמתך, רוצה לומר עם כל הטוב אשר ייטיב השם לאדוני שתמלך על כל ישראל אין ספק שתזכור את אמתך, רוצה לומר שהיא אלמנה סוערה עניה לא נחמה ויקרא עליך אל השם והיה בך חסא, אחרי אשר אתה הסיבות אלמנותה ועוניה. הגה מכל ד' הסבות האלה המדיחתו שישכך חמתו ולא יהרוג את נבל.

הטענה הרביעית מפאת

הכבוד ושמו הטוב, והוא שעתה בהיותו דוד הולך נרדף בהרים לא יחוש לזה, אבל כאשר יעשה השם לו את הטוב אשר דבר עליו, והוא אשר יצוהו לנגיד ולמלך על ישראל, אין ראוי שיצא עליו שם רע בהתחלת מלכותו ששפך דמים לבקשת השררה ולקחת נכסי נבל, והלא גנאי הוא לו וכדאי בויון וקצף, וזהו ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב לאדוני וגו', ובמה שאמרה, והיה כאשר יעשה השם לאדוני וגו', וצוץ לנגיד, רמזה למה שאמרת שאינו עדין נגיד ולא צוהו השם עדינה אבל יצוה אותו בעתיד, ולכן לא קראתו בדבריה מלך כי אם אדוני לבדו. הגה אמרה ולמכשול לב לאדוני להעיר שהוא בעצמו יתחרט מזה אחר כך בלבו, כי עם היות שלא יצק אדם ממנו עליו יהיה דוד עצמו בלבו מתחרט בהיותו שופך דם נבל ויהיה תנאיו נגדו תמיד,

קיצורם של דברים: אביגיל היא אכן אשת חיל "ופיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה"⁷. היא יודעת להחליט מהר, לפעול מהר⁸, זריזה, פקחית, פועלת לפי הרגש והשכל כאחד. היא מכירה את נפשו של דוד ויודעת מה בדיוק צריך להשמיע לו בשעה סוערת זו⁹, והיא אכן מצליחה. דוד האזין היטב לנאומה, הוא שמח בשעה זו לשמוע מחאות וברכות אך בעיקר שמח על שה' רב את חרפתו ושמענו, בזכות אביגיל, "מבוא בדמים". הוא שמח בוודאי שנבל בסופו של דבר נענש וגם שנמנע העונש משאר בני ביתו. ראוי שהתלמידים ישימו לב שדוד פותח את דברי תשובתו בברכות הודיה.

1. "ברוך ה'..."

2. ברוכה טעמך...

3. וברוכה את'.

שלוש פעמים "ברוך" מעיד שאכן הוא שמח מאוד על שניצל ממעשה רע, שאולי לא יוכל אח"כ לכפר עליו. דוד גילה גם הפעם מתינות, התאפקות ושליטה ביצר¹¹.

7. ראה מאמרו של קלאוס כ"ל. הציטוט במשלי ל"א, כו.

8. ראה הפעל "מהר" בפסוקים יח, כ"ג ו"מב (רצוי שהתלמידים יגלו את הפעלים בפסוקים אלה (ואולי "ה"מהר" האחרון הוא "מהר מדי" וד"ל).

9. אין אנו יודעים מאומה על התואר השני "יפת תואר" אך בעניין זה יש לנו לסמוך על דוד בלבד. ראה גם המדרש בנידון.

10. אליצור נותן הסבר מודרני יפה לביטויים שבפסוק לא: "ולא תהיה זאת לך לפוקה", משמעו **שלא** יהיו לך **סיטנים** או טראומה ממעשה רצח. "ולמכשול לב", ניתן לתרגם במונח של **מוסר כליות** או יסורי מצפון.

11. בכיתה מתקדמת, אם המורה ירצה להרחיב, רצוי לנצל תיאור זה ולהשוות בין שאלו לדוד.

דוד במעשה נבל ואביגיל

שאל במעשה כהני נוב

דוד מוותר על רגש הנקם ומקבל את דברי אביגיל
ללא סייג ויודע להעריך את תרומתה.

שאל לא רצה לשמוע וגם לא להאמין
לאחמלך וגם כאשר עבדי המלך **מסרבים**
לבצע את הפקודה, אין שאל מתחרט ואינו
נסוג.

נתייחס עוד להתנהגותה של אביגיל כאשר היא חוזרת הביתה לנבל. הפעם אין היא ממהרת לספר לנבל את כל אשר אירע "ולא הגידה לו דבר קטן וגדול עד אור הבוקר". אכן שוב היא גילתה הבנה פסיכולוגית עמוקה בחינת "עת לדבר ועת לשתוק"¹². ראוי שנסיים דיון זה במדרש מ"שוחר טוב" (מובא גם בילקוט שמעוני, סימן קלה).

"למנצח על מחלת משכיל לדוד; זה שאמר הכתוב 'מצא אשה מצא טוב', ואין סוף לאשה טובה ואין סוף לאשה רעה שנאמר 'ומוצא אני מר ממות את האשה'; טובה היתה אביגיל לדוד מכל קרבנות שבעולם. אילו עשה אותו מעשה שחשב לעשות לנבל, אפילו הקריב כל קרבנות שבעולם לא היה מכפר לו. והיא באת עליו ומיד מלטהו, לכן אמר: 'למנצח על מחלת', שמחלה לו כשם שהקרבנות מוחלין; וכן הוא אומר: 'והאשה טובת שכל', 'ודוד היה יפה עיניים וטוב רואי'. אמר הקב"ה: תבוא 'טובה' ותהיה ל'טוב', וילך ה'רע' ברעתו שנאמר 'ויהי כעשרת הימים ויגוף ה' את נבל, ומי גרם לו? ע"י שהיתה נפשו קצרה במצוות".

ביבליוגרפיה

- אליצור, י' – "חכמת נשים בנתה ביתה – מקומה של האשה בחברה המקראית", בתוך: **ספר הכינוס למחשבת היהדות – משפחות בית ישראל**, הוצאת משרד החינוך והתרבות והמחלקה לתרבות תורנית, ירושלים תשל"ו, עמ' 153-166.
- ברסלב, י' – "האיש במעון ומעשהו בכרמל", בתוך: **שיחות במקרא**, עורך בנימין צביאלי, עמ' 141-142.
- ידיד, אליהו – "אביגיל הנביאה", בתוך: **"שמעתין"**, גליון 84, עמ' 5-10.
- מדן, יעקב – "אמר נבל בליבו אין אלוקים", בתוך: **מגדים ד**, בטאון לענייני מקרא הוצאת תבונות, מכון יעקב הרצוג להכשרת מורים ליד ישיבת הר עציון אלון שבות, תשרי תשמ"ח, עמ' 23-35.
- קומלוש, י' – "צרורה בצרור החיים", בתוך: **שיחות במקרא**, עורך בנימין צביאלי, עמ' 139-140.
- קלאוס, נ' – "נאום אביגיל", בתוך: **עיונים בספר המקראי**, נאומים, מבנים דקדוקיים והשוואות, הוצאת עם עובד, תל-אביב 1990, עמ' 64-73.

12. בנספח להלן הבאנו שני קטעים נפלאים מספרו של הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק זצ"ל. יש בהם מסקנות מוסריות וחינוכיות חשובות. המורה שירצה בכך ייעזר בהם, ולאו דווקא לצורך הסברה בכיתה. התלמידים בדפי העבודה ימצאו בוודאי תשובה מספקת לשאלה בנידון. (ראה שאלה 2 בדף עבודה ג).

נספח א

ירושלמי, מסכת סנהדרין, פרק ב', הלכה ג

וְתָרָא אַבִּיגִיל אֶת
דֹּד וְגו'. א"ל מרי דוד אנא מה עבדית בניי מה
עבדון. בעיריי מה עבד. אמר לה מפני שקילל
מלכות דוד. אמרה ליה וטלך אתה. אמר לה
ולא משחני שמואל לטלך. אמרה לו עדיין
מוניטה דמרן שאול קיים

נספח ב

על התשובה מאת ר"י סלובייצ'יק, עמ' 26-29

עת לדבר ועת לשתוק

אם ראית חוזר-בתשובה שעל שולחנו מונחים עדיין
הפספסין, המצודות של מפריחי יונים עדיין עומדות בפינת
ביתו, השטרות של ההלוואות בריבית עדיין מונחים במגירה,
סימן שעדיין לא שבר עצמו על מנת להיברא מחדש. שעדיין
לא החליף את סביבתו, את הרגליו, את האוירה אותה
הוא נושם לתוכו. מה בכל זאת מביא אותו לתשובה
מלכתחילה? למה אינו חוטא ושב לכסלו?

לא, לא היה זה בגלל חשבון-הנפש. לוא היה עושה חשבון-
הנפש ומחשב עולמו לכדי "סך הכל" היה בוודאי בא לידי
תשובה של טהרה. וכי איך אפשר אחרת? ואולם, הלה לא
בא אלא לתשובה של כפרה. מה הביאו לכך? נראה שהיו
אלו התגלות והתפכחות שבאו עליו לפתע, זיעזעו אותו מרובו
והכניסו בלבו מחשבות שכלל לא התכוון אליהן. תשובתו
לא היתה תשובה הבאה מחשבון הנפש, אלא מהלם פתאומי,
בבחינת "ויהי בבוקר".

הלא כה מסופר (שמואל-א, כה, לו—לז): "ותבוא אביגיל
אל נבל והנה לו משתה בביתו כמשתה המלך ולב נבל טוב
עליו והוא שכור עד מאוד ולא הגידה לו דבר קטן וגדול
עד אור הבוקר. ויהי בבוקר בצאת היין מנבל ותגד לו אשתו
את הדברים האלה (אשר דבר דוד על סופו של נבל) וימת
לבו בקרבו והוא היה לאבן".

זו דרכו של החטא מאז ומעולם. הוא תופס את האדם
כשהוא שקוע בליל-החטא. ענן וערפל מכסים את האור
הפנימי שבאדם. אדם שרוי בחשכת היצרים ואפוף בעלטה

התאוות, ובאותה שעה "לב נבל טוב עליו", הוא שכור עד מאוד מלראות בלהט החרב התלויה על פתחו ממש. באותה שעה של שכרון החושים באה ונכנסת לה בלאט אביגיל הנושאת עמה את בשורת הכליון המרה ששמעה מפי דוד. היא כבר יודעת בבידור, בשעה שנבל עדיין עסוק במשתה גדול כמשתה המלך, כי הסוף כבר נחרץ. "ותבוא אביגיל... ולא הגידה לו דבר קטן וגדול עד אור הבוקר".

היא שמרה על הסוד בלבה, כי "עת לדבר ועת לשתוק". יש זמן שאפשר להטיף בו מוסר ויש זמן שבו אין לדבר אל החוטא שהוא "שכור עד מאוד" וכל הדיבורים לא ייכנסו כלל אל אזניו, כל שכן אל לבו.

רבנים בישראל מרגישים הרבה פעמים כאביגיל הבאה ומוצאת את נבל באמצע משתה היין. הם חשים כי דברי ההטפה שלהם יפלו על אבן צחיחה. האנשים שאליהם הם מדברים הם שכורים ברדיפה אחרי המותרות, בחיקוי לגוי, בהתחנפות והתחננות לשכן, פשוט אין אל מי לדבר, ואז "ולא הגידה לו דבר קטן וגדול". אבל גזירה על השכרות שסופה להתפכח ויסוד הוא בטבע כי אחרי הלילה מוכרח אור-השחר להבקע. ואז: "ויהי בבוקר, בצאת היין... וימת לבו בקרבו".

אביגיל אחרי כל חוטא

אצל אנשים סנסיטיביים זה בא במוקדם יותר. לאחר התבוננות. לאחר התעמקות פנימית. אצל יהודים באמריקה יש וזה בא רק במאוחר, כאשר הילדים משליכים את האבא הזקן מן ה"ביזנס" שבנה בזיעת אפו ולועגים לו ל"אולד מאן"... רק אז באה לפתע-פתאום ההתפכחות. "ויהי בבוקר".

הרב, המוכיח, צריך לכוון את השעה בה בא החוטא ל"ויהי בבוקר"... בצאת היין מנבל" ורק אז להגיד את "הדברים האלה". ואז יש סיכוי כי הדברים ישפיעו גם על לב-אבן.

כי זאת לדעת : אחרי כל חוטא עוקבת אביגיל. בעקבותיו של כל חטא כרוך עונשו, כרוכה תוכחת הסוף. לא תמיד נותן חנוטא לאביגיל לפתוח את פיה ולומר לו כמה אמיתות מרות. הרבה פעמים הוא אינו מבין כלל מה היא אומרת כשהיא מדברת בעודו שקוע בליל השכרון ובהמשך-משתה-היין. אפשר שאילו היתה אביגיל מתחילה לדבר אל נבל בעודו במשתה היין לא היתה זוכה כלל לראות באור-הבוקר... אבל כאשר אביגיל יודעת לכוון את הרגע של "בצאת היין" ואז היא מתחילה לייסר ולומר "את הדברים האלה", והיא יודעת איך לומר אותם, כי אז "וימת לבו בקרבו". אז חש החוטא לפתע כי אביגיל מחזיקה בידו, כי היא לופפת אותו, כי היא זועקת מלבו, כי היא כרוכה על עקביו, כי היא אינה נותנת לו מנוחה, כי יש בפיה בשורה איומה — והוא מזדעזע ומתמלא פחד וחוזר בתשובה. הוא עצמו לא תמיד הוא מבין את הבשורה שבפי אביגיל. אבל הוא מפחד ממנה, הוא מתחרט על העבר ומקבל על העתיד ומבקש כפרה.

ואולם, את הפספסין אינו שובר, את השטרות אינו קורע, עדיין אינו בטוח כפי הנראה, כי הוא רוצה לשנות דרך חייו מכל-וכל. וכי למה יעזוב את העולם הזה הגורם לו שיהיה "לב נבל טוב עליו"? למה ינטוש את החשבון בבנק הגדל והולך? למה ואיך ייפרד מן המשתה שהוא "כמשתה המלך"? בינתיים, הוא אומר, יהיו הפספסין והשטרות מונחים בכספת.

יהודים מתפחדים מאימת יום הדין ובאים לבית הכנסת ביום-הכיפורים. הם באים רק מן הפחד המתחיל פוקד אותם עם התקרב "הבוקר". הם באים מתוך שהם שומעים מרחוק את לחשה של אביגיל. הם זוכים למדרגה מסוימת של תשובה, מדרגה של כפרה, אבל רחוקים הם עדיין מטהרה.

נספח ג

בתוך: "אמר נבל בלבו" מאת הרב יעקב מדן, מגדים ד', עמ' 33-44

בפרק זה אנו מסיימים את חלקו השלישי של המאמר, זה החלק המסובך שבמאמר כולו, והדן בבעיה הקשה ביותר, בניסיון לבחון את אישיותה של אביגיל ואת תפקידה במערכת היחסים המורכבת שבין נבל לדוד.

אם את הפרקים הקודמים בחלק זה ביססנו ככל יכולתנו על פסוקים ומאמרי חז"ל, הרי פרקנו זה אינו מבוסס אלא על השערה בלבד. אמנם הוא מסתמך על מה שנאמר בפרקים הקודמים, אך אנו מודים, שאין הוא מסקנה חד משמעית מהם, ושעדיין הדברים טעונים ליבון והבהרה, או לאידך גיסא, דחייה ופיתרון אחר לבעיות שהעלינו.

שתיים הן הבעיות שהעלינו בפרקים הקודמים. האחת – מדוע קורא דוד לבנו מאביגיל – כלאב – על שם כלב? ואף על פי שתירצנו, שאף דוד מתייחס על משפחת כלב, עדיין לא דבר ריק הוא, שדווקא לבנו מאביגיל קרא כלאב, ושהמקרא ראה להדגיש דווקא את ייחוסו של נבל לבית כלב – "והוא כלבי". ועוד הוספנו להקשות, מדוע אביגיל, אף בבית בעלה השני, דוד, נקראת "אביגיל אשת נבל הכרמלי" (אף זאת יישבנו, שנקראת כך להבדילה מאביגיל אחות דוד, ועדיין לא נחה דעתנו בכך). ועוד הוספנו את התמיהה על שמו השני של כלאב, הוא **דניאל**, ואת העובדה שהוא היחיד בבניו הגדולים של דוד שלא התמודד על המלוכה (וניתן ליישב אף קושיות אלו בתירוצים מקומיים).

ובעיה שנייה, הקשה שבעתיים מן הראשונה – הייתכן שאביגיל, המתוארת במקראות ובעיקר בחז"ל כנביאה, צדקת, צנועה וחכמה⁶⁶, תנהג כבוגדת בבעלה בשעתו הקשה, ותבקש לה בעל שני עוד לפני מותו של הראשון, וכפי שאמרה לדוד "והיטיב ה' לאדני וזכרת את אמתך" (ואף שפירשנו את הפסוק בצורה נוספת, הבינוהו חז"ל כרמז להצעת נישואין לדוד).

לעניות הבנתנו, הפרשה כולה היא מעין פרשת ייבום, שהיא מצווה הקשורה בבית דוד מראשית הווייתו. ונפרש את דברינו. לעיל הארכנו לבאר את היסכסוך המשפחתי בבית כלב. נבל, הנכבד לבית כלב, תובע לעצמו את הישבטי והימחוקק, שהבטיח יעקב אבינו ליהודה. שבת, שהחזיק בו חור בן כלב (ובדרך אחרת אף בצלאל נכדו), משנידחה ירחמאל מן המלוכה, ומשדבקה משפחת רם בבנות מואב האסורות מלבוא בקהל, לטענת נבל. ומנגד, מועמד למלוכה שאר בשרו של נבל – דוד, שאף הוא ענף מבית כלב בצד התייחסותו העיקרית למשפחת רם, ונמשח על ידי שמואל למורת רוחו של נבל. המתרחשות מגיעה לשיאה, כשדוד ה'לוחם את מלחמות ה' במדבר מעון בתוקף משיחתו למלך, מגורש בחרפה עם נערי הרעבים מביתו של נבל קרובו. אביגיל אשת נבל, הרואה בחורבנו המוסרי של ביתה, מבינה, שחורבנו המוסרי והרוחני הוא גם עקירתו משורשו באדמה. מי שאינו מקיים בעצמו "לבלתי רוס לבבו מאחיו", לא יתקיים בו "שום תשים עליך מלך". עד שלא תבוא על הבית הנעול בפני הרעבים קללת סדום, פורסת אביגיל לחם לאנשי דוד. ועם זאת היא הולכת להקים שם לביתה הגווע, לנצר בית כלב, לנטוע אותו בבית מלוכת ישראל. בבית דוד, שאר בשרו של בעלה, תוסיף להיקרא 'אביגיל אשת נבל הכרמלי'. לבנה דניאל (שנקרא כך אולי על שם "ברוך ה' אשר רב [=דן] את ריב חרפתי מיד נבל" – שמו"א, כ"ה, לט) תקרא **כלאב** – והיא יקום על שם בעלה המת, הנצר העיקרי לבית כלב⁶⁷. לא בגדה אביגיל בנבל בהינשאה עם מותו לדוד בן משפחתו, בעזבה את ביתה העשיר אל חיי התלאות של דוד, שאת סופם מי ישורו? לא בגדה אביגיל, כשם שלא הרתה תמר כלת יהודה לזנונים. שתייהן הלכו להקים שם לבעליהן החטאים, שלא יימחה שמם מישראל⁶⁸.

הארכנו לעיל בדמיונו של מעשה נבל למעשה סדום, בעיקר לפי המשורר בתהלים. הארכנו בחסד הבודד שנעשה בסדום, שהביא לחסד הגדול של הקמת שם למת. דמיונו של מה שאירע במערת לוט אל מעשה רות בגורן בועז ודמיון שניהם למעשה אביגיל, הוא שהדריכנו לבקש את התירוץ לקושיותינו בכיוון זה שבו הולכנו את הקורא עד הלום.

"ויבקשהו שאול כל הימים ולא נתנו אלקים בידו" (פרשת המרדפים) פרקים כ"ג-כ"ד, כ"ו

דברי פתיחה

יחידה זו וכן שתי היחידות הבאות אחריה עוסקות בנדודי דוד ובפרשת בריחתו משאול. גם האירועים המסופרים בפרק כ"ה הם תוצאה של הנדודים האלה ולכן הם חלק מהם. הכתובים מתעכבים על פרטים רבים כי הם מבקשים למסור לנו את הדרך הארוכה שעל דוד עוד לעבור לפני שיגיע למלכות. למרות ההבטחה האלוקית אין הוא מקבל את המלכות על מגש של כסף. עליו לעבור דרך יסורים ארוכה נוספת כדי להתחשל באמונתו באלוקים, באופיו האיש, בהתמודדות עם אנשיו-אוהביו מחד גיסא, ועם אויביו מאידך גיסא. עליו ללמוד לקבל החלטות ולעמוד במבחנים אישיים, חברתיים ולאומיים קשים.

נראה לנו שהמסרים המרכזיים ביחידות אלה הם דלהלן:
א. דוד גובר על שאול לא בחרב ולא בחנית אלא באמונתו בה', וה' הוא המנחה את דוד בהצלחותיו והוא המושיע את דוד.

ב. הקשיים והמצוקות מחשלים את דוד ומסייעים לו לכבוש **בהדרגתיות** את כס המלכות. יהונתן יכיר בכך בשלב מוקדם, אך בסופו של דבר גם שאול יבין ויכיר בעובדה, שדוד יהיה המלך הבא על ישראל (ראה סוף פרק כ"ו).

ג. אין אדם, כולל דוד, רשאי לעשות דין לעצמו. ה' הוא השופט כל אדם ומחליט על גורלו.

שיקולים דידקטיים

פרקי המרדפים רוויים מתח רב ונלמדים בעניין ע"י התלמידים. האירועים המתוארים מזמנים לנו הזדמנויות להוראה בדרכים מגוונות. דפי העבודה עשירים וממצים את תוכן הכתובים ויש לכוון את העבודה בהם בהתאם למבנה השיעור שעליו יחליט המורה. להלן הצעות אחדות:

א. למורה שלא נקלע למירוץ עם הזמן רצוי לעבד יחד עם התלמידים את היחידה הזאת (כולל פרק כ"ו) **למרכז למידה** שנושאו יהיה פרשת המרדפים. המרכז יכלול את מפת הנדודים, תמונות נוף, משימות שונות (לפי דפי העבודה), ציורים של ציירים ושל תלמידים, חיבורים (מדפי העבודה), קלטות לשיחות בין ובין..., פרוטוקולים של דיונים ועוד.

הערה: 1. אם יש כיתות מקבילות רצוי לעבוד בשיתוף פעולה וליצור מרכז אחד משותף ועשיר. **2.** רעיונות נוספים למרכז אפשר לקחת מתוך המוזיאון לספר שמואל בסוף המדריך (בתנאי שהמורה לא מתכוון להקים מוזיאון).

ב. היחידה הזאת ניתנת להוראה גם בשיטת הגייקסו. התלמידים מתחלקים לקבוצות התמחות ולקבוצות אם. כל קבוצה מתמחה בחלק אחד של המרדפים (לפי התחנות). כל תלמיד בקבוצה המתמחה אחראי להוראת קבוצת האם שלו בקטע התמחותו, כך שכל תלמיד תורם ידע לקבוצת האם ומקבל תמורת הידע שתרים ידע חדש מחברו. דפי העבודה יחולקו לקבוצות המתמחות לפי התחנות והם ילמדו בעזרת המורה ומקורות המידע את הקטע שלהם בפרשה, ויהיו מורים טובים לקבוצת האם שלהם.

ג. אפשר ללמד את הפרקים בשיטה הפרונטלית ולשלב בתוכה את העבודה בקבוצות, או לפחות לקיים קבוצות דיון במקומות המתבקשים. גרעיני הרעיונות נמצאים בדפי העבודה ואפשר לפתח אותם ואף להוסיף עליהם.

אנו משאירים שיקולים אלה פתוחים והמורה יבחר בדרך הנראית לו (ואם ירצה אף ישלב כמה מן הדרכים).

להלן הערות פרשניות ודידקטיות לסיכום היחידות 14 ו-16. חשוב לתת עליהם את הדעת במשך העיסוק ביחידות אלה:

א. לכאורה מפליא הדבר כיצד דוד ואנשיו מצליחים להמלט מפני שאול למרות המרדף העקשני שעורך שאול ולמרות כוחו כמלך כשלושתו צבא מאומן. המקרא נותן תשובה הן במישור האלוקי והן במישור הארצי. המישור האלוקי ברור "ויבקשהו שאול כל הימים ולא נתנו אלוקים בידו" (כ"ג, יד). אך המקרא גם מפרט את הפעילות במישור הארצי שעזרו לדוד להמלט ולשרוד.

חשוב שהתלמידים ישימו לב לכל הגורמים שעזרו לדוד ולאנשיו להתגבר על כל המכשולים כולל קשיי הקיום והסבל בחיי הנדודים. הגורמים הארציים שיש להדגיש הם:

1. גורמים הקשורים באיזורי המילוט של דוד¹.
2. גורמים הקשורים באישיותו המיוחדת של דוד.
3. גורמים הקשורים באנשי דוד (כולל הכהן הנמצא עמם).
4. גורמים הקשורים בידידי דוד מהתקופה של לפני הרדיפות.
5. גורמים הקשורים בהתנהגותו של שאול בעצמו. נימת היאוש בדברי שאול מחד גיסא (ראה השיחה עם אנשי זיף – כ"ג, כא-כג) ודברי יהונתן מאידך גיסא, תורמים תרומה חשובה להתחזקותו של דוד ולביטחון בצדקת דרכו. כן נראה ששאול חושד בכל הסובבים אותו החל ביהונתן ומיכל וכלה באנשי החיל המלווים אותו.

ב. דוד סובל השפלות קשות בעיקר מאנשים שהוא עזר להם או שהציל אותם אך יחד עם זאת הוא נעזר בתחבולות כדי להנצל.

ג. דוד היה לא פעם במצב של "כפשע בינו ובין המות" ורצוי שהתלמידים יערכו רשימה ויראו שהדימוי שלו לפרעוש ולכלב מת לא היה רחוק מן המציאות. הרשימה תכלול את כל המצבים החל בפרק י"ח שבהם היה דוד במצב שמתאים לביטוי הני"ל. אפשר לחלק את המשימה בין הקבוצות כשכל קבוצה תתרכז בפרק אחד. התלמידים ישקלו כל אירוע ויחליטו אם הוא שייך לקטיגוריה הני"ל. להלן דוגמה לפקלט שאפשר לקשט אותו עם כמה חרבות וכלי משחית אחרים.

1. כדאי להרחיב בעניין וללמוד פרק בגיאוגרפיה ובטופוגרפיה של האיזור. דוד בוחר באיזורים אלה גם מסיבת הקירבה לבני שבטו וגם בגלל היתרונות שהוא יכול להפיק מהשהייה במקומות אלה. (ותמונה אחת שווה אלף מילים):

המקור	תיאור האירוע (בקצרה)	כיצד ניצל?
1. י"ח, יא	"ויטל שאול את החנית ויאמר אכה בדוד ובקיר"	"ויסב דוד מפניו"
2.		
3.		
4.		
5.		

ד. מוקד נוסף שראוי להארה ולהבלטה הוא עניין לבטיו של דוד. מה לעשות עם שאול הנופל לידי? בעין גדי (במקרה ובלי תכנון מוקדם) ובגבעת החכילה (מתוך יזמה ותכנון מוקדם של דוד). יש לשתף את התלמידים בדילמות ובלחצים המופעלים על דוד, ניתן להמחזיז את המעמדים האלה כאשר קבוצה של תלמידים מייצגת את העמדות בעד הריגת שאול וקבוצה שנייה נגדה. הקבוצות תתייעצנה, ולאחר מכן כל קבוצה תבחר נציג אחד שיופיע בפני דוד ויטען את טיעונו. הטיעונים יירשמו ויסוכמו על גבי הלוח או על פלקט להעשרת מרכז הלמידה.

הטיעונים בעד הריגת שאול

1. יש לשים קץ לחיי התלאות והנוודות.
2. נמאס לחיות כל הזמן בצל סכנת מות.
3. יש לשים קץ לניכור וריחוק ממשפחתו.
4. אם בא להרגך (ושאול כבר הוכיח זאת) השכם להרגו.
5. לשלם גמול לשאול על כל מה שעולל לדוד על לא עוול בכפו.
6. ה' הבטיח את המלכות לדוד ויש לסלק מן הדרך את כל מי שמונע קיום הבטחה האלקית.

הטיעונים נגד הריגת שאול

1. אם יהרוג את שאול, איך אח"כ ישא פניו למיכל וליהונתן בני שאול, האוהבים אותו והוא אוהב אותם.
 2. העם אוהב את שאול ושמה מאוד עם הקמת המלכות ואם דוד יהרוג אותו הרי הוא יגרום חוי"ש למלחמת אחים.
 3. דוד חייב להגיע למלכות כאשר ידיו נקיות ולא מגואלות בדם שאול.
 4. שאול עדיין מלך ואין לפגוע במשיח ה'.
 5. **אסור להרוג מלך בישראל**, ואם הוא יהרוג מלך, הרי זה יהיה תקדים לעתיד לבוא.
- לעתיד לבוא.
גם את שאול בבוא היום, אך אסור לאדם לפגוע בו.

ה. בדף הסיכום על פרשת המרדפים אנו מבקשים מהתלמידים לערוך השוואה בין האירועים בעין גדי לאירועים במדבר זיף. להשוואה זאת חשיבות רבה להבנת התהליכים שעוברים על דוד והתחשלותו לקראת מילוי תפקידיו העתידיים. התלמידים יתחלקו לשתי קבוצות. קבוצה אחת תרשום את הפרטים **השווים** בשני האירועים וקבוצה שנייה תדייק ותרשום את הפרטים **השונים**. רצוי מאוד להיעזר במאמרה של פרופ' נחמה ליבוביץ (ראה בנספח), כדי להבליט את כוחו של דוד לעמוד בניסיונות קשים

ולהצביע על ההבדלים בין שני הניסיונות האלה. התלמידים ישמחו מאוד לגלות את משמעות ההבדלים וללמוד ע"י כך עד כמה גדול היה הניסיון השני מן הראשון². ודרך אגב ילמדו גם לדייק בכתובים ולשים לב לפרטים ולבנות מהם תמונה שלימה ולהגיע למסקנות לגבי המטרות של הכתוב בהתעכבו על הפרטים האלה.

1. ראוי שנסיים יחידות אלה מתוך ספר תהלים. הכתוב בספר שמואל לא סיפר לנו על כל החוויות שעבר דוד בימים קשים אלה. הכתובים מתעכבים על עובדות ומעט מאוד (ורק שזה נחוץ!) על הרהורי לב ועל מחשבות ותפילות שבלחש בין אדם לקונו. והנה מספר תהלים אנו יודעים שברגעים הקריטיים התפלל דוד לקונו ושפך שיחו לפני הקב"ה על צרותיו ומצבו הקשה והמסובך. ראוי אפוא שנכיר מזמורים אלה (ולפחות פסוקים מרכזיים שבהם)³ ובאמצעותם להכיר את דוד ולשמוע ממנו ועל הרעיונות שמילאו את לבו בשעות הקשות בהם היה נתון בימי המרדפים האלה.

להלן קטע מפירושו של הרב שמשון רפאל הירש על תהלים קמ"ב. "משכיל לדוד בהיותו במערה תפילה" ויפים הדברים לסיים בהם את פרשת המרדפים ויסוריהם.

א. משכיל וגו'. ע' מזמור נו, א. כשם שרשם שם לעצמו לזכרון תמיד את הרעיונות שמילאו את לבו באותו מצב והכתירם בשם "מכתם", כן הוא מוסיף כאן לתפלה, שבאמצעותה התנשא במצב זה לשוב דעת בהיר, את הכינוי משכיל, כלומר לקח לעמו. אכן מאלף הוא המזמור הזה במה שלא הובע בו ממש כמו בזה שהוגד בו. אף שנרדף היה באותה שעה בגלל הרוח הרעה שבאה על שאול, שנעשה כפוי טובה לו, אין אף מלה אחת של קללה או נקמה בפיו. בהיותו עזוב הוא מנסה להתרומם רק אל ה' לבדו. וכאשר נודמנה לו שעת הכושר ליטול את גורלו בידו ולהנהיל באותה מערה מכת מוות לאויבו, המלך, שלא ידע על נוכחותו, אינו נוקם בו כי אם מצפה לישועה מאת ה'. הוא מתנשא לאור הרעיון כי פעולת ה', זו שתבוא למענו, הנרדף על לא עוול בכפיו, תביא לידי פרסום שם ה' ופעולות ממשלתו, וכי, אם יביא ה' את גורלו לידי השלמה ("יגמול עלי") בלי פעולה מצדו הוא, הרי שינהיל לעולם כולו את ההכרה מה רב כוחו המנצח של נקיון כפיים, וכי כתר הנאמנות לה' של העומד בנסיגות הקשים ביותר, הוא הבהיר מכל הכתרים.

ב—ג. קולי וגו'. כאשר ארים את קולי (ע' ג, ה) איני פונה ולא אוכל לפנות בזעקתי ובשאפתי אלא אל ה', להיותי ראוי לרצונו ית'. מה צדקו דברי המדרש המפרש את תוכן הקריאה הכפולה הזאת אל ה' כך: קולי אל ה' אזעק שלא אפול בידי שאול, קולי אל ה' אתחנן שלא יפול הוא בידי. הרי שיש כאן קריאה להצלה וקריאה לעזרה שישאר ראוי לחנינה בהיותו מושל ביצרו מלהרע לשאול. לפניו. רק אליו אוכל לגשת בשיחי וצרתי. בין בני האדם אין אף אחד שידאג לי ויסייעני בצרתי החיצונית.

(ספר תהלים עם פירוש רבי שמשון רפאל הירש, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ב, עמ' 530-531)

2. ראה גם את דברי י' קיל ב"דעת מקרא" לסיכומה של הפרשה, עמ' רע"ג-רע"ד וכן מאמרו של פרופ' יהודה אליצור "דוד: יעוד ומסה" פרטים בביבלוגרפיה.

3. לפי תכנית הלימודים יש לשלב בלימוד ספר שמואל את הפרקים הבאים: י"ב, י"ד, י"ו, קמ"ב.

ביבליוגרפיה

- אליצור, יהודה – "דוד: יעוד ומסה – דמותו של דוד לאור ההיסטוריוסופיה המקראית", בתוך: **מולד**, טבת תשכ"ג, עמ' 651-656.
- המאמר מתייחס לאנשים במקרא שנועדו לגדלות ושיש להם אופי של נבחר ושל מיועד, ומתנסים בדרך כלל בניסיונות. ההיסטוריוסופיה המקראית מודגמת ע"י המחבר מפרקי דוד בספרנו וכן ממקומות אחרים במקרא. מאמר יסודי וחשוב להבנת פרקי מקרא רבים.
- אריאל, יגאל – "דוד בשדה פלשתיים", בתוך: **שם לשמואל – אסופת מאמרים לספר שמואל**, הותקן לדפוס ע"י מכון צומת, אלון שבות תשמ"ט, עמ' 117-131. (המאמר מתייחס גם לפרק כ"ז).
- בבנישתי, דוד – "מפת נדודי דוד", בתוך: **שיחות במקרא**. הוצאת רשות השידור – קול ישראל והחברה לחקר המקרא ע"י קרית ספר, ירושלים תשכ"ח, עמ' 137-138.
- המאמר הקצר יכול לשמש **ככרטיס מידע** לתלמידים לאיסוף נתונים על שטחי הנדידה של דוד.
- הראל, מנשה – "המרדף של שאול אחר דוד במדבר יהודה", בתוך: **מסעות ומערכות בימי קדם**, הוצאת משרד הבטחון, הוצאת לאור, תל-אביב 1981, עמ' 92-100.
- טרופר, מרדכי – "היחס שבין הפרקים כ"ד-כ"ו בשמואל א'", בתוך: **בשבילי מקרא ורש"י** – עיונים, מחקרים ותגובות בפרשנות המקרא ובמועדים, בחינוך ובמחשבת ישראל, הוצאת המחבר תל-אביב תשנ"א, עמ' 69-74.
- ראה קטע מן המאמר בנספח.
- ורגון שמואל – "נידודי דוד – ניתוח גיאוגרפי היסטורי", בתוך: **הגות במקרא**, כרך רביעי, הוצאת עם עובד, הקרן לזכר סגן ישי רון והחברה לחקר המקרא בישראל, רמת-גן 1983, עמ' 110-128.
- ליבוויץ, נחמה – "התלונות", בתוך: **עיונים בפרשת השבוע**, סדרה שישיית תש"ך (פרשת בהעלותך), הוצאת המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים תש"ך. ראה קטע מן המאמר בנספח.
- נתיב, דוד – "הסדר הגיאוגרפי בנדודי דוד", בתוך: **שם לשמואל**, עמ' 132-135.

נספח א

עיונים בפרשת השבוע – פרשת "בהעלותך" סדרה שישית מאת פרופ' נחמה ליבוביץ

והנה נמצא במקרא לא אחת תופעה זו של שני מקרים דומים הקורים לאדם או לקבוצת אנשים בפרקי זמן שונים בחייהם, שמסופר עליהם פעמיים בפרוטרוט. וביחוד אם שני מאורעות אלה מהווים מעין נסיון לאיש או לקבוצה אשר להם יארע הדבר. ונראה שיש כוונה מיוחדת למקרא בהראותו לנו את האיש או את הקבוצה בעמידתו או בכשלונתו בנסיונות הדומים זבא הכתוב ללמדנו שדווקא הנסיון השני ולא הראשון הוא המוכיח על המנוסה, על כוחו או על כשלונתו.

דבר זה ייראה לנו בבהירות אם נשווה את שני המקרים בחי דוד המסופרים בשמואל א בפרק כב ובפרק כו: דוד נרדף על לא עוול בכפו. על ידי שאול המלך העויין אותו, השונא; אכול קנאה מלא שאול רצון אחד ויחידי: לתפוש ולהמיתו, לכן מסתתר דוד במערות, בסלעים במדבריות. והנה בשני הפרקים באה ידיעה אל שאול על ידי מלשינים, ובשני המקרים אחת היא תגובת שאול:

ש"א כו, א—ב

ש"א כו, א—ב

ויגידו לו לאמר

ויבואו הזיפים אל שאול הגבעתה

הנה דוד במדבר עין גדי.

לאמר הלא דוד מסתתר בגבעת

החכילה — — —

ויקח שאול שלשת אלפים בחור

ויקם שאול וירד אל מדבר זיף

מבני ישראל

ואתו שלשת אלפים איש בחורי

ישראל

וילך לבקש את דוד.

לבקש את דוד במדבר זיף.

בשני המקרים נפגשים השניים, אלא שהפגישה היא במצב מוזר, דוד רואה ואינו נראה, שאול נראה ואינו רואה. וכן גם אין רואים בשני המקרים אנשי שאול את דוד. בשני המקרים המצב הוא איפוא כך, שנקל יהיה לדוד להרוג את שאול להיפטר מאויבו "הצודה את נפשו לקחתה", ובשני המקרים אף אין חסרים המסיתים והמדיחים לעשות כן.

ש"א כו, ד

ש"א כו, ח

ויאמרו אנשי דוד אליו:

ויאמר אבישי אל דוד:

הנה היום אשר אמר ה' אליך

סגר אלהים היום את אויבך בידך

הנה אנכי נותן את אויבך בידך

ועתה אכנו נא בחנית ובארץ פעם

ועשית לו כאשר ייטב בעיניך.

אחת ולא אשנה לו.

בשני המקרים מסרב דוד לעשות את המעשה או להרשות לאחרים לעשותם, ואחד הוא נימוקו בשני המקרים:

שמיא כד, ו

ויאמר לאנשיו:

חלילה לי מה'

אם אעשה את הדבר הזה

לאדוני, למשיח ה',

לשלוח ידי בו

כי משיח ה' הוא.

שמיא כו, ט—יא

ויאמר דוד אל אבישי:

תשחיתו כי מי שלח ידו במשיח

ה' ונקח?!

ויאמר דוד: חי ה'

כי אם ה' יגפנו

או יומו יבוא ומת

או במלחמה ירד ונספה.

חלילה לי מה' משלח ידי במשיח

ה'.

ובשני המקרים לוקח דוד לו אות (כנף מעילו של שאול אשר כרת בלאט, חניתו

וצפתת המים אשר מראשותיו) שיוכל להוכיח בהם לשאול, כי אכן היה בידו:

שמיא כד, יא—יג

ואבי, ראה גם ראה

את כנף מעילך בידי

כי בכרתי את כנף מעילך

ולא הרגתיך דע וראה

כי אין בידי רעה ופשע

ולא חטאתי לך

ואתה צודה את נפשי לקחתה.

ישפט ה' ביני ובינך ונקמני ה'

ממך וידי לא תהיה בך.

שמיא כו, טז, כב—כד

ועתה ראה, אי חנית המלך ואת

צפתת המים אשר מראשותיו?

ויאמר: הנה חנית המלך — — —

אשר נתנך ה' היום ביד

ולא אביתי לשלוח ידי במשיח ה'.

והנה כאשר גדלה נפשך היום

הזה בעיני

כן תגדל נפשי בעיני ה'

ויצילני מכל צרה.

ובשני המקרים מדבר שאול רכות, מכיר בעליגותו של דוד, מתחרט על

רדיפותיו, בוש ונכלם, מבטיח להשלים עם דוד ועם עתידו המזהיר, מבטיח

לחדול מרדיפות.

שמיא כו, כא, כה

חטאתי

שוב בני דוד

כי לא ארע לך עוד

תחת אשר יקרה נפשי בעיניך

היום הזה,

שמיא כו, יז—כ

צדיק אתה ממני

כי אתה גמלתני הטובה

ואני גמלתיך הרעה.

ואתה הגדת היום אשר עשית

הנה הסכלתי ואשגה הרבה מאד.

אתי טובה, את אשר סגרני ה'

בידך ולא הרגתני.

וכי ימצא איש את אויבו ושלחו

בדרך טובה?

וה' ישלמך טובה תחת היום הזה

אשר עשית לי.

ועתה הנה ידעתי כי מלוך תמלוך

וקמה בידך ממלכת ישראל.

ברוך אתה בני דוד

גם עשה תעשה

וגם יכול תוכל.

הדמיון בולט לא רק בתוכן הכללי, אלא אף בפרטי הדברים: ואעפ"כ בוודאי לא נסכים עם אלה החושבים ששני הסיפורים האלה — שני זכרונות או מסורות היו המדברים באותו מאורע, באותה פגישה, וכל אחד מהם — מן המספרים או מן המוסרים — שמר בזכרונו או בהתרשמותו על פרטים אחרים, כפי טבעו, גישתו או בהתאם לגישה ולהשקפה של חוגו אשר בתוכו סופרו הסיפורים או אשר למענו נכתבו. ודאי שני מאורעות מסופרים לנו אשר אירעו בשני מקומות שונים ובמסיבות שונות אם כי דומות, ולא נדע מה אורך הזמן שבין ראשון לחברו. שאלתנו תהיה רק זו: מה ראה הכתוב בהביאו בפנינו את שני המאורעות, בטרחו לספר את שניהם, ובהבליטו את הדומה ואת השונה ובפרטו את הסיפור בשני המקרים לפרטיו. והלוא מאורעות גדולים וחשובים מחיי שאל ומחיי דוד לא אמרם הכתוב אלא ברמז, ומה ראה להאריך כאן?

נלמד את התשובה מפי רבותינו במדרש תהלים נח:

(ש"א כד, כג): "וישבע דוד לשאול וילך שאול אל ביתו" — כיון שהלך לו שאול, אמרו לו גיבורי שאול לשאול: וכי בשביל שלא הרגך דוד במערה היה צדיק? יודע היה שהוא בפנים ואנו מבחוץ ואם שולח בך יד, היינו נכנסים ומוציאים אותו משם ומחתכין אותו אבר אבר — ונתמירא! כיון ששמע שאול כך, קיבל מהם ורדף אחריו.

מה מלמדנו מדרש זה? מי הם גיבורי שאול המסיתים את שאול? אין זה — אלא פרסוניפיקציה של מחשבות שאול, של ספקותיו, של יצרו הרע הבא לעקור רגש החרטה והתשובה אשר בלבו (וכדרך המדרש להמחיש את הקול הפנימי שבלב האדם על ידי קול חיצוני, על ידי דברי אדם שני העומד ממולו *). דהיינו לתאר את הנעשה בעולמו הפנימי של האדם על ידי פרויקציה כלפי חוץ לעולם המוחשי). והנה מטבע האדם כאשר יראה גדולתו המוסרית של הוללת — המביישת אותו, וירצה להשתחרר מעליונות של חברו, מהרגשה זו של "צדיק אתה ממני", ינסה להנמיך את שיעור קומתו, להשחיר את זהרו, ליישב ביישובים של דופי את פלאי צדקותו. וזהו כוונת דברי "גיבורי שאול" לשאול: "וכי משום שלא הרגך דוד נקרא צדיק? יודע היה שהוא בפנים ואנו בחוץ, והוא אחד ואנו רבים, ואינו שולח בך יד". ואם יחדור קול זה, הציני, המגלגל, המכתים בהסבריו, ביישוביו, כל גדולה אנושית, אם יכה את האור ויחשיך את ההערצה ב"אל תאמין, יש לו חשבון, ולא לשם האמת עשה מה שעשה — ואין כאן מה להתפעל" — אם יתגבר קול זה, מיד תיפסק הרגשת הבושה, והקטנות והחרטה, ובמקום זה ייכלם האדם בפני רגשי כלימתו, ויתמלא שוב חוצפה, וישתחרר ממועקת הצורך בתשובה ובחיפוש דרכים חדשות וימשיך במעשה שעשה עד הנה ובדרך בה הלך. וזהו מיד: "ויקום שאול וירדף אחרי דוד".

ועתה נבין את הכפילות של שני הנסיונות. הרי הנסיון השני תשובה היא לא רק ל"גיבורי שאול", דהיינו ללבו של שאול המפקפק, אלא אף ללב הקוראים אשר אליהם מתגנבת השאלה: ושמה באמת לא הרגו משום שהוא בפנים והם מבחוץ ואם שולח בו יד... ופחד ולא הרגו; ואולי אף ללבו של דוד עצמו, שאינו בטוח ואינו יכול להיות בטוח משום מה נמנע מלשמוע לקול המסיתים: "הנה היום אשר אמר ה' אליך, הנה אנכי נותן את אויבך בידך", אולי באמת

כגון במדרש תנחומא פרשת וירא. ועיין בעיונים סדרה חמישית תשי"ט פרשת וירא.

לא הרגו מפני שכל המסיבות היו כאלה שמסוכן להורגו, שאי אפשר להורגו — ולא משום שצדיק הוא? ושמא לא הרגו מפני שעדיין תקוה בלבם, שאם יוכל רק להוכיח לשאול שאין בלבם כל מחשבה רעה — הלוא יתפייס שאול ולא יוסיף עוד לרודפו. ולכן גם דבריו:

שמ"א ואבי ראה גם ראה את כנף מעילך בידי
כד יא כי בכרתי את כנף מעילך ולא הרגתיך
דע וראה, כי אין בידי רעה ופשע ולא חטאתי לך
ואתה צודה את נפשי לקחתה.

והנה בא הנסיון השני — ועתה כבר ברור ומבורר ומוכח, שאין שום שכנוע ושום הוכחה, ושום דברי שלום ואמת עלולים לשנות דעתו של שאול, שהרי אחרי כל דברי השלום והחרטה שוב ירדוף אחריו והפעם כל המסיבות שונות, שוב אין לומר, כי יש סכנה במעשה הרצח, כי הוא בפנים ואנו מבחוץ ואם שולח בך יד אנו נכנסים למערה... כי הפעם לא במערה סגורה משלושת עבריה נפגשו אלא במעגל פתוח. והפעם גדול הנסיון פי כמה, כי לא סתם אנשים אלמונים מקבוצת אותם אנשים שנאמר עליהם (שמ"א כב, ב): "ויתקבצו אליו כל איש מצוק וכל איש אשר לו נושה וכל איש מר נפש", לא אלה הם המסיתים, כי אם אחד מנאמני ביתו ומקרובי משפחתו, הלוא הוא אבישי בן צרויה. ועוד גדול מזה הנסיון הפעם. לא עוד יאמרו לו אנשיו:

כד ו ע ש י ת לו כאשר ייטב בעיניך.

לא כך, אלא:

כו ה א כ נ ו נ א ב ח נ י ת ו ב א ר ף פ ע ם א ח ת ו ל א א ש נ ה ל ו .

אם כן — המלאכה תיעשה בידי אחרים, יכול הוא להפנות מבטו ולא לדעת את אשר נעשה ולהיפטר מאויבו המבקש נפשו לעולמים. אך גם הפעם, ובמעגל פתוח לא במערה סגורה, ובעומדו נגד פיתויי אבישי, לא רק פיתויי אנשי הכנופיה, ובידיעה גמורה שכל התפייסות לא תועיל ושדרך לשלום אין — אין הוא שולח ידו במשיח ה', (כו, ט): "כי מי שלח ידו במשיח ה' ונכה".

ומעתה לא יוכל המקטרג לומר: המסיבות הן אשר הכריחותו לעמוד בנסיון ולהימנע ממעשה החטא. ולא יוכלו לומר: אופטימי היה וחשב שתקוה לו להתפייס. הנסיון השני בא וסותם פי משטינים ומקטרגים, הנסיון השני רק הוא הוא מוכיח על האדם ועל כוחו וגבורתו לעמוד בנסיונות.

נספח ב

היחס שבין הפרקים כ"ד-כ"ו בשמואל א' מאת מרדכי טרופר

הפרטים הדומים שבשני הספורים

הפרטים	ציון הפסוקים
1. ש' רודף אחר ד' עם שלושת אלפים מבחורי ישראל	ב ג
2. ש' נופל בידי ד'	ד-ה ז-ח
3. אנשי ד' מסיתים אותו להרוג את ש'	ה ח
4. ד' נמנע מלהרוג את ש' בנימוק שהוא משיח ה'	ז-ח ט-יא
5. ד' עושה משהו, שיוכיח שאכן נפל ש' לידי	ה-ו יא-יב
6. ש' מכיר את קולו של ד' וקורא לו "בני"	יז יז, כה
7. ד' מוכיח את ש' על רדפו אחריו ומוסר דינו לשמים	ט-יז יח-כ, כג-כד
8. ש' מודה שחטא לד'	יח-כ כא
9. ש' אומר שהוא יודע שד' יהיה מלך (ברמז בלבד)	כא כה

הפרטים השונים שבהם

פרק כ"ד	פרק כ"ו
1. מדבר זיף, גבעת החכילה (א-ג)	1. מקום הפגישה: עין גדי (ב)
2. גבעה על הדרך (ג)	2. תכונת המקום: מערה (ד)
3. מכוונת ויזומה ע"י ד' (ד-ז)	3. אופי הפגישה: מקרית-פתאומית (ד)
4. בשעות הלילה (ז)	4. זמן הפגישה: ביום (ד)
5. אבישי, שגם התנדב לבצע (ח)	5. המסיתים להריגת ש': אנשי ד' (ה)
6. החנית וצפחת המים (יא-ב)	6. החפץ שנלקח מש': כנף בגדו (ה-ו)
7. ד' מחזיר את החנית (כב)	7. החזרת החפץ: אין
8. ד' מתרחק מהימעגלי ועולה על הר רחוק (יג)	8. אופן הפרדה: ש' יוצא מהמערה ואחריו ד' (ח-ט)
9. ד' מוכיח את אבנר והעם ובשמוע ש' את קול ד' הוא פותח בשיחה (יד-יז)	9. התפתחות דו-השיח ביניהם: ד' פונה ישירות לש' (ט)
10. אין שם קידה והשתחוויה רק רמוזה – "גם עשה תעשה וגם יכול תוכל" (כה)	10. יחס ד' למלך: נופל לפניו אפיים (ט)
11. אין	11. הודעת ש' במלכות ד': מפורשת – "ידעתי כי מלוך תמלך" (כא)
12. אין	12. השבעת ש' את ד' לבל יכרית זרעו (כב)

13. הבדלים בדוֹהֶשִׁיח, התפתחותו ואפיון למרות הדמיון בתוכן הכללי:

(א) בפתיחה: ד' הפותח (ט)	ש' הפותח (יז)
(ב) באורך: ד' – 8 פס' (י-יז)	ד' – 5 פס' (יח-כ, כג-כד)
וש' – 5 (יח-כב)	וש' – 2 (כא, כה)
(ג) במבנה: חד־שלבי: ד' (י-יז) ואח"כ ש' (כנ"ל)	דו־שלבי: ד' (יח-כ), ש' (כא)
(ד) בתוכן ובאופי: ד' מצטדק לפני ש' ומבקש שה' ינקם	ד' תוקף את ש' וקובל נגדו ודורש את נקמת ה' ממנו
ש' מאריך בגמול הטוב של ד' ומאחל שה' יגמלוהו כגמולו	ש' מודה על חטאו לד' ומבטיח שלא ירע לו עוד בגלל גמולו הטוב

(בתוך: **בשבילי מקרא ורש"י**, עמ' 69-70)

נספח ג

"מפת נדודי דוד" מאת דוד בנבנישתי

דוד נאלץ היה לברוח מחצר המלך ולנדוד בארץ יהודה, להמצא בקרב בני שבטו ולהסתתר במקומות שהיו נהירים לו. נדודי דוד מתרחשים בנחלת שבט יהודה בשלושה אזורים והם: בשלוחות הרי יהודה המערביות באזור הסמוך לדרכים המוליכות לארץ פלשתים, להרי חברון ובית לחם ולהרי ירושלים. האזור השני הוא בשלוחות הרי יהודה המזרחיות, והשלישי – במקומות המרוחקים מנחלת בנימין מקום מושבו של שאול, בנגב הצפוני. כדי להכיר את הרקע הגיאוגרפי של נדודי דוד המתוארים בעיקר בפרקים כג–כד, נתאר בקצרה את מדבר יהודה ונעמוד בעיקר על המקומות הנזכרים בו. בעלותנו על אחת הפסגות של ההרים המתרוממים בסביבת ירושלים וביחוד במזרח, או על מצפה הבית שבו קבר דוד, אנו רואים במזרח עד עמק הירדן וים המלח אזור בנוי גבעות לבנות, אפורות וצחיחות. בכל האזור הזה הידוע בשם מדבר יהודה אין ישוב יציב. הוא מיושב בדוים הנוודים עם צאנם בכל מרחביו. המושג מדבר איננו מותנה בצורות מבנה הקרקע אלא בחיים שבו. מדבר – במקרא מובנו מקום מרעה, הוא נגזר מהמלה דובר שמובנה מקום מרעה לבהמות. לכל כפר וכפר שנמצא בגבולות המדבר היה מדבר משלו, לאמור: מקום מרעה. אנו פוגשים בפרקים כ"ג–כ"ד את השמות: מדבר זיף, מדבר מעון, מדבר עין גדי שכולם מובנם שטחי המרעה השייכים לזיף, מעון ועין גדי.

לא נעמוד כאן על סיבות התהוות מדבר באשדות המזרחיות של הרי יהודה. נתחברו כאן תנאים גיאולוגיים, אקלימיים והידרולוגיים אשר הוזהו. נציין רק שכמות מי הגשמים היורדת במדבר יהודה היא זעומה מאוד. היובש

קובע את חיי הנדודים במדבר. בעונת הגשמים יש במדבר מרעה רב. בעונת החמה המרעה ונדידות העדרים תכופות יותר.

מדבר יהודה עשיר בנופו וגורם הנאה למתהלך בו ביחוד בעונת המרעה. לנחלים המשוכים בו מבנה מיוחד. הם בנויים בצורה קניונית, לאמור, גדותיהם זקופות והמעבר בהם קשה מאוד. יכול אדם לעמוד בראש הגדה התלולה מזה ושני בגדה השניה, שניהם רואים זה את זה ובכל זאת אינם יכולים בנקל להפגש יחד. וכך אנו קוראים בפרק כ"ג 26: "וילך שאול מצד ההר מזה ודוד ואנשיו מצד ההר מזה". הם מדברים ביניהם (פרק כ"ד) אך שני המחנות אינם נפגשים.

הדבר האפיני השני במדבר יהודה הוא ריבוי המערות הנמצאות בצלעות ההרים הזקופים וברגליהם, מהן עמוקות ומסובכות. אחת המערות במדבר של בית לחם ושמה מערת חריטון ארכה 220 מטר, בה שבעה חדרים המחברים יחד על ידי מחילות צרות. כשהיינו נכנסים למערה היינו נעזרים בחבל קשור בזיו שבפי המערה כדי שלא נאבד את דרכנו ונוכל לצאת ממנה. מסיבת גודל עמוקות וסיבוכן של המערות אין שתי קבוצות אנשים מרגישות אחת בחברתה בהמצאן בתוכה. וכך מסופר בפרק כ"ד. שאול נכנס למערה ולא ידע שדוד ואנשיו יושבים בירכתי המערה. דוד בא בלאט וכוורת את מעיל שאול. מערות אלו שמשו בכל התקופות בתולדותינו מקלט לכל מצוק ומר נפש וכל מורד בשלטון הזר בארץ. על המערות במדבר יהודה שמענו רבות בקשר עם מציאת המגילות הגנוזות וכן שימשו מקום מקלטם של המורדים ברומאים בימי בר כוכבא.

ועוד דבר אפיני למדבר יהודה; ההרים מצד מזרח יורדים תלולים לעבר ים המלח ועמק הירדן. בהרים אלה נמצאות פסגות גבוהות ותלולות שגבהן מגיע ל-400 ו-700 מטר. מהן הנפרדות מרוכסי ההרים ודומות לחומות זקופות. צוקים אלה משמשים כמצודות לאנשי המדבר כדי להגן על עצמם בפני האויב המתקרב. מצודות אלו נזכרו בפרק כ"ג. דוד היה מתבצר במצודות עין גדי, בצור היעלים או במצודה. חוקרים סבורים שמצודה הנוכרת בסוף פרק כ"ד: "ודוד ואנשיו עלו על המצודה", היא המצודה המפורסמת הידועה בשם מצדה. בפרקים כ"ג, כ"ד, ובעיקר בכ"ה, מתוארים גם חיי הנדודים במדבר. בקיאותו של דוד במדבר יהודה, שביליו, מערותיו, נחליו ומצודותיו הצילתו מידי שאול ואנשיו. כשגדלה הסכנה נאלץ דוד לנדוד עם מחנהו לארץ פלשתים ולחסות בצילו של אכיש מלך גת. וגם בשבתו בארץ פלשתים היה נודד בנגב הצפוני. לעתים היה פוגע בעמלק ולקוח ממנו שלל. חלק מהשלל היה שלוח למשפחות יהודה שבגבול הנגב כדי להסב את לבם אליו. הוא הכין את עצמו למלוכה ביהודה ואחר כך על כל ישראל.

(בתוך: שיחות במקרא, עמ' 137-138)

דוד בארץ פלשתים

פרקים כ"ז-כ"ח, ב

הערות פתיחה

סיימנו את הפרק הקודם באופטימיות יתרה ודברי שאל האחרונים כאילו מסיימים את פרשת המרדפים, ומצוקות דוד עומדות להגיע לסיומן הטוב; "וילך דוד לדרכו ושאל שב למקומו"¹.

על פני השטח אכן הכל בא על מקומו בשלום, אך בלבב פנימה החששות עדיין כבדים. דוד לא נרגע מן המלים החמות שהשמיע שאל לפני הפרידה, הספק מכרסם בלבו שמא למרות הכל הקנאה עדיין בוערת בשאל ואם ישמע שדוד מכה שורשים בממלכתו, מתבסס והולך, הרי לא מן הנמנע שלמרות כל ההבטחות וכל ההתפייסויות יקרה הבלתי צפוי ויפול בידי שאל אשר לא יהסס לפגוע בו ולהרגו². אף על פי שיש לו הבטחה אלוהית שהוא יהיה המלך הבא על ישראל והרי גם נמשח למלך, בכל זאת הוא מודאג שמא יספה יום אחד בידי שאל. מבחינה זו הרי הוא כיעקב אבינו. אף הוא אינו סומך על זכויותיו וחושש להמצא במצב של סכנה, ואינו סומך על נס שיתרחש³. לכן אין מנוס מאשר לקבל החלטה, אף שהיא, נועזת וקיצונית ולהמלט אל האויב. מכאן ואילך מתפתחים העניינים בכיוונים בלתי צפויים.

השאלה המרכזית היא האם צפה דוד מראש את ההתפתחויות? האם תאר לעצמו שהוא עשוי לשלם מחיר כבד עבור ההצטרפות אל האויב? האם חשב מראש ותכנן מה יעשה כאשר תגיע שעת המלחמה של הפלשתים בישראל? הוא נכנס למילכוד כפול: מחד גיסא, עליו לשכנע את הפלשתים שהוא אינו אויבם יותר, להפך הוא מצטרף אליהם ובוגד בשאל ועליו להתנהג בהתאם, אך מאידך גיסא, אם יוכיח נאמנות יתרה לפלשתים הרי עשויים הפלשתים לחייב אותו להלחם נגד בני עמו, שהוא המיועד הרי להיות מלכם בעתיד הנראה לעין. סביר להניח שדוד, גם בעניין זה, לא סמך על הנס, הוא שקל את צעדיו בתבונה ובזהירות מירבית. הוא אמנם ידע להתחבב על אכיש מלך גת, אך לא התיידד כלל ואולי אף שמר מרחק, משאר סרני פלשתים. יש להניח שהוא שיער שיבוא הרגע שבו ייקרא ע"י אכיש, לסגל הפלשתי.

כשהרגע הזה, אכן בא, הוא נתן תשובה שסיפקה את אכיש, אף שהיא הייתה עמומה: "אתה תדע את אשר יעשה עבדך".

אכיש מעלה את דוד לדרגת שומר ראש אך דוד מחכה בסבלנות לרגע בו יביעו הסרנים את עמדתם. הרגע הזה בא ודוד, במחילה מכבודו, למרות שהוא "כמלאך אלוקים" בעיני

1. כדאי לשים לב שהכתוב מצוין שדוד הולך "לדרכו" אך לא "למקומו", כפי שנאמר אצל שאל. לדוד עדיין אין מקום קבוע לחזור אליו ובכך אנו כבר נרמזים שלדוד אין עדיין מקום מבטחים לחזור אליו "ולהסתפח בנחלת ה'", כלשון דוד.

2. ראה פירוש אברבנאל על פסוק א (מצוטט בדף מקורות נספח לדף עבודה ב).

3. ראה דוגמאות ברד"ק שמואל א' ט"ז, ב וראה גם קדושין ל"ט, ע"ב: "כל הירא ידקביע היזיקא" לא סמכין אניסא". ודוד העריך שהוא עדיין נמצא במצב של "קביע היזיקא" במיוחד לאחר ההבטחות שלא קוימו עד כה ע"י שאל.

אכיש (כ"ט, טו) מתבקש לעזוב את המערכה, בלחץ הסרנים. הימורו של דוד הוכיח את עצמו. מחד גיסא, נמלט מידי שאול ומאידך גיסא, לא הזיק לעמו, יתר על כן גם בימי שבתו אצל האויב לא רק שלא הזיק לעמו אלא עזר בעקיפין לשבטי הדרום והצילים משושי המדבר.

אך עדיין מכרסם בלבנו הספק: מה היה קורה אילו לא התנגדו הסרנים ודוד לא היה מתבקש לשוב מן המערכה? האם מכריע היה דוד, עם 600 חייליו, פונה עורף לפלשתים ומכה בהם מכה ניצחת או, חו"ש, היה נלחם נגד עמו? השאלה לגיטימית. למרות שאין לנו מענה מן הכתובים, יש לנו תשובה מבין השתיים: דוד שנלחם את מלחמת ישראל גם בסתר, לא היה בשום אופן, בוגד בעמו. כל התיאור של אישיותו על דוד עד כה, נוגד מחשבה כזאת!

נראה לנו שבגישה כוללת זאת שתארנו לעיל ניתן להתגבר על כל השאלות האחרות, המתעוררות סביב לדמויות המרכזיות שבפרק. עוד יש להעיר שצרפנו ליחידה זו גם את פרק כ"ח פס' א-ב, שהם חלק בלתי נפרד מהנושא⁴. אמנם פס' א-ב פותחים את ההכנות למלחמה והמשכם יהיה רק בפרק כ"ט, כאשר עיקרו של פרק כ"ח יוקדש לשאול, אולם כך דרכם של המקראות.

שיקולי דעת למהלך השיעורים

בדרך כלל מצריכה יחידה זו שני שיעורים: אחד – יוקדש להבנת הנקרא ולשאלת שאלות, והשני – יתמקד בעיון במקורות, מהם נשאב את התשובות לשאלות. בכיתה מתקדמת אפשר לדרוש מהתלמידים להתכונן לשיעור בכוחות עצמם, בעזרת דף עבודה א. והשיעור עצמו יתמקד בשאלת השאלות (דף עבודה ב ודף המקורות).

פתיחת היחידה

אנו ממליצים לרשום על הלוח רק את המלים: "ויאמר דוד אל לבו..." ולהעמיד בפני התלמידים את השאלה: מה יש לדוד לומר אל לבו לאחר דברי הפיוס וההשלמה של שאול (פרק כ"ו, פס' כה). המשימה שתוטל על כל זוג תלמידים: להציע "שיחה" בין דוד ללב. תלמיד אחד מייצג חדר ימין בלבד של דוד וחברו מייצג חדר שמאל בלבד של דוד. שניהם מציעים לדוד הצעות מה עליו לעשות. תפקידו של תלמיד אחד לעורר את אמונו של דוד בשאול ולעודדו להפסיק עם הבריות והתלאות. ותפקידו של התלמיד השני, לעורר ספקות ולהמליץ המלצות בכיוונים חדשים. לאחר מספר דקות נזמין זוג תלמידים שיציגו בפני הכיתה את שיחתם. התלמידים האחרים ישתתפו ויעשירו את הדיון (הלוח ילווה את הדיון).

מהלך השיעורים, לאחר שמצינו את האפשרויות יהיה כדלהלן: נקרא את הפרק ונעקוב אחרי ההכרעות שנתקבלו ואחר התוצאות שנבעו מהן. לפני שאלת השאלות נבדוק באמצעות דף עבודה א, אם אכן כל התלמידים שולטים ברצף האירועים. לאחר הבקאות בתוכן העניינים אנו עוברים לשאלת שאלות.

4. אין כל הצדקה לקבוע את סוף פרק כ"ז כפי שקובעת החלוקה הנוצרית. ואולי אפשר לנצל הזדמנות זו ולהראות גם לתלמידים את התופעה שהחלוקה לפרקים היא מאוחרת ואינה תואמת תמיד את תוכן העניינים וגם אינה מחייבת אותנו.

התלמידים מקבלים דף עבודה ב ומפנים שאלות אל דוד, אל אכיש, אל שאול ואל אנשי דוד⁵. ברור שרוב השאלות יופנו אל דוד אך יש לאפשר לשאול שאלות את אכיש לשיקול דעתו לקבלת דוד ואנשיו. רצוי ששאלות השאלות תעשה בקבוצות כאשר כל תלמיד בקבוצה תורם שאלה לפי כוחו.

משימה זו לא קלה, אך כיתה שהורגלה בשיטת עבודה זאת לא תתקשה להעלות לפחות 3-4 שאלות מרכזיות. ("לא עליך המלאכה לגמור"). השיעור הבא כולו יוקדש לסיכום השאלות המרכזיות (על פלקט או על הלוח) ולעיון בדף מקורות המידע שמהם נשאב תשובות. המורה יחליט לפי רמת הכיתה באיזו מידה מסוגלים התלמידים למצוא תשובות בדף המקורות ויבנה את שיעורו בהתאם. צריך לעודד את התלמידים גם לשער השערות ולהתלות אח"כ "באילן גדול".

להלן רשימת שאלות שאנו מניחים שלפחות חלקן תוצענה על-ידי התלמידים בניסוחים קרובים או זהים לאלה שלהלן:

א. שאלות אל דוד

1. מדוע החליט דוד לברוח למרות ההבטחה האלוקית שהוא יהיה המלך הבא על ישראל?
2. מנין ידע דוד ששאול ימשיך לרדוף אותו למרות כל הבטחותיו?
3. איך הלך דוד אל אכיש מלך גת ולא פחד שיהרגוהו מיד עם בואו?
4. מדוע בחר דוד לברוח דווקא אל הפלשתים, אויבי ישראל החזקים ביותר?
5. לאילו סכנות הכניס דוד את עצמו בהחלטה החדשה שלו?
6. מדוע לקח דוד עמו את משפחתו ואת משפחת חייליו?
7. מדוע ביקש דוד לצאת לאחת מערי השדה?
8. איך רכש דוד את אמונו המוחלט של אכיש?
9. האם אין במעשה דוד בציקלג משום בגידה באכיש המטיב עמו?
10. אילו היה נודע לאכיש על מעשיו האמיתיים של דוד כיצד יכול היה דוד להצדיק את מעשיו?
11. מה היה פירוש תשובתו של דוד לדרישת אכיש להצטרף למחנה הפלשתי?
12. איך הסכים דוד להיות שומר ראש לאכיש?
13. מה באמת חשב דוד לעשות כאשר שעת המבחן תגיע?

ב. שאלות אל אכיש

1. מדוע אכיש קיבל את דוד הפעם, ולא קיבל אותו בפעם הראשונה כשבא אליו?
2. מה היו המטרות של אכיש לקבל את דוד? איזה יתרון היה צומח לו מכך?

5. בשיעור ניסוי לא ויתרו התלמידים על שאלות המופנות גם אל שאול וגם אל אנשי דוד. השאלה העיקרית אל שאול הייתה מדוע **הוא ממשיך להציק לדוד** למרות שהוא כבר ברח אותו והשלים עם המציאות. הפרשנים אמנם מתייחסים לשאלה זאת. כן שאלו התלמידים את אנשי צבא דוד מדוע הסכימו להעביר גם את משפחותיהם אל הפלשתים. אין תשובה בכתובים, אך שיערנו ששאול רדף לא רק את דוד וחיליו אלא גם את בני משפחותיהם. ואכן ראינו את שאול מוציא להורג עיר שלמה של כהנים למרות שלא היו אשמים כלל אלא רק נחשדו בשיתוף פעולה עם דוד. במלים אחרות, ההכרח לא יגונה. אולי דווקא משום שדוד בא אל גת עם אנשים, נשים וטף הביא אותו לכך שיבקש מהר מאוד לצאת מעיר הפלשתית ולהתגורר בנפרד מן הפלשתים ושלא יתערבו בגויים ולא ילמדו ממעשיהם; על שאלה זו כמובן לא נענה כעת, בשאלה זו בעצם נסיים את השיעור ונחכה עד **שניע** לשעת המבחן ונעקוב אחרי האירועים המפתיעים שיתרחשו.
- 6.

3. מדוע הסכים אכיש שדוד יצא לאחת מערי השדה?
4. מדוע נתן אכיש לדוד דווקא את העיר צקלג בדרום הארץ?
5. איך לא חשד אכיש בדוד במשך כל הזמן, איך לא שם לב שדוד אף פעם לא מביא שבויים?
6. מדוע דרש אכיש מדוד שיצא עם המחנה? איך הוא לא חשש שדוד יבגוד בו ברגע האחרון?

ג. שאלות אל שאול

1. מה הייתה תגובת שאול לבריחת דוד?
2. מדוע שאול לא רודף אחריו לארץ פלשתים?
3. מדוע שאול לא הודיע לכל העם על בגידת דוד בעמו?

נוף עמק יזרעאל

"קִסְמִי נָא לִי בָאוֹב"

פרק כ"ח, ג-כה

הערות פתיחה

ביחידה הקודמת עסקנו בבעיותיו של דוד. וצרפנו אליה גם את שני הפסוקים הראשונים של פרק כ"ח שעדיין מטפלים בדוד. היחידה שלנו עוזבת את דוד במצוקותיו ובשאלה המתבקשת מאליה: מה יעשה דוד בבוא יום הפקודה? ועוברת לטפל במצוקותיו של שאול. הרצף ההיסטורי נשבר ונחזור לדוד רק לאחר שהכתוב יעדכן אותנו על המשבר הבא על שאול.

הנושא שלנו פותח בהקדמה (אקספוזיציה) קצרה (פס' ג-ד) כדי להכין אותנו לבאות. ההקדמה מספרת לנו שלוש עובדות:

- א. שמואל מת ושאל לא יוכל לקבל הדרכה ועצה.
- ב. שאול הסיר את האובות והידעונים מן הארץ.
- ג. רוחות מלחמה מנשבות כבר באופק, הפלשתים יוזמים מלחמה בזמן ובמקום הנראים להם.

לאחר ההקדמות האלה אנו עוברים לנושא העיקרי של הפרק. המסופר בפרק זה הוא ייחודי בכל התנ"ך כולו. אנו עדים **ליסורים של פרידה מן המלכות**. אנו פוגשים את שאול בשעותיו הקשות ביותר והקורא נסער יחד עם שאול מכל המעמד המיוחד במינו. קשה לנו מאוד להיכנס לעולמו של שאול בשעה זו, אך הכתוב משתדל, **בתוכן סיפורו ובדרך סיפורו**, למסור לנו את הדברים כפי שקרו, כמעט ללא נקיטת עמדה. הדברים שקרו משונים ומוזרים. וכבר עסקו בבעיה המרכזית הזאת של פרקנו כל גדולי הפרשנים. השאלה זכתה לניסוחים רבים ושונים. נראה לנו שאברבנאל כלל את כל הניסוחים בשאלתו, וראוי לקרוא אותה בלשונו:

"השאלה השלישית במה שנזכר כאן, שהעלתה האשה באוב את שמואל ושהודיע לשאול מה יהיה באחרית הזעם, ויקשה זה מאוד מארבעה פנים: **האחד** איכה ואיככה בכח שד ומעשה כישוף שלט רוח הטומאה על נפש שמואל קדוש השם, שהיתה צרורה בצרור החיים את השם? ואיך השד יהיה יכול על נפשות הצדיקים בבית מנוחתם? עד שמפני זה אמרו אנשים שלא היה שמואל בגן עדן אחרי שהאשה באוב הביאתו והעלתהו.

והשנית בהודעה העתידה, אם היתה מהשד איך תשוטט בדברים האלוקיים ובמה שגזר השם יתברך? וזה אינו מפועל הכישוף כי אם מהרוח הנבואי אשר אי אפשר שתבוא ע"י האוב.

והשלישית כי אם נאמר ששמואל הוא אשר השיג הידיעה הנבואית ההיא, ימשך שתבוא הנבואה לאדם אחרי המות, והוא בחילוף מה שהסכימו עליו המתחרים שהשפע הנבואי לא תבוא כי אם באדם בעודו בחיים אשר כחו המדמה נמצא בו ושכלו ישפיע עליו, ושניהם יקבלו השפע הנבואי מהנבדל לא אחרי מותו.

והרביעית כי אף שנודה ששמואל אחרי מותו ישיג השפע הנבואי, עדיין יקשה מאוד איך יגיד אותו אחרי שנעדרו ממנו כבר כלי הדבור והכח המדמה? ואם כן יקשה העלאת נפש שמואל באוב, ויקשה בו ידיעתו העתיד, ויקשה עוד הגדתו לזולתו". (אברבנאל שמואל א' כ"ח, עמ' רצ"ב-רצ"ג)

כאמור, השאלות הנ"ל העסיקו את כל הפרשנים. נראה לנו שרק במחזור שני של הלימוד יש מקום להתמודד עם הנושא כולו. אך יחד עם זאת אם התלמידים בכיתה יעלו את השאלות ונתבקש לתת להם מענה אזי אין להתחמק מהעיסוק בבעיה. אנו ממליצים להיעזר בדפי העבודה שהכנו למטרה זו, בנספח ליחידה זו¹.

התפתחות השיעורים

בדרך כלל אין מספיקים יחידה זו בשיעור אחד, ורצוי מאוד ללמדו בשיעור כפול. לצורך הדיון בכיתה חילקנו את דפי העבודה לשני חלקים. ויש להשתדל לדון בשיעור בשני קטעי הסיפור. דפי העבודה ממקדים את הדיון ברוב השאלות המרכזיות שממילא תועלנה בשיעור, ולכן לא יקשה לתלמידים להשלים את העבודה בדפים בשיעורי בית. גם שאלות מדף העבודה השלישי מיועדות חלקן **לדיון בכיתה** וחלקן הן העשרה ורשות בלבד. כך נראה לנו, שאם החלטנו לדחות את הדיון המעמיק בשאלה המרכזית של הפרק למחזור השני של הלימודים, נוכל בהחלט להספיק את רוב החומר בשיעור הכפול. אין אנו ממליצים על הצגות והמחשות בהבנת פרק זה.

פתיחת השיעור

השיעור יפתח במינוי דוד לשומר ראש לאכיש ובמצב זה עלינו להשאיר אותו, עד שנפגוש אותו שוב לקראת ההתארגנות הסופית למלחמה של הפלשתים בשאול ובישראל. ובינתיים הבה ונעבור לשאול ולמחנהו. לפי פסוק א (שכבר למדנו), שאול חייב להתכונן לבאות, רוחות מלחמה מנשבות באופק. מה יעשה שאול? איך יגיב למצב החדש שנוצר? מי יעזור לו הפעם? רצוי לרשום את השאלות על הלוח. בשלב זה רצוי לקרוא רק את פסוקים ג-ד שאינם נותנים תשובות אך מחזקים את **הצורך** בתשובות. התלמידים מסכמים את הידיעות שהכתובים מוסרים לנו כדי להבין את הבאות אך הם כבר רומזים על כיווני ההתפתחות. נתמקד בשתי עובדות.

א. הסרת האובות – פעולה חיובית ומצווה מן התורה (מעיינים במקורות)².

ב. המצב הצבאי החדש שנוצר, עיון במפה (ראה ניתוח להלן).

הבה נצטרף כעת לשאול על הר הגלבוע ונביט למטה בעמק, מה אנו רואים? איך מגיב שאול? (פסוק ה).

לאחר הפתיחה הזו מוכנים התלמידים היטב לקראת שמיעת הסיפור על שאול ובעלת האוב³. להלן מספר הערות ענייניות ודידקטיות למיקוד הלמידה בשיעורים.

1. בכיתה ניסוי השתמשו בדפים האלה כבר בראשית כיתה ו'. התלמידים מצאו עניין בעבודה בקבוצות, ביקרו אל נכון את הקטעים שהובאו בפניהם, אך יחד עם זאת ראו בכתוב דברים כהווייתם. יתר על כן, חלק מן התלמידים, מתוך סיפורים ששמעו עמדו על דעתם שדברים כאלה יתכנו ויש כוח על טבעי למכשפות. ראה הערות נוספות בנספח.
2. התלמידים בוודאי ישאלו מדוע מספרים לנו על כך כעת וכאן? השאלה נשארת פתוחה והמורה יצטרף לשואלים וירמז שאין ספק שיש סיבה לכך. כך נגיב גם לגבי הידיעה החוזרת על מות שמואל. מותר כבר בשלב זה לשער השערות, אך התשובות תתקבלנה רק לאחר שנכיר את הפרק כולו.
3. המורה ישקול בדעתו אם לקרוא בבת אחת את כל הפרק או לחלקו לשני קטעים היד ; טו-כה. בהתאם להחלטתו יכוון את מהלך השיעור ואת השימוש בדפי העבודה.

שיקולים דידקטיים והערות

א. הרקע הצבאי

השאלה היא איך מגיעים הפלשתים לעמק יזרעאל, לשונם (לישוב סולם של ימינו, הממוקם למרגלות גבעת המורה)? מדוע הם בוחרים באיזור הזה להתקפה מחודשת על ישראל? ברור הוא שהפלשתים יוזמים את המלחמה הזאת.⁴ "ויקבצו פלשתים ויבואו ויחנו בשונם". הפלשתים כנראה מנצלים את חולשת שאול שהתעייף מהרדיפות אחרי דוד, ושמואל הנביא כבר איננו. הם בוחרים להתקיף הפעם דרך העמק ששם יש להם עליונות בגלל רכב הברזל שברשותם. וכן בגלל שהיה קשה להם, כנראה, לחדור דרך רכס הרי שומרון ששאול השכיל לבצרם. יחד עם זאת, ייתכן שהפלשתים נעזרים בשרידי הכנענים שנשארו עוד בעמק כולל בעיר בית שאן. לשאול יש חרדה מן הפלשתים. זאת ראינו כבר גם בהזדמנויות קודמות.⁵ אך הפעם מציין הכתוב את החרדה המיוחדת של שאול. לכן זקוק שאול הפעם לעזרה רוחנית ומבקש לדעת את אשר עליו לעשות ומה צופן לו העתיד.

ב. הפנייה אל אשת בעלת האוב

הכתוב כבר הקדים לנו ששאול אמנם נהג כפי שציוותה התורה והסיר את האובות והידעונים. אך בכל זאת נשארו, כנראה, במחתרת מתי מעט שעסקו במעשה הכישוף. שאול גם מניח שיש עוד כאלה. בדפי עבודה אנו מפנים את התלמידים לחלק מפסוקי התורה המטפלים באיסור הפנייה אל כוחות הטומאה. רצוי לקרוא בפניהם את גם הקטע מפרשת שופטים (דברים י"ח, ט-טו) ולפתח שיחה על השקפת העולם האלילית מול השקפת היהדות. במיוחד ראוי להדגיש את עניין "תמים תהיה עם ה' אלוהיך". בשעת מצוקה אסור לנו ללכת בדרך הקלה ולפנות אל כוחות הטומאה. לנו יש נביאים ואין נביא יש פנייה לזקן ולחכם שמייצגים את דעת התורה ולקבל מהם הדרכה.⁶ על השאלה: מה יכול היה שאול לעשות אחרי שלא נענה ע"י אמצעים קדושים שהיו בראשותו (אורים ותומים, משכן, ארון קודש וכהנים), עלינו לענות: 1. כשאין מענה גם הוא מענה. 2. עצם הרעיון שעולה בראשו של שאול לפנות אל כוחות הטומאה מלמדת שאמונתו בה' איננה תמימה, כי אי אפשר לו לאדם תמים גם בשעת המצוקה הגדולה ביותר לפסוח על שני הסעיפים. להלן אנו מביאים קטע מפירושו של "כלי יקר" ונראה לנו שיש להיעזר בפירושו ולהציגו לפני התלמידים.⁷

4. ראה כ"ח, א; ד.
5. ראה מלחמת מכמש שיונתן הוא היוזם הפעיל וראה המלחמה בגולית בעמק האלה שדוד הוא היוזם הפעיל.
6. ראה ויקרא י"ט, לא-לב. הקשר בין "אל תפנו אל האבות" ובין "בפני שיבה תקום" לפי דעת ר' ש"ר הירש בא להדגיש את הדרך שלנו מול דרך העכו"ם. הדברים אמורים גם לימינו. עדיין יש כיתות טומאה וכיתות מכיתות שונות שפועלים בדרך הטומאה ומבקשים לקצר את הדרך. הם מתועבים מאוד ביהדות ורבים נפלו חללים.
7. בכיתת הניסוי, אכן, התלמידים העלו משפטים כמעט בלשונו של המחבר.

ולעדין כי מי שלבו שלם עם השי"ת אלהיו ויתלה עיניו למקום ויקוה אל ה' ואם לא יענהו. יחזק לבו ויקוה עוד אל השי"ת כי אין לו מקום לנטות ימין ושמאל כי אם אליו יתברך לא כן שאול כי שאל מהשי"ת רפה ידים באומרו שאם לא יענהו השי"ת ישאל באוב וזהו שאמר וישאל שאול בה' ולא כתיב וידרוש שאול מה' שהיה מורה שמאנו יתברך לבדו היתה דרישתו אמנם אומרו וישאל מורה ששאל בה' והוא פוסח על שתי הסעיפים וזהו שאמר בדברי הימים וימת שאול במעלו וכו' ולא דרש בה' כי אם שאלה כל דהו שואל הא למה זה דומה לשואל מחבירו ראובן הלויני זהוב שאם לא ילוהו הולך לו אצל שמעון ואם לא יתן לו הולך אצל לוי אמנם הבוטח בה' לבד מיניה לא יזוז מדרוש אליו כמו שנאמר ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך וכו' וכתיב טוב ה' לקיוו לנפש תדרשנו בדרישה כאמור. וזהו שאל ולא דרש בה' וימיתוהו שאעפ"י ששאל בה' היה בשאלה בעלמא עראי ודרך העברה לא דרך דרישה בכל לב לבלתי סור משם להטות ימין ושמאל כ"ש לדרוש אל האוב. (כלי יקר, שמו"א כ"ח, עמ' 713)

לגבי השיחה המקדימה בין שאול לבין אשת בעלת האוב יש לנקוט עמדה כיצד להתייחס לקשר בין פסוק יא לפסוק יב. לפי הפסוק לא כתוב שהיא מעלה את שמואל אלא ברגע ששואל מבטא את שמו של שמואל – היא **רואה** את שמואל. לכן יש מפרשים (רס"ג), שאכן שמואל הופיע לפניו ומאליו נראה שמואל, כי ה' החיה את רוחו של שמואל בלי שהיא עשתה מעשה כל שהוא. זה מסביר את הזעקה הגדולה של האשה אולי, כפחד שהתגלה סודה שהיא קוסמת ודינה יחרץ בידי שאול וכל השבועה של שאול הייתה רק תכסיס כדי לגלות את האמת.

ג. השיחה בין שאול לשמואל

עיקרו של המסר נמצא בקטע זה וההתרחשות הלילית מגיעה כעת לשיאה. יש למקד במיוחד את המחשבה של התלמידים לשלוש אמירות שבקטע.

1. "למה הרגזתני להעלות אתי?" (טו).
2. "ואקראה לך להודיעני מה אעשה?" (טו).
3. "ומחר אתה ובניך עמי" (יט).

משפטי שיא אלה ממחישים את המצב הטרגי והתלמידים יחושו היטב במצוקה הקשה של שאול. הוא חסר אונים ומצפה להדרכה, לעזרה ולעידוד, אך אין מלה טובה בפי שמואל המת. כל העבר מתקפל כעת במספר משפטים המזכירים את חטאו הגדול⁸. גם העתיד מסתיים עבורו. הגזירה נגזרה וגם שם היורש מוזכר כעת בפירוש. השאלה שעשויה להישאל היא לגבי העונש לבני ישראל. מדוע גם הם יפלו בידי הפלשתים? "גם את מחנה ישראל יתן ה' ביד פלשתים". מן הפסוק משמע ששואל גורם למפלה. אכן כך הם גם דברי המדרש:

"הלל הזקן אומר: אמר שמואל לשאול, לא דיין שלא שמעת בקולי למחות את זכר עמלק, אלא גם לדרוש באוב, או לרועה ואוי לצאנו, שבשבילך נתן הקב"ה את ישראל עמך ביד פלשתים". (ילקוט שמעוני ח"ב, רמז קמ"א)

8. לפי פירוש אברבנאל נרמזים בפסוק יח שלושת החטאים הגדולים של שאול.
א. "כאשר לא שמעת בקולי" – רמז החטא בגלגל, ב. "ולא עשית חרון אפו בעמלק", ג. "על כן הדבר הזה" – רמז להרג הכהנים בנוב.

ההיסטוריה מאשרת בהחלט מציאות זו ולא מעט מנהיגים גרמו אסון לעמם במישרין או בעקיפין בגין התנהגותם והחלטותיהם⁹. גם המשפט "אתה ובנך עמי" מקבל משמעות טראגית אך גם הירואית, מלאת הוד. "אף על פי ששמואל אמר לו שימות לא יתכן שיהיה בורח ויניח עמו במלחמה, ועל כל פנים היה לו לירד למלחמה אם למוות ואם לחיים" (רד"ק, פס' יט). יש לדון בכיתה ברעיון זה ורק אח"כ אפשר להביא גם מדרשי חז"ל הרואים באמירה זו התפייסות וכפרת עוון לשאול. תלמידו של רבי אמי בר אבא בשם רבי שמואל בר נחמני אמר: "חביבה מיתתו של שאול יותר מחייו, שבחיו לא נאמר 'אתה ובניך עמי' ובמיתתו נאמר אתה ובניך כמו עמי בתוך מחיצתי"¹⁰.

ד. סיום הביקור

המקרא כדרכו אינו מרבה לספר לנו על מחשבות האנשים הפועלים. במקום זה הוא מתאר לנו את פעילותם, אמירתם ושתיקתם, ומהם אנו לומדים כבר גם על מחשבותיהם והלך רוחם הפנימי. ואכן, את קטע הסיום מתאר לנו הכתוב בתמונות מעטות ובהבלטת האווירה ששררה בהכנת הארוחה ובארוחת לילה עצובה זו. (ראה רשימת הפעלים המופיעים בשני הפסוקים כד-כה). הפרשנים משווים את המעמד הזה עם המעמד במלחמת מכמש. שאול מבקש שם להעניש את יונתן בנו על שאכל למרות השבועה והנה כאן מפסיק שאול את צומו שלו כבר אחרי הפצרה מועטה, וההכרח לא יגונה. יש להדגיש את טוב לבה ומידותיה של אשת בעלת האוב (ראה ביטויים המזכירים את אברהם אבינו), כך שבסופו של סיפור קשה זה, בכל זאת, נשאר בלבנו "טעם טוב" של הכנסת אורחים, שהוא כידוע מן הדברים ש"אדם אוכל פירותיהם בעולם זה והקרן קיימת לו לעולם הבא".

ביבליוגרפיה

בכרך, י" – "בעין דור", בתוך: **מה בין שאול לדוד** – הארת דמותו של שאול המלך וסביבו על פי המקורות, הוצאת פלדהיים, ירושלים תש"ל, עמ' 59-78.
ליבוביץ, נחמה – "להוראת התנ"ך בכיתות גבוהות", בתוך: **מעיינות א'**, מאסף לענייני חינוך והוראה, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים 1963, עמ' 39-42.

נספח

בגין שיקולי הדעת שצינו, לא הבאנו בדפי העבודה את העיסוק בשאלה המרכזית שבפרק. להלן אנו מביאים הצעה לעבודה בקבוצות¹¹. המורה יחליט על אופן השימוש

9. החלטות נבונות בזמן הנכון של המנהיגים, הצילו ומצילים עמים מאסונות ואילו החלטות ומעשים לא שקולים (מסיבות כלשהן!) הביאו חורבן והרס על עמיהם.

10. ספק אם יש להרחיב בבית הספר היסודי במדרשי חז"ל במשמעויות של האמירה הזאת. אם נשווה פסוק ו לפסוק טו נוכל להבין את דברי חז"ל הקובעים, שבשכר שנתבייש במעשה נוב ולא הזכיר את ה"אורים והתומים", נתכפר לו אותו מעשה של הריגת הכהנים, ולכן זכה להיות בעולם האמת במחיצת שמואל ושכמותו.

11. שני הקטעים הראשונים מובאים ע"י רד"ק. הקטע השלישי הוא מפירוש רלב"ג כפי שמופיע במקראות גדולות. אנו צילמנו את הקטעים מתוך "דעת מקרא" ספר שמואל א', עמ' רפ"ט.

בהצעות שלהלן. רצוי בכל מקרה להצביע גם על חולשת הפרשנים, שחלקם מזכיר גם רד"ק, אך רצוי להיעזר גם באברבנאל במחאתו נגד פירוש רלב"ג, כך שתלמידיו יחושו היטב את הבעייתיות בהבנת סוגיה זו. כל קבוצה (באמצעות הנציג) תציג את עמדת המחבר ותוסיף את הסתייגויותיה (אם יהיו להם). לשם מיקוד המחשבה חשוב מאוד שכל קבוצה תבחר משפט מרכזי אחד מתוך דברי המחבר ואותו תרשום על הלוח, ומסביב למשפטים אלה יתנהל דיון פתוח, וללא הכרעה סופית חד משמעית.

איך עלינו להבין את פרשת בעלת האוב?

להלן ניסוח השאלה ע"י מלבי"ם:
 "איך תשלוט אשה בכשפים על נפש הנביא להורידה מצרור החיים [=להחזירה מעולם האמת] ע"י הקסם ולדעת להגיד לעתידות ע"י הכרת הכישוף?
 כל קבוצה תקבל מקור אחד, ויהיה עליה לקרוא את המקור בעיון ולענות על השאלות הצמודות למקור. בסיום העבודה נקיים דיון על עבודותיהם של כל הקבוצות. זכות הבחירה בדיעה כלשהי נשארת פתוחה גם לאחר סיכום הדיון.

קבוצה א: קבוצת ר' שמואל בן חופני גאון סורא
 להלן דברי הגאון, קראו את דבריו וענו על השאלות המצורפות.

בצח ר' שמואל בן חפני גאון סורא, על בעלת האוב היא (את דבריו הביא רד"ק): כלם נשמוי פי מעשה האוב הבל נהו דדברי קוב והתול ... אכל יש מהם אומרים כי לא דבר שמואל עם שאול וחס ושלום לא עלה שמואל מקברו ולא דבר, אכל האשה עשה הכל ברמאות, כי מיד הפירה כי שאול הוא, אף להראות לו כי מצד החכמה הפירה ומצאה דבר זה, אמרה 'למה רמייתי אותה שאול?' (יב) ודרך בעלת אוב להביא אדם שדבר מתוך מחבואו בלשון גמון, וכאשר בא שאול לדרש מאתה וראתה אותו נכהל ונדעה כי למחר יהיה יוצא למלחמה וכל ישראל היו בפחד גדול ונדעה מה שעשה שאול שהרג להני ה', שמה בפי המגיד הדברים הנאמרים בפניו. ומה שאמר 'נאמר שמואל אל שאול' (טו) — על מחשבת שאול, כי היה חושב כי שמואל היה המדבר אליו. ומה שאמר 'ולא עשית חרון אפי בעמלק' (יח). ודוע היה דבר זה, כי מאותה שעה אמר לו שמואל 'תמאסך מהיות מלך' (השוה טו כו, כח). ומה שאמר 'לרעך לדוד' (יז). ודוע היה דבר ישראל כי דוד נמשח למלך, ומה שאמר 'מחר אתה ובניך עמי' (יט). מדרך סבא אמרה זאת.

- א. האם באמת העלתה בעלת האוב את שמואל מקברו?
- ב. מהי "דרך העבודה" של בעלת האוב?
- ג. "ויאמר שמואל אל שאול" — איך מדבר שמואל המת אל שאול?
- ד. מנין ידעה בעלת האוב את אשר יקרה לשאול למחרת היום במלחמה?
- ה. מנין ידעה בעלת האוב פרטים על חטאי שאול?
- ו. הביעו דעתכם לפרשנותו של ר' שמואל בן חופני גאון. האם היא נראית לכם? האם אתם תומכים בה או מתנגדים לה? (רצוי לנמק עמדותיכם). אם יש חילוקי דיעות בקבוצה, רשמו את הפרטים.

עבודה נעימה!

קבוצה ב': קבוצת רב סעדיה גאון ורב האי גאון

להלן דברי הגאונים רב סעדיה ורב האי. קראו את דעתם וענו על השאלות שהוצבו בהמשך.

רצה אחרת פפרוש המעשה יש לרב סעדיה גאון ולרב האי גאון (גם דברייהם הובאו על ידי רד"ק): אמת הוא פי רחוק הוא שתרע האשה העתידות וכן שתתיה היא את המה בחקת האוב. אך הפורא יתפרד החיה את שמואל כדי לספר לשאול את כל הקורות העתידות לבוא עליה, והיא האשה לא ידעה בכל אלה ונקהלה כמו שאמר 'נתן צק בקול גדול' (יב). נאשר אמרה האשה 'את מי אעלה לך' ? (יא) דברי התילים הם, פי דעתה היה לעשות קמנהגה.

א. האם החייתה בעלת האוב את שמואל המת?

ב. האם יודעת בעלת האוב את העתיד לקרות?

ג. איך לפי דעת הגאונים שמע שאול את שמואל?

ד. מדוע זעקה האשה בקול גדול?

לפני שתביעו דעתכם, הנה שאלה ששואל רד"ק (ר' דוד קמחי) נגד פירוש זה:

"למה היה לו להקב"ה להחיות את שמואל כדי לספר לשאול את הצפוי לו, הרי יכול היה להשיב לו באחת מן הדרכים שבהן ביקש שאול לשאול את פי ה'?" (או בחלומות, או באורים ובתומים).

ה. סכמו כעת דיעותיכם: האם אתם תומכים בדעת הגאונים האלה או מתנגדים לה? רצוי לנמק ולהתבסס על הפסוקים המספרים לנו את אשר התרחש. אל תשכחו לנקוט עמדה לגבי שאלת הרד"ק.

בהצלחה!

קבוצה ג': קבוצת רלב"ג (רבנו לוי בן גרשום)

להלן דברי הרלב"ג קראו את דבריו וענו על השאלות הבאות.

לרלב"ג דרך אחרת פפרוש של המעשה, והוא מחס את 'דברי שמואל' לכת המנפה של שאול, שהיה לו 'לח מה נבואי', ואלה דבריו: ... על דרך האמת לא העלה ממנו ולא הגיע ממנו דבור לשאול על דרך האמת, אכל היה זה פל פצל מפעלות הדמיון ... פי שאול היה לו לח מה נבואי. פאקרו 'הגם שאול בנביאים' (י.א. יב; יט כד), והנה עם התעוררות דמיונו מזה הפצל ומה שהתאמת לו מדברי שמואל בחייו, שנתקאר לו מהם שה' יתברך קרע הממלכה ממנו ונתנה לדרוד, כמו שאמר שאול לדרוד 'ידעתי פי קלך תמלוך' (כד כ) ונתקאר לו בחוש היות השם יתברך עם דוד והיותו סר ממנו, הגיעו מואת הפעלה כל אלה הדברים הנוקרים.

א. האם העלתה בעלת האוב את שמואל?

ב. האם שמואל דיבר עם שאול?

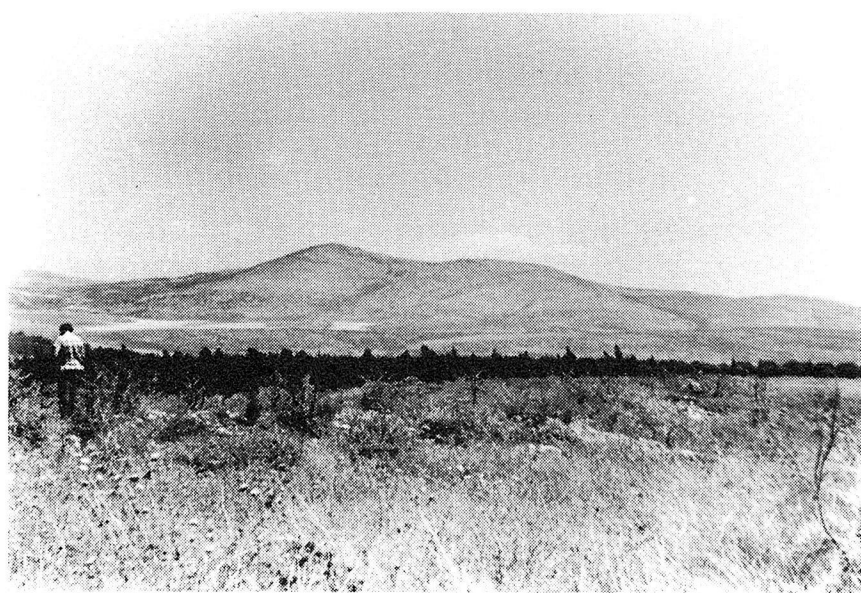
ג. מי אומר את הדברים ששומע שאול?

ד. מה זה "כוח מדמה"? האם קיים דבר כזה במציאות?

ה. מה היה מצבו הגופני (הפיזי) של שאול באותו הלילה, האם זה השפיע על הכוח המדמה שלו?

ו. האם, לפי דעתכם, תומכים הפסוקים בדיעה זו של רלב"ג?

ז. סכמו עמדתכם לגבי דעתו של רלב"ג, האם אתם תומכים בה או מתנגדים לה? (רצוי להביא נימוקים).

הר גלבוע

מצוקות והסתבכויות חדשות לדוד

פרקים כ"ט-ל'

דברי פתיחה

ביחידה זו אנו עוזבים את שאול וחוזרים אל אשר התרחש במחנה דוד. חשוב מאוד שהתלמידים ישימו לב לסדר ולרצף הסיפורים ולקשרים הגלויים והסמויים שביניהם. בפרק כ"ח פתחנו בתיאור המצב המדיני והצבאי ופגשנו את שאול במצוקתו, ושכחנו בכלל על קיומו של דוד. אנחנו מרותקים לאירועי אותו לילה בבית אשת בעלת האוב. סיימנו את הפרק בהליכתו של שאול חזרה אל מחנהו "ויקמו וילכו בלילה ההוא". ביחידה שלנו פותח הכתוב בהכנות הפלשתים לקרב, אך אלומת האור מתרכזת מיד בדוד, כי הרי שמענו כבר שהוא הסכים לבקשת אכיש מלך גת ומוכן להצטרף למחנה הפלשתים. הכתוב חוזר אם כן למקום שהפסיק ומתאר לנו כעת את ההתרחשויות שדוד מעורב בהן. בפירוש "דעת מקרא" יש הדגשה מעניינת לקשר בין שתי הפרשיות ורצוי להביאו בפני התלמידים (כמובן רק בסיום לימוד פרק כ"ט) להלן הדברים בלשון המפרש:

"יש צד דמיון בין המעשה המסופר בפרשתנו לבין המעשה המסופר בפרשה שקדמה לה, ואפשר ששני המעשים ארעו בלילה אחד. גם שאול וגם דוד אנוסים הם ונאלצים לעשות מעשים בניגוד לאמונתם ולהכרתם. שאול שהכיר את האובות וידעוניהם מהארץ אנוס, כשצר לו, להסתייע בבעלת אוב. ודוד, שהכה את הפלשתים ברכבותיהם, אנוס להצטרף למחנה אכיש, לאחר שברח על כרחו אל הפלשתים. שניהם אנוסים אפוא בצר להם לעשות דברים הזרים לרוחם".
(פירוש דעת מקרא, עמ' רצג)

לאחר שהכתוב יספר בפרוטרוט על כל אשר אירע לדוד הן בעניין הפלשתים והן במלחמתו בעמלקים, נחזור שוב אל המלחמה היזומה של הפלשתים בשאול ועל אחרית שאול ובניו. הטרגדיה היא שדווקא ניצחון הפלשתים על שאול הוא שמקרב את דוד לכס המלכות.

כדי שהתלמידים יחושו את הרצף, את ההיגיון והמטרה של הכתובים¹ רצוי לתת להם את הדברים בטבלה כדלהלן. אפשר לעשות זאת למרות שטרם למדו ביסודיות את כל הפרטים האלה.

1. ראה "דעת מקרא", עמ' ש"ט, מדוע לא הסמיך הכתוב את מות שאול לפרשת עין דור.

הפרק	הנושא המרכזי
כ"ז	
כ"ח	
כ"ט	
ל'	
ל"א	
שמואל ב', א'	

שיקולים דידקטיים

א. כללנו את שני הפרקים כ"ט-ל' בתוך יחידה אחת כי בשניהם דוד הוא "הגיבור הראשי". שני הפרקים מאפשרים לנו להכיר את דוד ולהוקירו על התנהגותו ומידותיו. שוב יש לנו נקודות להערכה ולהשוואה בין המלך, שה' מאס בו, לבין המלך שה' בחר בו. בדף לסיכום היחידה אנו מפנים את תשומת לב התלמידים לאפשרות של ההשוואה. אך, כמובן, ששאלה זו אינה מיועדת לכל הכיתה, אלא אם יחליט המורה לעסוק בה במליאה².

היחידה כולה דרמטית ביותר והתלמידים מוצאים בה עניין רב וכר נרחב להתבטאויות ולנקיטת עמדות. אנו ממליצים ללמד את פרק כ"ט בשיטת שאילת השאלות, והשאלות הרי מתבקשות מאליהם. אך אם המורה יחליט ללמד את פרק כ"ט בדרך הפרונטלית הרינו מציעים שמיד לאחר קריאת הפרק יקרא המורה את שאלתו של אברבנאל כנקודת מוצא לשיתוף התלמידים ולדיון משותף בבעיות שבפרק. להלן הניסוח החרף של אברבנאל:

"איך הסכים דוד ללכת עם הפלשתים להלחם בישראל? ואם הוא לא רצה לשלוח יד בשאול להיותו אדוניו ומשיח ה' בהיותו במערה בידו, או בהיותו במחנה ישן לפני ארצה, איך הלך עתה להלחם בו? והנה זה היה מרד ועוון פלילי, כל שכן בעם ישראל שלא עשו עמו רעה והיה נמשך עליהם מלך מאת ה' ואיך הלך להלחם בהם?"³ (אברבנאל, פרק ארבעה עשר, שאלה ראשונה, עמ' רצט)

בדיון פתוח אנו מניחים שהתלמידים יגיעו למסקנות שבשום אופן אי אפשר להעלות על הדעת שדוד היה נלחם בשאול ובישראל, ולכן כבר בתשובתו לרעיונו של אכיש לצרפו למחנה הפלשתים הוא ענה במלים "לכן אתה תדע את אשר יעשה עבדך" (כ"ח, ב). אכיש אמנם הבין מה שרצה להבין (לפי הסיפורים שדוד סיפר לו על הפשיטות שלו הרי זה בהחלט התקבל על דעתו). אך דוד בוודאי התפלל ובטח בה', "והנה שמע אלוקים תפילתו ונתן בלב הפלשתים שיפחדו ממנו ושיפצירו מאוד בו שיחזור"⁴.

2. ראה רעיונות להשוואה ב"דעת מקרא" לסיכומה של הפרשה, עמ' שג.
3. אברבנאל מוסיף ואומר שאין תשובת רלב"ג מספקת. הבאנו את תשובת רלב"ג בדף המידע כאפשרות של תשובה.
4. הציטוט מאברבנאל עמ' ש"א. לדעתו מזמור קל"ט בתהלים מתאר את המצוקות של דוד בשעה זו.

נראה לנו שמכל ההשערות, זו תהיה הסבירה ביותר. ברגעים של "אין מוצא" וכאשר "באו מים עד נפש" אין לנו אלא להישען על אבינו שבשמים והוא הטוב בעינינו יעשה. ואכן, אחד הנסים הכפולים שאירעו לדוד בשעה זו הוא שסרני הפלשתים, שליחי ההשגחה שלא בידיעתם, גורמים לכך שדוד יחזור מהר, ככל שאפשר, לצקלג. חזרתו המהירה מאפשרת לו להציל את משפחתו ומשפחת חייליו וכן למצוא את מקום החנייה של העמלקים באמצעות הנער המצרי בשדה⁵.

ב. נושא שני שצריך לדון בו היא הטענה של סרני הפלשתים כלפי אכיש. טענה שהיא צודקת כי "איך יהיה העכבר פקדון בידי החתול?" (לשון אברבנאל). היחסים כפי הנראה בין אכיש לדוד היו מצוינים ודוד רכש את אימונו המלא וגם הייתה לו עליו השפעה רוחנית לא מעטה. אכיש אפילו משתמש בשם ה' (כ"ט, ו) ולכן אין כלל להתפלא שמתקיים דיון וויכוח בין הסרנים לאכיש. יש הסבורים, שבתחילה ביקשו הסרנים רק להחזיר את דוד ולא את אנשיו ולכן מראה דוד פני נעלב, כי מאז שהוא עם אכיש מגלה הוא כלפי חוץ נאמנות מוחלטת כלפי אכיש. אכיש מסביר כמובן שאין כאן בעיה אישית של דוד, אלא בעיה בטחונית כללית, ולכן יש להחזיר את כל הגדוד.

ג. הפרק כולו בנוי על שיחות ולכן הוא נוח מאוד להמחזה, וההמחזה תעשה כמובן רק בשלב החזרה ולאחר מיצוי הנושאים שבפרק⁶.

ד. לפרק לי' הקדשנו שני דפי עבודה. השאלות ממצות את תוכן הפרק וכן ממקדות את העיון במסרים המרכזיים שבפרק. המורה יחליט על דרך ההוראה ויסמן לעצמו את שאלות-הגרעין שבהם יעסקו במליאה.

המוקדים לדיון בכיתה הם:

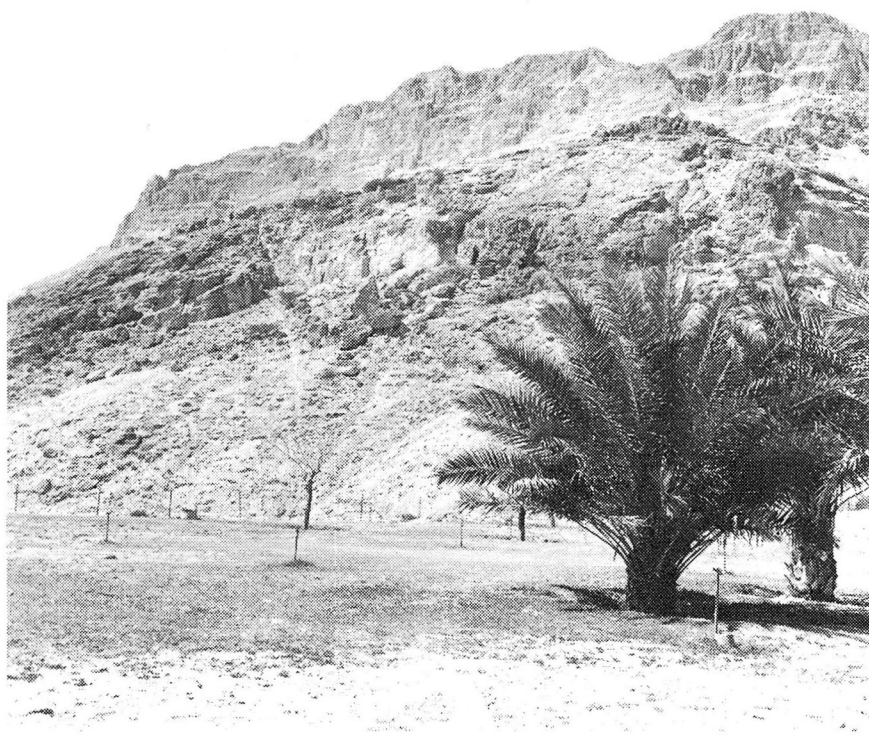
1. תחושת הגדוד כששבים מאפק לצקלג הריקה והשרופה.
2. האם אכן היה כאן מחדל מצד דוד?
3. התנהגות דוד ברגעים הקריטיים (התחזקות בה' ופניה לקבלת תשובות באורים ותומים).
4. יחסו של דוד למאתיים מחייליו שפיגרו בדרך ושמרו על הכלים.
5. אופן חלוקת השלל וקביעת התקנה לדורות.
6. חלוקת השלל לזקני יהודה בערי המחוז (המטרה לטווח המידי הקרוב – "אשר התהלך שם", ולטווח הרחוק יותר – לקראת המלכתו בחברון).
- ה. דף החזרה והסיכום – דף זה מיועד להשלמות. יש לאפשר לתלמידים לבחור בשאלות שמעניינות אותם ושיש להם את הכלים להתמודד אתן. חלק מן השאלות משמשות גם כשאלות חזרה וסיכום על מספר יחידות, ואולי יש לעסוק בהן רק במסגרת היחידה של ההדרן? (יחידה אחרונה).

5. הנער המצרי החולה, גם הוא בלא ידיעתו, משמש כשליחה של ההשגחה.
6. אין צורך לשנות ו"לעבד" את המקור. מה שצריך לעשות הוא להוסיף את "שפת הגוף" והטונוציה הנכונה. בדף מקורות הבאנו קטעים שמהם ברור שלפחות לגבי דוד אפשר לומר שלא כל מה שחשב הוא אמר, ולא כל מה שאמר הוא אכן חשב. אברבנאל: "שהיה (דוד) מראה פני אהבה מצד ההכרח ובקרבו ישים ארבו" (עמ' ש"א).

ו. ואחרון אחרון, חשוב שהתלמידים ידעו שבעת שדוד נלחם בעמלק מלחמה מוצלחת, נלחמו הפלשתים בשאול במערכה כבדה שנגמרה באסון לאומי גדול. כך מעיר בעל "דעת סופרים" על העובדה הזו:

"הנביא שילב שני הדברים יחד כדי שישמשו לקח לדורות באיזו מידה יכול העם להתחלק ביחס לנגזר עליו. בעוד דוד ואנשיו שמחים על נצחונם — קָרָוּת ממלאה את בתי כל עם ישראל על תבוסתם. בזמן סכנה גדולה לעם נמצאים גיבורים וצדיקים כמו דוד הרחק מן המקום שהם נחוצים בו".
(פירוש "דעת סופרים" בפתיחה לפרק ל"א)

ואכן ראויים הדברים לתשומת לב ולהארה מצד המורה, והיו דברים מעולם.

עין גדי

"וימת שאול ושלשת בניו ונשא כליו גם כל אנשיו ביום ההוא יחדו" פרק ל"א

דברי פתיחה

היחידה בספר שמואל א' היא הקצרה ביותר וגם העצובה ביותר. לפי המסורת שלנו ספר שמואל הוא ספר אחד והחלוקה לשני ספרים היא מאוחרת ואינה מעשה חכמינו ז"ל. נראה לנו שיותר טוב היה לצרף גם את תגובת דוד למות שאול. שמואל ב, פרק א' הוא חלק בלתי נפרד מסיפור מות שאול והמפלה בגלבע. לפי תכנית הלימודים ספר שמואל א' שייך לתכנית הלימודים בכיתה ה' וספר שמואל ב' שייך לכיתה ו' והקיץ באמצע.

הכתוב מתמקד בעיקר במות שאול ובניו. בהתעללות הפלשתים ובמעשה החסד של אנשי יבש גלעד. הכתוב מתאר בקצרה בלבד את עצם המלחמה במלכים הבודדות "וינסו אנשי ישראל מפני פלשתים". אנו מבינים שהייתה התמוטטות כללית של החזית וצבא ישראל החל בנסיגה מכל האזור, ובעקבות נסיגת הצבא נסוגו גם התושבים. מלחמה זו הייתה יזומה ע"י הפלשתים. היה להם כנראה עניין חשוב מאוד להשתלט על השטח בין מגידו לבית שאן. הם התגייסו באורח מלא וכללי (כ"ט, ב) כדי לנצח את שאול. שאול מגייס את צבאו ותופס עמדות על הגלבע, כנראה מתוך ביטחון שעל ההר תהיה לו עליונות. אך הפלשתים מפתיעים והקשתים עולים על הגלבע ומיד מתחילה מנוסה ונופלים חללים רבים. הפלשתים יודעים כנראה את מקום המצאם של בני שאול, משיגים אותם ופוגעים גם בהם. שאול מעריך נכונה שאין מוצא ומחליט להקדים את המאוחר ולא ליפול בשבי האויב הפלשתי. עד כאן הרקע הגלוי.

הכתוב אינו מזכיר כאן את הרקע הסמוי של המפלה הקשה הזאת, אך הוא הכין אותנו לכך בפרק כ"ח. ניסיים לא מתרחשים כעת, ואנו גם יודעים מדוע. תקופת שאול מגיעה לסופה. ה' בפנותו לשמואל להמליך את שאול אומר: "כעת מחר אשלח אליך איש מארץ בנימין ומשחתו לנגיד על עמי ישראל והושיע את עמי מיד פלשתים כי ראית את עמי כי באה צעקתו אלי" (ט', טז). אכן היו תקוות גדולות אך "בדרך שאדם הולך – מוליכין אותו" ושאול טעה בדרך, לא בדרך הצבאית דווקא. מבחינה צבאית הרי הכתוב מעיד עליו שנלחם את מלחמת ישראל "ובכל אשר יפנה ירשיע" (י', מז). הוא טעה באי שמיעה בקול ה', ובאי ציות לשמואל המדבר בקול ה'. בספר דברי הימים מסכם הכתוב את הסיבות לכשלון שאול במלכים הבאות: "וימת שאול במעלו אשר מעל בה' על דבר ה' אשר לא שמר, וגם לשאול באוב לדרוש, ולא דרש בה' וימיתו, ויסב את המלוכה לדוד בן ישי" (דברי הימים א', י', יג-יד).

ועדיין קשה הפרידה משאול ומבניו. ואם שאול חטא, בניו מה חטאו? וכך מסכם אברבנאל את פרשת מות שאול ובניו ויתר בני משפחתו. הדברים קשים ונוקבים, ואם זו מידת הדין – נקבלנה.

"צדיק אתה השם וישר משפטיך, שאול המלך הרג כהני ה' אבות ובנים וגם הגבעונים המשרתים אותם, והיה המשפט האלוקי שמת הוא וכל בניו בידי אדם, שלושת בניו הרגו הפלשתים לעיניו, והוא נהרג בחרב, ואיש בושט נהרג בחרב ג"כ מושכב על מיטתו, ושאר בניו הוכו על ידי הגבעונים כימי דוד, ומשרתיו ואנשיו נהרגו עמו במלחמה, הרי לך מיתתו ומיתת בניו ואנשיו משרתיו כולם הרגים מטועני חרב מידה נגד מידה, כי עם היות שקריעת מלכותו אחרי מותו וקריעתו בחייו בהמשחת דוד, כמו שזכרתי, היה בדבר עמלק, הנה מיתתו בחרב ומיתת בניו כולם ואנשיו לא היה כי אם בחטא שהרג את הכהנים. ראה עוד גם ראה גוויית שאול וגוויית בניו אחרי מותם נתקעו בחומת בית שן, ובניו האחרים גם כן הוקיעום הגבעונים בהר לפני ה', הנה א"כ כולם מתו בידי אדם וכולם נתלו." (אברבנאל, עמ' ש"ז)

יחד עם זאת קשה להיפרד משאול רק מתוך מידת הדין. להלן קטע – ספרותי בתיאורו אך פרשני במהותו – מדברי הסופר א' קריב. הדברים מבוססים על מדרשי חז"ל (ילקוט שמעוני ח"ב רמז ק"מ) וראוי לסיים בהם את פרק הפרידה.

"תקופת אחריתו של שאול עטופה כולה צללים וצל מעבר לחיים מבשר את קיצו המר. זיק אור חודר לתוך חשרת צללים זו. אך זולת הנגלות שבתנ"ך עוד יש בו ענינים דקים שעליהם מדובר רק ברמיזה דקה. אזנם של קדמונינו שמעה בתוך בשורתו הרעה של שמואל בבית אשת האוב עוד בשורה אחרת. "מחר אתה ובניך עמי", בישרה שמואל, ופישרו הם: "עמי במחיצתי". לאמור: שמואל מרמז לשאול שיצא מן העולם מזוכך ולא ירד שאולה, אלא מקומו יהיה במדרג עליון עם שמואל יחד. רמז על יציאה מזוככה מן העולם יש גם בסוף הסיפור על שמשון. דבר קבורתו בידי בני המשפחה בקבר מנוח אביו משמעו כי נאסף אל עמיו. אך הרמז בדבר שאול הוא דק מזה וגדול מזה. גם בספירה הגלויה אין שאול יורד מבמת התנ"ך באפס הוד. קינת דוד, אשר דומה כי מעם כנורו של דוד תשמענה אותה אזנינו, מחדשות זהרו המועם של שאול ושבח ומעטרתו את העטרה שכמו נשמטה מעליו בימים מעוטי חפץ. גם בקריאה "בנות ישראל אל שאול בכינה" יש צליל כמוס של בקשת תיקון לאשר עיוותו הנשים בשיירן "הכה שאול באלפיו ודוד ברכבותיו". אולי לא היה איש שהוקיר את שאול יותר מרדוף קנאהו של דוד. שמואל התאבל אל שאול אבל חרישי, אך קינתו של דוד על שאול שלוחה למרחקי זמנים וצליליה לא יסופו." (א' קריב, שבעת עמודי התנ"ך, עמ' 109-110)

שיקולים דידקטיים

א. נראה לנו שיש להורות פרק זה בדרך ההוראה הפרונטלית ולשתף את כל התלמידים במהלך השיעור החוויתי הזה. ואין להרבות בשאלות מצד המורה. יש לקרוא את הפרק ולהתמקד בשלוש נקודות הבאות:

1. הקרב על הגלבוע, המנוסה ותוצאותיה.
2. התאבדותו של שאול מחשש התעללות בו בעודו חי (זכור מעשה הפלשתים בשמשון).
3. החסד האחרון של אנשי יבש גלעד.

נעמוד להלן על שלוש שאלות שיש לברר בכיתה:

1. לגבי השאלה של ההתאבדות יש להביא את דברי רד"ק "ולא חטא שאול בהרגו את עצמו" וגוי' (פסוק ד). ונראה לנו שהתלמידים יקבלו את גישתו המבוססת על דברי חז"ל.

2. לגבי מעשה הגבורה ומסירות הנפש של אנשי יבש גלעד, יש לזכור את היחסים המיוחדים בין שבט בנימין ואנשי יבש. כזכור, הם סרבו להילחם נגד שבט בנימין במעשה פלגש בגבעה, שאול התגייס לעזרתם והצילם מאיומי נחש מלך עמון.

3. לגבי השריפה ("וישרפו אתם שם", פסוק יב), יש להסביר שאין הכוונה ששרפו את גופם ועצמותיהם של שאול ובניו, כי העצמות נקברו (פסוק יג). רד"ק סובר כי שרפו את הבשר על הגופות בלבד כדי שלא יעלה רימה "ולא רצו לקברם על התולעים כי לא היה דרך כבוד ושרפו הבשר וקברו העצמות". ייתכן גם שמשמעו של הכתוב "וישרפו אתם שם", שהעלו עשן כדרך שהיו עושים על מלכים ושרים גדולים, והדבר נעשה למטרת שימור. מה ששרפו כליל, היו אלה חפצי המלך (מטה, כלי תשמיש, מרכבה וכד'). בכל מקרה מעלה דוד את עצמות שאול וקובר אותם בקבר אבותיו (שמו"ב כ"א, יד).

ב. לגבי שאלות של סתירה בין מה שמסופר בפרקנו לבין המסופר על העמלקי בשמו"ב, א' – נדון בכך רק שנעסוק בשמואל ב' ואין להקדים את המאוחר.

ג. הקדשנו את דף העבודה למשימות פרידה המתייחסות לאו דווקא לפרק האחרון אלא לסיכום חיי שאול. אנו ממליצים להכין פלקט גדול ועליו יפורסמו מיטב העבודות של התלמידים. המורים שירצו להקים את המוזיאון ישאבו רעיונות מתוך המוזיאון שלהלן, וישלבו אותם בעבודות הסיכום. בכל אופן השיעור האחרון יוקדש לרשמים ולחוויות התלמידים על שאול. המורה ידאג לאזן את ההתרשמויות, כך גם שהאורות וגם הצללים יקבלו ביטויים. שאול המלך זכה להקים את משטר המלוכה בישראל, אך הוא לא זכה להקים את מלכות ישראל לדורות. מבחינה זו, **הוא היה רק שאול לתקופת המעבר** (כשמו כן הוא), ממשטר השופטים למשטר המלוכה, אך המלכות בישראל שייכת לשבט יהודה ולבית דוד.

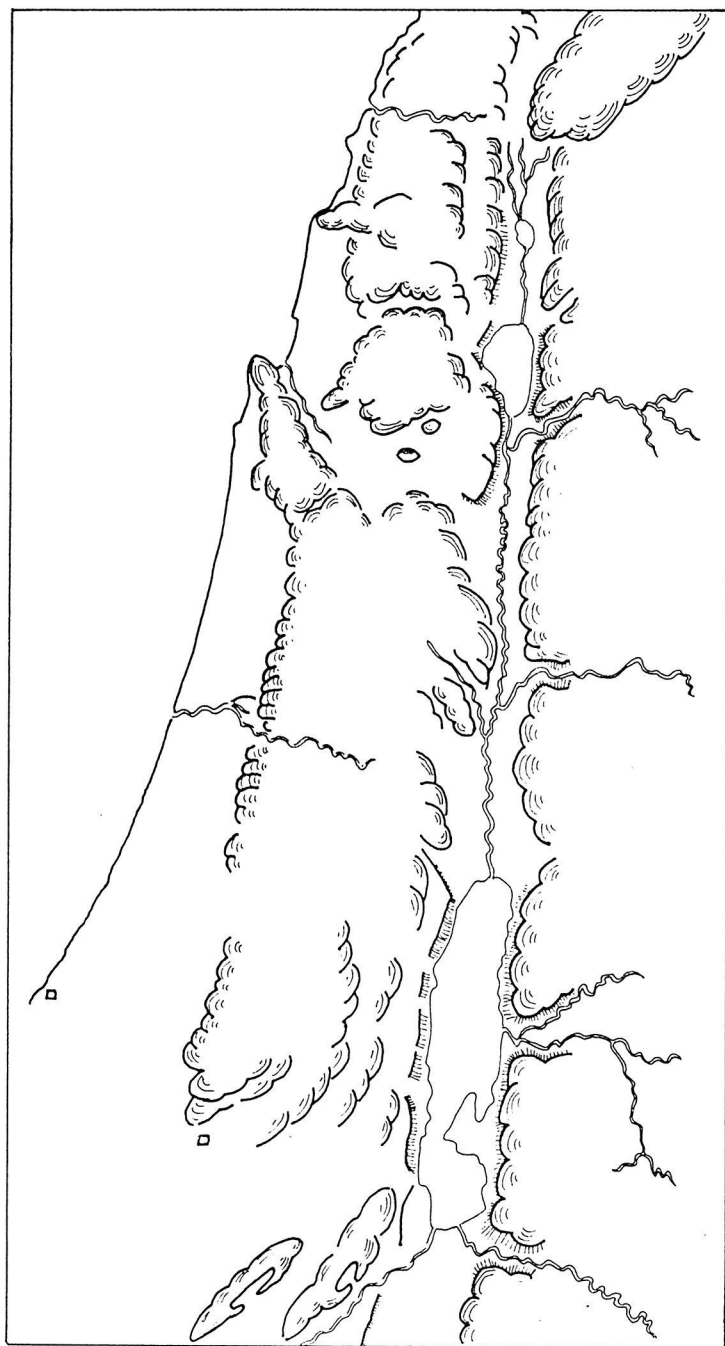
"ולערב יחלק שלל – אף על פי, שהעריב עליו שמשו שנפל במלחמה,
יחלק שלל: ומחר חלקו עם הצדיקים בגן עדן, שנאמר ומחר אתה ובניך
עמי (כ"ח, יט) – מאי עמי, במחיצתו".
(מדרש, מובא בתורה שלמה של הרב כשר, בראשית מ"ט, שעי"ח)

ביבליוגרפיה

אברמסקי, שמואל – "המלחמה בהר גלבוע", בתוך: **שיחות במקרא** 1968, עמ' 146-147.

ברטל, אריה – "מלכות שאול – מאזן היסטורי" בתוך: **מלכות שאול – המלך הראשון בישראל**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 1982, עמ' 154-159. יעקובסון יששכר – "להערכה אישיותו של שאול", בתוך: **חזון המקרא**, כרך ב, הוצאת סיני, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 209-200.

פרינס, ראובן – "שאול המלך – אותו הצדיק", בתוך: **שמעתין** גליון 100, עמ' 96-102. קלאי, ז' – "מלחמת זרעאל", בתוך: **היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בתקופת המקרא**, עורך י' ליוור, הוצאת מערכות, תל-אביב 1977, עמ' 144-145. שטיינלץ, עדין – "שאול המלך", בתוך: **דמויות מן המקרא**, הוצאת משרד הבטחון הוצאה לאור, תל-אביב 1980, עמ' 65-72.

מפת אילמת לכיבושי שאול

הדרן עלן ספר שמואל א'

החזרה והשינון הם חלק בלתי נפרד מתהליך הלמידה*. ברם, תהליכים אלה עשויים להיות משעממים או לעתים אף "מרגיזים", במיוחד כאשר מבקשים מהתלמידים לחזור "לבד" על חמישה, עשרה פרקים בלי כל הכוונה, בלי כל הדגשות ובלי כל גירוי מחודש ללמידה. (הכנה לבחינה לא תמיד משמשת גירוי חיובי, לפחות לגבי חלק מאוכלוסיית התלמידים).

ההצעות שלנו באות למנוע מצבים אלה ע"י יצירתה של חווית למידה מחודשת גם בעת החזרה והשינון.

מספר הנחיות

1. בחלק מן היחידות הצענו חזרות מיוחדות העוסקות בחזרה על יחידה אחת. בהצעות אלה ניתן להיעזר גם לצורך חזרה מקיפה על כל הספר.

2. ביחידה 21 שבדפי העבודה לתלמידים, ישנן הצעות מגוונות. גם אותן ניתן לשלב בתהליך החזרה והשינון. ניתן להוסיף עוד כדוגמתן, ואף להציע דרכים חדשות. (במיוחד יתן המורה את דעתו על דרך החזרה של מאה שאלות הבקאות. אפשר לנצל את השאלות גם לבחינה עם הודעה מראש שחלק מן השאלות יופיע בבחינה. ניתן גם לעשות משחקי חזרה בקבוצות וכד', הכל לפי דמיון המורה).

3. אנו מצרפים כאן כנספח מיוחד את "**המוזיאון לתקופת שמואל הנביא**", כפי שפורסם לראשונה בשנתון **"מכללת תלפיות"**, תשמ"ט-תש"ן. בשיתוף פעולה של צוות מורים ניתן להקים מוזיאון זה (או בדומה לו) ולחוות חוויה של חזרה מעניינת ומגוונת. בכל מקרה, ניתן לדלות מתוך המוזיאון רעיונות מרעיונות שונים, ולהעשיר את החזרה והשינון.

4. כדאי לשתף את התלמידים ברעיונות משלהם לחזרה ולשינון. חלקם לפחות מסוגלים להציע הצעות **למשחקי למידה** ולעניין בהם את חבריהם. אפשר כמובן להציע להם בקבוצות עבודה הצעות כאשר **הביצוע הוא כולו שלהם**.

לסיכום, יש לראות בכל "השעשועים" האלה **אמצעי** ולא מטרה לעצמה. בחינת: "**בַּחֲקֵיתָ אֶשְׁתַּעֲשַׂע לֹא אֶשְׁכַּח דְּבָרְךָ וְלֹאִי תוֹרַתְךָ שַׁעֲשִׁי** – אז אבדתי בעניי".

והעיקר: **"ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר"**.

* במסכת סנהדרין צ"ט, ע"א מובאים דברי התנאים המציינים את חשיבות **החזרה בלימוד**. על הפסוק "כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר" (במדבר ט"ו, לא) אומר ר' נתן: "**כל מי שאינו משגיח על המשנה** [= לשנות ולחזור על משנתו משום שאינה חשובה אצלו לזכרה] **הרי הוא בכלל כי דבר ה' בזה**". ושם בהמשך מובא גם מאמרו של ר' יהושע בן קרחה "**הלומד תורה**" וכו' כפי שהבאנו בדפי העבודה.

"בְּחֻקֵּיךָ אֶשְׁתַּעֲשֶׂע, לֹא אֶשְׁכַּח דְּבָרְךָ".

מוזיאון לתקופת שמואל הנביא מרכז למידה לחזרה פעילה על ספר שמואל א'

א. תיאור המרכז ומטרותיו

במסגרת פרוייקט "למידה פעילה", שנערך גם השנה על-ידי מכללת "תלפיות", הקימונו מוזיאון מיוחד לחזרה, לשינון ולהעמקה בספר שמואל א'. המוזיאון תוכנן לאוכלוסיית התלמידים בכיתות ו' בבתי"ס הממלכתיים-דתיים במחוזות תל-אביב והמרכז. מעודדים מההצלחה של "המוזיאון לתקופת השופטים", ומההדים החיוביים הרבים שהיו לו, מצד הנהלת משרד החינוך וממנהלי בתי הספר במחוזות ובעיקר מצד מאות המורים ותלמידיהם, יצאנו שוב לדרך והקימונו מוזיאון חדש לתקופת הנביא שמואל.

הרעיון המרכזי שעמד לפנינו היה לבנות כלי דידקטי לחזרה מרתקת ולימודית כאחת על ספר שמואל א' ולאפשר לתלמידים **התבוננות מחודשת** בחומר הנלמד, מתוך ראייה רחבה של התקופה ותוך כדי גילויים חדשים בחומר שנלמד על-ידם, בבחינת מאמרו של "נעים זמירות ישראל": "בְּחֻקֵּיךָ אֶשְׁתַּעֲשֶׂע, לֹא אֶשְׁכַּח דְּבָרְךָ" (תהלים קי"ט, טז). אנו משוכנעים, שאכן מטרה זו של "לא אשכח דברך", הושגה מתוך **חדוות היצירה** ומתוך **מעורבות חיובית מירבית של התלמידים**.

התלמידים הוזמנו למוזיאון במעמד של "חוקרים" המבקשים "לעזור" להנהלת המוזיאון בפינוח ממצאים ובפתירת בעיות שהנהלה "התקשתה" לפתור אותן בכוחות עצמה, וכדי לפתוח את המוזיאון לציבור הרחב היא נזקקה ל"מומחים" לספר שמואל א' ולכן היא פונה אל התלמידים ומבקשת את עזרתם.

השתמשנו במוזיאון באמצעים מגוונים והשתדלנו להפעיל את **כל** התלמידים מן החלשים ועד למתקדמים ביותר. כן השתדלנו **להחיות** את ענייני הספר ע"י שימוש במושגים אקטואליים ובשפת ימינו. תוך כדי העבודה, **חזר כל תלמיד מזוויות ראייה שונות על האירועים המרכזיים בספר ובמיוחד על המסרים החבויים בין פסוקי הספר**. בחלק הארי של המשימות ביקשנו מן התלמידים נוסף לבקאות גם התייחסות אישית לבעיות ועודדנו את התלמידים לנקוט עמדה (כמו: מי לדעתך צודק וכד') ולהתווכח עם חבריו בנידון.

התלמידים קיבלו הודעה מראש על תפקידם במוזיאון והתכוונו לקראת הביקור. אנו ממליצים מאוד לקיים פעילות זו בשעות אחה"צ והערב ולשתף בה גם את ההורים. (כמובן עם הודעה מראש, כדי לאפשר גם להורים להתכונן לתפקידם). במוזיאון לתקופת שמואל היו שלושים וחמישה נושאים ופינוט עבודה מגוונים כשבכל אחד מהם מוצגים שאלות ומשימות ש"החוקרים" התבקשו לענות עליהם ולבצעם. פעילות מגוונת זו היתה מושתתת על תוכנית מפורטת ומובנית, כך שכל תלמיד פעיל, שהתייחס למשימות, יחזור למעשה על כל ספר שמואל א' מספר פעמים. בתיכנון

החזרה ננקטו כל השיטות המקובלות בלמידה הפעילה והמפעילה. השתדלנו לעורר סקרנות מירבית אצל המשתתפים, השתמשנו באמצעים מגוונים להפעלת חושי ה"חוקרים" (ראייה, שמיעה, מישוש והפעלת הדמיון היוצר, כשהמדיום החזותי שימש גורם מפרה). באמצעים אלו התגברנו על בעיות החזרה הקונבנציונאלית, המשעממת בדרך כלל לתלמיד המתקדם, והקשה לתלמיד החלש.

לא היה "מוקדם ומאוחר" במוזיאון; והתלמידים רשאים היו לנוע בחופשיות ממשימה למשימה ולבחור לעצמם את המשימות המעניינות אותם. התלמידים שלא הספיקו לעסוק בכל המשימות לקחו את דפי המשימות ששוכפלו, כדי להמשיך ולעסוק בהן בבית.

כזכור, קיימנו פעילות כזאת גם בעבר במסגרת "מוזיאון לתקופת השופטים". ההורים יחד עם הילדים נהנו מאוד להיות "חוקרים", לעבוד בצוותא ולחוות חוויות למידה מרתקות (פרטים על הפרויקט הנ"ל ראה בספרו של ד"ר ש' פישר "מדריך להוראת ספר שופטים" בהוצאת בני מתתיהו וההסתדרות הציונית העולמית, תשמ"ז). אנו מאמינים, שבעבודת צוות של מורים עמיתים וקצת מחשבה ויוזמה ניתן לבצע פרויקטים מעין אלה בכל בית-ספר. הניסיון שלנו אינו משמש אלא כ"פותח שער". אפשר כמובן לאמץ רעיונות, ולא רק לצורכי חזרה, ולהוסיף עליהם כדי הדמיון היוצר של הצוות, בחינת "כזה ראה וחדש", כשהמטרה היא להגדיל תורה ולהאדירה. להלן תיאור המשימות ודרכי ההפעלה בקצרה.

ב. המשימות ודרכי ההפעלה במרכז הלמידה

דף לחוקרים

חוקרים יקרים!

הנהלת המוזיאון לתקופת שמואל שמחה לקבל את פניכם בשערי המוזיאון. אנו בטוחים שתתרמו ככל יכולתכם לפענח עבורנו חלק מהתעלומות המצויות במוזיאון. ההנהלה יודעת, שבמסגרת הזמן העומד לרשותכם תצליחו לפתור רק **חלק** מן המשימות הרבות המצפות לכם. אל תמהרו, **בחרו לכם** את המשימות או המוצגים כרצונכם והתקדמו **בקצב שלכם**. אין כל חשיבות לסדר המשימות או המוצגים במוזיאון. אתם המחליטים במה הנכם רוצים להתרכז. הדיילות שבמוזיאון תשמחנה להגיש לכם כל עזרה שתבקש.

לבסוף, אנו מייעצים לכם, שתשאירו זמן גם לשחק קצת **בפינת המשחקים** מתקופת שמואל.

הדיילות והנהלת המוזיאון מאחלים לכם עבודה פוריה ומהנה.

בתודה ובברכה

צוות ההקמה וד"ר ש' פישר

א. מי מכיר? מי יודע?

לפניך מעיל קטן, יפה במיוחד. הוא נמצא מונח על אחד מטרשייו של הר אפרים. המעיל משך מאוד את תשומת לבנו ואת סקרנותנו. התוכל לעזור לנו באיסוף מידע אודותיו? הוואל נא, אפוא, להשיב לנו על השאלות הבאות:

- (1) מי הוא בעליו של מעיל קטן זה?
- (2) מי תפר את המעיל הזה?
- (3) מה היה תפקידו של בעל המעיל לכשגדל?
- (4) מהי לדעתך, הייתה הסיבה שדווקא הוא זכה למעיל זה?
- (5) התוכל לאתר את המקום המדויק שבו נמצא המעיל?

הערות למשימה א

אנו פותחים את מסכת המשימות בפעילות קלה, המתאימה לכל הכיתות, מתוך הנחה שכל התלמידים יתרשמו בשעת הלימוד ממעשה חנה בתפירת המעיל לבנה אהובה כרמז לעתיד. כזכור, בגד זה, המעיל, בספר שופטים, תופס מקום חשוב. ראה להלן משימה י"ג "מעשה בכנף מעיל". אומנם הכתוב מקדיש למעילו של שמואל מלים בודדות, אך חשבנו, שיהיה זה נכון וראוי להאיר עניין זה ע"י המחשה.

ב. הסופר ומחברתו

סופר אחד, שחי בסוף תקופת שמואל, נהג לרשום לעצמו ביטויים ומשפטים חשובים שנאמרו על-ידי אנשים שונים במשך כל תקופת שמואל. סופר זה דאג לכך שגם בני ואחיו ימשיכו להשתמש בביטויים ובמשפטים האלה, ולכן העלה אותם על הכתב במחברותיו.

אנחנו מצאנו מחברת אחת כזאת. אך, לצערנו גילינו, שהוא שכח לציין על ידי מי נאמרו משפטים אלה. אנו חוששים, שחלק מן הביטויים שמצאנו במחברתו אולי אינם כלל מתקופת שמואל (ואין הם אלא מה שנקרא בפינו "טעות סופר"). אנא, עזור לנו לבדוק את העניין הזה, ולגלות אם הביטוי או המשפט הוא אכן מתקופת שמואל. רשום נא על ידי כל ביטוי:

(1) על ידי מי נאמר?

(2) באיזו הזדמנות?

(3) מהי הכוונה בו?

נשמח מאוד אם תצליח לזהות לפחות עשרה ביטויים ומשפטים מתוך הרשימה דלהלן.

אנו מקווים שגם אתה תמשיך להשתמש בהם ותצטט דברים בשם אומרים, שנאמר: "האומר דברים בשם אומרים מביא גאולה לעולם" (אבות פרק ו', משנה ו').

- (1) "...הכלב אנכי כי אתה בא אלי במקלות..."
- (2) "...אחרי מי אתה רודף אחרי כלב מת אחרי פרעש אחד..."
- (3) "ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאפות..."
- (4) "חסר משגעים אני כי הבאתם את זה להשתגע עלי..."
- (5) "וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם..."
- (6) "לא ימוש ספר התורה הזה מפִּיךָ והגית בו יומם ולילה..."
- (7) "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה..."
- (8) "כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע וידי לא תהיה בך..."
- (9) "וירא את עמלק וישא משלו ויאמר ראשית גוים עמלק ואחריתו עדי אבד..."
- (10) "קשת גברים חתים ונכשלים אזורו חיל..."
- (11) "...גלה כבוד מישראל..."
- (12) "כן יאבדו כל אויבֵיךָ ה'..."
- (13) "...רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע..."
- (14) "...כי מכבדי אכבד ובזי יקלו..."
- (15) "...ויגבה מכל העם משכמו ומעלה..."
- (16) "...כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב..."
- (17) "...החפץ לה' בעלות וזבחים כשמע בקול ה'..."
- (18) "...כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט..."
- (19) "אוי לנו מי יצלינו מיד האלוקים האדירים האלה..."
- (20) "וחרש לא ימצא בכל ארץ־ישראל..."

הערות למשימה ב

משימה זאת היא מן הקשות ב"מוזיאון". המשימה מצריכה בקיאות והתמצאות בכל ספר שמואל א'. יתר על כן התלמיד מתבקש למיין את הכתובים ולגלות את הפסוקים שאינם מספר שמואל א'. (אפשר כמובן להקל על המשימה ולהביא את כל ההיגדים והאמירות מספר שמואל א' בלבד – הכל תלוי ברמה).

המשימה מנוסחת בדרך שתעורר גירויים ללמידה חוזרת ומחודשת של היגדים מרכזיים בספר שמואל א'. במקום "מי אמר אל מיי" יש כאן סיפור. ההיגדים שנבחרו הם בדרך כלל, בעלי מסר דתי-חינוכי או בעלי ערך לשוני, ולכן חשובה החזרה עליהם. אנו מצפים שהיגדים אלה יופנמו על ידי התלמיד ויתרמו את תרומתם בגיבוש האישיות (הן בערכי הלשון והן בתוכן ההיגדים), וישתבצו בשפתו החיה של התלמיד.

ג. אומנים בעלי דמיון

חוקר נכבד!

במוזיאון שלנו מצאת ציורים רבים של אומנים שונים, שתיארו אירועים מתקופת שמואל. הנהלת המוזיאון שמחה לציין, שציירים רבים מצאו לנכון לצייר את האירועים האלה, אך מבקשים אנו להשלים את האוסף היפה שלנו בציורים נוספים, המתארים אירועים נוספים.

נשמח מאוד לקבל גם את תרומתך למוזיאון. כל ציור יתקבל, אך במיוחד מבקשים אנו ציורים לאירועים הבאים:

1. דגון נופל לפני ארון ה'.
2. דוד קורע את כנף מעילו של שאול במערה.
3. גשם יורד בתקופת קציר חיטים (העונש).
4. ישראל נחבאים במערות, במצודות, בחוחים וכו'.

בברכת הדמיון ובהצלחה!
הנהלת המוזיאון

הערות למשימה ג

רצוי לא לקפח גם את דרך ההבעה היצירתית החופשית, כי הרי בציור משתדל הילד (גם המבוגר) לפרש את מה שהוא הבין ולמד מתוך המלים שבספר. במוזיאון שלנו הייתה אכן היענות יפה לביטוי החופשי האישי של התלמידים. הציורים נתלו על הלוח שיועד לכך, והם עצמם שימשו כגירוי לעבודות נוספות של "החוקרים" שבאו אחריהם.

ד. ציור מקורי מתקופת שמואל

חוקר נכבד!

לפניך ציור של אמן, המתאר אישים, אנשים ואירועים שונים מתקופת שמואל. אנחנו לא מסתדרים אתו, בשום אופן. עזור לנו ורשום:
אילו אנשים ואירועים נמצאים בתמונה זו, המת"חסים לתקופת שמואל?
— אל תשכח! התבונן בציור מזוויות שונות.

הערות למשימה ד

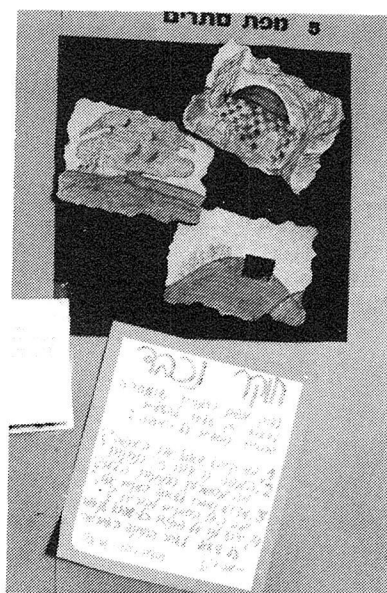
הציור הוזמן על-ידינו אצל אמן למטרת חזרה כללית על ענייני הספר. המשימה מיועדת לכל התלמידים. ואכן, הם נהנו מאוד לגלות בה אישים ואירועים עליהם למדו מהספר. הציור הושאל לנו ע"י האמן מ' פישר

ה. מפת סתרים

חוקר נכבד, לפניך מפת סימנים שנמסרה לשאול, אך חסרים לנו פרטים נוספים על מפה זו:

1. ממי קיבל שאול את המפה?
2. במפה נראות שלוש תחנות, מה מספרות התחנות הללו?
3. מדוע נמסרו לו סימנים אלו? מה הם באו להוכיח לשאול?
4. ידוע לנו על פתגם, כלשהו, שנאמר על שאול לאחר התחנה האחרונה – מהו?

תודה – הנהלת המוזיאון

הערות למשימה ה

משימה זו מיועדת לחזור על פרק י' בדרך של **מדרש תמונה**. ברם, אנו מבקשים לא רק לפענח את הציורים (דהיינו לחזור על האירועים) אלא בעיקר **למצוא** הסבר לסמליות של ציוני דרך אלה.

ו. קריאת S.O.S

אחים ורעים!

מכתב זה אנו שולחים לכם בשעת משבר קשה, שכנינו התחילו להציק לנו ודורשים מאיתנו כניעה ללא תנאי, הם בטוחים שנעזבנו לנפשנו ואחינו לא יבואו לעזרתנו, כי השלטון בישראל עדיין לא יציב ואין מי שיציל. במצוקותינו הסכמנו לברית של שעבוד לאוייב, אך דרישתם היא מחפירה ומטרדה השפלה מוחלטת. אנא אחים! קיבלנו ארכה של מספר ימים ואנו מנצלים אותה לפנייה זו אליכם, אל תשיבו פנינו ריקם. מחכים לתשובתכם ולהענותכם החיובית".

חוקר יקר, נשמע אם תעזור לנו במציאת תשובות לשאלות הבאות:

1. מי הם שולחי המכתב? מהו המשבר אליו נקלעו?
2. מדוע האוייב בטוח שאיש מישראל לא יבוא לעזרתם?
3. איזה תנאי הציבו האוייבים לכריתת הברית?
4. מהי תגובתם המידית של בני ישראל?
5. מי פתר את הבעיה? ואיזה אמצעי נקט לגיוס הכללי של העם?
6. מה היו תוצאות ההתערבות הזו?
7. מה היו התוצאות האישיות לגבי המנהיג שהוביל את העם למלחמה?
8. מהי דעתך העקרונית על שימוש בשיטות גיוס כאלה בעיתות מצוקה?
9. האם ידוע לך על אירוע שבו גמלו אנשי מקום זה טובה למושיעים ועשו לו חסד של אמת? פרט!

הרבה תודות על עזרתך

הערות למשימה ו

במשימה זו **שמנו דברים** בפי המלאכים ששלחו אנשי יבש גלעד אל שאר שבטי ישראל. השאלות שאנו שואלים בעקבות הקריאות הנואשות יש בהן משום חזרה על האירועים, אך אנו גם מעוררים את התלמידים לתת את הדעת על **השימוש באמצעים מאיימים** לאלה שלא יתגייסו לעזרת השבט שנמצא במצוקה. אלה תופעות חדשות ולא מוכרות לנו מספר שופטים (לכל היותר אפשר היה לומר כמה דברי גנאי כנגד העומדים מנגד, ראה שירת דבורה). הגיוס הזה הוא ממשברי המלכות בישראל. אנו מבקשים כמובן, שהתלמדי **ינקוט** עמדה, כי רק כך הוא ירד למשמעות הרחבה להשלכות שיש לגבי קיום חובת גיוס בימינו עם סנקציות בצידן. שאלה מס' 9 באה לסגור את המעגל, והרי הספר שלנו מסתיים בחסד של אמת שעשו אנשי יבש גלעד עם שאול ובניו.

ז. תחזית מזג האוויר

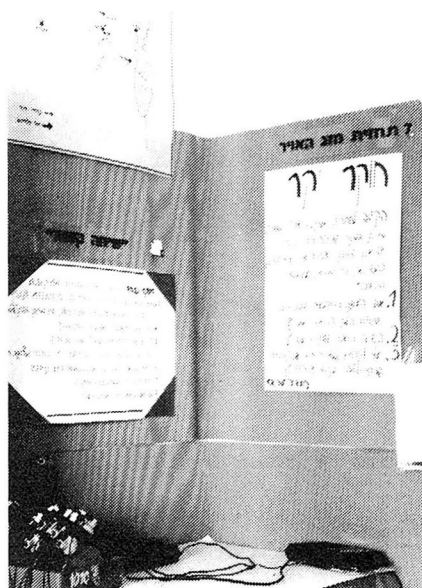
"... והרי תחזית מזג האוויר:

למחר צפויים שינויים פתאומיים במזג האוויר ושלא כרגיל בעונה זו ירדו גשמים בכל חלקי הארץ ויישמעו קולות רעמים וברקים. אין לנו הסבר לשינויים פתאומיים אלו בעונה זו".

חוקר נכבד, הקשב לתחזית מזג האוויר שלפניך, מובן ממנה שהתחזית היא יוצא דופן. עזור לנו, אם תוכל, במציאת תשובות לשאלות הבאות:

1. מהי העונה החקלאית שבה חלו שינויים בלתי צפויים אלה?
2. היש לך הסבר לשינויים הבלתי צפויים במזג האוויר?
3. אלו לקחים למד העם מהתופעה שהתחוללה לנגד פניהם?

תודה מראש הנהלת המוזיאון

הערות למשימה ז

בקולות מן העבר מבקשים אנו לחזור על חלק מפרק י"ב, ובעיקר להתייחס ללקוחים ולמסרים הנבואיים של אירוע זה.

ח. הסיפור מאחורי האבן

חוקר יקר, אבן גדולה זו שלפניך נמצאה ע"י ארכיאולוגים בנחלתו של שבט בנימין. לטענת המומחים, אבן חריטה זו היא מתקופת שמואל. כפי שאתה רואה, חרוטות על האבן מלים בכתב עברי קדום, נשמח מאוד אם תעזור לנו לדעת את הפרטים הבאים:

1. מה כתוב על האבן? (לרשותך עומדת טבלת הכתב העברי הקדום).
2. מי הוא זה שחרט על האבן הזו והניחה בנחלת בנימין?
3. היכן בדיוק הונחה אבן זו?
4. כיצד נקראה אבן זו? מדוע נקראה כך? ומה עליה להזכיר לעם ישראל?
5. האם ידוע לך על אנשים נוספים שנהגו להקים אבנים כאלה במקומות שונים? אם כן – ציין מי הם והיכן הקימו אבנים כאלה!

הצלחה בפינוח התעלומה

הערות למשימה ח

התלמידים מוצאים עניין רב בפינוח המשימה הזאת, והם שמחים מאוד לגלות את הרשום על האבן "עד הנה עזרונו ה'".

שאלה מס' 5 מטרתה להרחיב את מעגל אבני הזיכרון שהקימו בדורות הקדמונים, וזו הזדמנות נאותה לחזור ולסקור גם אותן. אגב, אפשר לבקש דוגמאות לאבני זכרון (אנדרטאות), שהוקמו בימינו, שגם הן באות להזכיר לדורנו ולדורות שיבואו אחרינו אירועים מתקופתנו.

ט. בעד או נגד (הוויכוח הגדול)

חוקר נכבד, הקשב היטב לדיון המתנהל בין אנשים אלו. אנחנו מקווים מאוד שתעזור לנו לעמוד על פרטי המאורע.

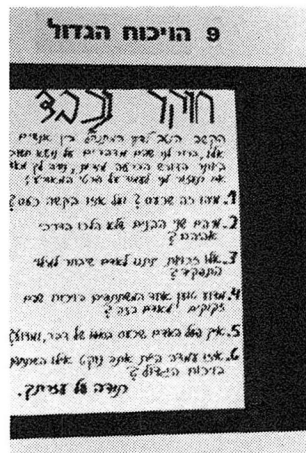
השיחה:

- "ראית איך הוא כעס עלינו? מה בסה"כ בקשנו?
- **האמת היא שהוא קצת צודק. לא היינו צריכים לומר שאנחנו רוצים להיות ככל הגויים.**
- זאת לא הסיבה, הוא פשוט נעלב מהבקשה שלנו. זה כאילו שאמרנו שאנחנו לא רוצים שהוא ישפוט אותנו יותר.
- **כן, ובמיוחד שהזכרנו לו שבניו לא הולכים בדרכיו.**
- טוב, אבל זו האמת.
- **אני לא בטוח שזאת הסיבה, אני חושב שהוא פשוט פוחד שנתבולל בסביבה הגויית ונאבד את ייחודנו.**
- אני כבר לא כל כך בטוח שאני רוצה שייבחר אדם כזה, שמעתם אלו זכויות יש לו?
- **זה באמת נשמע קצת מאיים.**
- אבל מצד שני, אנחנו צריכים אדם כזה אע"פ שניתנו לו זכויות רבות.
- **אולי אתם צודקים."**

1. מי הוא זה שכעס? ועל איזו בקשה כעס?
2. מי הם שני הבנים שלא הלכו בדרכי אביהם?
3. אלו זכויות יש לאדם המועמד למילוי התפקיד?
4. מדוע טוען אחד המשתתפים בוויכוח שהם זקוקים לאדם כזה?
5. איך פעל האדם שכעס בסופו של דבר? ומדוע?
6. איזו עמדה היית אתה נוקט אילו השתתפת בוויכוח הגדול?

תודה

הנהלת המוזיאון

הערות למשימה ט

סוגיית "שימה לנו מלך" ראויה לחזרה מתוך מעורבות של התלמיד. באמצעות הקלטת ושמיעת השיחה (שהיא כלל לא דמיונית) אנו מבקשים מן התלמיד לנקוט עמדה, כי רק בדרך זו הוא אולי יבין את המצוקה האמיתית שהיו בה הצדדים המעורבים.

י. השבת אבידה

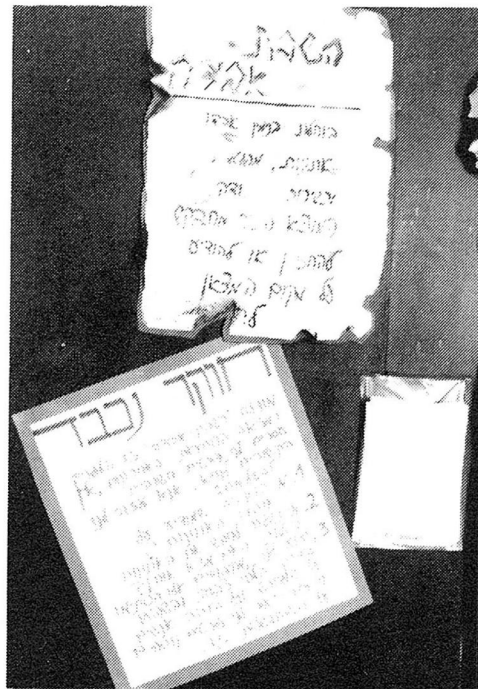
השבת אבידה

בנחלת בנימין אבדו אתונות
צעירות, מפותמות וכשירות
לעבודה.
המוצא הישר מתבקש
להחזירו או להודיע על
מקום המצאו ל- _____

חוקר צעיר, מודעה זו נמצאה בחפירות האחרונות, אך חסרים לנו מספר פרטים חשובים, אנא עזרו לנו להשלים:

1. מי הוא זה המודיע על אובדן האתונות?
2. מי נשלח לחפש את האתונות הללו? האם מצא אותן?
3. ידוע לנו שהחיפושים הללו הסתיימו בדרך בלתי צפויה, שהשפיעה על המחפש ועל הרבה אנשים נוספים – ספר לנו פרטים נוספים על כך.

תודה לך על עזרתך

הערות למשימה י

המשימה קלה ומיועדת בעיקר לתלמידים חלשים כדי לגרום גם להם סיפוק של "חוקרים" המגלים תעלומה.

יא. אבל לאומי

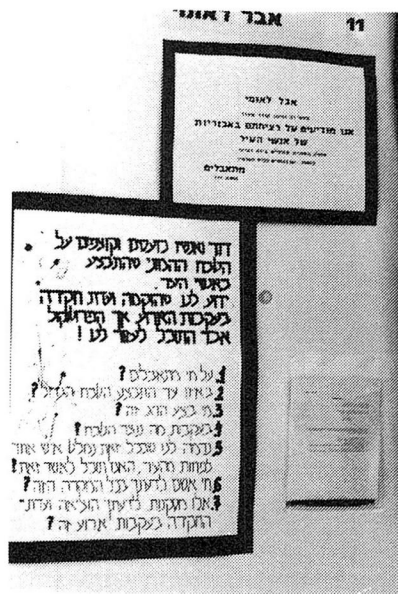
בצער רב וביגון קודר מאוד
אנו מודיעים על רציחתם
באכזריות של אנשי העיר

הלוויה המונית תתקיים
ביום רביעי בשעה 13.00
בצהרים בבית העלמין.

מתאבלים
מחנה דוד

דוד ואנשיו כועסים וקוצפים על הטבח ההמוני שהתבצע באנשי העיר. ידוע לנו שהוקמה ועדת חקירה בעקבות האירוע אך הפרוטוקול אבד. התוכל לעזור לנו?

1. על מי מתאבלים?
2. באיזו עיר התבצע הטבח הגדול?
3. מי ביצע הרג זה?
4. בעקבות מה נוצר הטבח?
5. נדמה לנו שבכל זאת נמלט איש אחד לפחות מהעיר, האם תוכל לאשר זאת?
6. מי אשם לדעתך בכל המקרה המזעזע הזה?
7. אילו מסקנות לדעתך הוציאה ועדת החקירה בעקבות אירוע זה?

הערות למשימה יא

באמצעות **מודעת האבל** מבקשים אנו לחזור על אחד האירועים הקשים והמקוממים שבספר שמואל א'. אך אין אנו מסתפקים **בחזרה בלבד**. שתי השאלות האחרונות מיועדות להביא להפנמת האירוע ולהשתתף בהוצאת מסקנות.

יב. שיחה קשה

חוקר נכבד! נמצאה "קלטת עתיקה" מתקופת שמואל, שבה נשמעים קולותיהם של שני אנשים, המשיחים זה עם זה.

אנא הקשב לקלטת ועזור לנו בפיענוח תוכן השיחה ובמיוחד להשלים את החלק שנמחק כנראה מהקלטת.

א. "למה הרגזתני להעלות אותי?"

ב. "אני במצוקה אני צריך עזרה בדחיפות, אין לי ברירה, צר לי מאוד".

א. "אבל אתה יודע שזה אסור..."

ב. "תאמין לי, ניסיתי את כל הדרכים האפשריות ולא נענית, המצב הוא בכי רע, קשה מנשוא, אנא עזור לי, הרי אתה היית המדריך הראשי שלי".

א. "אך אני כבר אמרתי לך בהזדמנויות אחרות מה יעלה בגורלך".

ב. "האוייב מסביב, ואיני יודע כיצד לנהוג, מה לעשות?..."

1. מי הן הדמויות המדברות בקלטת?

2. "אבל אתה יודע שזה אסור..." מה אסור?

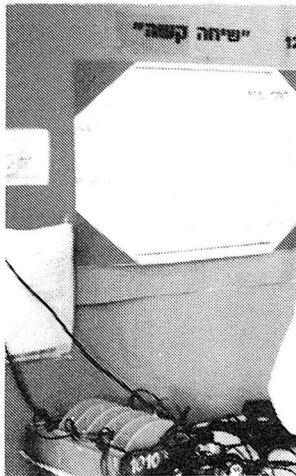
3. על איזו מצוקה מדובר ביניהם?

4. כיצד נוצרה מצוקה זו?

5. האם בקשתו נענתה? איזו תשובה הוא קיבל?

6. כיצד הוא נהג בעקבות השיחה?

7. מה דעתך על התנהגות זאת? פרט!

הערות למשימה יב

באמצעות הקלטת אנו חוזרים שוב לשמוע קולות מן העבר – הפעם בביתה של בעלת האוב בעין דור. בשאלות 6-7 אנו מבקשים מן התלמיד להעריך את שאלו כמלך שאינו בורח מן המערכה למרות הבשורה המרה שהוא מתבשר על תוצאות המערכה בכלל ועל סופו שלו ושל בניו. "מחר אתה ובניך עמי" אומר לו הקול של שמואל. והוא בכל זאת יורד למלחמה אם לחיים ואם למוות. חז"ל דנים את שאלו לכף זכות וגם מעשה נוב נתכפר לו בזכות התנהגותו על סף המוות (ראה גם דברי רד"ק ומפרשים אחרים). ראוי אפוא, שלפחות בחזרה על הספר ניתן דעתנו על מעמד מלא הוד זה.

יג. מעשה בכנף מעיל

- לפניך כנף מעיל שכדוגמתו נמצא בתקופת שמואל.
חוקר יקר! יעזור לנו מאוד אם תוכל לסייע לנו בסיפור פרטים על כנף מעיל זה.
1. פעמיים בספר שמואל נפגשנו עם כנף מעיל, מתי ובאלו נסיבות?
 2. מי הם המעורבים במעשים שבכנף המעיל?
 3. ידוע לנו שבשני המקרים מסמל כנף המעיל דבר מה, מה הוא בא לסמל?
 4. למי שייר כנף המעיל בשני המקרים?
 5. באחד המקרים מתחרט אחד המעורבים. מיהו? ומדוע הוא מתחרט?
 6. לפני ביצוע המעשה בכנף מעיל הוצעה הצעה קיצונית יותר. מה הייתה ההצעה? מי הציע אותה, ומדוע היא נדחתה?
 7. האם אתה חושב שהחרטה שלו במקומה?

הערות למשימה יג

המשימה שלפנינו לא קלה היא כי התלמידים צריכים לחזור ולקשור שני אירועים הקשורים בכנף מעיל. חז"ל כבר ציינו, שכריתת כנף מעיל לראשונה רומז על הכריתה בפעם השנייה ע"י דוד. בשאלה מס' 4 יש מחלוקת אמוראים כידוע. כאן אנו מבקשים מהתלמיד לנקוט עמדה לפי נטיות לבו.

שאלות 6-7 מיועדות לעמוד על רגישותו ורוחב לבו של דוד, שלא רק שדוחה בתוקף את ההצעה הקיצונית וההגיונית של אנשיו, אלא אף מביע חרטה על עצם מעשה כריתת המעיל. כן ראוי לציין ששאלה המלך מבין עד היכן הדברים מגיעים. וכאשר הוא רואה את כנף מעילו בידי דוד הוא יודע שהמעגל נסגר ודוד הוא הנבחר להיות יורש המלכות בישראל.

יד. על סף ייאוש

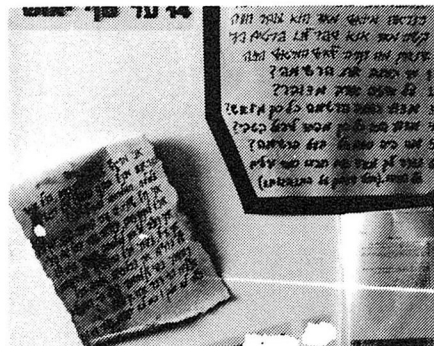
"אני מרגיש שהסוף הולך וקרוב, הכל אבוד. האוייב מקיף אותנו בהמוניו וכל רגע עלולה המלחמה לפרוץ. אני חש שתהייה פה תבוסה קשה, אך לא אוכל למנוע זאת, וכנראה עתה יבוא גם קיצי.

איני רוצה לצאת למלחמה, אך אני חייב! אני עייף, עייפתי מכל החיפושים והרדיפות שלי בחיים, אך בכל זאת אלחם בכל כוחותי, כפי שנלחמתי בכל חיי, ואם לא אצליח הרי דבר אחד אני בטוח, בשבי לא אלך! הם לא יתפסו אותי חי!"

חוקר יקר!

קטע מרשימה זו מסקרן אותנו מאוד, האדם הכותב אותה כנראה מיואש מאוד, הוא עובר חוויה קשה מאוד. אגב, ספר לנו פרטים כדי שנבין מה קרה לאיש המיואש הזה.

1. מי כתב את הקטע הזה?
2. על איזה אוייב מדובר?
3. מדוע כותב הקטע כל כך מיואש?
4. מדוע הוא כל כך מפחד ליפול בשבי?
5. מה היה סופו של בעל הקטע?
6. נודה לך מאוד אם תכתוב עליו כמה מלים של הספד (או תכתוב את דעתך עליו ועל אישיותו).

הערות למשימה יד

שוב דנים אנו ביומו האחרון של שאול. אנו שמנו בפיו כמה משפטים המעידים הן על מצוקתו והן על גבורתו הנפשית.

שאול במידה מסוימת מזכיר לנו את שמשון שגם הוא אינו רוצה ליפול בידי הערלים ולגרום להם לחגיגה של ניצחון, וכתוצאה מכך לחילול כבוד ישראל, ואולי גם לחילול כבוד אלוהי ישראל. שאול אמנם מדבר על ההתעללות האישית בו אך ההתעללות בו הרי היא התעללות במלך ישראל, וממילא בכל עם ישראל.

שאלה אחרונה (מסי 6) מיועדת כמובן, רק לתלמידים המסוגלים לתת ביטוי לסערת רגשות ולכתוב מלות סיכום על שאול.

טו. הבריחה הגדולה!

חוקר יקר, אנו זקוקים לעזרה דחופה!!!
ידוע לנו, שהתבצעה בריחה בעזרת חבל דרך חלון זה המוצג לפניך. החוקרים ניסו בדרכים שונות לגלות מיהו הבורח, אך לשווא.
חסרים לנו כמה פרטים לפיענוח בריחה זו, נשמח מאוד אם תוכל לסייע לנו ולגלות את הפרטים החסרים.

1. מי הוא הבורח, וממי הוא ברח?
2. מדוע הוא צריך לברוח?
3. האם מישהו סייע בידו לברוח?
4. מה היו הלבטים של המסייע, כיצד הצדיק המסייע את מעשיו?
5. האם ידוע לך על עוד סיפור בריחה בשיטה דומה? פרט! (אולי בספר יהושע?).

הערות למשימה טו

ההמחשה מדברת בעד עצמה. גם במשימה זו יש להתמודד עם היחסים המורכבים והאמביוולנטיים בין שאול ודוד מחד גיסא, לבין דוד ומיכל בת שאול, מאידך גיסא. ראה להלן גם במשימה כו "מכתב אהבה", ששם אנו מתמודדים מחדש ביחסים מורכבים אלה, והיו דברים מעולים.

טז. זהירות חרב חדה לפניך

חרב זו, המוצגת לפניך, נמצאה בבית ה' ואנו תמהים, מה לחרב בבית ה'!! לאחר לגולים רבים הגיע החרב למוזיאון שלנו. חוקר יקר, חשוב לנו לדעת פרטים נוספים על החרב המפורסמת הזאת.

1. למי היתה שייכת חרב זאת?
2. איך הסכים בעל החרב "לוותר עליה"?
3. עלידי מי נתרמה החרב לבית ה'? ומדוע?
4. מי היה ממונה על שמירת החרב? והאם שמר עליה כראוי?
5. ידוע לנו על אסון כבד שבא על עיר שלמה בגינה של החרב. מה שם העיר? ומי הם תושביה?
6. מעניין אותנו לשמוע את דעתך בכל הפרשה האומללה הזאת, מי באמת האשמים? ומי הם החפים מפשע?

הערות למשימה טז

משימה זו באה להשלים את המשימה של מודעת האבל (משימה יא). גם כאן נדרש החוקר – הלומד לחזור על אירוע קשה ולנסות לענות גם על השאלה האחרונה.

יז. בעקבות החיצים

בחפירות ארכיאולוגיות נתגלו שלושה חיצים סמוכים זה ליד זה, הרי הם מוצגים לפניך.

בין הארכיאולוגים השונים ישנו ויכוח שמתמשך כבר מספר שנים לאיזו תקופה שייכים חיצים אלו? ישנה דיעה בקרב חוקרים מסויימים, שזה שייך לתקופת המכבים, משום שלדעתם רק בתקופה זו הומצאו החיצים. ישנם המתנגדים לכך וטוענים שחיצים אלו שייכים לתקופה מוקדמת יותר ואפילו לתקופת שמואל.

חוקר יקר, עזור לנו לנקוט עמדה בדבר שלושת חיצים אלו.

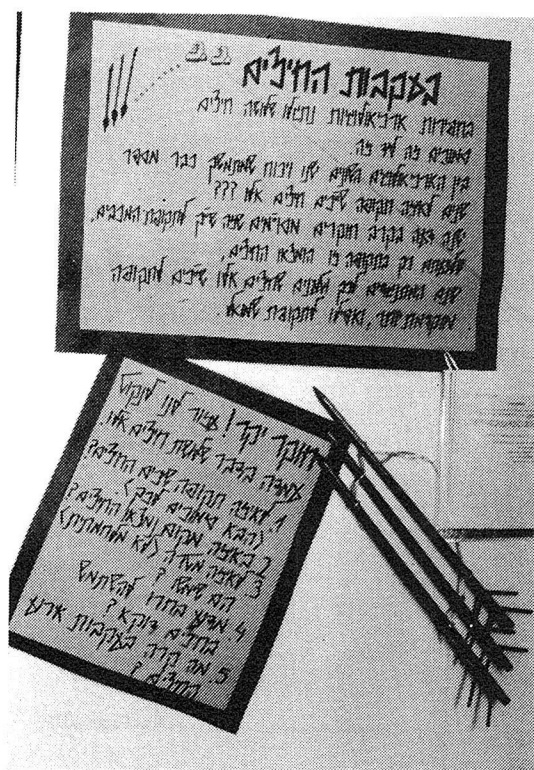
1. לאיזו תקופה שייכים החיצים? הבא סמוכים לכך.

2. באיזה מקום נמצאו החיצים?

3. לאיזו מטרה (לא מלחמתית) הם שימשו?

4. מדוע בחרו להשתמש בחיצים דווקא?

5. מה קרה בעקבות אירוע החיצים?

הערות למשימה יז

לפנינו משימה קלה, המיועדת לכל התלמידים. בהזדמנות זו אנו חוזרים לאהבתם של דוד ויהונתן, אהבה שהפכה למושג יסודי ביחסי חברים "אהבה שאינה תלויה בדבר".

יח. אסון שנמנע

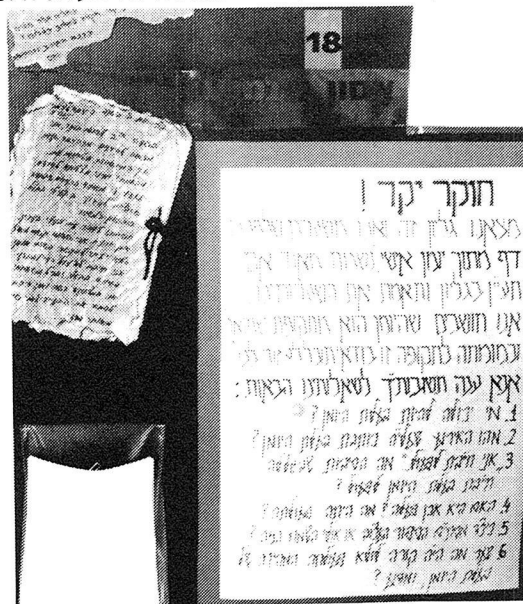
"השעה 2.00 לפנות בוקר, אני מנסה להירדם מזה כמה שעות, אך המחשבות מטרידות את מנוחתי ואיני מצליחה להירדם, נודע לי מאחד הנערים שבחווה, שרוצים לפגוע בבעלי בגלל שכסוד כלשהו.

חשבתי לדבר עם בעלי בעניין, אך יודעת אני שהוא קשוח מאוד, ולא ייעתר לבקשתי בשום אופן. אני חייבת לפעול כדי למנוע פגיעה בבעלי ובכל משפחתי. אני במצוקה קשה ואני חייבת לפתור את הבעיה, לפני שיהיה מאוחר מדי..."

חוקר יקר!

מצאנו גיליון זה ואנו משערים שלפנינו דף מתוך יומן אישי. נשמח מאוד אם תעיין בגיליון, ותאמת את השערותינו. אנו חושבים שהיומן הוא מתקופת שמואל, וכמומחה לתקופה זו בוודאי תוכל לעזור לנו. אנא, ענה תשובותיך לשאלותינו הבאות:

1. מי יכולה להיות בעלת היומן?
2. מהו האירוע שעליו כותבת בעלת היומן?
3. "אני חייבת לפעול", מהן הסיבות שבגללן חייבת בעלת היומן לפעול?
4. האם היא אכן פעלה? מה הייתה פעולתה?
5. כיצד מסתיים הסיפור העצוב או אולי השמח הזה?
6. שער, מה היה קורה לולא פעולתה המהירה של בעלת היומן, ומדוע?

הערות למשימה יח

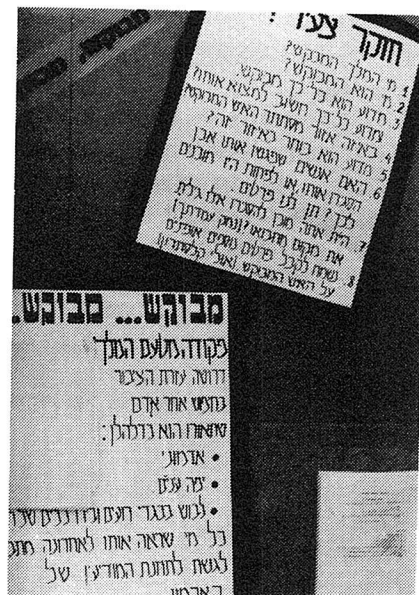
באמצעות דף מיומנה של אביגיל מבקשים אנו לחזור על פרק אחד מתוך הפרקים המוקדשים לנדודי דוד בטרם המלכות. מחוסר זמן נלמדים נדודי דוד ברוב הכיתות בדרך אקסטנסיבית. אך יחד עם זאת אין לוותר על המסרים העיקריים שיש בכל אפיזודה. שאלות 5-6 מיועדות להפגיש את התלמיד בעקיפין עם המסרים של פרשה זו.

יט. מבוקש... מבוקש... מבוקש!!!

פקודה מטעם המלך!
 דרושה עזרת הציבור
 בחיפוש אחר אדם שתיאורו
 הוא כדלהלן:
 ♦ אדמוני
 ♦ יפה עינים
 ♦ לבוש בגדי
 רועים ובידו
 כלים של רועים.
 כל מי שראה אותו לאחרונה
 מתבקש לגשת לתחנת
 המודיעין של הארמון.
 המוצא יבוא על שכרו!

חוקר יקר!

1. מי המלך המבקש?
2. מי הוא המבוקש?
3. מדוע הוא כ"כ מבוקש?
4. מדוע כ"כ חשוב למצוא אותו?
5. באיזה אזור מסתתר האיש המבוקש?
6. מדוע הוא בוחר באזור זה?
7. האם אנשים שפגשו אותו אכן הסגירו אותו, או לפחות היו מוכנים לכך? תן לנו פרטים.
8. האם היית אתה מוכן להסגירו, אילו גילית את מקום מחבואו? (נמק עמדתך).
9. נשמח לקבל פרטים נוספים אופייניים על האיש המבוקש (אולי קלסטרון?).

הערות למשימה יט

גם משימה זו היא חזרה כללית על פרשת נדודי דוד, אך נוסף לחזרה אנו מבקשים שוב לנקוט עמדה אישית. האם החוקר הלומד מוכן היה להסגיר את דוד משום שהיה רואה בו כמורד במלכות (כפי שאכן ראו אותו רוב האנשים!) או מכיוון שהוא יודע כבר את המשך הסיפור (שדוד מלך ישראל חי וקיים...) אינו מסוגל יותר להבין את אנשי הדור ההוא. נחמד היה לראות קלסטרונים שיצרפו התלמידים למודעת "מבוקש..."

כ. מכתב לאלקנה

בס"ד

לכבוד

ר' אלקנה בן ירחם

הר אפרים

צר לי מאוד, אך עלי לכתוב אליך מכתב תלונה על כל מה שעניי רואות כאן במקום זה. כידוע לך, בזכותך הגעתי לביקור במקום זה, כפי שלימדת אותנו שנה בשנה. אינני יודעת אם כל הדברים הנעשים כאן ידועים לך, אך אני מרגישה שמחובתי לספר לך על כך משום שהדברים חייבים לבוא על תיקונים באופן מיידי. נראה לי שחלק מהנערים כאן בני-בליעל הם ומשמשים שלא בצדק בתפקיד חשוב וגורמים לבזיון ולבזיון המקום. מצפה אני שתתערב בעניין ובמעשים שאיני רוצה לתאר אותם כאן, ומקווה כי יבואו על תיקונם לפני שיהיה מאוחר מדי. ד"ש למשפחה ובמיוחד אני מתעניינת האם באה ישועה לביתך.

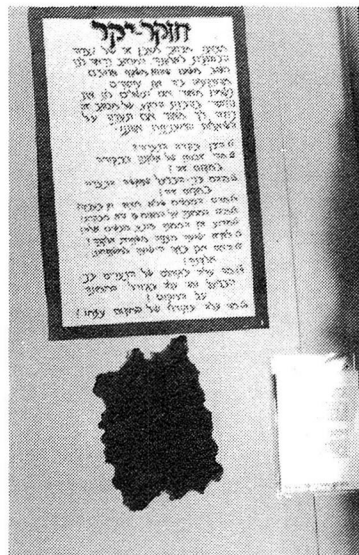
בכבוד רב וביקר

רחל

מצאנו מכתב מעניין זה של נערה הכותבת לאלקנה. המכתב נראה לנו חשוב משום שהוא משקף אירועים מהתקופה בה אנו עוסקים. נשמח מאוד אם תשלם לנו את החסר בהבנת הרקע של מכתב זה. נודה לך מאוד אם תענה על השאלות המעניינות אותנו:

1. היכן ביקרה הנערה?
2. מהי זכותו של אלקנה בביקורה במקום זה?
3. מי הם בני הבליעל שפגשה הנערה במקום זה?
4. מהם המעשים שלא מצאו חן בעיניה?
5. מיהו הממונה על המקום שבו היא מבקרת?
6. מדוע אין הממונה מונע מעשים אלה?
7. לאיזו ישועה מצפה משפחת אלקנה?
8. האם אכן באה הישועה לבית משפחת אלקנה?
9. מה עלה בגורלם של הנערים בני הבליעל ומה עלה בגורלו של הממונה על המקום?
10. מה עלה בגורלו של המקום עצמו?

תודה!

הערות למשימה כ

באמצעות מכתבה של רחל ידית משפחת אלקנה אנו חוזרים מצד אחד על האירועים הקשורים בבית אלקנה ועל מנהגי עליה לרגל של אלקנה מצד אחר. אנו שמים בפיה של רחל את התלוונות על בית עלי בשאלה מסי' 6.

אנו מעודדים את התלמיד לכתוב ביקורת על עלי, למרות התוכחה שהוכיח את בניו מעיד הכתוב (ג', יג), שהוא לא מילא חובותיו כראוי (ראה גם רש"י ורד"ק).

כא. מזל טוב... מזל טוב...

לשכנינו היקרים

מתוך שבח והודיה לקב"ה, שמחים אנו לבשרכם על הולדת בנו הבכור. אנו בטוחים שתשמחו להשתתף בשמחתנו הגדולה ולהודות יחד אתנו לה' יתברך על לידת בנו לאחר שנים של ציפייה, תפילות ובקשות. ברית המילה תתקיים ברח' זיו, נשמח לראותכם בין אורחינו.

להתראות

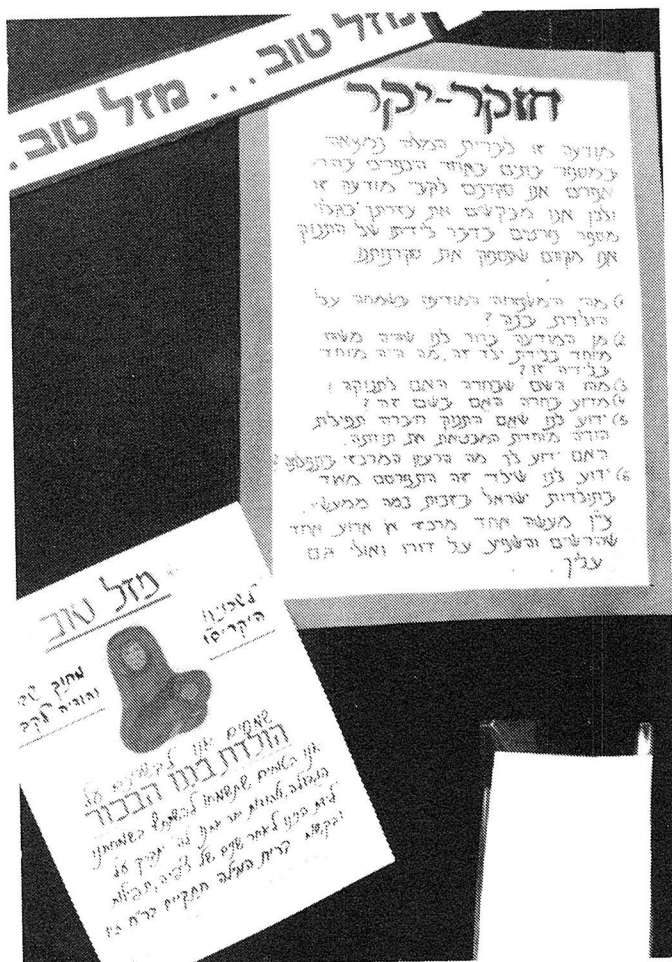
חוקר יקר!

מודעה זו, לברית מילה, נמצאה במספר בתיים באחד הכפרים בהר אפרים. אנו סקרניים לגבי מודעה זו, ולכן אנו מבקשים את עזרתך בגילוי מספר פרטים בדבר לידתו של התינוק. אנו מקווים שתספק את סקרנותנו.

1. מי היא המשפחה המודיעה בשמחה על הולדת בנה?
2. מן המודעה ברור לנו שהיה משהו מיוחד בלידת ילד זה. מה היה מיוחד בלידה זו?
3. מהו השם שבחרה האם לתינוקה?
4. מדוע בחרה האם בשם זה?

5. ידוע לנו שאם התינוק חיברה תפילת הודיה מיוחדת המבטאת את תודתה. האם ידוע לך מה הרעיון המרכזי בתפילתה?
6. ידוע לנו שילד זה התפרסם מאוד בתולדות ישראל בזכות כמה ממעשיו, ציין מעשה אחד מרכזי או אירוע אחד, שהשפיע על דורו ואולי גם עליך. נמק את בחירתך!

תודה!

הערות למשימה כא

לכאורה משימה קלה ואף משעשעת, אך באמצעותה אנו חוזרים על רעיון היסוד בשירת חנה וכן מבקשים אנו מהתלמיד **לבחור** מכל מעשי שמואל אירוע אחד, שלדעתו השפיע על דורו. אנו מאמינים **שהצורך לבחור** מחייב את הלומד להתבוננות ולשיקול דעת מחודשים, והרי זו מטרת החזרה.

כב. הכלים...

חוקר יקר!

לפניך כלים (מזלג, סיר) שנמצאו בחפירות ארכיאולוגיות כ-18 ק"מ דרומית מזרחית לשכם, אך הרבה פרטים על כלים אלה חסרים לנו, עזור לנו למצאם.

1. מה שם המקום בו נמצאו הכלים?
2. מהם שמות הכלים?
3. לשם מה שימשו כלים אלה?
4. מי היו המשתמשים בכלים אלה? מדוע?
5. ידוע לנו שהתנהגות האנשים המשתמשים בכלים אלה לא הייתה כשורה, מה היו המעשים ואיזו התנהגות לא הייתה כשורה?
6. מה היה סופם של המשתמשים בכלים אלה? ומה קרה למקום?

הערות למשימה כב

גם משימה זו מוקדשת לחזרה על פרשות אלה. הפעם באמצעות כלי הנחושת שמצאנו, שמזכירים לנו את התקופה.

כג. המפלה הגדולה

בס"ד
לכבוד משפחת צוף
הר אפרים

להורי היקרים
ה' עמכם!

מנצל אני הזדמנות זו, כדי לשלוח לכם מכתב קצר זה, לצערי הבשורות שבפי אינן טובות וזאת משום שנחלנו מפלה גדולה בניגוד מוחלט לצפוי. כבר בהתחלה הכה בנו האוייב כ..... כולנו חששנו, אבל אז לפתע קרא דבר בלתי צפוי הופיעו במחנה עם המורל שלנו עלה מיד ולשמחתנו לא הייתה קץ שהאוייב ראה את החל לחשוש מפנינו ונבהל מאוד, אך בכל זאת נלחם בנו. להפתעתנו הגדולה הכה בנו האוייב מכה גדולה ונפלו מתוכם איש. אסון גדול נפל בחלקנו, לא די ש..... מתו, אלא שגם שהביאו נלקח בידי האוייב, ממש לא ייאמן! האסון גדול והמהומה רבה!
חייב אני להפסיק את מכתבי במלים אלה משום שאנו מתחילים בנסיגה והלוואי שהי היה בעזרתנו ואוכל לשוב הביתה בשלום!

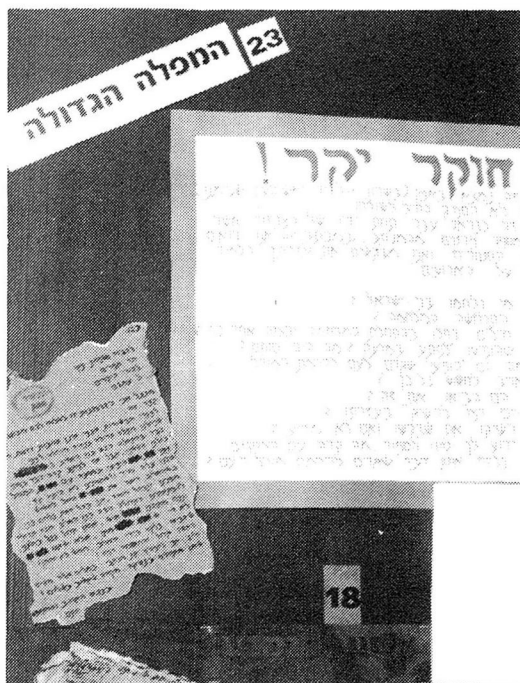
בנכם האוהב והמתגעגע

יותם

חוקר נכבד!

מכתב זה של חייל המשרת בחזית נמצא באפק (בשרון על ידי ראש העין שבימינו) וכנראה לא הספיק החייל לשולחו.
מכתב זה עבר כנראה תחת ידיו של הצנזור אשר מחק מספר פרטים מהמכתב. במכתב זה אנו רואים חשיבות היסטורית ואנו מבקשים את עזרתך ללמוד ממנו את האירועים:

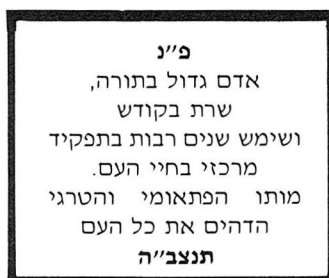
1. נגד מי נלחמו בני ישראל?
2. היכן התרחשה המלחמה?
3. כמה חיילים נפלו בהתחלת המלחמה וכמה במהלכה?
4. מי הם שהופיעו "לפתע" במחנה? מה היה סופם?
5. עם מה הם "הופיעו", שגרם לעם להרמת המורל ולאוייב לחשוש כל-כך?
6. מדוע הם הביאו אותו?
7. מה הם רצו להשיג בעזרתו?
8. האם השיגו את שביקשו? ואם לא – מדוע?
9. האם ידוע לך סוף הסיפור? מה קרה עם המקום ממנו נלקח אותו דבר שגרם להרמת מורל העם?

הערות למשימה כג

באמצעות המכתב של יותם החייל מבקשים אנו לחזור על המפלה במלחמת אפק. כדרכנו, אין אנו מסתפקים בידיעת העובדות לאשורן. אנו מבקשים להעריך את העובדות ולהשתדל להפנימן ולהוציא מסקנות שיש להן השלכות עקרוניות גם לזמנינו. שאלות 7-8 מיועדות להשיג מטרות אלה. הרעיון הנפלא הזה, שארון ה' (או יותר מאוחר "היכל ה'", ראה ירמיהו ז'), הוא כשלעצמו יש בכוחו להציל את ישראל מכל צרה וצוקה – חייב לשמש לקח לכל הצורות.

כד. המצבה

חוקר יקר!

המצבה, העומדת לפניך, שוחזרה ואפשר לקרוא חלק ממה שחרוט עליה. נודה לך אם תשלים את החסר במצבה זו, ותשיב על השאלות הבאות:

1. למי הקימו מצבה זו?
2. פרט את התפקידים שמילא האיש.
3. היכן היה מקום מושבו של אותו האיש?
4. מה גרם למותו?
5. ידוע לנו שביום מותו לא השתתפו בניו בקבורתו, מדוע?
6. מי ירש את תפקידיו של אדם זה (או חלק מתפקידיו)?
7. מדוע זכה בתפקידים אלה דווקא איש זה?

תודה על עזרתך!

הערות למשימה כד

דרכן של מצבות, שהטקסט החקוק עליהן, מביע בקיצור נמרץ את אופיו של האיש הקבור במקום. הוספנו מספיק פרטים מזהים כך שגם תלמיד בינוני יוכל לגלות במה דברים אמורים. לאחר הזהיווי לא יקשה על התלמיד לענות על שאר השאלות.

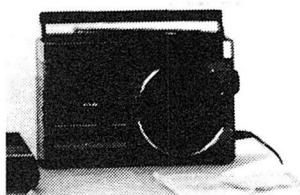
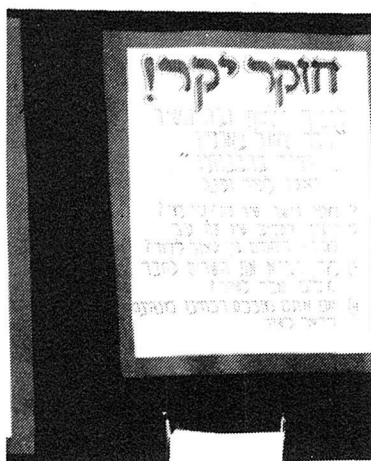
כה. מזמירות ישראל

חוקר יקר!

לפניך קלטת ובה השיר: "הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו..." האזן לשיר וענה:

1. מתי הושר שיר זה?
2. כיצד השפיע שיר זה על מערך היחסים בין שאול לדוד? ומדוע?
3. מה הביא את השרים לחבר מילים אלה לשיר?
4. אם אתם מוכנים, הלחינו מנגינה חדשה לשיר.

25 מזמירות ישראל

הערות למשימה כה

משימה זו משמשת כמנגינת רקע, וליצירת אווירה מתאימה.

כו. מכתב אהבה

ליקירי,
השלום לך?

מזה חודשיים אתה בראש מעייני ועל לוח לבי.
יקירי, השמר לך מאוד, אסור לי לומר זאת אך קשה עלי השתיקה. הזהר לבל תולך שולל על-ידי אבי.

דע, שאחותי הבכירה נישאה מכבר לעדריאל המחולתי, אמנם על דעת עצמה. אני מוכנה בכל לבי לקשור את גורלי בגורלך בבוא העת. אך כעת הישמר מאבי, שלבו חורש עליך רעות. איני יודעת מה קורה לו? רוח רעה אחזתה, כנראה מתוך קנאה.
יקירי, דע שגם בשלחו אותך להכות באויב, מטרתו היתה זדונית. אך אל תירא, גיבור חיל, כי ה' עמך!

זכור, שאבי מבקש רעתך, אך עם זאת, זכור, שאחי ואנכי תמיד נאהבך.
"חזק ואמץ" יקירי
אתך לאורך כל הדרך
שלך...

חוקר יקר!

לפניך מכתב שנתגלגל לידינו בדרך לא דרך. השולח, כנראה בגלל סודיות מרובה, השמיט את שמות האנשים הנזכרים במכתב. אך אנו סקרנים מאוד לדעת, מי הן הדמויות? ענה בבקשה על שאלותינו.

1. מי, לדעתך, שולח את המכתב למי?
2. מי הם שאר הנזכרים במכתב (האב, האחות, האח הבכור).
3. מהו טיב הקשר, בין שולח המכתב למקבלו?
4. מדוע האב מקנא באהוב של בתו? מהו הרקע לקנאה זו?
5. מה ידוע לך על מערכת היחסים בין האח לאהוב? פרט!
6. מה עלה בגורל כל הנזכרים במכתב? (האב, הבת, האחות, האח, האהוב).

תודה על עזרתך!

הערות למשימה כז

על מיכל נאמר בפירוש שהיא אהבה את דוד (מה שלא רגיל במקרא), ולכן החלטנו לכתוב מכתב בשמה. דרך הכתובים לקצר. בשני פסוקים (י"ט, כח"ט) קצרים מתוארת כל הדילמה של מיכל. חשבנו אפוא, שמן הראוי הוא שתלמידנו ינסו גם הם להבין ולהרגיש משהו מן החוויה הקשה שהייתה מנת חלקה של מיכל בת שאול.

כז. קליעה למטרה

חוקר צעיר!

חפצים אלה נמצאו בבית המלוכה והיו מזכרת לאירוע מסעיר ומרתק. נשאלת השאלה, על איזה אירוע מדובר? עזור לנו בפינוח.

1. מהם החפצים האלה? (פרט שמם).
2. למי היו שייכים החפצים?
3. מה הם עושים בבית המלוכה?
4. באיזה אירוע מרתק הם קשורים?

תודה!

הערות למשימה כז

משימה קלה המיועדת להעשיר את המוזיאון "במוצגים אוטנטיים".

כח. עכשו מותר לגלות...

דף מספר האורחים של בית־לחם.
השנה ה־400 ליציאת מצרים.
היום כיבד אותנו בביקורו אדם גדול וחשוב. אמנם, כלל לא ציפינו לבואו, שכן מזה זמן רב הפסיק להסתובב בארץ בגלל זקנתו.
בתחילה פחדנו בראותנו אותו, שכן הביא עמו עגלת בקר, וכבר חשבנו, שאולי נמצא באזורנו חלל, שלא נודע מכהו, והוא הולך לערוף את העגלה. אך, לשמחתנו, חזר אדם גדול זה על מנהגו, שלא עשה משכבר הימים, והוא זבח זבחים עמנו ואנו זכינו לכבוד גדול זה.
במיוחד זכתה לכבוד גדול, משפחה אחת שהוזמנה לזבח. יתר על כן, הוא הסתגר עם המשפחה וניהל שיחות אישיות עם כל אחד מבני המשפחה, ולבקשתו הזמינו גם את צעיר בני המשפחה מן המרעה. בסוף היום פנה האיש וחזר אל ביתו. שיחת היום בישוב נסבה על מטרת הזבח בעירנו? אך לאיש אין תשובה.
הסופר יהוידע

חוקר נכבד!

נתגלה דף זה ועוד אחדים כמותו בחפירות שנערכו באיזור בית־לחם. אך בפנינו עמדו מספר בעיות. עזור לנו בבקשה!

1. מיהו האורח שבא לבקר בבית־לחם?
2. מדוע הביא עמו עגלת בקר? האם אי אפשר לקנות עגלה בבית־לחם?
3. מי היא המשפחה שזכתה לכבוד מיוחד?
4. מה היו מטרות השיחות האישיות?
5. מיהו האיש שהובא מן המרעה?
6. גלה נא לרושם קורות בית־לחם את הסיבה לביקור מפתיע זה?
7. מדוע הוא נשמר בסוד?

הערות למשימה כח

במשימה זו מבקשים אנו לחזור על פרשת משיחת דוד למלכות. באמצעות שאלה מסי' 2. מתכוונים אנו לדון בשאלה של **אי אמרת אמת**. כידוע, מכאן למדו חז"ל כלל גדול, שמותר לשנות, ויש אומרים אף **מצוה** לשנות את האמת משום "דרכי שלום" (ראה יבמות ס"ה, ע"ב).

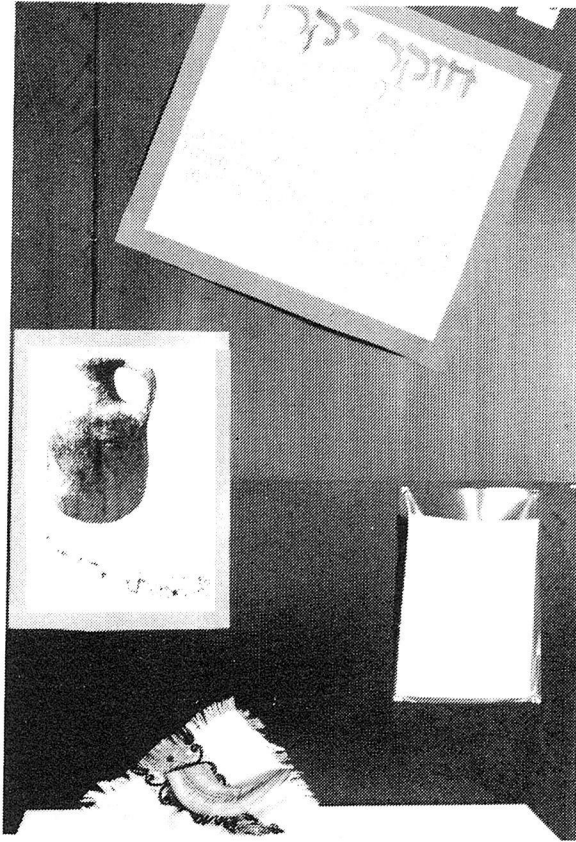
כט. ירם קרן משיחו

חוקר נכבד!

קרן שמן כזו שימשה באופן חד-פעמי למטרה חשובה בימי שמואל, נודה לך אם תגלה לנו:

1. מי השתמש בקרן השמן? ולשם מה?
2. מי השתמש בפך שמן לאותה מטרה?
3. מדוע, לדעתך, לאחד – השתמשו בקרן שמן, ולשני – בפך שמן?

תודה

הערות למשימה כט

הכותרת למשימה קצרה זו לקוחה כידוע מסיום שירת חנה. ואכן חז"ל ראו בכך נבואה, ששמואל עתיד למשוח את דוד מייסד המלוכה בישראל. ייתכן שבעת הלימוד לא שמו לב להבדל הזה בין פך השמן לבין קרן השמן ולכן ביקשנו להמחיש עניין זה באמצעות התמונה. "דוד ושלמה שנמשחו בקרן נמשכה מלכותו, שאול ויהוא בן נמשי, שנמשחו בפך – לא נמשכה מלכותו" (מגילה י"ד, ע"א).

ל. "אורח עיניי"

חוקר נכבד!

לפניך "יערת דבש", שהגיעה אלינו בדרך מסתורית. ידוע לנו, שיש סיפור מרתק, הקשור במוצג מתוק זה. גלה לנו פרטים, הידועים לך על מוצג זה.

1. היכן נמצאה "יערת דבש" כזו?
2. מי מצא אותה?
3. מה קרה לו בעקבות אכילתה?
4. ידוע לנו, שרק המוצא אכל ממנה. מדוע לא אכלו ממנה אחרים? האם לא הייתה טעימה?
5. איזה עונש חיכה לו בגלל שאכל?
6. האם העונש בוצע?
7. מהי דעתך, האם היה הכרח בגזירה שאסרה הנאה מיערת הדבש ומכל מאכל אחר? נמק דעתך!

הערות למשימה ל

באמצעות יערות דבש (אמיתיות!) ביקשנו לחזור על האירוע המיוחד במינו במלחמת מכמש. אפיזודה זו ראויה לחזרה מעמיקה ואף להרחבה. על התלמידים לשחזר שוב את החוויה של טעימה מן הדבש ואת תוצאותיה. כל המעורבים בפרשה (יהונתן, שאול והעם) מתגלים כגיבורים אמיתיים. יהונתן משתמש אמנם בביטוי חריף מאוד כלפי אביו "עכר אבי את הארץ" (י"ד, כט) אך יחד עם זאת הוא מקבל על עצמו ללא היסוס את גזר הדין של שאול "הנני אמות" (י"ד, מג). עיין גם ביי"א, יב-יג. וראוי להשוות את שתי המעמדות האלה. אגב, במוזיאון שלנו איפשרנו לתלמידים לטעום בפועל מיערת הדבש כסגולה לזכירת האירוע.

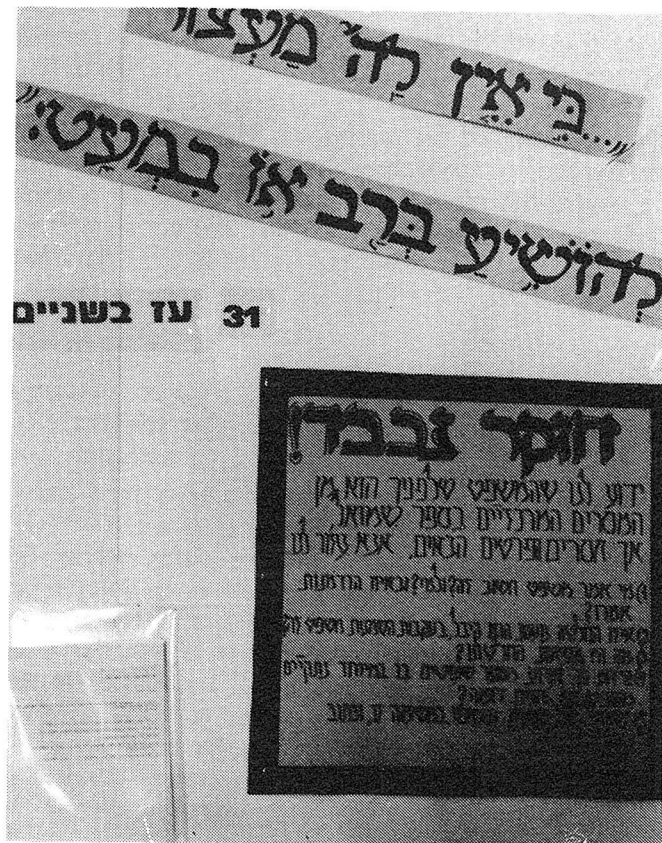
לא. "עז בשניים"

חוקר יקר!

ידוע לנו, שהמשפט שלפניך הוא מן המסרים המרכזיים בספר שמואל, אך חסרים לנו הפרטים הבאים. אנא, עזור לנו.

1. מי אמר משפט חשוב זה? ולמי? ובאיזה הזדמנות אמרו?
2. איזו החלטה נועזת הוא קיבל, בעקבות השמעת משפט זה?
3. מה היו תוצאות החלטתו?
4. הידוע לך אירוע מספר שופטים בו במיוחד נתקיים משפט על רעיון דומה? פרט!
5. שקול את הסיכון והסיכוי במשימה זו, וכתוב המלצתך!

תודה

הערות למשימה לא

ההיגד של יהונתן, שהוא מן המסרים המרכזיים במקרא בכלל ראוי הוא למשימה קצרה. שאלות 4-5 יש בהן משום הרחבת העניין ולא כל התלמידים יצליחו לענות כהלכה לשאלות אלו, אך לא היה בכך משום למנעו מלהציג.

לב. חושו אחים! חושו!

"אחיי בני עמי היקרים!

חושו לעזרה, הטו שכם למעננו, כי הסבל רב וכבד המשא מנשוא. רצה המקום, ואנו משועבדים לערלים, זה זמן רב, ואין מושיע. רבים ברחו לעבר הירדן המזרחי, אך משפחות רבות, וביניהן אף אני ומשפחתי, נאלצנו להתחבא. מתי, אחי? מתי יסולק נגע הערלים הללו מעלינו?

שלטונם החזק אינו מרפה, מאז פלישתם לשפלת החוף הם אינם שבעים ממלחמות וכיבוש, הם בוזזים כל מה שנקרה בדרכם לפרנסתם, ובכל פעם עורכים פשיטות. בזמן האחרון הציבו חילות מצב אשר גובים מאיתנו מיסים. ואם איננו עושים כרצונם, הם שולחים לעברנו "גדודי משחית". אחיי, לצערי, בזמן האחרון, איננו רואים רווחה אלא רק עושק וביזה. נותרנו חסרי כל. צרה נוספת נפלה על ראשינו, חלק מאחינו נאלצים לצאת עמם למלחמה נגדכם.

אה... קשה הכאב עד מאוד. לפני כיומיים שמענו על איש בן-חיל שהרהיב עוז ועשה מעשה גבורה שהעלה את חמתם ורוגזם עד מאוד. באמת, כל הכבוד לו. אך אחיי, היזהרו במלחמתכם נגדם, הם בעלי עוצמה רבה, יש עמם צבא רב ומאורגן היטב וכלי מלחמתם ממתכות ולהם רכב רב ופרשים. בערמה עשו הם לנו כאשר העבירו את כל חרשינו לארצם ובכך מנעו מאיתנו את היכולת לייצר כלי חקלאות ומלחמה ממתכות, ולכן גם נמנענו מלאגור ברזל. אך כעת, אחיי, אגרו ברזל, וטכסו עצה, שתעזור בידכם ליצור כלי מלחמה שיסייעו בידכם נגדם. אחי, אנא, עיקרום ממחוזותיהם בהר בנימין והסירו השיעבוד מעלינו".

חוקר יקר!

מצאנו קטע ממכתב מרגש, הקשור לתקופת שמואל (שם הכותב נתלש ממנו, כפי שתראה). אנו מתקשים להבין את הרקע ואת הסיבות, שהביאו אדם זה לכתוב את המכתב, עזור לנו בבקשה.

1. מי, לדעתך, יכול היה לשלוח מכתב זה? ואל מי נשלח המכתב?
2. מדוע מיואש כל כך כותב המכתב?
3. למה הוא רומז בצורך שלו להתחבא? והיכן הוא התחבא?
4. מי הוא אותו גיבור שביצע מעשה גבורה שהרגיז מאוד את האויב?
5. מי הוא האויב האכזר ובמה התבטאה אכזריותו?
6. מדוע כותב המכתב מבקש לאגור ברזל?
7. אילו בעלי מקצוע חסרים בישראל, ומדוע?
8. מהיכן השיגו כלי עבודה? ומדוע, אם כך, לא השיגו גם כלי מלחמה?
9. מה מערך הכוחות בעת כתיבת המכתב? והיכן הם מוצבים?
10. ידועה לנו תקרית לא נעימה בתהליך ההכנות למלחמה בין המנהיג לאיש הרוח. ספר לנו מה הרקע לתקרית? ומי לדעתך, צודק? נמק!

הערות למשימה לב

באמצעות המכתב הדחוף הזה מבקשים אנו לחזור על פרקים י"ג-י"ד. רוב השאלות הן שאלות חזרה, אך הוספנו גם שאלות, שאולי לא עסקו בהן בעת הלימוד הסדיר, וניתנת כאן הזדמנות להתבוננות מעמיקה יותר בנושאי הלימוד.

לג. "תלונה חריפה"

לפניך מכתב של איש-ישראל (לוחם) לשמואל הנביא לאחר פסיקת גזר דינו של שאול. לכבוד

מורנו ורבנו הנביא שמואל

שלום רב – ה' עמך!

מרשה אני לעצמי לפנות אליך בשאלות המציקות לי מאוד.

הייתי נוכח כאורח לא קרוא בעת שגזרת את דינו של שאול, ואני חייב להעלות בפניך את התלבטויותי. אני יודע שכל מה שאמרת ועשית הוא על פי ה', ובכל זאת, הרשה לי להביא בפניך את רגשותיי, ואולי תוכל לעזור לי.

לדעתי, המשימה שהוטלה עלינו הייתה אחת המשימות הקשות ביותר שחווייתי מעודי, להרוג עם שלם!!

אך עם זאת, זכינו למלך שהפיח בנו רוח לחימה, רוח קרב שסייעה בידינו לשאת משא זה, ולבצע משימה זו.

אך כעת, כואב לי וחורה לי מאוד, וכן לרבים וטובים מתוך בני עמי, בשומענו את גזר הדין, אשר הוטל על מלכנו גיבור החיל. תסלח לי, שאומר דברי, אך לדעתי, לא מגיע לו עונש כזה. הוא הצילנו מאויביו, הוא אירגן את צבאנו ונלחם עמנו במלחמותינו, הוא לכד המלוכה, הוא מלך ממש טוב, יאה ונאה, העם אוהבו, שכן הוא מילא אחר ציפיותינו.

הוא נמצא בשיא פריחתו במלוכה. דווקא עכשו באה זו הבשורה, זה העונש. והרי הוא ניצח במלחמת עמלק, היכה אותו כפי שצווה. האם מגיע לו עונש חמור כזה שיעלה בעתידו עד כדי כך שתוסר המלכות מזרעו ותינתן לאחר? ועוד מספר שאלות מעסיקות אותי והן נובעות מן הצורך להבינן ע"פ ההגיון והשכל הישר.

1. מדוע נזכרו לפקוד את עוון עמלק מימי קדם דווקא עכשו?
2. מדוע השנאה הגדולה הזאת לעמלק יותר מכל האויבים שסביבנו, שגם הם הציקו לנו מדי פעם?
3. פקודת המבצע הרי הושלמה למעשה, מדוע להעניש את מלכנו?
4. החריגות המעטות שהיו בביצוע פקודות המבצע לא נראות לי כל כך חשובות, שבגלל אי ביצועם צריך היה לגזור מה שגזרת?

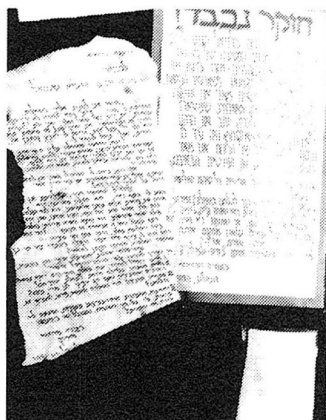
בתודה מראש
מוקירך
מלכיאל בן-יצהר

חוקר יקר!

מכתבו של הלוחם מלכיאל הגיע לידינו, אך לצערנו, מכתב התשובה של שמואל איננו בידינו, אנו סקרנים מאוד לדעת מה היו תשובותיו של שמואל הנביא לשאלותיו הקשות של הלוחם. נשמח מאוד, אם תענה לפחות על חלק מן השאלות שנשאלו, ותעזור לנו בכך להבין יותר את הרקע לאירוע הדרמטי, שהלוחם היה עד לו. נוסף לשאלות הנ"ל של הלוחם, אנו מאוד מעוניינים לדעת גם את הפרטים הבאים:

1. האם ידוע לך על שופטים כל שהם שנלחמו בעמלק? פרט!
2. האם גם דוד היה צריך להילחם בעמלק? ומדוע?
3. אנו מניחים שעם עמלק, כפי שהיה קיים בזמנם, בימי המקרא, אינו קיים יותר. אך שמענו לא פעם, שאנשים מדברים על עמים, שמזהים אותם כ"זרע עמלק". מי הם העמים האלה? ומדוע אנו מחשיבים אותם כ"זרע עמלק".

בתודה מראש
הנהלת המוזיאון

הערות למשימה לג

באמצעות מכתבו של מלכיאל בן יצהר מבקשים אנו לדון בבעיה שבוודאי העסיקה את התלמידים בעת הלימוד. מתוך הניסיון למדנו שבכיתה טובה, כאשר נתבקשו התלמידים להכין שאלות לשמואל, הם אכן שאלו את כל השאלות הנ"ל. בכיתה שלא התעמקו בנושא יקשה על התלמידים לענות על חלק מן השאלות, אך הרי לשם כך ישנן "הדיללות" (=תלמידות המכללה), שבוודאי מוכנות היטב לשאלות האלה ותדרכנה את התלמידים למצוא תשובות הולמות לשאלותינו – שאלותיהם.

משחקה

מטרת "המשחקה" היא לחזור באמצעות המשחקים השונים על רוב ענייני הספר. התלמידים נהנים מאוד ללמוד ולשחק – לשחק וללמוד. המשחקים דרשו רמות שונות של ידע להתלמידים. לפי הערכה עצמית שלהם בחרו במשחקים המתאימים להם. במשחקים אכן קיימנו את הפסוק **"בחקתך אשתעשע לא אשכח דברך"**. להלן מקצת מן המשחקים המגוונים שהיו במשחקה.

בְּחֻקֶּיךָ אֲשַׁתְּעָשֶׂע לֹא אֲשַׁכַּח דְּבָרְךָ:

1. קפד ראשו

לפניך שתי הגדרות. ההגדרה הראשונה מכילה את ההגדרה השנייה בתוספת אות. מצא את האות והוסף ותקבל את ההגדרה השנייה.

הגדרות	פתרון
(1) מקום איסוף נוסעים / אשת אלקנה	(1) —————
(2) בת שאול / חכם בתורה	(2) —————
(3) עיר פלשתית / כלי רכב המוביל משאות	(3) —————
(4) סוג מתכת / תן	(4) —————
(5) במקום זה צמו ישראל / הביט	(5) —————
(6) אבי שאול / דבר קיים	(6) —————
(7) אחד משבטי ישראל / גלה את האמת	(7) —————
(8) אבי דוד / מתנה	(8) —————
(9) חבל ארץ בדרום / חלק אחורי בגוף האדם	(9) —————
(10) מלך עמון / הרגיש	(10) —————

2. תפזורת

בתפזורת שלפניך מופיעים עשרה מקומות המוזכרים בספר שמואל א'. מצא את שמות המקומות והקיפם בעיגול.

י	נ	ת	ש	ע	כ	ח	נ	ס	ל	א	ע
מ	ל	צ	א	כ	א	ט	ו	ה	י	מ	ו
א	פ	ק	ב	מ	ז	ב	ל	א	ז	א	ב
ע	ב	ר	ז	פ	ט	א	י	ח	ט	ו	ל
ק	ז	י	ו	צ	ה	ז	ק	א	נ	ק	ז
ש	ר	ת	ר	ק	ס	כ	ת	ז	ס	נ	ל
ק	נ	י	מ	ע	ר	מ	ל	ל	ל	ק	צ
ז	צ	ע	א	ר	ש	נ	ס	ל	ר	ל	ע
נ	ב	ר	ה	מ	ק	א	ת	ב	ז	מ	צ
ח	א	י	כ	י	ת	ש	צ	א	ב	ל	ז
כ	ה	מ	א	ב	ר	א	ע	י	ז	א	ה
ל	ט	ז	מ	נ	נ	ע	ו	ר	ה	ט	ח
צ	ס	נ	מ	ל	ו	א	ע	ת	ר	ע	מ

שמות המקומות מופיעים: מימין לשמאל, משמאל לימין, מלמעלה למטה, מלמטה למעלה ובאלכסון.
כתוב מה אירע בכל מקום.

המקום	האירוע
(1) -----	(1) _____
(2) -----	(2) _____
(3) -----	(3) _____
(4) -----	(4) _____
(5) -----	(5) _____
(6) -----	(6) _____
(7) -----	(7) _____
(8) -----	(8) _____
(9) -----	(9) _____
(10) -----	(10) _____

3. חידת מילואים

(1) כלי עבודה חקלאי									
									(2) שם הומלך שאול למלך
(3) עיר הולדתו של דוד המלך									
									(4) עיר פלשתית
(5) מלך עמלקי									
									(6) שם נפלו שאול ובניו
(7) שם נלחם דוד בעמלק									
									(8) הבכור לבית ישי
(9) התחייבות בשבועה									
									(10) מלה נרדפת לעני
(11) כלי מלחמה קדום									
									(12) ראש כוהני נוב
(13) אבי דוד									
									(14) אויב השוכן באיזור מישור החוף

אם תפתור הכל נכונה תקבל בעמודה המסומנת בכוכב משפט המיוחד לשאול.
מצא את הביטוי וציין את מקורו.
הביטוי: _____
מקורו בשמואל א' פרק _____ פסוק _____

ברוך רחמנא דסייען!

ספר שמואל א' עומד כולו בסימן של תמורות גדולות. מיד בתחילה מתאר הכתוב את דמותה המתחדשת של הנבואה בישראל, כפי שהיא עתידה להיות עד גלות בבל ותחילת שיבת ציון. לא עוד "איש אלוקים" אנונימי, הממלא שליחות חד פעמית ומבשר אי אילו בשורות, אלא גורם מרכזי וקבוע בהנהגה, הנושא את דבר ה' אל העם. הנביא הוא מעתה **המצפן הדתי והמוסרי** של העם בישראל. הנביא הוא הדמות המכפיפה את כל אישיותה לרצון ה' ומבטאו בקרב העם. אכן סיפור התגלותו של ה' לשמואל, מחזה המלא הוד קדומים, מסתיים בהכרזה: **"וידע כל ישראל מִדֵּן וְעַד בֶּאֱרָשָׁבַע כִּי נֶאֱמַן שְׁמוּאֵל לַנְּבִיא לַה'"** (ג', כ). נפתחה תקופה חדשה בישראל ואנו עדים לתחילתו של **מוסד** חדש, יצוק וקבוע שילווה מעתה את העם. במהפך גדול ויסודי זה פותח ספר שמואל, אך אין זה המהפך הבלעדי.

המדריך להוראת ספר שמואל א' מציע למורה בביה"ס היסודי ובביה"ס העל-יסודי שפע של מקורות ופעילויות דידקטיות מגוונות וחדשניות שישמשו אותו בהוראתו.

ההצעות המרתקות המרובות ודגמי הלמידה המגוונים הן במדריך זה למורה והן בחוברת דפי העבודה לתלמיד – מאפשרים למורה להגיע לכל תלמיד בכיתתו, מן המחוננים והיצירתיים ועד לאיטיים שביניהם. להעביר להם את התכנים והמסרים הרבים בדרך חוויתית מיוחדת במינה.

אנו בטוחים שהמורים והתלמידים יזכו לשעות השראה ברוכות, כפי שזכינו להן בהוראתנו בכיתות הניסוי.